Tarif Khalidi

Müslüman Hazreti İsa

Kitap YAYINEVİ

Müslüman Hazreti İsa
İslam Yazınında Vecizeler ve Kissalar

KİTAP YAYINEVİ – 38
TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ – 12

MÜSLÜMAN HAZRETİ İSA: İSLAM YAZININDA VECİZELER VE KISSALAR / TARIF KHALIDI

ÖZGÜN ADI
THE MUSLIM JESUS: SAYINGS AND STORIES IN ISLAMIC LITERATURE
© 2001 BY THE PRESIDENT AND FELLOWS OF HARWARD COLLEGE
© 2003, KİTAP YAYINEVİ LTD.
ÇEVİRİ
SEVDA AYAR

YAYINA HAZIRLAYAN
MUSTAFA ŞEN

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK MİNYATÜRÜ
ZÜBDETÜ'T-TEVÂRİH'TEN İSA PEYGAMBER'İN
16. YY. OSMANLI GİYSİLERİ İÇİNDE GÖKYÜZÜNE YÜKSELİŞİ

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
DEREBOYU CAD. ZAGRA İŞ MRK.
B BLOK NO: 1 34398 MASLAK-İSTANBUL
T: (0212) 285 11 96
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
EKİM 2003, İSTANBUL

ISBN 975 8704-32-X

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
CİHANGİR CADDESİ, ÖZOĞUL SOKAĞI 20/1-B
BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
T: (0212) 292 62 86 F: (0212) 292 62 87
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Müslüman Hazreti İsa

İslam Yazınında Vecizeler ve Kıssalar

Tarif Khalidi

Çeviren
Sevda Ayar

Kitap Yayınevi

Sunuş

Genel olarak Müslümanların 14 asır ve Türklerin bin yıl Hıristiyanlarla dini, siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel ilişkileri olmakla beraber –ki içlerinde örnek teşkil edici olanlar yanında Haçlı Savaşları türünden son derece trajik olanları da vardır– bugün modern Türkiye Cumhuriyeti'nin bilim ve kültür çevrelerinde Hıristiyanlık hakkında tatmin edici bilgi ve kanaatlerin olduğunu söylemek güçtür. Halk kültürü nezdinde ise durum daha da kötüdür.

Hıristiyanlık iki bin yıllık tarihi olan Kitaplı bir dindir. Ve müntesipleri çeşitli mezhep ve fırkalara bölünmüş olsa da dünyada hâlâ en yaygın din durumundadır. Asya ve Afrika'da geniş müntesipler kitlesi olmakla beraber genellikle Batı dünyasının dini olarak bilinir. Oysa Batı Hıristiyanlığının tarihi mezhebi Katoliklik ve reformasyondan sonra gelişme gösteren Protestanlık yanında bir tür "Doğu Hıristiyanlığı" diyebileceğimiz Ortodoks mezhep de vardır ki, Doğu Hıristiyanlığı'nın en önemli merkezlerinden biri ve hatta en başta geleni İstanbul'da bulunan Fener Patrikhanesidir.

Türkiye gibi bir ülke, genel kültürel yönelimi hangi yönde olursa olsun, tarihi, siyasi ve aktüel nedenlerle Hıristiyanlık hakkında çok daha geniş, doğru ve derinlemesine bilgilere sahip olmak durumundadır.

Her defasında kendi özgül şartlarında teşekkül etmiş bulunan tarihi olaylar, üzerlerinden yüzlerce sene geçmiş olsalar bile bir şekilde önümüze çıkarlar. Bir çok uluslararası, askeri ve siyasi ihtilafın kaynağında tarihi sebepler yatmaktadır. Bu açıdan Türkiye'nin Batı dünyasıyla yüzlerce sene süren ilişkileri bugünün dünyasını ve karşımıza çıkan sorunları doğru anlamamızda önemli rol oynamakta devam etmektedirler.

Diğer bir açıdan, Türkiye AB sürecinde tam üye olmak isteyen aday bir ülkedir. AB sürecinde Hıristiyanlık hâlâ önemini koruyor. Bugün de en canlı tartışma konularından biri AB anayasasında "Hıristiyanlığın Avrupa'nın kurucu bir değeri" olarak kabul edilip edilmeyeceği ve bu ibarenin anayasada yer alıp alamayacağı konusu etrafında dönmektedir. Bazıları kurucu üç değerin "Hıristiyanlık, Fransız İhtilali ve Kapitalizm" olduğun söylerken, Norman Davies "Avrupa" kavramının "Hıristiyanlık denilen bir

dinsel-coğrafi tanımlamanın yerine geçtiğini düşünmekte ve Avrupa'nın sekülarizasyon sürecinin bir alegori olduğu iddiasında bulunmaktadır. [1]

AB Anayasası'nda Hıristiyanlıkla ilgili açık bir ibare yer almasa da, Avrupa'nın temel kültürel kodları, gündelik hayat ve genel varlık telakkisi hâlâ büyük ölçüde Hıristiyanlıkla ilgilidir. Hatta 19. yüzyılda dinin gerileyeceği ve bilimin her şeyi açıklama gücüne ulaşmakla dinin yerini alacağı kanaatinin doğrulanmadığı hususu üzerinde duran bazı sosyologlar, modernlikle dinin uyum içinde olduğunu, modernliğin ve sağladığı imkan ve avantajların dini hayatın gelişmesine destek verdiğini, asıl, sekülerliğin derin bir kriz ve zaaf içine girdiğini ve bu çerçevede genel bilinenlerin aksine, Avrupa'nın tarihinde hiç olmadığı kadar dini hayat içinde yaşadığını iddia etmektedirler.[2]

Son bir nokta, özellikle 1990'lardan sonra Sovyet Sisteminin çöküşü üzerine Samuel Huntington tarafından ortaya atılmış bulunan "medeniyetler çatışması" tezinin aslında bir tür öngörülen "çatışma doktrini"nin dinlere göndermede bulunduğu konusudur.

Medeniyetler arasında böyle bir çatışmanın olup olmadığı veya şiddetli çatışmaların vuku bulup bulmayacağı ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur. Şu var ki, ister bir öngörüyü ifade etsin ister bir temenniyi dile getirsin, eğer böyle bir çatışma söz konusu olacaksa, bu çatışma, potansiyellerinin önemli bir kısmını dünyada varolan farklılıklarda aramak isteyecektir. Bu çerçevede dinlere ve dinlerin "öteki"ne ve kendi içlerindeki farklılıklara bakışlarıyla ilgili çok yönlü çalışmalara ihtiyaç vardır.

Dinler arası diyalog çalışmaları, söz konusu çatışma potansiyellerini zayıflatmayı ve bütün dinleri, özellikle üç semavi dinin müntesiplerini ortak sorunlar ve ortak sorumluluklar etrafında bir araya getirmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmalar kuşkusuz çok yararlıdır, nihayetinde dinler arasında "tanıma ve anlama"ya dönük kuvvetli köprülerin kurulmasına yardımcı olmaktadır.

Dar bir akademik çevre dışında, Müslüman toplumlarda halkın ve ortalama aydınların diğer dinler, din kurucuları, dini ritüeller, ibadetler, bu dinlerin varlık tasarımı, başkalarıyla ilgili görüş ve kanaatleri konusunda yeterli bilgilere sahip olmadıklarını söylemek mümkün. Aynı şekilde Hıris-

tiyan dünyasında da hem diğer dinler hem İslamiyet konusunda yaygın bir bilgisizlik var. Bilgi, anlama ve tanımaya dayalı olmayan ilişki biçimleri çoğu zaman çatışmalara ve büyük acılara yol açarlar. Buna işaret etmek üzere Hz. Muhammed (s.a.) "Kişi bilmediğinin düşmanıdır" demiştir.

Bilgisizlik önyargılara, önyargılar çatışma ve düşmanlıklara yol açtığına göre, daha barışçı, insan yüzlü ve bir arada yaşamayı teşvik etmeyi kendine görev bilenlerin yapması gereken en önemli şey "anlama ve tanıma" sürecini kolaylaştırıcı çalışmalar yapmaktır. Tarif Halidi'nin İslam kaynaklarını tarayarak hazırladığı bu kitap, titiz bir akademik çalışma olması yanında bu amaca da hizmet etmektedir.

Tarif Halidi'nin çalışması, bir dinin (İslamiyet), bir başka dinin (Hıristiyanlık) merkezi şahsiyeti durumunda olan Hz. İsa'nın (a.s.) Müslüman dünyadaki algılanışını başarılı bir şekilde vermesi bakımından önemlidir. Burada araştırmaya konu olan sıradan bir şahsiyet değildir; çalışmanın özü İsa imgesinin İslami versiyonunu vermeyi amaçlamakla beraber, Hz. İsa milyonlarca Hıristiyan gözünde sıradan bir insan/beşer değil, "beşer-üstü" bir mükemmellik ("İşte İnsan!"), tanrısal bir varlık ve hatta inanca göre "Tanrı'nın oğludur".

Hiç kuşkusuz bu konu iki din arasında temel bir ayrımın altını çizer. Bu konuya tekrar dönme fırsatını bulacağız. Fakat önce İslamiyet'in Hıristiyanlığa ve Hz. İsa'ya hangi genel çerçeveden baktığını anlamakta yarar var:

İslamiyet, esas itibariyle dinlerin aynı kaynaktan neş'et ettiğini söyler. Allah, tarih boyunca insanla konuşmuş, kitaplar indirmiş ve yol gösterici Peygamberler göndermiştir. Bu bütün tarihi süreçleri içine alan ve halkaları birbirini izleyen bir gelenektir. Bir hadiste Allah'ın 124.000 Peygamber gönderdiğinden söz edilir. Fakat daha kesin ve açıklayıcı olanı, "her insan topluluğuna, onun içinden çıkmış ve onun dilini konuşan bir peygamberin gönderildiği" hususunun belirtilmesidir. (10/Yunus, 47) Kimi Peygamberlere kitap, kimine sahife indirilmiştir. Peygamberler, kitap veya sahifeleri kendileri telif etmezler, onlar sadece birer tebliğci, yol göstericidir. Kimseyi zorla inanmaya da zorlamazlar. Kitap veya sahifesi olmayan Peygamberlerin bir görevi de, kendilerinden önce indirilen tebliği devam ettirmeleridir; Hz. İdris'in, Hz. Adem'e indirilen sahifeleri tebliğ et-

mekle yükümlü olması gibi. Bazı Peygamberler de çağdaşları peygambere indirilen sahifeyi tebliğ etmekle yükümlü kılınmıştır; Hz. Lut'un, Hz. İbrahim'in tebliğini anlatması ve devam ettirmesi gibi.

Her kavme bir Peygamber gönderilmekle beraber, Kur'an-ı Kerim, Hz. Adem, Hz. İdris, Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. İsmail, Hz. Lut, Hz. Yakup, Hz. Yusuf, Hz. Şuayp, Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. Davut, Hz. Süleyman, Hz. Zülkifl, Hz. Eyyup, Hz. İlyas, Hz. El-Yesea, Hz. Zekeriya, Hz. Yahya, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'den bahsetmektedir. Bu ve diğer Peygamberler zinciri içinde yer alan Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz.İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa "Ulu'l-azm" Peygamberlerdir.[3] Hz. Muhammed ise son Peygamberdir (Hatemü'n-nebiyyin) ondan sonra resul veya nebi anlamında başka Peygamber gelmeyecektir. Allah'ın muradını anlamak için akıl ve bilgi yardımıyla Kur'an'a bakmak icap etmektedir.

Peygamberler Resul (elçi ve kitaplı), Nebi (sadece haber getiren) olmak üzere ikiye ayrılırlar. Bu zincirde sadece 4 peygambere kitap indirilmiştir. Hz. Musa'ya Tevrat, Hz. Davut'a Zebur, Hz. İsa'ya İncil ve Hz. Muhammed'e Kur'an-ı Kerim. Diğerlerine sadece sahifeler indirilmiştir.

Kur'an bakış açısından din(ler) olduğu gibi Peygamberler ve kitaplar da aynı kaynaktan neş'et etmişlerdir. Bu yüzden bir Müslüman bütün Peygamberleri Allah'ın görevli elçileri kabul eder, hepsini tanır, saygı ve sevgi gösterir, "Aralarında bir ayırım yapmaz." (2/Bakara, 285)

Bu çerçevede bütün "Peygamberler kardeş"tir ve aynı manevi soydandırlar. Hadis kaynaklarında Hz. Davud, Hz. Peygamber'in erkek kardeşi, Hz. Meryem de kız kardeşi olarak gösterilmektedir (el-Vasıtî, Fezâ'il, 49). Manevi soylarını, İbn Haldun'un deyimiyle nesebe dayalı olmayan sebep ilişkilerini ilk Peygamber ve ilk insan Adem'e kadar dayandırmak mümkündür. Peygamberler kendileri kendilerini Peygamber ilan etmez, onları Allah insanlar arasından seçer; bu yüzden seçilmiş (Mustafa) kimselerdir. Bir mü'min hepsine ve tebliğ ettikleri mesaja inanır, herhangi birini başka dinin peygamberidir diye dışlayamaz. Bu yüzden Hz. Musa veya Hz. İsa'ya yakışmayan durumların isnad edilmesi, günahkâr olarak tasvirleri –bu herhangi bir şekilde ifade edilebilir– bir Müslüman'ı derinden rencide eder ve usulüne uygun tepki göstermesini gerektirir.

Kur'an'ın inişi, kendisinden önceki kitap ve sahifelerin mesajından temel bir farklılığa işaret etmez. Kur'an'a göre, her yeni gelen Peygamber, kendisinden önceki Peygamber ve Peygamberlerin mesajını teyit ve tekrar etmiştir. Her yeni inen vahiy, önceki vahiylerin teyidi ve yinelenmesidir. (6/En'am, 92). Bu açıdan Kur'an kendisinden önce inen kitaplara karşı üç görevi yerine getirmektedir. Tevrat, Zebur ve İncil'in mesajını doğrulamak (teyid ve tasdik); sonradan dışarıdan beşer eliyle –ve çoğunlukla din adamlarının müdahalesiyle karışmış yabancı unsurları ayıklamak (tashih) (2/Bakara, 79) ve son olarak tamamlamak (ikmal ve tekmil). Yakından tetkik edildiğinde Hz. Nuh'un 7 kanunu, Hz. Musa'nın tebliğ ettiği 10 emir ve Hz. İsa'nın vaazlarında yer alan temel hususlar Kur'an tarafından da kuvvetli bir şekilde teyit edilmektedir. Çünkü hepsi Allah'ın vahiyleridir ve bu vahiyleri "ismet" sıfatı olan (masum) Peygamberler tebliğ etmişlerdir.

Kur'an'ın diğer din mensuplarına ve özellikle Ehl-i Kitap (Kitabı olan) Yahudi ve Hıristiyanlara yönelttiği eleştiri, onların niçin Yahudi ve Hıristiyan oldukları ya da Tevrat ve İncil'e sahip oldukları değil, niçin kitaplarına müdahale ettikleri ve niçin ellerindeki kitapların hükümlerine göre bir tutum içinde olmadıkları hususudur. (2/Bakara, 44) Hz. İsa'ya ilişkin özel itiraz ve eleştiriler vardır; bu, Hz. İsa konusunu özel olarak ele almayı gerektiren önemli bir husustur.

İslam ve Hz. İsa

Genel İslam inancı Hz. İsa'yı bir Peygamber olarak kabul eder ve ona derin bir saygıyı telkin eder. Hz. İsa, diğer Peygamberler gibi "Allah'ın kulu ve elçisi"dir. Hiçbir erkekle teması olmamış bakire Meryem'den doğmuştur. O, bir "kelime" olarak Meryem'e ilkah olunmuştur. Bu yüzden "Kelimetullah" yani "Allah'ın kelimesi" ve "Allah'ın ruhu'ndan bir İlahi üfleme"dir, Ruhu'l/Kudüs ile desteklenmiştir (2/Bakara, 87 ve 253). Adem gibi babasız doğmuştur (3/Al-i İmran, 59.) Ona "Meryem oğlu İsa" ismini melekler vermiştir. Doğar doğmaz, beşikte iken konuşmuştur (3/Al-i İmran, 46). Allah ona, kitabı, Tevrat'ı ve İncil'i öğretmiştir. İsrailoğulları'na Peygamber olarak gönderilmiştir. Çamurdan yapılma bir kuşa can katmış, doğuştan kör olanı, alaca hastalığına yakalana-

nı iyileştirmiş ve Allah'ın izniyle –inanmayanlara ibret ve belge olsun diye– ölüleri diriltmiştir. (3/Al-i İmran, 42-49).

Kur'an toplu bir ifadeyle Hz. İsa hakkında şöyle der: "Ey Kitap Ehli, dininiz konusunda taşkınlık edip aşırı gitmeyin, Allah'a karşı gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryemoğlu Mesih İsa, ancak Allah'ın elçisi ve kelimesidir. Onu (Ol kelimesini) Meryem'e yöneltmiştir ve O'ndan bir ruhtur. Öyleyse Allah'a ve elçisine inanınız, "üçtür" demeyiniz. (Bundan) Kaçının, sizin için hayırlıdır. Allah ancak tek bir ilahtır. O, çocuk sahibi olmaktan yücedir. Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Vekil olarak Allah yeter" (4/Nisa, 171.)

Hz. İsa dünyada olduğu sürece tebliğ görevini tam olarak yerine getirdi. Ne zaman ki onu bir "isyankar" gören Yahudi din adamlarından Sanhedrin, söylediklerinden dolayı mahkemede yargılayıp ölüm cezasını verdi ve Roma valisi Pilatus'tan cezanın infazını talep ettiler –ki Yahudi mahkemesinin verdiği ceza haça gerilip öldürülmesiydi–, işte o zaman Allah'ın izniyle göğe çekildi. Kur'an açık ve kesin bir dille, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmediğini ve öldürülmediğini, fakat onun yerine bir benzerinin (şubbihe) gösterildiğini söyler. Allah, onun dünya hayatına son vermiş (teveffa), fakat öldürmek suretiyle değil, onu "kendisine yükselterek" (ref') yapmıştır. (4/Nisa, 157-159)

Hıristiyan inancı Hz. İsa'nın çarmıha gerildiğini, öldürüldüğünü ve üç gün sonra dirilip 40 gün boyunca bir çok kişiye görüldüğünü iddia eder.[4] Kendisi hayatta iken Hz. İsa ile hiç görüşmeyen ve sonraları tarihi Hıristiyan ilahiyatının teşekkülünde kilit rol oynayan Tarsuslu Romalılara yazdığı mektupta şunları demektedir: "Fakat Tanrı bize olan aşkını ispat etmiş bulunmaktadır; çünkü bizler hâlâ günahkâr olduğumuz halde, Mesih bizler için ölmüştür. Madem ki onun kanı ile temize çıkmış bulunuyoruz, o halde onun sayesinde gazaptan öncelikle kurtulacağız. Çünkü, düşman iken, eğer oğlunun ölümü sayesinde Tanrı ile uzlaşmış isek, onun hayatı ile öncelikle kurtulmuş olacağız. Yalnız bu da değil; fakat kendisiyle şimdi uzlaşmaya nail olduğumuz İsa Mesih ile de Tanrı'yla da öğünürüz." (Romalılara Mektup, 5: 8-11.)

Hz. İsa, bütün tebliğlerinde Allah'ın birliğini, O'na itaati emretmiş, insanların iki yüzlülüğünü açığa çıkarmış, dünya hayatının değersizliğine

vurgu yapmıştır. Bu çerçevede Hz. İsa konusunda İslam ile tarihi Hıristiyan inancı arasında telifi imkansız birkaç nokta vardır. Bunlar da, bedenleme, üçleme (Teslis inancı), ve Hz. İsa'nın öldürüldüğü şeklindeki temel inançlardır. Kur'an'ın eleştirdiği bir nokta da, Allah'ın Hz. İsa'nın müntesiplerine ruhbanlığı emretmediği halde onların bunu kendileri için bir bid'at olarak türetmeleridir. Kur'an'a göre ruhbanlık sonradan çıkmadır ve esasında çoğu din adamı buna da gereği gibi uymadılar. Ama yine de samimiyetle uyanlara Allah ecirlerini vermiştir. (57/Hadid, 27) Ancak kuşkusuz ruhbanlıktan çok daha önemli olan bedenlenme ve üçleme inancıdır; bu temel bir ihtilaf konusudur.

Bedenleme, Tanrı'nın İsa'da tecessüdü ve onda zuhur etmesidir. İslam inancı Allah'ın Zatı ile bütün yaratıklardan münezzeh olduğunu söyler. Hiçbir yaratılmış nesne veya varlık Allah'ın zatıyla aynı mahiyeti paylaşmaz. İki farklı paradigmaya sahip Sufi İbn Arabi ile Selefî İbn Teymiye, ortaklaşa şu cümlenin altını çizerler; "Yaratıcı (Hâlık) ile yaratılmış (mahlukât) ayrıdırlar. Aralarında benzerlik, eşdeğerlik ve mahiyet birliği yoktur."

Hz. İsa'nın ilahi veya beşeri tabiatı Hıristiyan ilahiyatının temel konusunu ve ortaya çıkış sebebini teşkil eder. İslam'da "İlahiyat (teoloji)" yerine "Kelam" gelişmişse, bunun sebebi "Allah'ın Zatı"nın bir düşünce ve spekülasyon konusu olarak görülmemesi, ancak isimler ve sıfatların düşünceye konu edilmesidir. Bu yüzden ilahiyat (teoloji) Hıristiyanlığa aittir, başka dinlerin başka düşünme biçimleri ve bunun ifade edildiği disiplinleri vardır.

Esasında üç İncil'de bedenleme ve üçlemeye atıf olabilecek herhangi bir şey yoktur. Üçlemenin İskenderiye'deki felsefî ve dini inançların derin etkisiyle sonraları Hıristiyan inancına girdiği söylenir ki, bunun da tarihi çok sonraya aittir. Söz konusu akide İmparator Konstantin'in MS 325'te topladığı İznik Konsili'nde formüle edilmiştir. Çünkü İmparatorun Hıristiyanlığı resmi din kabul etmesi üzerine, inananlar arasında varolan inanç ihtilaflarından hangisinin esas alınacağı konusunda ciddi bir tartışma vardı. Tartışma doğrudan İsa'nın şahsı veya tabiatı konusuyla ilgiliydi.

Bazıları Hz. İsa'yı "bir Peygamber" kabul ediyor, bazıları onu "tanrı" sayıyordu. 325 İznik Konsili bu meseleye nihai bir çözüm bulmak üzere toplandı. Bu önemli toplantıya 2048 yetkin din adamı katıldı. Bunların içinde

Arius ve taraftarları "Tanrı yalnız Babadır, Oğul yaratılmıştır ve Oğul iken de Baba vardı" diyordu. Fakat eski Mısır düşüncesi, Yunan Felsefesi ve Yeni Platonculuk etkisinde olan İskenderiye Kilisesi buna şiddetle karşı koydu. Sonuçta Roma Kilisesi İskenderiye Kilisesi'ne katıldı. Çatışma şiddetlenince bir karar çıkmadı. İşin içinden çıkamayan İmparator şiddet kullandı. Tevhitçileri dışarı çıkardı, çoğunu sürgüne gönderdi, Arius ve bazı taraftarlarını öldürttü. İsa'nın tanrılığını kabul eden 318 delegenin imzasıyla şöyle bir karar metni çıktı:

"Bir Rabb'be, Tanrı'nın tek oğlu İsa Mesih'e inanıyoruz. O, bütün zamanlardan önce nurdan doğmuştur. Hak Tanrı'dan (doğan) Hak Tanrı'dır. Yaratılmamış doğmuştur. Cevherde (özde, mahiyette) her şeyi yaratan Baba'ya müsavidir (eşittir, eş değerdir). Bizim için, biz bütün insanların kurtulması için gökten inip Ruhu'l-Kudüs'ten ve bakire Meryem'den tecessüd etmiş (beden haline gelmiş), insan haline gelmiştir. Pontius Pilatus devrinde haça gerilmiş, ıstırap çekip defnolunmuş, üç gün sonra da ölüler içinden kalkıp, kutsal kitaplarda bildirildiği gibi semaya çıkmış, Baba'nın sağına oturmuştur. Zamanı gelince dirileri ve ölüleri hesaba çekmek için, izzeti içinde gelecektir ve hükümranlığının sonu olmayacaktır."[5]

Bedenleme ve üçleme inancında anahtar terim "baba" kelimesidir. Çağdaş bazı Hıristiyan bilginler üçleme öğretisinde söz konusu olan üç temel ayrı cevher değil, üç ayrı uknum veya sıfat olduğunu söylerler. Hatta Montogomery Watt, Hıristiyanlar'ın da Müslümanlar gibi hakikatte tek bir Tanrı'ya inandıklarını, uknumları sıfat kabul ettiklerini ve fakat Kur'an'ın reddettiği üçlemenin muhtemelen Kur'an'ın indiği dönemde bazı cahil Hıristiyan topluluklar tarafından savunulmuş olabileceğini söyler.[6]

Bu görüş veya tevhide yaklaşım, Hıristiyan ilahiyatıyla daha yakından ve samimi ilgisi olan ilahiyatçılar tarafından da üstü kapalı teyid edilir. Hatta Hıristiyan aleminde genel "dini trend"in Tevhid fikrine doğru seyir izlediğini söylemek mümkün görünmektedir. Sözgelimi Thomas Michel şöyle der: "Hıristiyanlar Allah'a "baba" adını verir. Bu Allah'a baba denmesi, Yahudi kavmine "Allah oğulları" diyen Yahudilerden bize geçmiş bir tabirdir. Davud'un Mezmurlarının birinde Tanrı Yahudi kavmine şöyle der; "Sen benim oğlumsun, ben seni bugün tevlid ettim!" Hoşea Peygamberde ise Tanrı : "Oğlumu (Yahudi kavmini) çağırdım der. İsa bu tabire daha sa-

mimi, daha içten bir anlam vererek şakirtlerine "Abba" demelerini öğretti. Abba bir sevgi sözcüğüdür, tıpkı bir ailede çocuğun babasına verdiği ad (İngilizce'de Daddy, Arapça'da Baba, Fransızca'da Papa gibi".[7]

Yakından bakıldığında yetkin bir din bilgili olan Thomas Michel'in bir tür yorum (te'vil) yaptığı söylenebilir. Ancak, "baba" figürünün Yahudilikten Hıristiyan ilahiyatına geçtiği doğrudur. Yahudiler hem diğer insanlara göre seçkin ve üstün gördükleri kavimlerini tek bir fertmiş gibi "Allah'ın oğlu" olarak görüyorlardı, hem de Kur'an'ın reddederek zikrettiği üzere "Uzeyir için Allah'ın oğlu" diyorlardı. (9/Tevbe, 30)

Seçilmiş kavim ve bu kavmin –ancak bu sefer ırk ve kan bağına değil, inanca dayalı olarak–Tanrı'ya oğul şeklinde nispet edilmesi Yeni Ahit'te belli belirsiz ima edilir: "Zamanı gelince, Tanrı, kadından doğan ve şeriata tabi olan oğlunu, şeriata tabi olanları kurtarmak ve bizlerden Tanrı'nın üvey oğulları yapmak için gönderdi." (Galatyalılara, 4,4-5)

Burada Yahudi kavminin yerini "Oğul-İsa" almış, ona inananlar –bağlılar topluluğu– "üvey evlat" olarak tanımlanmışlardır.

Peygamberlerin kendi tebliğ görevlerini tamamlayıp dünyadan çekilmelerinden sonra, tebliğ ettikleri dinler iki şekilde bozulmaya uğrama tehdidiyle karşı karşıya gelir: Ya temel dini metin, yani vahyedilen mesaj korunmaz, sonradan toplanır ve içine yabancı unsurlar karışır veya dini temel kaynaklar korunur, ama bunlardan maksatlarına aykırı yorumlar, tefsirler, teviller üretilir.

İslam bilginleri bu konuya dikkat etme gereğini duymuşlardır. Ünlü bilgin Biruni, Hıristiyanlık'taki üçleme (Baba, Oğul ve Ruhu'l-Kudüs) inancının Hint kültüründe köklerini bulur ve Hint ile Hıristiyanlık arasında dikkate değer mukayeseler yapar.[8] İmam Gazali de bedenleme inancını ve Hz. İsa'nın ilahi ve beşeri tabiatı konusunu hem mukayeseli dinler hem bizzat İnciller açısından ele alır ve geniş bir eleştirisini yapar.[9]

Gerek Hıristiyan müellifler gerekse diğer kaynaklar Hıristiyanlık'taki "baba" inancının Hz. İsa'dan önceki dini ve kültürel kaynaklardan alındığını kabul eder. Bu aslında bir çocuğun bir erkeğin sulbünden gelmesi anlamında "baba-oğul" ilişkisi anlamına gelmiyor. Eski Sami dillerinde Rab kelimesine karşılık gelmektedir.

Arapça'da "Rab" kelimesi terbiye eden, koruyan, gözeten, yaşatan, rızık veren demektir. Araplar "evin babasına veya efendisine "Rabbu'd-dar –evin rabbi, yani reisi veya efendisi" derler.[10] Süryanice'de mesela küçük bir asker grubunu eğiten başçavuşa "Rab riş hamşin" denmektedir. [11] İbranice ve Aramice'den diğer dillere geçen kelime sonraları köklü bir anlam değişikliğine uğrayarak biyolojik anlamda baba-oğul ilişkisini ifade eder olmuştur. İsrailoğulları Babil'e kadar İbranice konuşuyorlardı. Sonraları Aramice konuşmaya başladılar. Hz. İsa, Aramice konuşur ve bu dilde tebliğini yapardı. Aramice İnciller'den söz edilse bile, bugün bilenen İncil yazarları İnciller'i Aramice telif etmedi. Grekçe yazılan İnciller'de Rab-baba kelimesinin köklü bir anlam değişikliğe uğradığı kuvvetle muhtemeldir.

Koruyan, gözeten, terbiye eden Rab ve bu özelliklerdeki bir Rab karşısında yaratılmışların ve insanların "Onun ailesi" gibi telakki edilmesi İslam kaynaklarında da yer alır. Kur'an-ı Kerim'in ilk suresi Fatiha'nın ilk ayeti şöyle başlar: "Hamd alemlerin Rabbine mahsustur." Hadis (Peygamber sözü) olarak zikredilen şu cümledeki ifade de anlamlıdır:

"Halkın (yaratılmışların) tümü Allah'ın ailesidir. Allah'ın yaratılmışlar içinde en sevdiği ailesine 'iyilikle ve güzellikle' davranandır".[13]

Bu hadis olarak zikredilen –ki sıhhat derecesi "mèrfu" kabul edilir– "Allah'ın ailesi"nden (İyalullah) kasıt bütün yaratılmışların Allah'a muhtaç olması halidir. Münavi, bunun mecaz olduğunu ve Allah'ın herkesin rızkını tekeffül ettiği anlamına geldiğini söyler. Acluni de "Allah'ın ailesi" Allah'a muhtaç olma haline işaret etmektedir, der.[13]

Bir başka açıdan insanlığın bir aile olarak Allah'a nispet edilmesi insanlığın hem ontolojik ve hem manevi birliğine işaret eder. Hepimizin Adem ve Havva'dan geliyor oluşu ile ilk baba ve annemizin topraktan yaratılmış olması hadislerde kuvvetle vurgulanmaktadır. Bir çok kadim kültürde bunun derin izlerine rastlamak mümkündür. Örneğin bir Kızılderili ata sözü şöyle der: "Mitaku oyasin (Hepimiz akrabayız)!" Yine Mevlana Celaleddin Rumi, bir şiirinde "Ey annem ve babam olan Sen/ Senden başka nesep tanımıyorum" demektedir ki, bu ve diğer kaynaklarda bu yöndeki bütün nisbetler mecazi anlamlarda kullanılmıştır. Benzer anne ve baba metaforu başka nesneler ve varlıklar için de kullanılır. Nitekim Hz. İsa'nın su

için "bu benim babamdır", ekmek için de "bu benim annemdir" dediği rivayet edilir." (Paragraf: 439)

Aktarılan sözlerinden Hz. İsa'nın "baba" kelimesini sadece kendisi için değil, havariler için de kullanıldığı anlaşılıyor: "Benim yaptığımı ve benim dediğimi yaparsanız, yarın cennette benim Babam ve sizin Babanızın yanında olursunuz." (Paragraf: 506 ve 514)

"Müslüman İsa" İmgesi

İmam Gazali, Hz. İsa için "O, kalplerin peygamberidir" der. Tarif Halidi'nin İslam kaynaklarını dikkatle tarayarak bulmaya çalıştığı "Müslüman İsa" imgesi tarihi bir inşa veya yakıştırma değildir. Halidi, her ne kadar söz konusu imgenin teşekkülünde rol oynayan tarihi sosyal çevre faktörlerini öne çıkarmışsa da, aslolan bu imgenin zaten Kur'an ve Sünnet kaynaklarında fazlasıyla vazıh bir şekilde verilmiş olmasıdır. Kuşkusuz Halidi'nin çalışması küçümsenemez; sadece metodolojik açıdan "etkileyici faktör" ile "belirleyici faktör" arasındaki farka yeterince vurgu yapmadığı için eleştirilebilir. Bu, genel olarak tarihin ve halen sürmekte olan sosyal-beşeri olayların anlaşılmasında önemli bir noktadır.

1. Bu çerçevede söz konusu "İsa imgesi"nin teşekkülünde Kur'an ve Hadis kaynaklarının "belirleyici", Halidi'nin zikrettiği ve benim biraz sonra zikredeceğim sebeplerin "etkileyici faktörler" konumunda rol oynadıklarını söylemek icap eder. Müslümanlar, bunu öyle görmek istedikleri için değil, Kur'an'da diğer Peygamberler ve özellikle Hz. İsa öyle tasvir edildiği ve öyle anlatıldığı için öyle görmüşlerdir. Buna "Hz. İsa'nın İslamileştirilmesi" dense de, İslamileştirme sonraya göndermede bulunan bir işlem olduğu için, bir şahsı yeni imgesiyle aslına irca etmek demek daha doğru olacaktır.

Nitekim Hz. İsa'nın "İslamileştirilmesi" veya İslam'ın sahih kabul edebileceği "Peygamber İsa imgesi"ne dönüştürülmesinin bir benzeri –diğer Peygamberler Nuh, İbrahim, Davut, Süleyman ve özellikle– Hz. Musa için de yapılmıştır.

Hz. Musa imgesinin İslami versiyonunun ortaya çıkmasında Kur'an ve hadis kaynakları, Mi'raç'la ilgili anlatımlar ve halk arasında çok yaygın olan kıssalarda ifadesini bulmaktadır. Hz. Musa ile ilgili halk edebi-

yatında ve nesilden nesile aktarılan kıssalarda "Müslüman İncil"de pek rastlanmayan "meseller"e bol miktarda baş vurulmaktadır. Bu anlatımlarda "her kıssadan bir hisse" elde edilmekte, özellikle kıssa hisseye göre bir tür inşaa tabi tutulmaktadır.

Bu mesellerde Hz. Musa, Allah'la sık sık konuşmaktadır. Musa'ya Allah ile bu kadar sık konuşma izni bir bakıma Kur'an'dan alınmaktadır. Çünkü Kur'an "Allah'ın Musa ile konuştuğu"nu (4/Nisa, 164) söyler. Bu özelliğiyle Hz. Musa İslam literatüründe "Kelim"dir.

Musa, Allah ile konuşurken bazen olmadık taleplerde bulunmakta, bazı bilgileri Hakka'l-yakin öğrenmek istemekte ve fakat bunların tecrübi sonucunu gördükten sonra Allah'tan bağış dilemektedir. Her mesel veya kıssa, Allah'ın mutlak kudret, ilim ve iradesine bir atıftır. Olayların birer hikmete mebni olarak vuku bulduğu öğretilir. Hiçbir şey göründüğünden ibaret değildir. İnsana düşen Allah'a teslimiyetle bağlanması, haddini/sınırlarını bilmesi ve yüksek ahlaki bir hayatın mümkün yollarını aramasıdır.

Mesellerde ince nükteler, insanı gülümseten ironiler yer alır. Hz. Musa ile ilgili kıssalar İsrailiyat'ın daha derin etkisinde teşekkül etmiştir. Ancak hemen hemen tümü pedagojik amaçlarla geliştirilmiş, bir kısmı "Tevrat'taki Musa" imgesinin tashihine ayrılmıştır. Ancak her ne olursa olsun, bütün mesellerde ve kıssalarda Hz. Musa, Allah tarafından seçilmiş Ulu'l-azm bir Peygamber ve elbette bir İslam peygamberi olarak anlatılmıştır.

Halk kıssaları Kur'an'ın ima ettiği gibi Hz. Musa'yla ilgili temel yanlışlıkları tashih eder. "Müslüman İsa" imgesinde de aynı durum çok daha belirgin olarak söz konusudur. Öncelikle tashih edilen noktalar Hz. İsa'nın bir beşer-Peygamber olduğu, Allah'ın oğlu olmadığı, Tanrı'nın kendisinde bedenlenmediği ve çarmıha gerilip öldürülmediği gibi ana noktalardır. Bu dinin amentüsünü ilgilendiren noktalar İslam kelamcıları ve bilginleri tarafından da dikkatle ele alınmıştır. Ahmet ibn Hanbel'in aktardığına göre, Allah, Hz. İsa'dan önce kendisini sorgulamasını istemiştir.

2. "Müslüman İsa" imgesinin teşekkülünde rol oynayan ikinci faktör, genel Tasavvuf içinde zühd ve takva literatürünü meydana getiren ikinci ve üçüncü Müslüman nesillerin, Hz. İsa'yı diğer Peygamberlere göre bu konuya, ilgi duydukları alana ve insanlara vermek istedikleri mesaja daha

yakın bulmalarıdır. Çünkü Hz. İsa, "Şeriatı tamamlamak üzere geldiği"ni söylemiş olsa bile, zühd, sevgi, merhamet, hoşgörü, alçak gönüllülük, safiyet, adanmışlık vb. manevi ve ahlaki konulara daha çok vurgu yapmıştır.

3. İslamiyet'in Arap yarımadasından sonra Şam, Irak, Kuzey Afrika ve Mezopotamya'da yayılmasıyla, buralarda Müslüman olan Hıristiyanlar'ın Hz. İsa'ya ilişkin çok sayıda kıssa, vecize ve hatırayı nakledip İslami anlatıma, mesel ve kıssalara katmaları Hz. İsa imgesinin teşekkülünde rol oynamıştır. Ancak anlatımlarda İslam geleneğine uygun olarak Hz. İsa'dan "Allah'ın oğlu" değil, "Allah'ın Resulü" şeklinde bahsedilmektedir ki (Paragraf: 31), bu herhangi bir hadis metninde sahabenin Hz. Peygamber'e yaptıkları hitabın tıpatıp aynısıdır.

4. Fetihlerle karşılaşılan Hıristiyan din adamları ve bilginlerinin açtığı dini tartışma ve sorulara Müslümanların cevap vermek zorunda kalması, Yahya ed-Dımaşki'nin "İsa'nın tabiatı ve Allah'ın kelimesi" arasında kurduğu ilişkinin İslam kelamcıları içinde "Allah'ın kelamının ezeli mi, yoksa sonradan mı yaratılmıştır" türünde bir tartışmaya yol açması ve bunun sonraları Abbasiler zamanında bir siyasi mesele haline gelmesi gibi. (14)

5. Hiç kuşkusuz süren siyasi mücadele ve tartışmalarda zaman zaman Hz. İsa'dan aktarılan sözlere, tebliğlere de atıfta bulunulmuştur. Bu tartışmalar sırasında fırkalar görüşlerini doğrulayıp destekleyecek nakilleri yapmayı ihmal etmemişlerdir. Sözgelimi Emevi iktidar ideolojisini destekleyen Mürcie fırkası için Hz. İsa'dan aktarılan şu söz önemli bir dayanaktır: "Nasıl hükümdarlar bilgeliği size bıraktıysa, siz de dünya işlerini onlara bırakmalısınız." (Paragraf: 8)

6. Son olarak Mevzu hadislere (Hz. Peygamber'e isnad edilen uydurma sözler) baş vuran veya vaaz ve irşatlarında sıhhatli bilgi, sağlam kayıt gibi referanslara pek dikkat etmeyen halk hikâyecisi ve Kassasların (kıssa anlatıcılar) kültüre kattığı Hz. İsa imajı, söz konusu imgenin teşekkülünde rol oynamış bulunmaktadır.

Bu son şık hariç tutulacak olursa, muteber İslam bilginlerinin Hz. İsa'ya ilişkin aktardığı bilgiler, vecize, mesel ve kıssaların ince bir elekten geçirildiğini söylemek mümkün. Bu yeterince üzerinde durulmuş bir konu değildir.

Bilindiği üzere Hıristiyan ilahiyatında İslam'dakine benzer bir vahiy telakkisi yoktur. Eğer ille de bir vahiyden söz etmek gerekirse Hz. İsa'nın bedeni vahiydir. Bu anlamda Hz. İsa'nın bedeni İslam'da Kur'an-ı Kerim'e karşılık olmaktadır. Ancak İslam'da Kur'an'dan başka Peygamber'in sözlerini, davranışlarını ve sükutunu, yani onayını aktaran Hadis kaynakları da vardır; bunların toplamına Sünnet denir. Hadisler nakledilip kayıt altına alınınca, sözün kimlerden geldiği ve sözü rivayet edenlerin kişilikleri, özellikleri tek tek incelenmiş (Cerh ve ta'dil) ve hadis ona göre bir değer kazanmıştır. Bu açıdan bakıldığında, İnciller aktarıldığında benzer bir yola baş vurulmamıştır. Yani teknik açıdan İnciller, hadislere bile tekabül etmez, olsa olsa İbn İshak, İbn Hişam ve Vakidi gibi müelliflerin siyerlerine tekabül eder. Hadis tekniğinin siyer rivayetlerinde de kullanıldığını görüyoruz.[15]

Müslüman bilginler, hele Ahmet ibn Hanbel gibi muhaddisler, Hz. İsa'dan nakillerde bulunurken, hadisteki isnad tekniğini kullanmış ve bir sözün kimleri takip ederek kendisine kadar geldiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Tarif Halidi'nin kendisinden çokça nakillerde bulunduğu Ahmet ibn Hanbel, Kitabu'z-Zühd adlı eserinde Hz. İsa babı altında yaptığı bütün rivayetlerde senet zincirini göstermeye çalışmıştır.

Bir başka nokta şudur: İslam kaynakları Hz. İsa'dan nakillerde bulunurken, sanki özel olarak bir noktayı muğlak bırakmış ya da nakillerin kaynak değerini belirtmeyi ihmal etmişlerdir. Bu da nakillerde yer alan söz, takrir ve mesellerin hangisinin gerçekten Hz. İsa'ya gelen vahiy, hangilerinin kendi sözü (tabir caizse Hz. İsa'nın hadisi) olduğu hususudur. Bu yüzden olacak ki Ahmet ibn Hanbel, Hz. İsa'dan özel olarak bahsettiği bölüme "Hikmet-i İsa aleyhisselam" (Hz. İsa'nın hikmeti) adını vermiştir.[16] Burada "hikmet" tabirinin seçilmiş olması anlamlıdır. Çünkü bir peygambere, hem indirilenler ve öğretilenler arasında bilgi ve hikmet vardır, hem de Peygamberlerin söyledikleri ve öğrettikleri hikmettir. Madem bir sözü, İncil'in bir ayeti, yani Hz. İsa'ya gelen vahiy olarak belgelemek mümkün değildir, bu durumda bu sözün "hikmet" olarak tavsifi en doğrusudur. Çünkü ister vahiy olsun, ister Peygamber tarafından söylensin, sonuçta hikmettir.

Müslümanların bakış açısından bütün kadim kültür ve din havzalarında ezeli hikmetin derin izleri vardır. Müslümanlar bunu ortaya çıkar-

mak ve Kur'an'la yeniden meczetmek durumundadırlar. Abbasiler döneminde eski Yunan, Babil, İran, Hint ve Mısır kültür ve felsefe havzalarından çeviriler yapılırken, onların hareket noktasını hikmet ve Hakikat arayışı teşkil ediyordu. Hz. İsa ile yapılmak istenen şey, Mezopotamya kültür çevresinde zaten var olan bu eski hikmetin gün yüzüne çıkarılmasıdır. Bir hikmet birden fazla ve çeşitli zamanlarda yaşayan hikmet ehli tarafından tekrarlanmıştır. Örneğin Hz. İsa'nın "İnsanları kendi hallerine bırakın, onların günahlarını araştırmayın, kendi günahlarınızı araştırın" (Paragraf: 57) sözü bir çok kadim hikmette tekrarlanmıştır. Tarif Halidi, bu sözün Sokrat öncesine ait ahlaki bir söz olduğunu söyler. Bu doğrudur, ancak bu hikmetli sözün Hz. İsa tarafından söylenmediği anlamına gelmez. Pisagor'un Delf Tapınağı'nın kapısına "Kendini bil!" sözünü yazdırması başka kültürlerde de tekrarlanmıştır. Konfüçyüs ve Hz. Muhammed'e de (s.a.) isnad edilmiştir. Yine "dünyanın kocamış bir kadına benzetilmesi" Tevrat'ta (Ezekiel, 13:17 vd.), hadis kaynaklarında ve Hz. İsa'dan nakledilen sözlerde görülebilir.

Bu yöndeki bir çabanın Kur'an tarafından da desteklendiğini söylemek mümkündür. Kur'an'a göre hem Tevrat hem de İncil, köklerini Kur'an'la birlikte İlahi Vahy'de bulurlar. Mü'minlerin vasıfları anlatılırken şöyle bir ifade kullanılır: "Onları ruku edenler, secde edenler olarak görürsün; onlar, Allah'tan bir fazl (lütuf ve ihsan) ve hoşnutluk arayıp isterler. Belirtileri, secde izinden yüzlerindedir. İşte onların Tevrat'taki vasıfları budur; İncil'deki vasıfları ise: Sanki bir ekin; filizini çıkarmış, derken onu kuvvetlendirmiş, derken kalınlaşmış, sonra sapları üzerinde doğrulup boy atmış (ki, bu,) ekicilerin hoşuna gider." (48/Fetih, 29.) Bu ayet, dinlerinin gereğini samimiyetle yerine getirenlerin aynı zamanda Tevrat ve İncil'de derin izleri bulunan manevi birliğe katıldıklarını ve bu tür ihlaslı insanların önceki kutsal kitaplarda da haber verildiğini anlatmaktadır.

Kur'an'a göre diğer bütün Peygamberle ve Hz. İsa bu temel tebliği yapmıştır; bundan dolayı hiç tereddütsüz Müslümanların da peygamberidir.[17] Genel İslam düşüncesi ve diğer kültürlerle ilişkinin belirlenmesi açısından Hz. İsa imgesinin teşekkülü önemli roller oynamıştır. Yukarıda saydığımız nedenler ve faktörlerin etkisinde İslam içinde bir "Müslüman

İsa" imgesinin teşekkülü, aslında Abbasiler döneminde Yunan felsefesiyle başlayan derin ilgide bir tür "Müslüman Aristo" ve "Müslüman Platon" imgelerinin oluşturulmasına da uzak mesafeden model olmuştur. Vahy ve Nübuvvet geleneği açısından Hz. İsa hiç kuşkusuz Yunan filozoflarından çok daha önemlidir.

Bütün bu anlattıklarımızdan sonra şöyle bir "Müslüman İsa" imgesinin teşekkül ettiğini söylemek mümkündür:

1. Hz. İsa ne Tanrı'dır ne Tanrı'nın oğludur, doğumu Adem gibi mucizevi bir beşer Peygamberdir. (Paragraf: 25, 97, 230). İslami anlatıma göre Hz. İsa her beşer gibi ölüm acısının hafifletilmesini diler (Paragraf: 233), ağlar (Paragraf: 248); varlığını fani olarak görür (Paragraf: 111). Nitekim havariler de onu insan olarak görür. İslami anlatımda onun bazen beşeri vasfının fazlasıyla öne çıkarıldığını dahi söylemek mümkün (Paragraf: 34).

2. Hz. İsa, diğer Peygamberler gibi tamamen Kur'an'ın öngördüğü çerçevede bir Peygamberdir (Paragraf: 100 ve 109). Kendisi vahiy değildir, ancak Allah tarafından vahiy almaktadır (Paragraf: 37).

3. Çağdaşı ve teyze çocuğu Yahya peygambere sorular sorar, bazı şeyleri öğrenme ihtiyacını hisseder (Paragraf: 39, 53).

4. Hz. İsa bir Müslüman Peygamber olarak Hacc etmiş (40), oruç tutmuş (146), abdest alıp namaz kılmıştır(186). Hz. İsa'nın dini tebliğinde namaz kılmayı ve zekat vermeyi emrettiği Kur'an tarafından belirtilmektedir (19/Meryem, 31.)

5. Hz. İsa, haramlardan kaçınır, şarap içmez (61), domuza karşı duyarlıdır (128).

6. Hz. İsa, diğer Peygamberler gibi mucizeler gösterir, ama bunları Allah'ın adıyla ve izniyle yapar (108).

7. Hz. İsa bilinen imajının aksine cihad etmeyi sever (Paragraf:245).

Yazar Halidi, burada geçen "cihad" kelimesinin "kutsal savaş" anlamında olmayıp, Sufilerin nefisle mücahede" anlamında olduğunu söylüyorsa da, ilerleyen bölümlerde "haksızlığa uğrayanların yardımına koşulması" gerektiğine ilişkin bir kıssa anlatılır (Paragraf:252). Ayrıca İslam'daki "cihad"ın Hıristiyanlık'ta öngörülen "Kutsal Savaş"tan farklı bir anlam bütününe sahip olduğunu hatırlatmak lazım.

Sonuç olarak Müslüman araştırmacıların Hz. İsa'ya ilişkin çizdikleri portrenin genel çerçevesinin Kur'an'dan alınma olduğu söylenebilir. Hıristiyan ilahiyatının İsa algısı ise farklıdır. Ancak karşılıklı ilişkiler geliştikçe Hıristiyan aleminin İslam'daki Hz. İsa ve Meryem konusundaki anlayışları daha iyi anlaşılmakta, bu da gerçekten bir çok bilgi ve kanaatin yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir.[18] Her iki dinden insanların birbirlerine olan olumlu ilgisi arttıkça çok sayıda tarihi önyargının tashihi mümkün görünmektedir.

Hz. İsa imgesi sadece tasavvuf, kelam vb kitaplarda değil; divan edebiyatı, tasavvuf edebiyatı ve şiirlerinde de yer almıştır. Muhammed İkbal, bir çok şiirinde Cibril, İsa ve Mesih'i bir arada zikreder. Fuzuli, Avni Bey, Nabi, Şeyh Galip, Baki, Naili, Neş'et, Seyit Vehbi, Necati, Sinan Paşa ve en son Sezai Karakoç'un şiirlerinde İsa ve Mesih imgesinin zengin örneklerine rastlamak mümkün. Ruhi'nin şu beyti bu türe iyi bir örnektir: "Surette nola zerre isek ma'nada yuhuz/Ruhu'l-Kudüs'ün Meryem'e nefhettiği ruhuz" Yani "Biz surette, görünüşte zerreyiz, ama mana aleminde güneşiz. Biz Ruhul-Kudüs'ün (Cebrail) Meryem'e üflediği ruhuz."[19]

Müslüman inancı –bu konu son zamanlarda tartışmaya açılmış olsa bile– Hz. İsa'yı zamanın sonunda (Ahir zaman) dünyaya inecek bir kurtarıcı olarak da görür. Mehdi'nin zuhuruyla Hz. İsa ikisi el ele verecek ve dünyayı uzun süren bir barış ve adalet dönemine sokacaklardır.[20] Tarif Halidi, hadis kaynaklarında da yer alan (Buhari, Büyu', 102, Mezalim, 31, Müslim, İman, 242) bu konuya hiç temas etmemiştir. Halidi'nin, kitabın genel amacını göz önüne alarak bu konuyu bilerek ihmal ettiğini düşünebiliriz.

Ali Bulaç

Notlar

1. Kaan H. Ökten, *Hıristiyanlık'ta İnancın Yenilenmesi* (Luther'in Teolojik Tezleri ve Toplumsal Yansımaları), İstanbul, 2000, s. 11.
2. Peter L. Berger, *Sekülerizmin Gerilemesi* (Sekülerizm Sorgulanıyor, 21. Yüzyılda Dinin Geleceği, haz. Ali Köse, İstanbul, 2002, s. 11-23.
3. A. Hamdi Akseki, *İslam Dini*, Ankara, 1969, s. 84 vd. Peygamberlik ve Peygamberler için bkz. Abdulvahap en Naccar, *Kasasu'l-Enbiya*, Kahire, ty.
4. G. Barker, *O'nun İzinde*, İstanbul, 1985, s. 10.
5. Suat Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, Ankara, 1988, s. 120-121.
6. Montogomery Watt, *Günümüzde İslam ve Hıristiyanlık*, çev. Turan Koç, İstanbul, 1991, s. 83-84.
7. Thomas Michel, *Hıristiyan Tanrıbilimine Giriş*, İstanbul, 1992, s. 56.
8. Günay Tümer, *Biruniye Göre Dinler ve İslam Dini*, Ankara, 1986, s. 159. Teslis (üçleme) doktrini, özünde üçün bir ve birin üç olduğu varsayımına dayanır ki, bu, Batı düşünce tarihinde din ile felsefe ve akıl ile iman arasındaki uzlaşmazlığın temelini oluşturmuştur. Daha geniş bilgi için bkz. Ali Bulaç, *İslam Düşüncesinde Din-Felsefe/Vahy-Akıl İlişkisi* (Hıristiyanlıkta Din-Felsefe Bölümü), Üçüncü bsm, İstanbul, 2000 ve Ali Bulaç, *Bilgi Neyi Bilmektir?* (İman-Akıl Çatışması Bölümü), İstanbul, 2003.
9. İmam Gazali, *Er Reddu'l-Cemil li İlahiyyet-i İsa bi Sarihi'l-İncil* (İmam Gazali-Abdullah Şarkavi) çev. Osman Cilacı, İstanbul, 1988, s. 129.
10. Ragıp el İsfahani, *Müfredat*, Beyrut, ty, s. 184. Ebu'l-A'la Mevdudi, *Kur'an'da Dört Terim*, çev. O. Cilacı-İ. Kaya, İstanbul, 1981, s. 35 vd.
11. M. Hana Dolapönü, *Hikmetin Başlangıcı Rab Korkusudur*, Sayı: 7/79-7, Eylül-1953, Mardin, s. 160.
12. Münavi, *Feyzu'l-Kadir*, Lübnan, 1994, III, 674.
13. Acluni, *Kesfu'l-Hafa*, Beyrut, 1988, I, 380-381.
14. Daha geniş bilgi için bkz. Y. Kumayr, *İslam Felsefesinin Kaynakları*, çev. F. Olguner, İstanbul, 1976 ve Montogomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. E. Ruhi Fığlalı, Ankara, 1981, s. 348 vd.
15. Hz. İsa'ya nispet edilen İncillerin sayısı dörtten fazladır. Barnaba ve Tomas İncilleri ve başkaları da vardır. Bu İncillerdeki anlatımlar Kur'an ve hadislerde yer alan ifadelere çok daha yakındır. Tomas incilinden ilginç aktarımlar için bkz. Abdullah Aymaz, Dört İncil Dışındakilerden, Zaman, 24 Ağustos 2003. Ayrıca, bkz. Osman Cilacı, *Kur'an Işığında Üç Peygamber Üç Kitap*, Konya, 1976; J. Jomier'den Sakıb Yıldız, *Tevrat, İncil ve Kur'an*, İstanbul, 1974.
16. Ahmet ibn Hanbel, *Kitabu'z-zühd*, Beyrut, 1973, s. 96 vd.
17. Bu çerçevedeki imge ve anlatım için bkz. Muhammet Ataurrahim, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, çev. K. Demirci, İstanbul, 1985. Ünver Günay, *Hıristiyanlıkta ve İslam'da Hz. Meryem*, Ankara, 1996; Aliah Schleifedr, *İslam'ın Kutsal Meryemi*, çeviren İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul 2003.
18. Hıristiyan dünyasının İslam'a ilişkin değişen algısına örnek olarak bkz. F. Peter Ford, Kutsal Metin Olarak Kur'an: Çağdaş Hıristiyan Bakış Açısına Göre Bir Değerlendirme, çev. İbrahim Görener, Bilimname I, 2003/1, 41-64
19. Bkz. Hüseyin Özcan, Sinan Paşa'nın Tazarrunamesi'nde Hz. İsa Na'tı; Sezai Coşkun, Sezai Karakoç'un Şiirlerinde Hz. İsa-Hz. Meryem; İlhan İşler, Bir Mazmun Olarak Divan Şiirinde Hz. Meryem; Nurgül Özcan, Klasik Edebiyatımızda İsa-Meryem Motifi, Yağmur Dergisi, Yıl:5, Sayı:20, 2003/3.
20. Bkz. Dr. Zeki Sarıtoprak, *İslam İnancı Açısından Nüzul-i İsa Meselesi*, İzmir, 1997; Ahmet Kalkan, Sahte Peygamberlik ve Hz. İsa'nın Nüzulu Üzerine, Hak Söz, Sayı:118, Ocak-2001, s. 31-42.

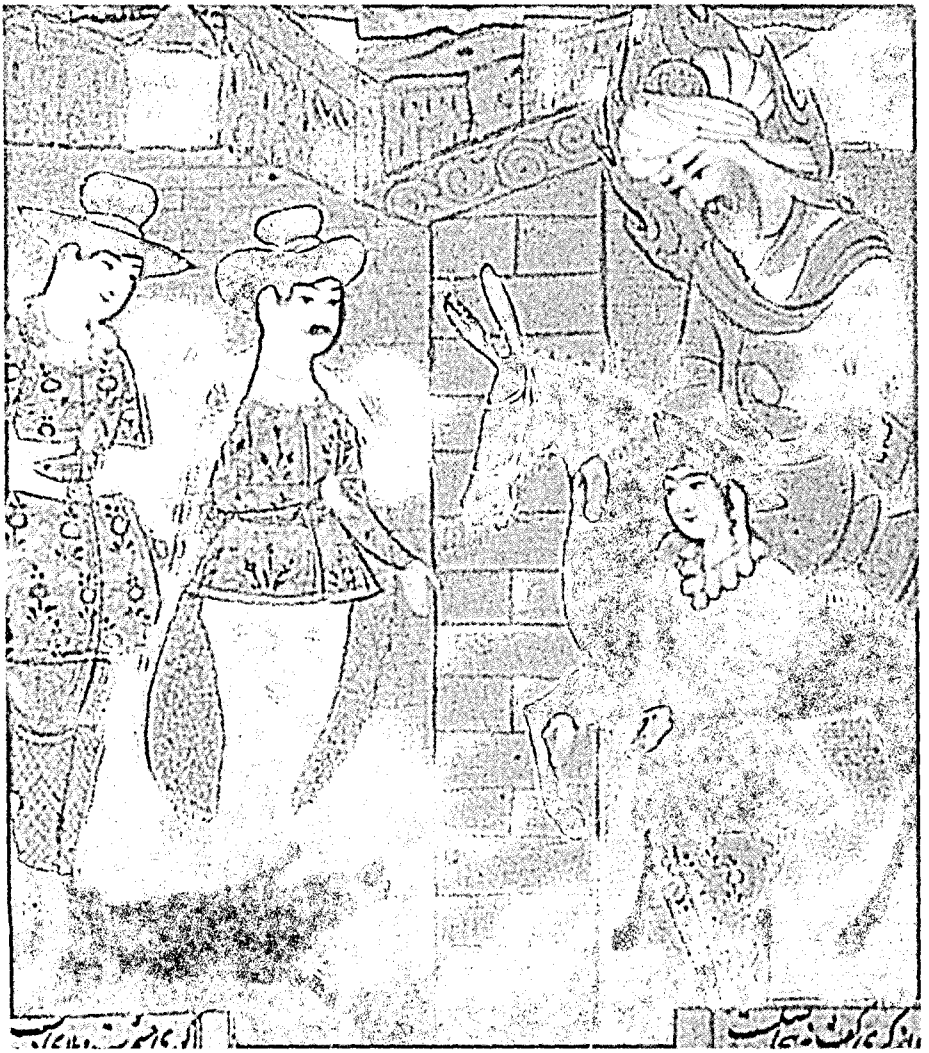
İçindekiler

Teşekkür 25
Giriş: Müslüman İncil 30

Müslüman İncil'in Mazisi 33
Kur'an'daki İsa 36
Müslüman İncil'deki İsa 43
Başlangıçtaki Genel Koşullar 48
Ortaya Çıkış ve Gelişim 54
İlk Vecizeler: Özellikleri ve İşlevleri 57
Daha Sonraki Vecizeler ve Kıssalar 62
Sonuç 68

Vecizeler ve Kıssalar 71

Notlar 210
Kaynakça 218
Vecizeler Dizini 222

İsa ve Ölü Köpek, İranlı şair Nizami'nin *Hamseh* adlı kitabındaki (British Library, MSAdd.6613) 41 minyatürden biri. Isfahan/Safevi, H. 1076-77, MS 1665-67. Dulkadiroğulları'ndan Türkmen minyatürcü Talip Lala imzasını taşıyor. Ata binmiş İsa müritlerine ölü köpeğin kokusundan iğrenmemelerini, dişlerinin beyazlığına hayran olmalarını söylüyor; bkz. Vecize no. 127. (British Library'nin izniyle kullanılmıştır.)

Teşekkür

Bu kitabın oldukça uzun hazırlanma süreci boyunca birçok kişiden tavsiye ve yardım aldığım için gerçekten çok şanslıyım. Kitabı yazmaya, sanat eleştirmeni ve hattat olan arkadaşım Samir Sayig ile Beyrut'ta bir sohbet esnasında karar verdim. Arap İslam eserlerindeki Hz. İsa vecizelerini ve kıssalarını derleyip İngilizce'ye çevirme projemi biçimlendirmemde Samir Sayig'in çok önemli katkıları olmuştur. Yıllarca, Arapça eserleri okurken, karşıma çıkan Hz. İsa vecizelerini not aldım. Bu vecizelerin yazılı olduğu küçük kâğıt parçaları yıllar boyu saklandığı dosyada sarardı. Çalışmama odaklanabilmek için Beyrut'ta ve başka yerlerde bu konuyla ilgili konferanslar verdim; anlattıklarıma ilgi gösteren, fikir yürüten çok sayıdaki dinleyiciye çok minnettarım. Ancak çok az ilerleme kaydedebilmiştim. Bu arada başka bir kitap üzerinde de çalışıyordum, o bitince çalışmalarımı tamamen Hz. İsa hakkındaki kitaba yoğunlaştırdım.

Oğlum Muhammed Ali, çeviri sürecinde gönüllü olarak bana saatlerce yardım ederek, genellikle başka ailelerde olanın tersine, babasının kariyerini yükseltmeye koyuldu. Yapılan çevirilerde zarafet varsa bu tamamen oğlumun güzel, kusursuz İngilizce'sinin eseridir; ayrıca beni bu çalışmayı tamamlamam konusunda sürekli teşvik ettiğini söylememe gerek bile yok. Tarihsel olarak birbirini takip eden vecizelerin sıraları ayırt edilemez hale gelip onları doğru şekilde dizebilme umudumu yitirdiğimde imdadıma şu anda doktora çalışmalarını yürüten Beyrut Amerikan Üniversitesi'ndeki eski öğrencim Süleyman Murad yetişti. Süleyman, vecizeleri çok kısa bir sürede en doğru şekilde yeniden numaralayıp düzenledi. Ayrıca kendi başına İbn Asakir'e ait, on ikinci yüzyıldaki Şam'ı anlatan eserden yola çıkarak Hz. İsa vecizelerinden oluşan bir koleksiyonu derlemesi memnuniyet vericiydi, ayrıca bu koleksiyonun tam zamanında yayınlanması ve elinizdeki bu kitabın hazırlanma aşamasında bu koleksiyona göz atabilme imkanını elde edebilmem de beni çok mutlu etti.

Bu koleksiyonun temelini oluşturan çalışmaları Cambridge'de, ilkin 1992-1993 yılları arasında daha sonra da 1996-1998 yılları arasında yü-

rüttüm. King's'teki meslektaşım Keith Hopkins, bu kitabın ilk taslaklarından birini okuyup kitabı daha iyi hale getirmemde oldukça faydalı olan değerlendirmelerde bulundu. Yine başka bir meslektaşım ve eski dostum Besim Müsellem da her zamanki gibi, bana yorumları ve tavsiyeleriyle yardımcı olabilmek için zamanını harcamaktan hiç çekinmedi. Bu kitabın basımına vesile olan kimse Edward Said'dir. Bu kitabın "Ortak Noktalar" dizisinden çıkmasını kabul ettiği ve kitabın hazırlanmasıyla sürekli ilgilendiği için kendisine candan teşekkür ederim. Ayrıca Harvard Üniversitesi Yayınları'ndan Lindsay Waters, Maria Ascher ve Kim Steere'e de bu kitabın yayına hazırlanması esnasındaki yardımlarından, üstün çalışmalarından ve gösterdikleri sabırdan ötürü çok teşekkür ederim. Diana Tamari Sabbagh Vakfı fonu sayesinde bütün bir yılımı Hz. İsa'ya adayabildim. Ayrıca Basil Akl ile Hasib Sabbagh böyle bir kitabı yazmamı mümkün kıldılar. Bu iki Filistinli vatanperver ve insan sever isimlerinin zikredilmemesini istemişlerdi. Galiba onlar bu kitabın çıkmasını beklerken ben onların sabrını tükettim. Beklediklerine değeceğine söz veremem. Onlara candan teşekkürlerimi sunuyorum.

Giriş

Müslüman İncil

Çocuk İsa Meryem'in Kucağında. Otuz bir minyatürün bulunduğu bir albümden; Mughal, 17. yüzyıl, 18. yüzyılda yapılan eklemelerle (British Museum MS. Add. 22470). İslam geleneğine göre Hz. İsa tenha bir yerde, bir hurma ağacının altında doğmuştu; bu hurma ağacının dalları eğilmiş böylece Meryem meyvelerden koparabilmişti. Bu resimdeki sahne ve ağaç bu hikâyeyi anlatıyor olabilir. (The British Museum'un izniyle kullanılmıştır.)

Giriş

MÜSLÜMAN İNCİL

Erken dönem Arap-İslam eserlerinde Hz. İsa'yı konu edinen yüzlerce vecize ve kıssa vardır. "Müslüman İsa" adını verdiğim bu kitap bu vecizelerle kıssaların bir derlemesidir. Bunların tümü, Hz. İsa'ya dair, Hıristiyan eserleri dışında yazılmış en geniş metni meydana getirir. Bu metinler bütününden söz ederken bundan böyle "Müslüman İncil" ifadesini kullanacağım.

Metinleri bir araya getirerek oluşturduğum derlemeyi Batılı okurlara sunarken öncelikle Arap-İslam kültürü dışında pek az bilinen bir Hz. İsa imgesini tanıtmayı amaçladım . Bu imge, Hz. İsa'ya derin saygı duyan ancak onun ulûhiyetini kabul etmeyen bir dini geleneğin Hz. İsa'yı nasıl tasavvur ettiğini öğrenmek isteyenlerin ilgisini çekebilir. Burada anlatılan Hz. İsa ile Hıristiyan İncil'deki Hz. İsa arasında benzerlikler ve farklılıklar vardır. Müslüman İncil'in neden ve nasıl ortaya çıktığı bu bölümün konusunu teşkil etmektedir.

Müslüman İncil herhangi bir Arap-İslam kaynağında bir bütün halinde bulunmaz; ahlaka dair metinlerin, genel dini ve edebi eserlerin, Sufiliğe ya da İslam tasavvufuna dair metinlerin, hikmet antolojilerinin, Peygamberler ve evliya tarihçelerinin içinde dağınık halde bulunur. Bu kaynaklar HS 2. yüzyıl/MS 8. yüzyıl ile HS 12. yüzyıl/MS 18. yüzyıl arasındadır. Vecizelerle kıssalar bazen tek bir cümleden, bazen de birkaç yüz kelimeden oluşur. Bu vecizeler ve kıssalar İspanya'dan Çin'e kadar sözlü ve yazılı Arap-İslam edebiyatında biline gelmiştir. Bazıları da eğitimli Müslümanlarca bugün hâlâ bilinen metinlerdir.[1]

Vecizelerin neredeyse tamamı dil açısından ve edebi açıdan ustalıkla işlenmiştir. Bu vecizeleri deyişlere ve kıssalara dönüştürenler, şüphesiz, Kur'an'da ve Müslüman geleneğinde "Ruhullah" ve "Kelimetullah" olarak kabul edilen Hz. İsa'ya yaraşır şekilde büyük bir özen göstermişlerdir. "Kalbiyle görene ama kalbi gördüklerinde olmayana ne mutlu" ya da "Onların günahlarını araştırmayın, kendi günahlarınızı araştırın" gibi ifadeler İncil'deki İsa'nın ağzından çıkabilecek sözlerdir.

Bu vecizelerle kıssalar nasıl oluşmuştur? Akla ilk gelen en basit cevap, bu vecizelerle kıssaların Yakın Doğu medeniyetlerinin zengin geleneklerinde bulunan ortak bilgi birikimine ait olduğudur. Aşağıda, daha detaylı olarak da kıssalarla vecizelerin yorumlandığı paragraflarda açıklanacağı üzere, bu kıssalarla vecizelerin bazıları, kabul görmüş ya da görmemiş İncillerden izler taşımakta, ancak görünüşe göre çoğunun kökleri genel bir ifadeyle Eski Yunan olarak adlandırılabilecek medeniyete dek uzanmaktadır. Benim gayem olabildiğince çok sayıdaki vecize ve kıssanın kaynağını ortaya çıkarmaktı. Fakat söz konusu kaynakların çok çeşitli ve zengin olmasından ötürü her bir kıssa ve vecizenin kaynağını ortaya çıkarabilmek zor bir iştir. Müslüman İncil üzerine araştırma yapanlar kuşkusuz başka benzerlikler keşfedeceklerdir, böylece bu konudaki bilgilerimiz zenginleşecektir.

Vecizelerle kıssaların sayısı tam olarak bilinmemektedir. En geç sekizinci yüzyıldan beri Batılı bilim adamlarınca yorumlanıyor olsalar da, ilk derleme ancak 1896 yılında İngiliz oryantalist David Margoliouth tarafından basılabilmiştir. Margoliouth bu derlemede büyük bir kısmını tek bir kaynaktan tercüme ettiği yetmiş yedi adet vecizeye yer vermiştir. Bundan yirmi üç yıl sonra, 1919'da, İspanyol oryantalist Miguel Asin y Palacios 225 adet vecizeyi Latince'ye tercüme edip kısa yorumlar da ekleyerek bir derleme halinde yayınlamıştır. Asin bu derleme için elli beş klasik Arap kaynağını taramıştır. Asin'in bu derlemesi bugüne dek içinde Müslüman İncil'i barındıran temel külliyat olagelmiştir.[2]

Bu vecizeleri birkaç yıl önce derlemeye başladığımda göz önünde bulundurmam gereken üç önemli nokta vardı. İlkin, ne Margoliouth, ne Asin, ne de başka bir araştırmacı, gün yüzüne yeni çıkmış eski İslam metinlerinde geçen vecizelerle kıssaları incelemişti. Bu metinlerin en önemlileri takvaya dair eserlerdir, bazıları da HS 2. yüzyıl/MS 8. yüzyıla dek uzanır. Metinler Müslüman İsa'nın günümüze kadar ulaşan en eski vecizelerini ihtiva eder. Bu eserlerin ortaya çıkarılmış olması Müslüman İncil'in kökleriyle oluşumunu daha eksiksiz bir biçimde tespit etme olanağını sunmaktadır.[3]

İkinci nokta şuydu: Ne Margoliouth ne Asin ne de onlardan sonra yaşamış başka bir araştırmacı, Müslüman İncil'in edebi yönüne ya da genel anlamda İslam inancındaki tarihi işlevine fazla dikkat etmişlerdir.

Bu İncil'de edebi yönden ve kelam ilmi açısından değeri olan çeşitli Hz. İsa tasvirlerinin yer aldığını görüyoruz. Hz. İsa karakteri bu tasvirlerde, kabul görmüş İnciller'e aykırı düşmeyecek bir kimliği muhafaza edip Müslüman bir Peygamber olarak yeniden oluşturulmuştur. Ancak, Hz. İsa yeni çevresinde (İslam geleneğinde) takvaya, dini yükümlülüklere ve siyasi yönetime yönelik tutumlara dair belirli İslami tanımları ifade etmede ya da güçlendirmede hayli önemli bir rol oynayacaktır.

Üçüncü önemli nokta da şuydu: Hıristiyan-Müslüman ilişkilerine, Kur'an'daki İsa imgesine, Hadislere (ya da Müslüman "geleneklerine") ve başka İslami eserlere dair günümüzde pek çok metin yazılmasına rağmen, bu kıssalarla vecizelerin Müslümanların Hıristiyanlığı algılayışları üzerindeki etkisine dair pek az araştırma yapılmıştı.[4] Oysa, modern dönem öncesi çağlarda yaşayan eğitimli Müslümanların, Hz. İsa tasviriyle Kur'an ve Hadisler dışında karşılaşma olasılıklarının en güçlü olduğu yer bu İncil'di. Bu yüzden Hz. İsa'nın İslami eserlerdeki yeri incelenirken Müslüman İncil'in önemi göz ardı edilemez. Müslüman İncil, önemini Hıristiyanlık ve İslamiyet'in günümüzde devam eden ilişkileri açısından sorgulayacak olursak, onun tarihsel, teolojik uzlaşmayla ve şahitler topluluğu için süregelen arayışla olan ilişkisi öne çıkar. Bu İncil, bir bütün halinde, İslamiyet ile Hz. İsa arasındaki gönül bağının hikâyesidir; dolayısıyla, bir dünya dininin başka bir dünya dininin ana şahsiyetini nasıl benimsediğini, onu kendi kimliğinin bir unsuru olarak nasıl kabul ettiğini gösteren eşsiz bir belgedir.

Hem uzman hem de uzman olmayan okurlara hitap eden bu çalışmanın Giriş Bölümü vecizelerle kıssaların tarihi ve edebi çerçevesini sunar. Devamında Müslüman İncil yer alır. Vecizeler tarih sırasına göre numaralandırıp dizilmiştir. Çoğunun sonunda kaynakçayla yorum vardır. Tarihi ve teolojik bağlamla özel olarak ilgilenmeyenler doğrudan Müslüman İncil'i okuyarak onun edebi ve teolojik değerine dair bir yargıya varabilirler.

Müslüman İncil'in Arkaplanı

İslamiyet'teki Hz. İsa imgesi ilk olarak Kur'an'da şekillendi. Kur'an, Müslüman İncil'in doğuş kaynağıdır. Her ne kadar Müslüman İncil'deki Hz. İsa sonraları Kur'an'daki Hz. İsa'dan oldukça farklı bir kimliğe bürünse de, Kur'an'daki Hz. İsa imgesi sonraki Hz. İsa tasvirlerinin temelini teşkil etmektedir. Kur'an'da Hz. İsa'dan söz edildiği için Hz. İsa'ya dair pek çok şey yazılmıştır, dolayısıyla Giriş Bölümünde Hz. İsa'ya dair yepyeni bir noktaya değinmek gibi bir iddia yoktur. Yine de külliyatı incelemeye geçmeden önce Müslüman İncil'in kendisini meydana getiren tarihi koşullar ve ortamla olan ilişkisini tespit etmeliyiz.

İslamiyet'in Hz. İsa'nın büyük ölçüde tanındığı bir bölgede ve zamanda doğduğu, günümüzde hemen hemen herkesçe bilinmektedir. Yazıtlardan, Suriye, Etiyopya ve Bizans kaynaklarından, İslamiyet öncesi Arap şiirinin çağdaş çözümlemelerinden ve henüz gün yüzüne çıkarılan erken dönem İslami kaynaklardan yola çıkılarak İslamiyet öncesi Arabistan'ın tablosu çizilebilmektedir. Bu tablodan Arabistan'da ya da Arabistan'a yakın bölgelerde yaşamış çeşitli Hıristiyan cemaatlerinin çok zengin, birbirinden farklı Hz. İsa imgelerine sahip oldukları anlaşılmaktadır. İslamiyet tarih sahnesine çıktığında Yakın Doğu'da Büyük Konsiller Kilisesi'nin dogmalarını öğretmeye henüz başlamadığını hatırlamak da faydalı olacaktır. Bir başka deyişle, İslamiyet, genellikle birbirlerine düşman olan, evrensel bir kiliseye bağlı olmayan Hıristiyan cemaatlerinin bulunduğu bir ortamda doğmuştur.

Cemaatten cemaate değişkenlik arz eden Hıristiyanlığa ek olarak öğretisel kökleri tam olarak belli olmayan bir Arap Musevi varlığı da söz konusuydu. Ancak şu da akılda tutulmalıdır ki Arabistan'da yayılan Musevilik, kutsal metinler ile gelenekler ve efsanelerin dağınık bir birleşimiydi. Eski Yunan'ın merkezi yönetimden uzak bir bölgesi olan Arabistan, İslamiyet öncesinde de çok farklı dini geleneklerin beşiğiydi. Günümüz araştırmacıları tarafından en çok incelenen dinlerden olan Hıristiyanlık ile Musevilik de bu topraklarda doğan dinler arasındaydı.

Öte yandan, bu vecizelerle kıssaların incelenmesinde başlangıç noktamız İslamiyet öncesi Arabistan değil Kur'an olacaktır.[5] Kur'an temel

bir metin olarak dini inançlara ve dile yeni bir sentez, yeni bir yayılış tarzı getirdi. Batılı uzmanlar Kur'an'daki İsa imgesinin oluşumunda rol oynayan etkileri ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Ancak Kur'an'daki sayısız İsa tasvirinin yapısı veya biçimsel çözümlemesi üzerine çok az çalışma yapılmıştır.

Kur'an'daki Hz. İsa imgesine dair Batı'da yapılan çalışmaların seyrine göz attığımızda, araştırmacıların bu imgenin temellerini Hıristiyanlığın İncil'e alınmamış Apokrifa* metinlerinde veya Hıristiyan ya da Yahudi-Hıristiyan mezheplerin inanışlarında aramaya çalıştığını görürüz. Yirminci yüzyılın başlarında bu eğilim tartışmalara yol açmıştır. Hz. Muhammed'in (ve çok nadiren de Kur'an'ın) karmaşık ve/veya sapkın bir Hıristiyanlık anlayışı olduğuna inanılmaktaydı. Kur'an'da Hz. İsa'nın anlattığı kıssalar söylenceler masallardı, ya da olsa olsa Bizans İmparatorluğunun uzak bölgelerinde görece daha hızlı yayıldığı varsayılan Kutsal Kitap'a geçmemiş anlatılardı. Kıssaların kökleri tam olarak belirlenemediğinde de, "Doğuya özgü zengin hayal gücü"nün ürünü oldukları varsayıldı. Bazı araştırmacılar, Kur'an'da adı geçen Peygamberler arasında Hz. İsa'nın özel bir yeri olduğunu kabul etmiştir. Bazıları da, Hz. İsa'nın, Kur'an'da öteki Peygamberlerden, örneğin Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. Yusuf ya da Hz. Davud'dan daha çok öne çıkarıldığını tekzip etmişlerdir. İlahiyatla ilgilenen bazı yazarlar ise Hıristiyanlıktaki kurtuluş kavramının (Hz. İsa'nın insanları günahlarından kurtarması) Kur'an'daki Hz. İsa tasvirlerinde geçmediğini, bu yüzden İslamiyet ile Hıristiyanlık arasında tam, gerçek bir uzlaşmanın en iyi koşullarda dahi sorunlu olduğunu savunmaktadırlar.[6]

Buna rağmen, birkaç etken, Batılı araştırmacıların Kur'an'daki Hz. İsa tasvirine dair izlenimlerini ve yorumlarını tam olarak değiştirmese de dengelemiştir. İlk olarak bilim adımlarının halkbilimine yönelik ilgilerinin canlanması, söylencelerin inanç sistemleri üzerindeki etkisinin köklü bir biçimde yeniden değerlendirilmesi, Kur'an'daki ve genel anlamda erken dönem İslam eserlerindeki "mesellere" karşı daha hoşgörülü, hatta daha ilgili bir tavrın oluşmasına neden olmuştur. Bu "meseller" kendi değerlerinden değil ama aksi takdirde unutulup gidecek olan Musevi ve Hıristiyan eserlerin muhafaza edilmesindeki rollerinden ötürü önemli sayılmışlardır.

İkinci olarak, 1945'te Mısır'da Gnostik yazılarla erken döneme ait başka kutsal yazılardan oluşan Nag Hammadi "Kitaplığı"nın ortaya çıkarılması, ardından buradaki eserlerin basılması erken dönem Hıristiyan metinleriyle mezhepsel inançların oluşumu ve yayılışı konusundaki anlayışımızı kökten değiştirdi. Bu durum genel bir ifadeyle şu anda Doğu Hıristiyanlığı ile Kur'an'daki Hz. İsa tasvirinin arkaplanı hakkında yarım yüzyıl öncesine nazaran daha fazla şey bildiğimizi göstermektedir. Nag Hammadi Kitaplığı'nın ortaya çıkarılmasından kısa bir süre önce Suriye, Kopt ve Habeş Hıristiyanlığının dini metinlerinin yayınlanması da, Nag Hammadi'nın keşfi kadar olmasa bile, İslamiyet öncesi Arabistan'la yakın ilişki kuran bölgelerdeki Hıristiyanlık inanışlarına ışık tutulmasında önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir.[7]

Üçüncü olarak, Yeni Ahit yazıları kısmen de olsa ilk iki etkenin sonucunda zamanla daha üstün bir kesinlik ve ilgiyle yeniden bir araya getirilmiş, çevrilmiş ve çözümlenmiştir. Bu son araştırmanın önemli sonuçlarından biri de Hıristiyanlığın dikkate değer sayıdaki ilk yazılarının, 4. ve 5. yüzyıllarda Kilise konsillerince resmi olarak Yeni Ahit'in dışında bırakılmalarına rağmen Doğu'lu (ve aslında Batı'lı) cemaatlerin faal kullanımı sayesinde bugüne dek korunabildikleri yolunda ortak bir görüşün belirmiş olmasıydı.[8] Kur'an'daki Hz. İsa'ya ve Hıristiyanlara dair tasvirler söz konusu olduğunda etkileşimler önemli görülmektedir. Eğer bunların kaynağı kısmen de olsa Hıristiyanlığın başlangıcındaki kutsal yazılar olsaydı, Kur'an en azından hayali değil yaşayan Hıristiyanlığı yansıtıyor olurdu.[9]

Son olarak, Kur'an metninin çağdaş eleştiri anlayışıyla yeniden çözümlenmesiyle "etkilenme" fikrinden uzaklaşılmış, metni kendi koşulları ve sınırları içinde anlamlandırma çalışmaları önem kazanmıştır.[10] Bu girişimin sonuçları ikna edici değildir. Fakat bu çalışmalar sonucunda Kur'an'daki Hz. İsa tasvirlerinin herhangi bir kaynaktan etkilendiği ya da türediği yolundaki değerlendirmeler terk edilmeye başlamıştır. Etkilenme ve türeme süreçlerinin şimdiye kadar varsayıldığından çok daha karmaşık olduğu anlaşılmıştır.[11]

* Eski Ahit'e bağlı olup İbranice metinleri bulunmadığı için Kitabı Mukaddes'in metnine dahil edilmeyen, ama bazı kiliselerce kutsal kabul edilen kitaplar. –ed. notu

İncil'dekinden farklı olarak Kur'an'da birçok Peygamber nasihatler içeren kıssalarla anlatılır. Kıssaların özlü ve ahenkli oluşu, anlatımı düzyazıdan çok şiire yaklaştırır. Bu anlatım biçimi aynı zamanda İslamiyet'ten önce yaşamış şairlerin öğütler içeren üsluplarına benzetilebilir.[12] Fakat bence günümüzde yaygın bir biçimde kabul görmüş olan fikir, yani İncil'in kendine özgü bir edebi yapısı olduğu fikri Kur'an için de geçerlidir.[13] Kur'an'da birçok yerde, şu cümlede de olduğu gibi, onun içerik ve biçim açısından eşsiz olduğunu vurgulayan ifadeler vardır: "O benzersizdir, onun etkisi bir tufanı andırır."

> Şayet biz bu Kur'an'ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık,
> Andolsun onu Allah korkusundan saygı ile baş eğmiş,
> Parça parça olmuş görürdün. (Kur'an 59:21)

Kur'an'da, kıssaların anlatıldığı bölümlerle kıssalar dışındaki yerler arasında, kullanılan dil bakımından önemli bir fark yoktur. Kur'an'da başından sonuna dek "sonsuz geniş zaman" olarak adlandırılabilecek bir zaman kullanılmaktadır. Geçmiş, yaşanılan ve gelecek bir bütün içinde sergilenmektedir. Peygamberlerle ilgili olan kıssaların geçtiği ayetler genellikle "ve o zamanı" ifadesi ile başlamakta ve bu da çoğu kez "...olduğunu bilin" ya da "...olduğunu bilmez misiniz?" anlamına gelmektedir. Kur'an'da, Allah'ın, anlatılmakta olan herhangi bir şey üzerindeki kudretini vurgulayan ibarelerle ya da cümlelerle sık sık karşılaşılır. İnsanlığın hikâyesinin nasıl biteceğini Allah o zaman da biliyordu, şimdi de biliyor; çünkü, o zamanda olduğu gibi şimdi de tarihin yaratıcısı ve anlatıcısı O'dur. Ve devam eder: Kur'an'da anlatılanlar tüm anlatılanlar içinde "en iyi" ve "en doğru" olandır; Kur'an'da anlatılanlar olayların en nihai halidir. Kur'an, daha önceki kavimlerin kendilerine gönderilen vahiyleri değiştirmiş ya da çarpıtmış olmasından ötürü, kendi amacının olayların doğrusunu anlatmak, Peygamberler ve Allah arasındaki geçmiş münasebetleri yeniden ve düzelterek açıklamak olduğunu bildirir.

Hem kıssalarda hem de Peygamberlerin başından geçen olayların anlatıldığı bölümlerde Kur'an'da geçen bütün Peygamberler arasında yakın ilişkiler olduğu açıkça görülmektedir. Kur'an'da Peygamberlerin hikâyeleri belli bir yerde, bir arada değil, farklı yerlerde geçmektedir; bu da bu ilişkilerin varlığını belirgin kılmaktadır. Peygamberlerin hikâyelerinde kullanılan anlatım birçok yolla güçlendirilir. Herhangi bir peygamberin söylediği sözler ya da Allah tarafından o peygambere söylenen sözler öteki Peygamberlerin söylediği ya da onlara söylenen sözlerle benzeşmekte, bazen de kelimesi kelimesine aynı olmaktadır. Aynı durumun Peygamberlerin fiilleri için ve başlarından geçen olaylar için de geçerli olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Kur'an'daki Peygamberlere ait bir tipolojiden, ortak bir modelden söz edilebilir. Bu modele göre her peygamberin görevi kibirli, başkalarını küçümseyen ya da cahil olan toplulukları uyarmaktır; bir topluluk bir peygamberin kendilerine ulaştırdığı mesajı (çoğunlukla şiddet kullanarak) reddeder, sonunda da Allah'ın bu topluluğa hak edilen cezayı vermesiyle peygamberin haklılığı ortaya çıkar. Kur'an, Peygamberler arasında hiçbir fark olmadığını ve aranmaması gerektiğini, hakiki inancın *bütün* Peygamberlere inanmayı gerektirdiğini bildirerek bu Peygamber modelini desteklemiş olur (Kur'an; 4:150). Kur'an'daki Hz. İsa bir bakıma bu Peygamber modelinin çerçevesi içinde incelenmelidir; ama genelde böyle yapılmıyor.[14]

Hz. İsa'yı belli bir Peygamberlik anlayışı çerçevesinde düşünmenin gerekliliği kabul edilse de şöyle bir soru sık sık soruluyor: Hz. İsa Kur'an'da ne ölçüde özel saygı görmüştür? Hz. İsa Kur'an'da bütün Peygamberlere gösterilen ortak saygının ne kadarına mahzar olmuştur? Genel bir ifadeyle, tartışma büyük ölçüde Kur'an'da Hz. İsa için kullanılan iki ifadenin doğru olarak yorumlanmasına dayanma eğilimindedir: Hz. İsa'nın "Kelimetullah" (Allah'ın Kelimesi) ve Ruhullah (O'ndan gelen bir ruh) olduğu söylenir. Bu iki ifade tüm Peygamberler arasında özel bir yere işaret etmekte midir? Yoksa (bu ifadeler) sadece edebi söyleyiş biçimleri midirler? Bu ifadelerin kaynağı nedir?[15] Bu sorular üzerinde yapılacak etraflı bir tartışma bu çalışmanın temel konuları dışında kalacaktı. Ancak, Kur'an'da geçen Hz. İsa imgesi daha sonraki bütün özenli çalışmalar için temel teşkil ettiğinden, onun Kur'an'da eşsiz tutulması konusunda birkaç söz söylemek yerinde olacaktır.

Bazı araştırmacılar bu soruya cevap ararken herhangi bir Peygamberden söz edilme sıklığını, bunu o peygambere verilen önemin göstergesi sayarak tablo halinde listelemeyi denemişlerdir.[6] Fakat bence bu yöntemin kullanım alanı sınırlıdır, bu Hz. İsa örneğinde açıkça görülür. Hz. İbrahim, Hz. Musa ya da Hz. Yusuf Peygamberlerden oldukça sık söz edildiği söylenebilir. Bununla birlikte bir sözün yarattığı etki, ses özellikleri, imalar ve hepsinden öte de ne anlatıldığı ve anlatılan şeyin ne ölçüde önemli olduğu istatistiksel olarak ölçülemez. Konuyu daha detaylı incelemek için gelin dikkatimizi Eski ve Yeni Ahit'te geçen Peygamberler üzerine yoğunlaştıralım. Bu noktada, günümüzde yaşayan dindar bir Musevi'nin Kur'an'da Hz. Musa, Hz. Yusuf ve Hz. Davud Peygamberlerin tasvir ediliş biçimine dair kendi din anlayışıyla çelişen herhangi bir nokta görmeyeceği söylenebilir. Ancak, bu durum Hz. İsa'nın Kur'an'daki tasvirini okuyan dindar bir Hıristiyan için geçerli olmayabilir. Kuşkusuz, Kur'an'daki Hz. İsa tasvirini İnciller'deki Hz. İsa tasvirinden tamamen farklı kılan bazı noktalar vardır. Bu farklılığın ana kaynağı anlatım biçimi değildir (Kur'an'da anlatım biçimi tamamen farklı olsa bile), çünkü aynı anlatım biçimi Kur'an'daki Peygamberlerle ilgili tüm hikâyelerde kullanılmaktadır. Farklılık, esasen, Hz. İsa'nın tartışmalara yol açan bir Peygamber olmasından kaynaklanmaktadır. Kur'an'da, Hz. İsa'nın, kendi ümmetince yapılmış tasvirinden uzaklaşılarak farklı bir tasvirle anlatıldığını görürüz, bu şekilde anlatılan tek Peygamber Hz. İsa'dır. Kur'an'da bu konuyla ilgili "temizlemek" kelimesi geçmektedir (3:55). Hz. İsa onu takip edenlerin sapkın inanışlarından temizlenecektir, dahası kendisi bu temizlenme işinde etkin rol oynayacaktır. Hz. İsa Allah'a cevap verirken teslis inancını kesinlikle reddettiğini söyler. Allah çarmıha gerilmeyi tekzip eder. Tartışmaya yol açan konu sadece Hz. İsa'nın hikâyesinin, öteki Peygamberlerden farklı biçimde düzeltilerek tekrar sahih bir şekilde anlatılması değildir. Hz. İsa'nın Hıristiyan inancındaki hayat öyküsü ve öğretileri ile ilgili önemli kuramsal sorunlar mevcuttur, bu sorunlar Kur'an'ın birçok yerinde yeniden ele alınır. Kısacası, diğer Peygamberlerden farklı olarak, Kur'an'daki İsa şiddetli bir tartışmanın içine sokulmuş durumdadır.

Her şeyden önce, Hz. İsa'nın çarmıha gerilip gerilmediği tartışması vardır. Aziz Pavlus çarmıha gerilmeyi "Musevilere göre aşılamayan bir engel

ve putperestlere göre ise akılsızlık" olarak tanımlar (1 Korintliler 1:23). Çarmıha gerilişi inkâr eden Kur'an aynı zorluklarla, tepkilerle karşılaştı mı? Kur'an sadece Hıristiyanlığın Dosetik biçimini mi benimsedi? Bunu kabul etmek ilginç bir çözüm olurdu. Çünkü Dosetizm (Grekçe dokeo, "görünmek" kelimesinden gelir) Kur'an'daki *"ve lakin şubbiha lehum"* (ama onlara [bir] benzeri gösterildi) sözleriyle aynı anlamdadır. Kur'an'da bu sözlerle Çarmıha Gerilme inkâr edilmiş olur. Bugün birçok araştırmacıya göre, Dosetik tahayyülün var olması mümkün olsa bile, Kur'an'daki İsa başka açılardan Dosetik İsa'dan farklıdır: Kur'an'daki İsa gerçek bir insandır, oysa Dosetizm'de sadece bir gölgedir.[17] Kur'an, çarmıha gerilişi inkâr etmekle, Musevilerin İsa'yı öldürdüklerini de tekzip etmiş ve Allah katına yükseldiğini bildirmekle de onu Peygamber kabul etmiş olur. Hz. İsa böylece Kur'an'daki Peygamberlik anlayışı ile bağdaştırılmış olur. Kur'an'da ve bir bütün olarak İslam geleneğinde Hz. İsa'nın hayatındaki en önemli olay çarmıha gerilişinden ziyade göğe yükselişidir.

İkinci olarak, Kur'an'da Teslis'e, üç farklı tanrının varlığı anlamına geldiği için şiddetli bir suçlama yöneltildiği görülür. En çarpıcı bölüm Hz. İsa'nın Allah tarafından sorguya çekildiği bölümdür:

> Allah: "Ey Meryem oğlu İsa, insanlara, beni ve anneni Allah'ı bırakarak iki ilah edinin, diye sen mi söyledin?" dediğinde: "Seni tenzih ederim, hakkım olmayan bir sözü söylemek bana yakışmaz. Eğer bunu söyledimse mutlaka sen onu bilmişsindir. Sen bende olanı bilirsin, ama ben Sen'de olanı bilmem. Gerçekten, görünmeyenleri (gaybleri) bilen Sen'sin sen. (5:116)

Bu paragraf en çok tartışma yaratan bölümdür. Ancak Kur'an'da çoktanrıcılığa dönüleceği kaygısının sık sık yer aldığını söylemek hiç de abartılı olmaz. Hz. İsa ile ilgili olmayan konuların anlatıldığı pek çok bölümde Allah'ın bir oğlu ya da eşi olamayacağı tekrar tekrar vurgulanır.[18] Çok sert bir dili olan aşağıdaki ayet böyle bir küfrün nasıl bir tepki alacağını göstermektedir:

> Neredeyse bundan dolayı, gökler paramparça olacak,
> Yer çatlayacak ve dağlar yıkılıp göçüverecekti.(19:90)

Dolayısıyla, Hz. İsa ile takipçilerinin Kur'an'da kelam bakımından en fazla eleştirilen noktalardan birine konu olduğu söylenebilir.

Kur'an bu durum için bir açıklama sunar: Böylece biz de, kıyamete kadar aralarında kin ve düşmanlık saldık (5:14). Kur'an'da böylece "Ehl-i Kitab" arasındaki ardı arkası kesilmeyen kavgaları ve tartışmaları aşmaya yönelik dini bir amaç belirlenir. Kur'an'a göre "Ehl-i Kitab" semavi kitaplara sahip topluluklardır. Ancak bu topluluklar ya semavi kitapları yanlış yorumlamışlar, ya da onları körü körüne taklit etmişler veya kendi çıkarları için bilinçli olarak saptırmışlardır. Bu nedenle Kur'an'da geçen Peygamber kıssaları bağımsız rivayetler değil, Peygamberlerin ümmetlerinin davranışları ve inançlarıyla göze batacak şekilde zıt düşen ahlaki davranışların anlatıldığı birbirleriyle bağlantılı vaaz niteliğindeki metinlerdir. Bu Peygamberlerin *gerçek* ümmetleri her zaman "Müslümandılar" ve her zaman "Müslüman" olarak kalacaklardır.

Kur'an'da Hz. İsa'dan söz edilen yerler biçim itibariyle dört gruba ayrılmıştır: (1) Doğum ve çocukluk kıssaları, (2) mucizeler, (3) Hz. İsa ile Allah ya da Hz. İsa ile İsrailoğulları arasındaki diyaloglar ve (4) Hz. İsa'nın bir insan, bir kul olduğunu belirten, bir Peygamber olarak rolünü açıklayan ve onun hakkındaki "bağnaz" düşüncelerin terk edilmesini şart koşan ilahi tebliğler. İlk iki grup söz konusu olduğunda bu kıssaların Hıristiyanlığın başlangıcındaki bazı İncillerle ve Suriye yazını, Kopt yazını ve Habeşistan yazınıyla yakın ilişkisi olduğu söylenebilir.[19] Onun günahsız doğumu –Kur'an'da bu doğum bir hurma ağacının altında gerçekleşir– ve bebekken beşikte söylediği sözler tamamen *ayetlerdir* (delillerdir), bu olaylar ona ve annesine gösterilen ilahi lütfun göstergesidir. Hz. İsa'nın mucizelerinin anlatıldığı kısımlar, hastaları iyileştirmek ve ölüleri diriltmek için ona Allah tarafından bahşedilen gücün anlatıldığı kısımlar kadar geniş değildir. Kur'an'da, kabul edilmiş İncillerdekinden farklı olarak, Hz. İsa'nın Büyük Çile'sinden ziyade, onun mucizevi doğumu vurgulanmaktadır. Bu durum Hz. İsa'ya neden sürekli "Meryemoğlu" dendiğini ve Hz. İsa'nın neden sık sık annesiyle birlikte göründüğünü açıklar. Hz. İsa yanındayken Hz. Meryem onun mucizevi doğumunu doğrular. Ancak Hz. İsa'nın "ölümü" de aynı ölçüde mucizevidir: O Allah katına yükseltilir; daha sonraki İslam inancına göre orada sağ bekleyip ona veri-

len görevi gerçekleştirmek için Kıyamet Günü'ne kadar bekler. Kur'an'da (43:61) bu görevden üstü kapalı olarak bahsedilir.[20] Hz. İsa bir *ayet*, yani Allah'ın mutlak gücünün bir işareti ya da mucizevi bir delili olarak tarif edilir. Öteki Peygamberler de birer *ayet* olarak görülür, onların da mucize yaratma yetenekleri vardır, ama Hz. İsa'ya dair mutlak doğrular verilmeye çalışıldığı içindir ki, o, Kur'an'da üzerinde dikkatle durulan bir Peygamber olmuştur.

Hz. İsa'nın konuşmaları ve onunla ilgili ilahi tebliğlerle, Hz. Muhammed'in bir Peygamber olarak başından geçenler arasında benzerlikler vardır. Bu konuşmalar ve tebliğler Hz. İsa'nın Allah'ın "yalnızca" bir kulu olduğunu, yani bir insan olduğunu ve Hz. İsa için bu durumun küçültücü olmadığını göstermek için yazılmış gibidir. Müslüman İncil'e göre ne Dağdaki Vaaz, ne meseller, ne hukuk öğretileri, ne ruh öğretileri ne de Büyük Çile vardı. Sadece, Hz. İsa'nın kendisine inanan sadık havarileri vardı. O annesine karşı alçakgönüllü ve saygılıydı. O Allah'ın tek olduğunu bildirmiş, kendinden önceki Peygamberlerin mesajlarını teyit etmişti. Ancak Kur'an'da, Hz. İsa'ya dair yazılanların çok büyük bir kısmı ondan söz eden ya da onun ağzından yazılmış ilahi mesajlar biçimindedir. Bu mesajlarda, Hz. İsa'ya ya da bütün insanlığa, tek yaratıcının Allah olduğu, İsa Peygamber'le tüm yaratılanların hayatlarının ve kaderlerinin tek hâkiminin Allah olduğu hatırlatılır. Öyleyse Kur'an'daki İsa gerçek İsa'dır, gerçek İsa onu takip edenlerin "tahrif edilmiş fikirlerinden" "temizlenmiş" , Yaradan'a kendisini kayıtsız şartsız teslim etmiş bir Peygamberdir. Böylelikle Tanrı'nın İsa'da Vücut Bulması, Çarmıha Gerilme ve Kurtuluş kavramlarıyla ilişkilendirilen İsa imgesinin karşısına gerçek Hz. İsa imgesi çıkartılmaktadır.

Fakat, anlatım biçimi Kur'an'ın her yerinde sert değildir. Aslına bakılırsa Hz. İsa'yla Hıristiyan toplulukları bazen tehditkâr bir havayla bazen de uzlaştırıcı, güven verici ve nazik bir tonda anlatılmıştır. Allah'ın merhamet kapıları ebediyen aralık bırakılmıştır. Hıristiyanlar ne zaman inançsızlıkla suçlansalar, içlerindeki en akıllı, en bilgili "birkaç" hakiki inanan bu suçlamalardan muaf tutulmuştur (4:162). Hz. İsa'nın mirası iyi huyluluk, merhamet ve alçakgönüllülüktür. Hz. İsa'nın "selamı" kendi ağzından şöyle ifade bulmaktadır:

"Selam üzerimedir; doğduğum gün, öleceğim gün ve diri olarak yeniden kaldırılacağım gün de." (19:33)

Kur'an'da Hıristiyanlar sık sık Hz. Muhammed'in geleceğini işaret eden kanıtları bulmaları için kutsal kitaplarını incelemeye davet edilir. Böylelikle Hz. İsa'ya, Hz. Muhammed'in geleceğini açıkça müjdeleme şerefi verilmekte ve bu iki Peygamber arasında özel bir ilişki kurulmaktadır (61:6). Kur'an, bütün dini topluluklar içinde Müslümanlara en yakın topluluğun Hıristiyanlar olduğunu bildirir. Çünkü, Hıristiyanlar arasında kendilerini alçakgönüllülükle Allah'a adayan, Kur'an'ı dinledikçe gözleri yaşla dolan ve belki de Kur'an'daki hakikati kavrayan rahiplerle keşişler vardır (5:82-85).[21]

Sonuç olarak, birbirleriyle çelişen bu tasvirlerden tek ve kesin bir senteze ulaşmak, Kur'an'daki İsa imgesinin özünü saptayan bir tespitte bulunmak güçtür. Kur'an ile kabul edilmiş ya da edilmemiş Eski ve Yeni Ahit yazıları arasında gizemli bağlar vardır. Kanaatimce, Kur'an'ın yapısına ve ifade biçimine özellikle dikkat edilerek yapılacak derin bir okuma sonucunda, Kur'an'ın, birbirine karşıt fikirlerin bulunduğu bir ortamda indirildiği ve inanmayanların alayları ya da kavgacı dini toplulukların yarattığı karışıklıklar arasında kendi gücünü kanıtlamaya çalıştığı ortaya çıkar. Kur'an'a göre ilah (ilahi olan) mutlak merhametlidir; ama aynı zamanda din konusundaki cehaletten ve "aşırılıktan" ötürü çok büyük yıkımlar olmuş, yalancılar ve riyâkarlar çok kötülükler yapmışlardır. Kur'an'daki "İnsan, her şeyden çok tartışmacıdır" (18:54) hükmü, insanoğlunun sonu gelmez kavgalarını dile getirir. Bu hüküm bazı konuların çözüme kavuşturulmasını, bazılarının Allah'a havale edilmesini ve inananların, düşmanlarının meydan okumalarına ve alaylarına karşılık göstermeleri gereken en doğru davranışları öğütlemektedir. Kur'an'a göre, insanoğlunun Allah'ın tüm Peygamberlere vahyettiği ortak mesajı çarpıtmaya ne kadar eğilimli olunduğunu gösteren en çarpıcı örnek Hz. İsa'nın takipçilerinin yaptıklarıdır. Kur'an'daki İsa tasviri, aslında, gerçekten inanmış olanları ikna edip pişman olmayanları korkutmak amacıyla Hz. İsa'nın değişken ruhlu takipçilerine yöneltilmiş bir tezdir. Bu durumda Kur'an'daki İsa ile kabul görmüş ya da görmemiş İncillerdeki İsa arasında çok az bir benzerlik olabilir.

Gerçek olan şu ki, Kur'an'daki İsa tasvirinin, hizipçi ve kavgacı mezheplerden ötürü kötü bilinen daha önceki vahyi yeniden düzenleyen ve düzelten kendine özgü onarıcı bir yanı vardır. Kur'an'daki İsa, kuşkusuz, "geleneksel olmayan" ve kabul görmemiş Hıristiyan geleneğinden olduğu kadar "geleneksel" ve kabul edilmiş Hıristiyan geleneğinden de doğmuştur. Ancak Hz. İsa'nın yeni bir hayatı olmuş, o yeni bir görev üstlenmiştir. Bu duruma başka bir gelenekten doğmuş her dini gelenekte rastlanır.

Tanınmış İncil uzmanı Martin Dibelus, *The Shepherd of Hermas* ile onun daha önceki geleneklerle olan bağlarını anlattığı yazısında, olması gereken şekilde olması halinde, Kur'an'daki İsa ve onun ilahi bağları için de geçerli olabilecek şu sözleri söyler: "Yazar için, Yahudi-Hıristiyan kökenlerin varolduğunu varsayarak kitabın Yahudi inancıyla olan güçlü bağlarını açıklamanın haklı bir nedeni yoktur. Hıristiyanlar ikinci yüzyılda Kutsal Kitap yorumlarına dayalı Geleneksel Yahudiliği, Yahudiliğin kült yasalarını ve Yahudi vaazlarını kendi mirasları olarak kabul ettiler. Bu da gösteriyor ki, *mirasçılar varislerin akrabaları telakki edilemez*" (vurgular benim).[22] Aynı şekilde, Kur'an'daki İsa bir mirası devralmış olsa da, o, mirası bırakanların yakını değildir.

Müslüman İncil'deki İsa

Erken dönem İslam –ya da bazen adlandırıldığı gibi "ilk İslam", günümüzde İslami çalışmaların en tartışmalı alanıdır. İslamiyet'in köklerine ve İslam eserlerinin gelişimine getirilen geleneksel İslami açıklama, tartışmanın merkezini teşkil etmektedir. Bugün, Kur'an metni üzerinde biçim yönünden eleştirel çözümleme çalışmaları yapılıp Kur'an'ın oluşumuna, yayılmasına ve bütün olarak ilk kez ortaya çıkışına yönelik geleneksel fikirleri kökten değiştiren sonuçlara ulaşılmıştır. Dahası, metin intikadının belli kuramları ve yöntemlerinin Müslüman geleneğinin ve tarih yazıcılığının ilk dönemlerine uygulanmasıyla orijinal metinler üzerinde daha sonra çalışanların ve onları tanınmayacak şekilde değiştirenlerin faaliyetleri ortaya çıkarılmıştır. Günümüzde kutsal kitaplar üzerine yapılan biçim yönünden eleştirel çalışmalar ve metin intikadı, İslami çalışmalar alanına egemen olmuş, fakat çok farklı sonuçlar elde edilmiştir.[23] Müslüman İncil'de karşımıza çı-

kan İsa, İslam tarihinin ilk yüz elli yılı içinde oluşmuştur. Dolayısıyla, Müslüman İncil'deki İsa'nın kökleri "ilk" İslam'a kadar uzanmaktadır.

Erken dönem İslam dünyası geçirgen bir ortamdı. Eski dünyanın ölçütlerine göre oldukça hızlı gerçekleşen fetihler ilk Müslümanları çok değişik kültürel geleneklerle ilişki kurar hale getirmişti. MS 632 yılında Hz. Muhammed'in vefat etmesinden yaklaşık iki kuşak sonra, Müslümanların ileri karakolları ve Müslüman topluluklar Vizigot İspanya'dan Budist Afganistan'a dek uzanan, Kuzey Afrika'daki ve Yakın Doğu'daki çok çeşitli Hıristiyan ve Musevi toplumları da içine alan bir coğrafyaya yerleşmişlerdi. Suriye, Irak ve İran'da yaşayan Sabîler ile Samerî ve Zerdüşt topluluklarının da bu alan içinde bulunduğunu söylemeye gerek bile yoktur. Zeus'un kafasından tanrıça Athena'nın silahlarını kuşanmış olarak doğması gibi, İslam da tarih sahnesine tamamen gelişmiş olarak mı çıkmıştı? Elbette ki hayır. Günümüzün bazı polemikçi Müslümanları Kur'an'ın kendi kendine ortaya çıkışından etkilenmişçesine tersini yazıp söylüyor olsalar da, İslam, tarih sahnesine tamamen gelişmiş olarak çıkmamıştır. Fakat fethedilen bu geniş coğrafyada ne dini hukuk, ne devlet yönetimine dair gelenekler, ne de ibadetler aynı biçimde anlaşılmış ya da uygulanmıştır.[24]

Kur'an'a gelince, onun İslam'ın ilk yarım yüzyılında, biçim olarak bugün sahip olduğumuz metne benzemediğini gösteren bir neden bulunmasa da,[25] inananlar açısından onun erken dönemdeki konumu ile daha sonra geldiği konum arasında aynı biçimde bir benzerlik bulunmamaktaydı. Görünen o ki, Kur'an, tek vahiy kaynağı olma özelliğine başlangıçta sahip olamamış ancak bazıları vahiy mertebesinde değerli görülen ve genel anlamda hadisler olarak adlandırabileceğimiz, giderek gelişen bir eserler bütünüyle bir arada varolmuştur. Bu yüzden erken dönem İslamiyet'in ilk Peygamberlerine ve dini simalarına gelen ilahi vahiyler, güzel ahlaka dair kaynağı belli olmayan vecizeler, ilk Peygamberlerle evliya kıssaları ve bunlara benzer pek çok şey İslam takvası, riyazet ve toplumsal davranış biçimlerinin şekillenmesinde çok önemli rol oynamıştır. Aynı zamanda, İslamiyet'in ilk yüzyılında yaşayan Müslümanlar Museviliğin, Hıristiyanlığın ve yeni kurulmuş Müslüman imparatorluğunun sınırları içinde kalan öteki büyük dinlerin yazılı olmayan dini kültür birikimlerini öğrenmeye olduk-

ça istekliydi.[26] Ancak bu merak, İslamiyet dışından gelen kültürel etkileri kayıtsız şartsız kabul ediş olarak görülmemelidir. Asıl olan şuydu ki, İslamiyet'in ilk yüzyılında bu aktarımı ve etkileşimi mümkün kılan belli temel düşünce yapıları, hakikati bulma ve anlamlandırma yolları zaten vardı.

Fakat, o zamanki İslami çevrelerde, etkileşimi mümkün kılan geçirgen bir ortamın var olduğunu göz önünde bulundurmak yanında şunu da hatırlamalıyız: Doğu Hıristiyanlığı MS 7. ve 8. yüzyıllarda uydurma dini kitaplara (o dönemi araştıran bir bilim adamının ifadesiyle) "kelimenin tam anlamıyla gark olmuştu". Bu uydurma kitaplar üstatlarca yazıldıkları havası verilmek için çok eskiden yaşamış önemli şahsiyetlere atfedilmekteydi.[27] Söz konusu erken dönemde İslamiyet ile Hıristiyanlık arasındaki etkileşimin nasıl bir seyir izleyeceği sadece Kur'an tarafından değil, aynı zamanda toplumsal, manevi ve elbette ki askeri ilişkilerin tarihsel koşulları tarafından belirlendi. Bu iki toplum arasında dini bağlar söz konusu olduğu için, birinin ötekinin geleneklerinde tamamlayıcı ya da aydınlatıcı olarak gördüğü şeyler, aralarında nasıl bir kültür aktarımı olacağını belirlerdi. Bu dönemde yaşamış Müslümanların, İslamiyet'in çizdiği kavramsal çerçevenin sınırları içinde kalması koşuluyla, bir Hıristiyan meselini, geleneğini, vecizesini ya da vaazını kabul etmemeleri için görünür bir sebep yoktu.

Kur'an'da sık sık "Tevrat"tan, "İncil"den ve "Zebur"dan söz edilir; Yahudilerle Hıristiyanlardan bu kitaplarda okuduklarına uymaları istenir. İslamın erken dönemlerinde İncil'in ne kadarı kesin olarak biliniyordu? Ve hangi biçimde biliniyordu? İncelemeye Kur'an'la başladığımızda, Musevilerle Hıristiyanların kutsal yazıları, gelenekleri ve dini bilgi birikimi ile Kur'an arasında genel anlamda kavramsal ve vahiylerle ilgili yakınlıklar bulunduğunu görmekteyiz, ancak Kur'an'da, Eski ve Yeni Ahit'ten birebir alıntılara çok nadir rastlarız. Bu birebir alıntılar arasında iki ayet öne çıkar: Kısasa kısası şart koşan emir ile Hz. İsa'nın zengin bir adamın cennete girmesini bir devenin iğnenin deliğinden geçmesine benzettiği vecize. Bu da göstermektedir ki, Kur'an'da yeni bir sentez ışığında yeniden ele alınan İncil'le ilgili konular çok çeşitliydi. Kur'an'da, Musevilerin ve Hıristiyanların, Tevrat'a ve İncil'e başvurarak Hz. Muhammed'in Peygamber olduğu gerçeğini kabul etmeleri konusunda uyarılmış olması Kur'an'ın, Tevrat ve İncil'in meşruiyetini kabul etti-

ğini gösterir, ama Kur'an'ın bu iki kutsal kitaba kesin olarak ne tür bir anlam yüklediği açık değildir. Kur'an'da bu kitapların aslının bozulmuş olduğu belirtilir ve bu bozulmaya bir örnek verilir (4:46); kutsal kitapları tahrif edenler lanetlenir (2:79).[28] Kur'an'da vahyin öneminin, yani Ehl-i Kitab'a Kur'an'ın nihai Kitap olduğunu kabul etmesi için yapılan davete verilen önemin, öteki bütün hususları gölgede bıraktığını söylemek mümkündür. Başka bir deyişle, Kur'an, daha önceki tüm vahiylerin, kendisine göre değerlendirileceği nihai ölçüttür. Daha önceki vahiylerden bozulmamış olanlar kaçınılmaz biçimde Kur'an'ın ineceğine tanıklık etmektedirler. Eğer bir vahiy böyle bir şeye tanıklık etmiyorsa, o vahiy tahrif edilmiş olarak değerlendirilmelidir.

Fakat, Kur'an'ın Kur'an'daki tanımına ve onun daha önceki kutsal kitaplarla ilişkisine yönelik olan bu etraflı tartışmayı bir kenara bırakalım. İlk Müslüman çevrelerde bu tür kutsal kitapların Arapça'larının olduğuna dair herhangi bir kanıt var mıdır peki? Bu konudaki başlangıç noktası yine Kur'an olurdu. Hz. Muhammed'e ne söyleyeceğinin bir başkası tarafından (ismi verilmeyen ancak büyük bir ihtimalle bir Hıristiyan ya da bir Yahudi) öğretildiği iddiası bir ayette çürütülür:

> Andolsun ki biz, onların:
> "Bunu kendisine ancak bir beşer öğretmektedir" dediklerini biliyoruz.
> Saparak kendisine yöneldikleri (kimse)nin dili a'cemidir,
> Bu ise açıkça Arapça olan bir dildir. (16:103)

Burada üzerinde durulan belli bir kişinin *varlığı* değil, bu kişinin Hz. Muhammed'e ya da başka bir kişiye hitap ederken kullandığı *dildir*. İslam geleneğinde birkaç Mekkeli Arabın Musevi ve Hıristiyan kutsal metinlerini bildiklerine dair tamamen reddedilemeyecek kanıtlar vardır. Bu kimselerin Hz. Muhammed'le yakın ilişkiler kurduğu, hatta onun ruhani gelişimini etkiledikleri Müslümanlar arasında yaygın biçimde kabul edilmektedir. İslam geleneğine göre bu kimselerin vahiyleri dikte etmeleri bir yana, esin kaynağı olarak doğrudan rolleri olduğu dahi kabul edilmez. Bu Hıristiyan ve Musevi bilginlerin varlığından, İncil'in herhangi bir bölümünün Arapça'ya çevrilip çevrilmediği konusunda kesin bir sonuca varılamaz.

Aynı zamanda dilbilimsel kanıtlar, yani İncil'de kökenleri olduğu belirgin olan Kur'an'daki Arapça terimler, İncil'in Arapça tercümesinin bulunduğuna dair lehte ya da aleyhte herhangi bir kanıt sunmaz. Kur'an'da, İncil geleneğinden bahsedilirken kullanılan terimlerin halihazırda var olan bir Arapça İncil metninden ya da onun parçalarından alınmış olmasından ziyade, hitap edilen kimselere daha aşina gelebilecek yeni terimlerin uyarlanıp bunların Arapça söz dağarcığına katılmış olması daha muhtemeldir.

İslamiyet'in ilk iki asrı boyunca bu tabloda kayda değer bir değişme olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur. Burada yaptığımız araştırmalar Hıristiyan vaazlarında okunan metinlerin ya da İncil'in, Arapça'ya en erken HS 3. yüzyıl/MS 9. yüzyılın ortalarında çevrilmiş olduğunu gösteriyor. Öyleyse, İncil İslamiyet'in ilk iki asrında yaşayan Müslümanlara ne şekilde ulaştı? Bu alandaki araştırmalar henüz kesin sonuç vermiş değildir. Çünkü, erken dönem Arap İslam geleneğine ait birçok metnin her yıl yeni baskıları yapılmakta ya da bu geleneğin eski el yazmaları ortaya çıkarılmaktadır. MS 9. yüzyıldan önce yazılmış pek çok İslami metinde, özellikle takva ve zahitlikle ilgili olan metinlerde, sık sık "Tevrat"tan ve "Hikmet"ten söz edilir. Ahlaka dair bazı vecizelerin başında "Tevrat'ta ya da Hikmet'te şöyle geçer" *(câe fi't-Tevrat; câe fi'l-Hikmet)* cümlesinin bulunması buna bir örnektir. Batı'da, bu vecizelerin köklerini bulmaya yönelik ilk araştırmalar vecizelerin çok azının İncil'e kadar dayandırılabileceğini ortaya çıkarmıştı. Daha sonraki araştırmalar da aynı şekilde ikircikli sonuçlar verdi; fakat, son araştırmalar vecizelerin kökenlerini genel olarak ortaya koymaya başlasa da, orijinal metinlerin köklerini bulmak her zaman mümkün değildir.[29]

Devam eden bu araştırma Müslüman İncil'i doğrudan ilgilendirmektedir, çünkü "Tevrat"tan ve "Hikmet"ten üstü kapalı olarak söz eden takva ve zahitlik metinleri aynı zamanda Peygamberlerin vecizelerinden de söz eder. Hz. İsa'ya atfedilen vecizeler bu vecizelerin en önemlileridir. Her bir vecizenin yorumunda, başarabildiğim ölçüde bazı olası kaynakları ve paralellikleri belirttim. Fakat Müslüman İncil'i kapsamlı bir şekilde incelemeye geçmeden önce İslam inancındaki Hz. İsa'nın oluşmaya başladığı zamanki koşullardan ve Müslüman Hz. İsa imgesinin oluşmasında etkili olan âlimlerden söz etmemiz gerekiyor.

Görüldüğü gibi, erken dönem İslam inancında, Kur'an'ın ahlaki öğretilerinin daha iyi anlaşılabilmesi için çok sayıda metne ve kaynağa yer verilmiştir. Bunu gerekli kılan bazı tarihsel nedenler vardı. Bu nedenler İslamiyet'le, Musevilik ve Hıristiyanlık arasındaki süreklilikler yanında büyük ölçüde İslam'ın tarihsel seyri ile ilişkiliydi. İlk İslam Devleti ardı ardına çok başarılı fetihler gerçekleştirdi. Fakat aynı zamanda hizipsel iç savaşlar da tüm hızıyla sürmekteydi. Bu savaşlar Müslüman'la Müslüman'ı, bir yöreyle başka bir yöreyi, bir kabileyle başka bir kabileyi birbirine düşürmüş, hatta bazı şehirlerde sınıfları birbirleriyle karşı karşıya getirmişti. Çok kısa sürede fetihler sayesinde büyük bir zenginliğe ulaşıldı. Fakirlik çeken Arap toplumunda yetişmiş olan ve ardı ardına zaferler kazanan kumandanlar bu düzeydeki bir zenginliği hiç beklemiyorlardı. Ataerkil halifelik düzeni Müslüman imparatorluğunun genişleme sürecinin başlangıcında oldukça iyi işleyen bir devlet yönetimi sistemiydi. Fakat, bu yönetim sistemi Fars ve Roma İmparatorlukları ile yarışan bir imparatorluğun mali ve idari yükünü taşımakta artık yetersiz kalıyor, köklü değişikliklere ihtiyaç duyuluyordu. İmparatorluğun siyasi ağırlık merkezi Arabistan'dan Suriye'ye, sonra yavaş yavaş Irak'a en sonunda da daha doğudaki bölgelere kaydırıldı. Yönetimin şekli ve işlevi artık bir sorun oluşturmaya başlamıştı. Daha merkezi bir devlet yapısı, tek elden yönetim şekli imparatorluğu bir arada tutmak için zorunlu hale geldi. Ataerkil halife yönetimi, yerini yavaş yavaş eski Bizans ve Fars otokrasilerinden örnek alınan mutlakıyete bıraktı.[30] Düzenli ordusuyla, vergi toplama sistemiyle, bürokrasisiyle ve (burada bizi en çok ilgilendiren) devletin meşruiyetinin savunucuları olarak hareket eden ulemasıyla baskıcı bir devlet oluştu. Böylece erken dönem İslam inancı, derin ve hızlı siyasi değişimlerin yaşandığı, ayrıca geniş ahlaki seçenekler yelpazesinin bulunduğu bir tablo arz ediyordu.

İslami bilgi birikiminin ilk ürünü hadis ilmi oldu. Hadis kelimesi; haberler, açıklamalar, kıssalar, kişilerden aktarılan gelenekler, hitabeler gibi oldukça farklı anlamlara gelmektedir. Hadisler yazılı ya da sözlü olabiliyordu. Bir hadis, çoğunlukla kendi içinde bütünlük oluşturacak şekilde ak-

tarılır, sırasıyla bu hadisi aktaran kişilerin isimlerinden oluşan zincir (*isnad*) hadise eklenirdi. İlk hadisler genellikle iki ya da üç satırdan uzun olmayan kısa hadislerdi, nadiren daha uzun olan hadislere de rastlanmaktaydı. İlk hadisler bütünlük ve içerik bakımından rengârenk ipliklerin oluşturduğu bir yumağa benzetilebilir. Bazıları ahlak üzerine söylenen sözlerdi, hukuk ile ilgili imalar taşıyan, olayların doğrudan anlatımı olan, cennet ya da cehennemi tasvir eden, yapıları itibariyle ibadetlerle ilgili olan hadisler de vardı; bazı hadislerin de eski kutsal yazılardan alındığı iddia ediliyordu. İslamiyet'in ilk iki asrında, belki de arz ve talebin sonucu olarak hadisler sürekli arttı. Erken dönem İslam toplumu özel ya da kamuyu ilgilendiren pek çok konuda rehberlik talep etmekteydi; hadisler bu talebi karşılıyordu. Hadisler, Müslüman bilgi birikiminin en önemli yapı taşları oldukları için günümüzde Batı'da sürdürülen bilimsel tartışmaların odak noktasıdır; ancak burada bu tartışmalardan söz etmeye gerek yoktur. Yine de, şunu hatırlatmakta yarar var: Hadisler kısa zamanda erken dönem İslam'a ait çeşitli dini fikirlerin toplandığı bir külliyat; mezhepleri, öğretileri ve hukuki yargıları kristalleştiren bir araç oldu.

İlk hadislerin "yazarları" kimlerdi? Şimdiye kadar belirlenebildiği kadarıyla hadisler ilk kez "*ulema*" ya da "*fukaha*" olarak bilinen gruplarca yayılmaya başladı. Bu din âlimlerinden bazıları kendi kişisel istidatları çerçevesinde ilim sahibi saygıdeğer kişiler olarak; bazıları da kendilerini belli bir bölgenin, şehrin ya da siyasi bir birliğin, belli geleneklerin koruyucusu olarak görüp ilişkileri gevşek, aynı görüşleri paylaşan grupların üyeleri olarak hareket ederlerdi. Peki, bu hadisleri kimlerden rivayet ediyorlardı? Rivayet edilen hadisler, Hz. Muhammed'e, Hz. Muhammed'in sahabîlerinden birine, İslam tarihinin ilk yıllarında çok yüksek saygıya mahzar olan sahabîlerle görüşmüş ve onlardan ders almış Tabi'îden bazı sâlih insanlara, veya Yahudi ve Hıristiyan geleneklerinin ilahi kaynaklı kutsal metinlerine ve bu geleneklerin yazılı olmayan dini bilgi birikimlerine dayandırılıyordu.

İlk dini düşünce yapılarından geniş bir çerçevede söz ederken, baskın olan ve birbirleriyle çatışan iki ayrı düşünce yapısını diğerleri arasından ayırt edebilmek mümkündür. Bunlardan ilki, ileride olacaklara dair kaygılı bir bekleyiş içinde olanların sahip oldukları düşünce yapısıydı. Bu düşün-

ce yapısı büyük ölçüde etrafta olup biten olayların bir sonucuydu. Elde edilen zaferler beklentileri arttırmış ama hemen ardından gelen iç çekişmeler hayal kırıklığı yaratmıştı. Oluşan tablo insanları, vicdanlarını ve tarihi sınamaya, olan bitenden ders çıkarmaya davet eden pek çok olay içeriyordu. Bu düşünce tarzına sık sık zahitlere özgü bir bakış açısı eşlik ediyordu. Zahitler seçkin sınıfın şaşaalı yaşantısına yüz çevirip onları toplumu ahlaki çöküntüye uğratmakla suçluyorlardı. Bu durumu da Hz. Muhammed'in ve onun kuşağının mütevazı yaşantısıyla karşılaştırarak eleştiriyorlardı. Öteki düşünce yapısı, toplumu bir araya getirebilecek, inanç ve ibadet birliğini benimsetebilecek, iç savaşın yarattığı karışıklıkların önüne geçebilecek ve bütün bunları tek başına başarabilecek güçlü bir otoritenin gerekli olduğunu savunan daha "gerçekçi" bir düşünce yapısıydı. Genel olarak, ilk düşünce yapısı siyasi olaylarla ilgilenmez, insanın maneviyatını kuvvetlendirmekle ilgilenmeyi tercih ederdi. Oysa ki, öteki düşünce yapısını benimseyenler herhangi bir yönetimin olmasını hiç olmamasından daha doğru buldukları için baştaki siyasi yönetimi desteklerdi. Birinci fikri ortaya atanlar çoğunlukla vaizler *(kussas)*, kıraat âlimleri (*kurrâ*) ve zahitlerdi *(zuhhad)*. İkinci fikri ortaya atanlar ise daha ziyade fukaha ve ulema idi. İki tarafı birbirlerinden kesin çizgilerle ayırmanın mümkün olduğu söylenemez, çünkü halka açık vaaz vermek her iki tarafın da ilgilendiği bir faaliyetti. Bizi burada asıl ilgilendiren nokta bir yanda muhalif olup devlet işleri ile ilgilenmeyen gruplar, diğer yanda da yönetim taraftarı âlimler arasındaki siyasi ayrımdır. Bu iki grubun yaydığı hadisler, İslamiyet'in ilk iki yüzyılında fikir ufuklarını en çok meşgul eden konulara, yani halkın birliği ve bütünlüğü, yönetenlerin dürüstlüğü, irade özgürlüğü, Allah'ın ebedi emri, günahkârların akıbeti ve bunlar gibi siyasi-dini konulara dair her bir grubun sahip olduğu fikirleri sağlamlaştırma yolunda kullanılmıştı.[31]

Bizi burada doğrudan ilgilendiren hadisler Kıyamet Günü'yle ve "İncil'le ilgili" olanlardır. Her iki türde de en önemli şahıs Hz. İsa'dır. Kıyamet Günü'yle ilgili olan hadislere baktığımızda Hz. İsa'nın dünyanın sonu ile ilgili hemen hemen herkesçe kabul görmüş Müslüman "senaryo"da kısa zamanda ana karakter haline geldiğini görürüz. Hz. İsa'nın Kıyamet Günü'ndeki rolü, yani Büyük Dönüş, İncil'de çok ayrıntılı olarak yer alma-

mış olsa da, Doğu kiliselerinin hayal gücünü meşgul etmiş görünüyor. Hz. İsa'nın bu rolü süzgeçten geçirilerek Doğu kiliselerinden yaygın olan İslam anlayışına aktarılmış olabilir.[32] Fakat şu da belirtilmelidir ki, dünyanın sonu ile ilgili yazılmış metinler için Kur'an'daki Hz. İsa (örneğin yukarıda verilen 43. sûrenin 61. ayetinde olduğu gibi) başlıca esin kaynağıydı. Geniş bir çerçeveden bakıldığında, Müslüman uhreviyatında iki temel karakter ortaya çıkmaktaydı: Müslüman Mehdi (ya da Mesih) ve İsa. Müslüman inancı her iki karaktere de bir dizi görevler yüklemişti; bu görev sona erdirildiğinde dünyanın sonu gelecekti. Hadis metinleri, HS 3. yüzyılın ortaları/MS 9. yüzyılda Buharî ve Müslim'de olduğu gibi güvenilir, özenle tasnif edilen külliyatlarda toplanıp sistematik hale getirildiğinde, İnciller'de anlatılan İsa imgesi varlığını sürdüremezken kıyametle alakalı İsa imgesi (yani, Müslüman İncil) yaşamaya devam etti. Hadis ilmi o zamana kadar bilhassa Hz. Muhammed'in hadisleri üzerine uzmanlaşıp yoğunlaşmış başka konuları dışta bırakmıştı. Bu konular ilimlerin diğer biçimlerinde, başka türlerde yayılmaya devam etmiştir.

Böylece, burada bir yol ayrımı görmekteyiz. Dünyanın sonunda Hz. İsa'nın üstleneceği rolle ilgili yazılar güvenilir hadis külliyatlarında saklandı; Hz. İsa Müslümanlar için gündelik yaşama yönelik önemi olmayan oldukça uzak bir şahsiyet haline geldi. Fakat öteki İsa imgesi, yani takvaya ve zühde dair eserlerde, "Peygamber Kıssaları" olarak adlandırılan dini bir edebi türde karşılaşılan Hz. İsa imgesi gelişmeye devam etti. Hz. İsa, "Peygamber Kıssaları"nda, yaşayan manevi bir şahsiyet değildi yalnızca; aynı zamanda Müslümanlar arasındaki tartışmalarda kullanılan biriydi.[33] İşte bu İsa imgesi, zühd ve takvanın İsa'sı, halk inancında var olan İsa imgesiydi. Burada, kendisine atfedilen vecizeleri ve kıssaları Müslüman İncil olarak adlandırdığımız bu İsa imgesi, Arap İslam kaynaklarında modern dönem öncesinde, yani 18. yüzyıla dek görünmeye devam etti.

Öncelikle şunu vurgulamak gerekir ki, Hz. İsa zühd ve takva eserlerinde tek başına bulunmaz; ona Kur'an'da geçen ve kendilerine vecizeler, kıssalar atfedilen öteki Peygamberler de eşlik eder. Hz. Musa, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. Eyyûb, Hz. Lokman ve Vaftizci Hz. Yahya bu Peygamberler arasında öne çıkanlardır. Ayrıca bu eski edebi tür Hz. Muhammed'in,

onun Ashabının, ilk Müslüman toplumundaki meşhur evliyanın zühde ve takvaya dair hadislerini de içine alıyordu. Bu hadisler bir bütün halinde bir çeşit antoloji meydana getiriyordu. Bu antolojideki belli başlı konular ibadetin faziletleri, hüzün ve göz yaşı dökmek, dünyevi ve uhrevi ilim, huşu ve Allah korkusu, tevazu, sükûnetin ve dürüstlüğün fazileti, ölümü hatırlamak, fakirliğin erdemleri, tövbe vb şeklinde sıralanabilir. Bu ve benzeri başlıklar eski zahit geleneği ile ilgili konuları genel olarak temsil edebilir.

"Peygamber Kıssaları"nda her peygambere ayrı bir bölüm ayrılıp geniş bir Peygamberler topluluğu tasvir edilmiştir. Bunların arasında Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Hızır, Hz. Yunus, Hz. İşâya ve Hz. Üzeyr Peygamberlere ait kıssalarla vecizeler en önemlileridir.[34] Zühde ve takvaya dair eserlerin "kıssa" türünden daha önce ortaya çıktığı söylenebilir. Fakat bu iki tür, geliştikçe aralarında vecize ve kıssa alışverişinde bulundular. Devam eden aktarım sürecinin bu külliyatın edebi niteliğini ve takdimini bir bakıma mükemmelleştirdiğini akılda tuttuğumuz sürece her iki türü de Hicri 1. yüzyılın sonları ya da 2. yüzyılın başlarına (MS 7. yüzyılın sonları ya da 8. yüzyılın başları) dayandırmamamız için herhangi bir sebep yoktur. Hz. İsa ve öteki Peygamberler söz konusu olduğunda, Hz. İsa'nın Kur'an'daki özel, önemli yeri ve tasvirinin Müslüman İncil'deki vecizelerle kıssalar için de geçerli olduğu görülebilir. Bunu daha yakından görebilmek için öteki Peygamberlere atfedilen vecizelerin genel edebi niteliğine ve tekamülüne karşılaştırmalar yaparak kısaca göz atalım.

Bu Peygamberlere özgü vecize ve kıssalardan oluşan ilk külliyatlardan edindiğimiz ilk izlenim, her bir peygamberin bir bakıma tek bir ahlaki modeli temsil ettiğidir. Örneğin, Hz. Davud tövbeyi, Hz. Eyyûb büyük acılardan sonraki ilahi huzuru, Hz. Nuh şükrü, Hz. Adem günahlar için ağlamayı, Hz. Lokman kadim bilgeliği, belki de İran bilgeliğini temsil eder.[35] Bu vecizelerle kıssalar Kur'an'daki benzerlerinin hikâyeleştirilmiş, genişletilmiş hali olmaları nedeniyle Kur'an'a doğrudan bağlıdırlar. Bazı kıssalarda ve vecizelerde Peygamberleri uyaran, cesaretlendiren ve eğiten Allah'tır. Kıssalardaki ve vecizelerdeki üslup, lisan, adetler, yaşam felsefesi vb tamamıyla İslam'a uygundur. Zaman zaman o dönemin coğrafya bilgisi Peygamber kıssasındaki bir yeri saptamak için kullanılmıştır. Birçok kıs-

saya Sahih-i Müslim'den alınan Hz. Muhammed'e ya da İslamiyet'in ilk yıllarında yaşamış bazı sâlih kişilere isnad edilen rivayetler serpiştirilmiştir. Bu yüzden bu kıssalar kendileri adına tek başına konuşan Peygamberlerin kıssaları değildir. Kıssalara sayılar, yıllar, tarihler, bazıları dille ilgili çok sayıda notlar eklenmiş, kıssalar "güncelleştirilip Kur'an'a sık sık gönderme yapılarak daha güvenilir hale getirilip Hz. Muhammed'in geleceğini haber verecek şekilde yeniden oluşturulmuştur. Bu kıssalar, onları nesilden nesile aktarım sürecinde giderek kusursuzlaşan hadislerle aynı seviyeye getirerek onların muteber isnad zincirlerine sahip olmalarını sağlamak için bir çok kez tezyin edilmeye çalışılmıştır.[36]

Peygamber kıssaları geleneği geliştikçe başka yazın türleri de –hadis geleneği de dahil olmak üzere– bu geleneği etkilemeye başladı. Örneğin, el-Kisaî'nin tanınmış Peygamber kıssaları külliyatında (tarihi bilinmiyor; muhtemelen MS 10. yüzyıldan 11. yüzyıla dek) Âdâb ruhunun çok önemli bir yeri vardır.[37] Vecizelerle kıssaların edebi değeri bazen hikmet edebiyatı seviyesine ulaşacak kadar artmıştır; bu, özellikle Hz. Lokman vecizelerinde çok açıktır. Âdâb geleneğine ait, bir işi ilk defa yapan ya da bir sözü ilk defa söyleyen kişilerin kayıtlarının tutulduğu *Evâil*, yani "İlkler" örneğinde olduğu gibi, bazı iyi tasarlanmış türler öne çıkmaya başladı. Rivayet edilen sözün gelişi de önemlidir. Rivayet, etkiyi arttırmak için Peygamberlerin ya da çağdaşlarının ağzından söyleniyordu. Kıssalarda, birçok peygambere Peygamberliğin ancak kırk yaşındayken geldiği belirtilmiş, bu yolla Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin bu Peygamberlik modeline uygun olduğunun altı çizilmiştir. Bir peygamberin hayatındaki belli olaylar başka bir peygamberin hayatında tekrarlanmış böylece akılsızlar ve inatçılar dışında herkesin kavrayabileceği Peygamberlik "alametleri" topluma benimsetilmek istenmiştir. Kıssalarda Şeytan saptırıcı, kışkırtıcı ve büyücü olarak baş rolü oynar, bu da baştan sona olaya canlılık katar. Şahadetin dile getirilişi şu şekildedir: "Allah'tan başka ilah yoktur ve İbrahim [veya kıssada hangi Peygamber anlatılıyorsa; Sâlih, Hud gibi] Allah'ın Peygamberidir." Şahadetin bu şekilde dile getirilişi, ikrar ve söz birliği oluşturmaya, kıssa geleneğinin Kur'an'a uygun hale getirilmesine ve Peygamberler arasında devamlılık olduğu görüşünün desteklenmesine yarar.

Kadim dönemin en tanınmış Peygamber kıssaları külliyatı Selabî (ö. HS 5. yüzyıl/MS 11. yüzyıl) tarafından derlenmiştir. Sufilikle ilişkili özel ahlaki kuralları da yansıtan bu kıssaları arı bir üslupla sunabilmek için Âdâb ve Sufilik (İslam Tasavvufu) bir araya getirilmiştir. Bu kıssalar zikir meclisleri, yani Sufi zikirleri şeklinde oluşturulmuşlardır. Sufi ruhu, kıssaların bütününe nüfuz etmektedir. Kıssalar dünya hayatının değersiz oluşundan, Allah'ın sonsuz merhametinden, Hz. Muhammed'in dünyanın varoluş nedeni olmasından, bu kıssaları aktaran Sufilerden ve bütün Peygamberlerin söylediği zühde dair vecizelerden söz eder. Sufi geleneğinin kurucuları olarak kabul edilen saygın yorumcular buradaki vecizelere birçok not eklemiştir. Kıssaların yeniden düzenlendiği, belli bir Müslüman düşüncesine uygun hale getirilmeye çalışıldığı açıktır. Gerçekte bu kıssalar çoğunlukla Peygamber sözlerinden ziyade Sufi vaazlarına benzemektedir. Peygamber kıssaları geleneği Selabî'yle birlikte önemli bir gelişme kaydetmiş ve modernite öncesi dönemde bu noktadan daha ileriye pek fazla gidilememiştir. [38]

Ortaya Çıkış ve Gelişim

Hz. İsa, bütün olarak bu literatürün içinde, vecizelerle kıssalarının sayısından, her şeyden önemlisi de bu vecizelerle kıssaların üstün niteliğinden ötürü ön plana çıkmaktadır. Öteki Peygamberlerin vecizeleri ile kıssaları belirli, tek bir konu üzerinde duran kıssadan hisselere benzeme eğilimindeyken, Hz. İsa külliyatındaki çeşitliliğe ve sürekli gelişime Müslüman geleneğinin öteki Peygamberlerinde rastlanmamaktadır. Bunun nedenini açıklamak amacıyla iki tarihsel etken üzerinde durulmalıdır.

İlk etken şudur: Daha önce de değinildiği gibi Kur'an'da öncelikle Hz. İsa'nın belli öğretisel imgesini düzeltmek amaçlandığından onun dini görevine, öğretilerine ve çilesine dair çok az çok şey söylendi. Müslüman İncil büyük olasılıkla Hz. İsa'nın hayatının Kur'an'daki anlatımını tamamlamaya ve genişletmeye duyulan bir ihtiyaçtan doğdu. Bu sınırlı bağlamda, Müslüman İncil'in oluşum süreci Hıristiyan geleneğinin başlangıcındaki kutsal yazıların ve başka kabul edilmemiş İncillerin, belki de aynı sebeplerden doğan oluşumuna benzetilebilir.[39]

İkinci etken olarak, Müslüman İncil'in ortaya çıkış süreci bir doğuş olarak değil daha ziyade belli bir yayılma, bir dini geleneğin başka bir dini geleneğe metinlerin benzerliği ya da metin dışı benzerlikler yoluyla sızması olarak düşünülmelidir. İslamiyet'in ilk üç yüzyılındaki Suriye, Irak ve Mısır gibi merkezi İslam bölgelerinde Hıristiyanların ezici çoğunlukta bulunması zengin ve çeşitli İsa imgelerine sahip, yaşayan bir Hıristiyanlıkla yakın ilişkiler kurulması anlamına geliyordu. Hiç şüphesiz önceden Hıristiyan olup daha sonra Müslümanlığı seçenlerin sayısındaki yavaş ama devamlı artış önemli bir aracı rol oynamıştır. Bu rol bazı vecizelerle kıssaların isnadlarında karşımıza çıkar; bu isnadlarda geçen rivayet aktarıcılarının isimlerinden yola çıkılarak onların Hıristiyan kökenli oldukları ileri sürülmüştür. Kur'an'da Hz. İsa'yla özel olarak ilgilenilmesi de Müslüman çevrede böyle bir İncilin meydana getirilmesinde ve yayılmasında kuvvetli bir uyarıcı olmuştur.

Kısa bir süre önce İslamiyet'in 2. ve 3. yüzyıllarına (MS 8.-9. yüzyıllar) ait İslami takva ve zühd üzerine birkaç metnin yayınlanması, İslami İsa'nın ortaya çıktığı döneme bizi daha önce hiç olmadığımız kadar yaklaştırmıştır. Margoliouth ve Asin gibi Batılı bilim adamlarının yayınladıkları koleksiyonlarda daha geç dönemlerde yaşamış Müslüman âlimlerin rivayet ettikleri, isnadı eksik olan ya da hiç olmayan vecizelerle kıssalar yer almıştır, ancak bugünlerde yayınlanan ilk dönemlere ait eserlerde Hz. İsa külliyatının orijinal isnadının muhafaza edildiği görülmektedir ki bu, Hz. İsa külliyatının ortaya çıktığı ilk İslami ortam ve külliyatın yayılışı konusunda kesin bir fikir edinmemize yardımcı olmaktadır. Başka bir yerde bu külliyatla ilgili ilk rivayet zincirlerini analiz etmeye çalışmıştım. Eserlere aşina olan ve bu konuya dair daha fazla bilgi edinmek isteyen okurlar oraya bakabilirler.[40] Burada sadece incilin ilk aktarıcıları ve bu kişilerin coğrafi kökenlerine dair genel gözlemleri aktaracağım.

İlk Hz. İsa vecizelerini aktaranların biyografileri incelendiğinde, bu aktarıcıların büyük bir kısmının faaliyetlerini yaklaşı HS 1. yüzyıl ortası ile 2. yüzyıl ortası arasındaki bir dönemde gerçekleştirdiği görülmektedir (yaklaşık MS 700-800). İslami geleneksel kuşaktan kuşağa aktarıma göre, râvîler Halefler (tabiyyun) ya da Haleflerin Halefleri (tebei't-tabiyyun) olarak sı-

nıflandırılıyordu. Çoğu kez bu kişiler Hz. Muhammed'in Sahabelerinden birine, yani Hz. Muhammed'in hadislerini anlatan kişilerden birine atıfta bulunmadan kendi başlarına vecizeler ve kıssalar rivayet ediyorlardı. İsnadsız olmaları aynı zamanda çok eski olduklarını da göstermektedir. Başka bir deyişle Hz. İsa vecizelerinin, İslami çevrelerde nispeten serbestçe ve Hz. Muhammed'in hadislerinin uyması beklenen ve gittikçe katılaşan standartlarına tâbi olmadan, bağımsız olarak yayılmasına izin verildi.

Irak, özellikle de Kûfe şehri, çok büyük bir olasılıkla Müslüman İncil'in doğuş yeriydi. Her ne kadar Basra, Mekke, Medine, Suriye ve Mısır gibi başka şehirlerden ve bölgelerden de muteber râvîler çıkmış olsa da, bu geleneğin kurucularının hepsi Kûfeli'ydi. Müslüman İsa'nın çıkış yerinin Kûfe olması, bu şehrin İslami ilimlerin sistemli bir biçimde ortaya çıkışlarındaki öncü rolünü ve önemini bilen erken dönem İslam tarihi öğrencileri için şaşırtıcı olmamalıdır. Kûfeli âlimler ister hadis, tefsir, kelam ve İslam hukuku gibi tamamen dini alanlarda olsun, ister dilbilgisi, tarih yazıcılığı, şecere bilgisi ve edebiyat gibi "lâ-dini" alanlarda olsun, tüm bu alanların ortaya çıkışında her zaman önemli roller oynamışlardır. Kûfe, aynı zamanda, ileride İslam'ın iki büyük kanadının, yani Sünniliğin ve Şiiliğin ortaya çıkışına yol açacak olan inanışlarla yorumların da beşiği olmuştu.[41]

Biyografik kaynaklarda pek çok ilmin temelini attığı belirtilen ilk Kûfeli âlimlerden bazıları, zahitler (zühhad) ya da abidler (ubbad), bazıları da "resmi" ulema sınıfından değil de "halktan" âlimler sınıfına mensup vaizlerle kıraat âlimleri olarak tanımlanır. Kûfeli âlimlerin birçoğu aynı zamanda ibret veren nükteli deyişler ve ilahiler yazmıştı. Birçoğu da herhangi bir kaynak göstermeden kudsi hadisler (yani, ifadesi Allah'a ait olan Kutsal Hadis) rivayet ederlerdi. Bu durum bu kişilerin ulema arasında hayli muteber olduklarının bir kanıtıydı. Bu vaizlerle zahitler değişik yerler gezer, hükümdarları çok sert bir dille eleştirir, siyasetten yüz çevirir, yönetici sınıfın şaşaalı yaşamına, içinde bulundukları ahlaki çöküntüye hayret eder, daha kişisel bir dindarlığı öğütlerlerdi. Kûfeli âlimler, yeni yeni teşekkül etmeye başlayan ulema sınıfının (din bilginleri) yönetimle uzlaşıp, adaletsiz yöneticilerle onların adaletsiz politikalarını desteklemek üzere din hukuku alanındaki bilgilerini politik kullanıma sunmalarından, bu yolla kendi güçlerini ve iti-

barlarını sağlamlaştırmaya girişmelerinden tiksinti duyarlardı. Müslüman İncil'i oluşturan ilk kaynaklarda İslam inancını saptıran, amelleri vaaz ettikleri gibi olmayan din adamlarından sıkça söz edilir. İlk Müslüman zahitler bir bakıma, resmi kilise ile gerginlik yaşayan, piskopos olmayı reddeden eski Hıristiyan Mısır'daki zahit çöl papazları gibi kadı ya da hukukçu sıfatıyla devlete hizmet etmeyi reddediyorlardı. Zahitlere göre Hz. İsa ile Ferisiler arasındaki anlaşmazlık tabii ahlaki bir paradigmaydı. Hiçbir Peygamber zahir ile öz arasındaki mücadeleyi, Sebt için yaratılan insanlarla insanlar için yaratılan Sebt arasındaki ve dünya hükümranlıklarıyla Allah'ın Hükümranlığı arasındaki mücadeleyi Hz. İsa kadar iyi anlatamazdı.

Müslüman İncil'in daha sonraki üstatları ile râvîleri bu kurucu zahitler kadar kolay betimlenemezler. Vecizelerle kıssaların gelişiminin İslam uygarlığının ruhsal ve düşünsel eğilimlerinin değişmesiyle birlikte hız kazandığı görülür. Dolayısıyla bu kitaptaki bibliyografik yorumlar bazı noktalara ışık tutuyor olsa da, daha sonraki râvîlerin iştigalleriyle amaçlarına ilişkin genellemeler yapmak pek mümkün değildir.

İlk Vecizeler: Özellikleri ve İşlevleri

Yaklaşık olarak 85 adet olan ilk vecizelerle kıssalar zühd edebiyatının önde gelen iki koleksiyonunda yer almaktadır: Bu koleksiyonlar, İbn Mübarek'in (ö.181/797) Kitabu'z-Zühd ve'l Rekaik ile İbn Hanbel'in (ö. 241 / 855) Kitabu'z-Zühd adlı eserleridir. Bu vecizeler dört temel gruba ayrılır:

1.Kıyamet Günü'ne dair önemli bilgiler içeren vecizeler;
2.İncil'le benzeşen vecizeler;
3.Zühd vecizeleri ve kıssaları;
4.Müslümanlar arasındaki tartışmaları yansıtır görünen vecizeler

1. Kıyamet Günü'ne dair vecizelerin, Kur'an'da da üstü kapalı sözü edilen, Kıyamet Günü geldiğinde Hz. İsa'nın oynayacağı rolü yansıtıp geliştirmekte olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, bazı vecizelerde de Hz. İsa'nın "Kıyamet Günü'nün" ne zaman geleceği konusunda hiçbir faniden daha fazla bilgilendirilmediği vurgulanır. "Kıyamet Günü'nün" gelişi Hz.

İsa'da korku uyandırmakta, onu hemen dua etmeye itmektedir: Kıyamet Günü Hz. İsa'nın huzurunda ne zaman zikredilse, O haykırıp şöyle derdi: 'Huzurunda Kıyamet Günü'nden bahsedildiğinde Meryemoğlunun sessiz kalması doğru olmaz'" Hz. İsa, Kıyamet Günü'nde "bu dünyayı [sahih] imanlarıyla terk eden" müminlerin etrafında toplanacakları bir nokta, ahlaki çöküntüye uğrama korkusundan dünyevi arzularını terk etmiş insanların vâsisi olarak hareket edecektir. Hz. İsa'nın dünyanın son günlerindeki kurtarıcı rolü "İsa Kudüs'ün minberlerinde adil bir yargıç olarak yirmi yıl oturacaktır" gibi hadis-i şeriflerle anlatılmaktadır.[42]

2. İncil'le benzeşen vecizeler özünde İncil'e benzemekle birlikte İslami bir damganın vurulduğunu açıkça gösterecek ölçüde geliştirilmiş ve değiştirilmiş vecizelerden ve kıssalardan oluşmaktadır. Görünüşe göre, İncil'le benzeşen bu vecizeler Hz. İsa'ya ait vecizelerden oluşan ortak bir külliyata, belki ilahilere, belki de Müslüman çevrelerce çokça bilinen İncil kaynaklarına aitti. İncil'le benzeşen vecizeler şunlardır: "Yeryüzünün tuzu sizsiniz." (Matta 5:13); "Gökyüzünde uçan kuşlara bakın." (Matta 6:26); "Oruç tuttuğunuz zaman, başınızı takdis edin." (Matta 6:17); "Sol eliniz sağ elinizin ne yaptığını bilmesin." (Matta 6:3); "Hazinelerinizi göklerde biriktirin." (Matta 6:19); "Ne mutlu seni taşımış olan rahme." (Luka 11:27-28); "Benden öğrenin, çünkü ben şefkatli ve alçakgönüllüyüm." (Matta 12:29) İncil'e benzeyen vecizelerden, çoğunun Matta'da geçen Dağdaki Vaaz'dan geldiğine dair bir izlenim edinilmektedir.[43]

Bu vecizeler o zamanlar değişik yollarla İslamileştirildi. Öyle ki; Matta'daki İsa kendisini kutsayan kadına "Allah'ın kelamını işiten ve ona uyana ne mutlu" derken, Müslüman İncil'deki İsa daha açık bir ifadeyle, "Kur'an'ı okuyana ve onun içinde yazılanları yapana ne mutlu" demektedir.[44] Yine aynı şekilde vecizelere sahicilik kazandırmak amacıyla Hz. İsa'nın konuşma üslubuna şu vecizedekine benzer yorumlar eklendiğini görüyoruz: "Hz. İsa havarilerine şöyle dedi: 'Doğrusu size derim ki' (ve o bunu sık sık derdi)" [45]. Ancak bir de şu vecizeye bakalım: "Hz. İsa'ya, 'Ey Allah'ın Resulü, ihtiyaçların için neden bir merkep edinmiyorsun?' diye sordular. Hz. İsa, 'Ben Allah katında, O'nun bana ihsan edeceği ve beni O'ndan uzaklaştıracak herhangi bir şeyden daha değerliyim'" diye cevap verdi.[46] Böyle bir vecizenin, (zahitliğe özgü belirgin bir tutumu yansıtması

bir yana) Kudüs'e girişle ve Müslüman İncil'de hemen hemen hiç sözü edilmeyen Büyük Çile anlatısına Müslümanların yönelttiği itirazla bir ilgisi olup olmadığını belirlemekte güçlük çekmekteyiz.

3. Zühd vecizeleri ve kıssaları en geniş grubu oluşturur. Bunların Hz. İsa'yı, Müslüman zahitliğinin vâsisi olarak ana çizgileriyle anlattığı düşünülebilir. Burada dünyadan tamamen vazgeçilir, bundan taviz verilemez. Fakirle özdeşleşmek Hz. İsa'nın misyonun çok önemli bir parçasıdır. Fakirlik, alçakgönüllülük, sükunet ve sabır daha önceden olduğu gibi en önemli dört erdemdir. Dünya bir "harabe"dir; dünyadaki mal mülkten sakınılmalıdır. Mümin öbür dünyayı sürekli aklında tutmalıdır; o bu dünyada kederli bir gezgin, bir "garip" ya da bir "misafir"dir. Vecizeler, kullanılan üslup bakımından incelendiklerinde mesellerden yoksun oldukları görülür. Oysa ki, meseller İncil'deki İsa'nın üslubunun çok önemli bir özelliğidir. Meseller yerine Hz. İsa'nın bazı insanlarla ve durumlarla karşılaşmasını anlatan kıssalar vardır. Bu kıssalarda verilmek istenen ders mesel yoluyla anlatılmak yerine, canlandırma yapılarak verilir. Müslüman İncil'de mesellerin bulunmayışı Kur'an'da yazınsal bir tür olarak pek seyrek bulunmalarına bağlanabilir. Bu durum Kur'an'ın Müslüman İsa üzerindeki etkisini gösteren başka bir örnektir. Çıkış noktalarına ve yayılma süreçlerine baktığımızda bu gruptaki birkaç vecizenin aynı zamanda Hz. Muhammed'e, Hz. Ali'ye ve erken dönem İslam'ın öteki mümtaz şahıslarına atfedildiği görülür.[47]

4. Müslümanlar arasındaki ilk anlaşmazlıklarla ilgili akidevi içerik ilk üç grubu oluşturan vecizelerin temelini oluşturmaktadır. Bu vecizelerdeki Müslüman İsa soyutlanmış bir ahlak timsali değildir yalnızca; zaman zaman Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıklarda belli hiziplere destek verir, ötekilerinin de karşısında durur; ulemanın toplum içindeki rolleri ve yönetime karşı tutumları konusunda, kadere karşılık özgür irade tartışmasında, inanç ile günah meselesi ve mümin olup günah işleyen insanların ve hükümdarların durumu gibi hararetli konularda taraf tutardı. Bu konular derin anlaşmazlıklar yaratmış, birçoğu da, İslam tarihinin ilk yüz elli yılını harap eden iç savaşları tetikleyen en önemli unsurlar olmuştu. Gereken özeni göstererek, ilk Müslüman İsa'nın tartışmalı bir profilini çizme girişiminde bulunmak mümkün müdür?

Aşağıda ileri sürülecek fikirleri temellendiren noktaları detaylı bir biçimde daha önce anlatmıştım; ama bunlara birkaç özelliği daha eklemek yerinde olacak.[48] Hz. Muhammed'in hadisleri gibi, Müslüman İncil de sadece tek bir düşünce yapısının, tek bir hizip ya da mezhebin faaliyetleri sonucunda oluşmuş değildi. İlk İsa vecizelerini rivayet edip yayan üstatlar belli fikirleri Hz. İsa'ya atfederken çoğu zaman kaynak göstermemiş, muhtemelen dolambaçlı bir yol izlemişlerdi. Bu yüzden Müslüman rivayet aktarıcılarının asıl öğretisi ve amacını tam manasıyla saptayabilmek zordur. Yine de, Hz. İsa, bulunduğu Müslüman ortam içinde yalnızca, tartışılan konular ve bilgelikle ilgili rasgele, amaçsız bir şekilde söylediği bölük pörçük fikirlerden ötürü muteber bir kişi sayılmamıştı. Hz. İsa özel bir takva düşüncesini ve bir iddiayı temsil etmek üzere seçilmişti, çünkü o tek bir ahlaki güç, sınırları çok iyi belirlenmiş bir sima olarak ortak hafızada zaten kutsal bir konumda bulunmaktaydı. Bu özellikleri göz önünde bulundurduğumuzda, bir takım İslami fikirlerle paralellik arz eder bir şekilde, ilk İsa tasavvurunu belli ölçülerde tasvir edebiliriz.

Öncelikle, bu düşünce yapısı irca ile uyum içindeydi. İrca iç savaşlara katılmaktan kaçınan, tek bir Tanrı'ya olan inancını terk etmediği sürece herhangi bir Müslümanı, akidevi farklılıklardan ötürü inançsız diye damgalamaktan sakınan çok önemli ve eski bir Müslüman harekete verilen addır. Mürcie ya da İrca fırkası, tamamen türdeş bir grup değildi; ama ortaya çıktığı ilk zamanlarda yöneten kişinin kişisel ahlakına bakmaksızın baştaki yönetimi destekleme eğilimindeydi.[49] Grup genellikle siyasi konularla ilgilenmezdi; baştaki hanedanla iyi ilişkiler içinde olmaya hatta ona hizmet etmeye de hazırdı. Müslüman İncil'deki birçok vecize de bu düşünce yapısıyla uyumludur: "Nasıl hükümdarlar bilgeliği size bıraktıysa, siz de dünya işlerini onlara bırakmalısınız" ya da "Hükümdarlara gelince, eğer onlara karşı savaşmazsanız onlar da dini inançlarınız konusunda sizinle savaşmayacaklardır." Hz. İsa'ya ait olduğu kanıtlanan en eski vecize, tam da irca teriminin ima ettiği bir düşünce olan günahkârların akıbetinin Allah'ın takdirine bırakılması düşüncesini desteklemektedir: "Hz. İsa hırsızlık yapan birini gördü ve adama sordu, 'Hırsızlık yaptın mı?' Adam cevap verdi, 'Asla! Kendisinden başka mabut olmayan Allah üzerine yemin ederim.' Hz. İsa şöyle buyurdu, 'Ben Allah'a inanırım ve gözlerimi yalanla-

rım.'" Günahların, apaçık işlenmeleri durumunda dahi imanın üstünlüğü karşısında önemsiz kaldığı fikri şu tür vecizelerle de desteklenmiştir: "Günahlarından dolayı insanların merhametini inkâr etmeyi Allah'ın nasıl reddettiğini görmez misiniz?" [50] Zahit geleneği, bu rivayet aktarıcılarını, dünya meselelerini terk etmeye, insanların işlediği günahların nihai muhasebesini Allah'a havale ederek, devlet işlerinin hükümdarlara ve ilahi hikmetin de sâlihlere bırakılacağı bir iş bölümünü kabul etmeye yöneltmiş olabilir. Bu vecizenin gerçekte "Sezar'ın hakkı Sezar'a" emrinin İslami bir versiyonu olduğu, zahit râvîler tarafından özel alandaki haklar ve sorumluluklarla kamu alanındaki haklar ve sorumluluklar arasına bir çizgi çekmenin gerekli olduğu şeklinde yorumlandığı iddia edilebilir.

İkinci olarak, ahlaki sınırların çizilmesiyle bağlantılı bir biçimde, ilk vecizelerin büyük bir kısmında, daha önceden de belirttiğimiz gibi, yönetimle anlaşmaya kadar varan ve böylece kendi çıkarları için topluma karşı görevlerini yok sayan âlimlere karşı büyük bir öfke duyulmaktaydı. Bu konuda pek çok vecizeden söz edilebilir: "Rızkınızı Allah'ın Kitabı'nı öğreterek kazanmayın."; ya da "Hz. İsa'ya sordular, 'Ey Ruhullah ve Kelimetullah, insanların en fesatı kimdir?' Hz. İsa cevap verdi, 'Hataya düşen âlimdir. Eğer bir âlim hata yaparsa insanlar topluluğu da onun yüzünden hataya düşer.'" [51] dini ilimlere vakıf olmak çok büyük bir ahlaki sorumlulukla çok özel bir misyon yüklüyordu. Bu ideal âlim tasvirlerinin İslam geleneğinin bütünü içindeki ilk âlim tasvirleri olduğunu vurgulamak gerekiyor. Örneğin, şu vecizede dini ilimlerin karşılık beklenmeden aktarılması gerektiği fikri temayüz etmektedir: "Hz. İsa havarilerine şöyle buyurdu: "Vaaz ettiğiniz insanlardan, bana verdiğiniz ücrete benzer ücretler dışında bir şey almayınız." Bu ideal âlim fikri İslam takvasında çok eskilere kadar giden bir tartışmayı başlatmıştı.

Üçüncü olarak, Müslümanlar arasındaki tartışmaları yansıtır görünen vecizeler muhtemelen vaazlarda ya da vaaz olarak kullanılmaya uygun metinlerde yer almış olabilir. Kader konusu bu siyasi-dini tartışmada en öne çıkan konulardan biriydi. Başa geçen ilk İslam hanedanı olan Emevî (MS 661-750) hanedanının bazı fertleri, insanın hür irade sahibi olduğunu savunan Kaderiyye fırkasını, yöneticileri siyasi suçların sorumlusu sayan

tehlikeli bir muhalif hareket olarak görüyorlardı. Bu noktada Müslüman İsa Kaderiyye karşıtı fırkayı kamu sorumluluğundan ya da siyasi sorumluluktan ziyade kişisel sorumluluk lehine destekler görünür. Hz. İsa'nın kadere dair en açık vecizesi şudur: "İsa şöyle buyurdu; 'Kader Allah'ın bir sırrıdır.' Öyleyse, Allah'ın sırrı hakkında soru sormayınız." [52] Kader konusundaki ilk tartışmalarla ilgili olan günahlar meselesine gelince, Müslüman İsa yine Allah'ın merhametinin sonsuz olduğunu, günahların çok kötü ve cezalandırmayı gerektirecek fiiller olması gerçeğine karşılık, çarenin başkaldırmakta değil, kişinin kendisini dine adamasında olduğunu vurgular. Her şeyden önce kişi kendisini ahlak yargıcı olarak görmemelidir: "Hz. İsa dedi ki; 'Sizler insanların günahlarını sanki Rabb'mışsınız gibi sınamayın, kul olduğunuzu bilerek değerlendirin.'" [53] Burada, güçlü bir kolu, iktidar sahiplerinin maneviyatının sağlam olması iddiasıyla iktidara karşı yapılan bir asırlık savaşın sorumlusu olan Harici hareketine yönelik üstü kapalı bir eleştiriyi sezmek mümkündür. İslam tarihinde, iktidarın meşruiyetinin ve birliğinin en önemli siyasi ve ahlaki gereklilik olduğunu savunanlarla, toplumun birliğinin ve bütünlüğünün en önemli konu olduğunu savunanlar arasında ilk dönemlerde aşikâr bir ayrılık yaşandığını kabul edecek olursak, Hz. İsa'nın ilk vecizelerinin ikinci tarafı destekleme eğiliminde olduğunu söyleyebiliriz.

Daha Sonraki Vecizeler ve Kıssalar

Yukarıda incelemiş olduğumuz vecizelerle kıssalar sürekli geliştirilmiş, kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Bazı vecizeler genişletilip açıklayıcı notlarla zenginleştirilmiş, bazıları ise kısaltılmıştır. Daha sonraki yüzyıllarda, aşağıda da göreceğimiz gibi, başka zihniyetler de bu külliyatı etkilemiştir. Ancak bu vecizeler her zaman ustalıkla işlenmiştir. Bu durum Âdâb ikliminin Müslüman İncil'i etkilemeye başlamasıyla iyice belirginleşir. İlk Âdâb eserleri arasında en geniş vecize koleksiyonu İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Uyunu'l-Ahbar* adlı edebi antolojisinde bulunur. İbn Kuteybe hem Müslüman İncil'e ait olan vecizeleri hem de İncil'den değiştirilmeden tercüme edilmiş bir grup vecizeyi rivayet etmiştir. Ancak bu vecizeler arasındaki benzerlikler konusunda herhangi bir yorum yapmaması oldukça

tuhaftır.[54] Vecizelerde zühde dair unsurlar hâlâ bulunmakla birlikte, Arapça yazında en eski ve en iyi bilinen Âdâb eserlerinden biri olan bu antolojide, ilk defa şunun gibi bir vecize ile karşılaşmaktayız: "Mesih (selam üzerine olsun) şöyle buyurdu; 'Dünya bir köprüdür. Köprüden geçin, ama onun üstünde oturmayın.'" [55] Bu tür vecizelerle, Müslüman İncil'in, genel olarak zahitlere özgü bir bakış açısından uzaklaşarak daha geniş, ahlaki ve *adabî* bir bakış açısına yaklaştığı görülür. Bu geçiş, hikmet edebiyatına dahil olan ve "kelam-ı kibar derlemesi" diye adlandırabileceğimiz türün, HS 3. yüzyıl/MS 9. yüzyılda olgunluğa ulaşmasıyla aynı döneme denk gelmektedir. "Kelam-ı kibar derlemesi" türünün kökleri İbn Mukaffa (ö. yaklaşık 139/756 dolayları) gibi âlimlerin HS 2. yüzyıl/MS 8. yüzyılda yazdığı eserlere kadar dayanmaktaydı. Ibni Mukaffa'nın Fars hikmet edebiyatından yaptığı ünlü tercümelere, HS 3. yüzyıl/MS 9. yüzyılda Yunan bilgelerinin ve filozoflarının sözleriyle hikâyeleri de eklenmişti. Bu hikâyelerin çoğu Hz. İsa vecizelerinde de olduğu gibi İslamlaştırılmış, yani İslam takvası ve ahlakına uygun hale getirilmiştir.[56] Böylece Hz. İsa zahitlerin başı olmak yanında, şu vecizede de görüldüğü gibi iyi huyluluğun da timsali olmuştur: "Hz. İsa kendisine hakaretler savuran bir cemaatin yanından geçti. Ama o, onlara hayır dualarla karşılık verdi. Kendisine hakaretler savuran başka bir cemaatin yanından geçti. Onlara da hayır dua ile cevap verdi. Havarilerden biri sordu, 'Neden onlar daha çok hakaret ettikçe, sanki sen onları bunu yapmaya davet eder gibi daha çok hayır dua ediyorsun.' Hz. İsa şöyle dedi, 'Bir insan içinde ne varsa ancak dışına onu yansıtır.'" [57]

Müslüman İncil HS 3. yüzyıl/MS 9. yüzyıllarda Şii düşünce yapısı diye adlandırabileceğimiz bir düşünce yapısından da etkilenmiştir. Koleksiyonumuzda Hz. İsa imgesine başka yerlerde rastlanmayan bir takım özellikler yükleyen birkaç Şii eseri sunulmaktadır. Bu Şii geleneğinin Hz. İsa'ya yüklediği imgelere vakıf olabilmek için Müslüman İncil'in doğduğu muhtemel yer olan Kûfe'nin Şiiliğin ortaya çıkışında çok önemli bir yeri olduğunu hatırlamakta fayda var. Şiiliğin doğduğu döneme ait bazı düşünce akımlarınca kelamî münazaraları güçlendirmek amacıyla Hz. İsa ile mukayeseler yapılmıştır. Örneğin HS 2. yüzyıl/MS 8. yüzyılda yaşayan bazı Şii toplulukları, Hz. İsa ile kendi imamları arasında benzerlik kurmuşlar,

Kur'an'daki Hz. İsa'nın Allah katına yükselmesinden yola çıkarak, Şii imamların da ölmediğini, fakat görünmez olduklarını öne sürmüşlerdi. Öteki Şii toplulukları da Kur'an'daki Hz. İsa'nın daha beşikteyken konuştuğunu hatırlatarak imamların çocuk yaştayken bile mükemmel din bilgisine sahip olabileceğini savunmuştur. Şii geleneğindeki en önemli olaylardan biri olan, Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden sonra ortaya atılan görüşlere göre, Hz. Hüseyin ile Hz. İsa arasında benzerlikler bulunmaktaydı; ikisinin de doğumu mucizeviydi, ikisinin de annesi Peygamberler soyundan gelmekteydi. Kainatın yaradılışına dair pek çok görüşün yer aldığı Şii geleneğinde halkı manevi yönden aydınlatanların oluşturdukları hiyerarşiye ve onların soylarına çok önem verilirdi; bazı Şii mezhepleri (örneğin, İsmailî mezhebi), öteki Şii mezheplerinin öne sürdüğü üzere, Teslis gibi Hıristiyan itikatlarını benimseyecek hale gelmişti.[58] Buna rağmen, bir bütün olarak bakıldığında Hz. İsa hakkındaki Şii vecizeleri taşıdıkları ruh itibarıyla Sünni vecizelerden pek de farklı değildir; ama Şii vecizelerinin bazı özel nitelikleri bulunmaktadır. Bunlara yorumlar kısmında değinilecektir.

Bunlar gibi çeşitli düşünce akımlarının yarattığı etkileri yansıtan Müslüman İncil'de, kıssa türüne daha sık rastlanmaya başlanmıştı. Hz. İsa'nın elçilik görevini artık insanlarla, hayvanlarla ve doğayla konuşarak yerine getirdiği görülmekteydi. Bazen kabul edilmiş İncil'de yer alan bir mecaz ya da mesel canlandırılıp Hz. İsa'yı anlatan bir hikâyeye dönüşüverirdi.[59] Daha ziyade kaynağı bilinmeyen ama belki de Yakın Doğu'daki yazılı olmayan Hıristiyan kültürüne ait kıssalarla ve bunların yanı sıra Hz. İsa'nın doğanın efendisi olduğu, hayvanlarla, doğadaki öteki nesnelerle, dağlarla, taşlarla ve kafataslarıyla konuştuğu hikâyelerle de karşılaşmaktayız. Hz. İsa, bu varlıklarla konuşurken aldığı etkileyici, dokunaklı cevaplarla Allah'ın yarattığı dünyanın sırlarını ortaya çıkarıyor gibidir; Hz. İsa doğanın sahip olduğu ilahi hikmetin, merhametin yorumcusu ve tanığıdır: "Hz. İsa acılar içinde doğuran bir ineğin yanından geçerken inek, 'Ey Kelimetullah, Allah'a beni doğurtması için dua et' dedi. Hz. İsa, 'Ruhtan ruh yaratan, ruhtan doğan ruha babalık eden Allah'ım onu doğurt' diye dua etti ve inek yavrusunu doğurdu." Bazı kıssalarda Hz. İsa hastalıklara çareler

bulur: "Hz. İsa bir kasabadan geçerken orada bir adamla karısı birbirlerine bağırıyordu. 'Niye kavga ediyorsunuz?' diye sordu. 'Ey Allah'ın Resulü' dedi adam, 'Bu benim zevcemdir; iyi, erdemli bir kadındır, ama ben ondan ayrılmak istiyorum.' Hz. İsa sordu, 'Peki ondan neden ayrılmak istiyorsun?' Adam, 'Zevcem yaşlı değildir, ama yüzü karıştı' dedi. Hz. İsa kadına döndü, 'Ey kadın, yüzünün yine kırışıksız olmasını ister misin?' diye sordu. Kadın, 'Evet' dedi. Hz. İsa kadına, 'Yemek yerken aç gözlülükten sakın, çünkü miden tıka basa dolduğunda genişler, yüzün buruşur.' Kadın öyle yaptı, o zaman yüzü yine pürüzsüz oldu." [60] Fakat Hz. İsa doğaya yöneldikçe, insanlara yardım etme, topluma karşı sorumluluk duyma ülküsü daha önce temsil ettiği aşırı zahit, toplumdan soyutlanmış kimliği dengelemek üzere kıssalara girer: "Hz. İsa bir adamla karşılaştı ve 'Sen ne yapıyorsun?' diye sordu. Adam, 'Kendimi Allah'a adıyorum' dedi. Bunun üzerine, 'Sana kim bakıyor?' diye sordu. Adam, 'Kardeşim' dedi. Hz. İsa, 'Kardeşin kendini senden daha fazla Allah'a adamıştır' dedi." [61]

Hz. İsa ilk olarak zahit bir evliya, daha sonra doğanın efendisi, mucize yaratıcısı, şifa verici, içtimai ve ahlaki bir model olarak çıkar karşımıza. Külliyat genişlemeye devam ettikçe birbirini izleyen tasvirleri, düşünce akımlarını içine alır. Hz. İsa, İbn Kuteybe'nin yaşadığı dönemden kısa bir süre sonra, başka şeylerin yanında İslamiyet'in ilk iki yüzyılının ürünü olan zahit geleneğini tevarüs eden Sufi geleneğince merkezi bir dini şahsiyet olarak muamele görüyordu.[62] Şurası açıktır ki, herhangi bir dinin mistik/tasavvufi yönü ile ilgilenen dalı, bu dine en yakın olan dinin benzer dalı ile sıkı ilişkiler kurar. Bu durum, Musevilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'in herhangi birine ait, rasgele seçilen bir ibarenin bu dinlerden hangisine ait olduğunu saptamanın her zaman pek mümkün olmadığı gerçeğini açıklamaktadır. İslam tasavvufunun benimsediği Hz. İsa imgesi ile İncil'deki Hz. İsa imgesi birbirinden kolayca ayırt edilemeyecek duruma gelmişti. Bunun sebeplerinden biri kuşkusuz İncil'in Müslüman âlimler arasında daha da iyi bilinmeye başlamasıydı.[63] Şu kıssada da açıkça görüldüğü gibi İncil'deki Hz. İsa tasviri Sufi vaizin üstlendiği role tastamam uygun düşmektedir:"Hz. İsa İsrailoğullarına vaaz veriyordu. İsrailoğulları ağlamaya, elbiselerini yırtmaya başladılar. Hz. İsa, 'Giysileriniz ne günah işledi? On-

ların yerine kalplerinize dönün de kalplerinizi paylayın' dedi."; "Yenik düşen herkesin öcü Mahşer Günü'nde alınacaktır; ama bu dünyaya yenik düşenlerin öcü alınmayacaktır, bu dünya onlardan öcünü alacaktır."[64] Batılı Hıristiyan ilahiyatçılardan bazıları Hz. İsa'nın, Kur'an'da belirtilen Kelimetullah ve Ruhullah unvanlarına gereğinden fazla önem verdiğimizi düşünebilirler; ama Sufî metinlerine bakıldığında bu iki unvanın Hz. İsa tasvirinin en önemli parçaları olduğu görülür. Aslında büyük Sufî üstadı İbn Arabi (ö. 638/1240) Hz. İsa için yeni, saygıdeğer bir unvan bulmuştu: "Evliyaların Mührü" (Hatemü'l-Evliya).[65]

Hz. İsa'nın vecizeleri böylece Ebu Talib el-Mekki'nin (ö. 386/996) *Kûtu'l-Kulûb* ile Ebu Nu'aym el-İsbahani'nin (430/1039) *Hilyatü'l-Evliya* adlı klasik Sufî metinlerinde yeni bir çehre edindi. Arap-İslam metinleri arasında, Hz. İsa'ya atfedilmiş en fazla vecizeyi içeren *İhyaü'lUlumi'd-Din* (Din İlimlerinin İhyası) adlı seçkin eserin yazarı Gazali'nin (ö. 505/1111) yaşadığı döneme gelindiğinde Hz. İsa Sufî geleneğinde tam anlamıyla "Kalplerin Peygamberi" olarak özel bir yere sahip olmuştu. Gazali, *İhya*'nın ahlakla ilgili bölümlerinde bir insanın kalbindeki sırları, bu kalbin en derinlerindeki özü tam manasıyla anlamanın insan zekasının ulaşamayacağı bir şey olduğunu söyler. Bu yüzdendir ki, sırları ifade edebilmek için istiarelerle mesellere ihtiyaç duyarız; ve bu yüzdendir ki *İhya*'da Hz. İsa vecizeleri, insan kalbini en doğru biçimde anlatabildikleri için çok önemli görülür. Hz. İsa, Sufî geleneğinin tek önemli kişisi değildi şüphesiz. İlk önce Sufî ruhunun yaratıcısı Hz. Muhammed vardı. Ardından, Gazali'ye göre, Hz. Muhammed'i en iyi anlamış kişi, Hz. Ali gelmekteydi.[66] Aynı zamanda Cüneyd-i Bağdadi, Sehlü't-Tusteri, İbrahim Edhem gibi büyük evliyalar vardı. Ama Hz. İsa'nın vecizeleri yoğun içerikli ve ahenkliydi; bu vecizeler Gazali'nin ahlakla ilgili görüşlerini sunduğu en önemli bölümlerde, çeşitli hadisleri birbirine bağladığı yerlerde sık sık geçmektedir.

Bu özel Hz. İsa tasvirine dair daha ayrıntılı bilgi edinebilmek için Gazali'nin *İhya* adlı eserinde insan ruhuna dair yazılmış bölümlere göz atılabilir. Gazalici ruh, temel yapısı itibarıyla Eflatuncu, gerçekleştirdiği eylemler itibarıyla Aristocuydu. Ancak Eflatuncu ve Aristocu unsurlar çerçeveydi sadece, bunlar temeli teşkil ediyorlardı. Bir yanda niyet ve bir yanda

ilahi bilgi ruhun hareket ettiği alanın temeliydi. Ruhun Şeytan'la sonu gelmeyen mücadelesi de aynı derecede önemliydi. Gazali, ruhu, bazen her bir taraftan gelen oklarla delinmiş bir hedef tahtasına, bazen de Şeytan'ın kuşatmaya çalıştığı bir kaleye benzetir. Ruhun ayartılması basit bir rezaletten ibaret değildir, bir sapkınlıktır. Şeytanın vesveseleri en mübarek insanlar için bile asla dinmez. Bunlar başkalarını küçümseme, bir seferlik dahi olsa dünyaya ait şeylere dalma, kolay olan yolu seçme ve hiddetlenme gibi ruh hallerine bürünürler. Çare, daima Allah'a yönelen, sabırsızlık ve pervasızlığın saptırmalarına karşı sürekli uyanık olan bir kalbe sahip olmaktır (el acele ve'l hiffe).

Bunun gibi sebeplerden ötürü, diğer Peygamberlerden ziyade Hz. İsa'nın sunduğu ahlaki model oldukça uygundur. İncil'de de sık sık üzerinde durulan konulardan biri olan Hz. İsa'nın Şeytan'la mücadelesi konusu Hıristiyan bilincinin oluşmasında kuşkusuz belirleyici bir rol oynamıştır. Bu mücadele düşüncesi Hıristiyan bilincinden İslam tasavvufuna sızmış olabilir.[67] Gazali çok sayıdaki Hz. İsa vecizesini sadece iktibas etmekle kalmamış, aynı zamanda bu vecizelerle kıssalara çeşitli yorumlar eklemeyi de uygun görmüştür: "Hz. İsa bir ara başını bir taşa yaslamıştı. O sırada Şeytan Hz. İsa'nın yanından geçmekteydi. 'Görüyorum ki, sonunda bu dünyada istek duyacağın bir şey bulmuşsun!' dedi. Hz. İsa taşı başının altından alıp Şeytan'a attı ve şöyle dedi, 'Bu taşı, yanında da bu dünyayı al! İkisine de ihtiyacım yok.'" Gazalinin yorumu şöyledir: "İşin özü şu ki, bir kimse uyurken başının altına koyacağı bir taş dahi olsa bir varlığa sahip oldu mu, bu kimse aynı zamanda Şeytan'ın, bu dünyada, kendisine karşı silah olarak kullanacağı bir varlığa sahip olmuş sayılır. Bu yüzdendir ki, geceyi ibadet etmekle geçirme niyetinde olan bir kimse, ibadet ettiği yerde üzerine başını yaslayıp uyuyabileceği bir taş bulsa, durmadan başını bu taşa yaslayıp uyumaya davet etmiş olur. Ama orada öyle bir taş olmasaydı, bu kimsenin başına böyle bir hal gelmezdi. Bütün bunlar yalnızca bir taşın yapabileceği şeylerdir. Bir de rahat yastıklar, yataklar ve güzel bahçelere sahip olan bir kimsenin başına nelerin geleceğini bir düşünün. Böyle bir insan, içinde ne vakit Allah'a ibadet etmeye yönelik bir arzu duyar ki." [68]

Sonuç

Giriş Bölümünde okuyuculara Müslüman İncil'in içinde yoğrulduğu kültürel ve tarihi ortamı sunmaya çalıştım. Açıklamayı gerekli bulduğum birkaç nokta daha var.

İlki, Müslüman İncil'deki İslami unsurlarla ilgilidir. Hz. İsa daima Müslüman bir Peygamber olarak kabul edilmiştir; bu nokta her zaman akılda tutulmalıdır. Hz. İsa imgesine her şeyden önce İslami bir çevrede şekil verilmiştir. Bu gerçeğin altını çizmek için bazı kıssalarda Hz. İsa'nın Kur'an okuduğu, Kur'an'ı anlattığı, Müslümanlar gibi dua ettiği, Mekke'ye hacca gittiği anlatılır. Bazı vecize ve kıssalarda Hz. İsa'nın insan yönü öne çıkarılmakla kalmaz aynı zamanda acziyetinin de altı çizilir. İslamiyet'teki yaygın fikirlerle tam olarak uyuşmayan vecize ve kıssalar da vardır, örneğin Hz. İsa ile bir domuzdan bahsedilen kıssa: "Bir domuz Hz. İsa'nın yanından geçiyordu. Hz. İsa, 'Uğurlar olsun' dedi. Domuz, 'Ey Ruhullah, sen bunu bir domuza nasıl söyleyebiliyorsun?' diye sordu. Hz. İsa, 'Dilimi kötü söze alıştırmaktan sakınırım' diye mukabele etti." Hz. İsa'nın çarmıhtaki son duasının bir tekrarı olan kıssalar ve Hz. İsa'nın bir adamın rüyasına girip gerçekten çarmıha gerildiğini söylediği kıssalar da vardır. Görünen o ki, Müslüman İsa imgesi İslam kültürünün bir ürünü de olsa, bu imgeyi ilk kez ortaya çıkarmış olanların katı itikadlarından zamanla uzaklaşmıştır. Hz. Muhammed dönemindeki fikirler Hz. Muhammed ile Hz. İsa arasındaki özel yakınlığın altını çizer, çünkü Hz. İsa'dan sonra gelen Peygamber Hz. Muhammed idi; onların arasında başka bir Peygamber gönderilmemişti. Hz. Muhammed'in hayatındaki çok bilinen olaylardan biri de şöyledir: Hz. Muhammed, Mekke'nin fethinde bütün putların ve tasvirlerin tahrip edilmesini emrettiği sırada Kâbe'de Hz. Meryem ile çocuğunun resmiyle karşılaşır; onları cüppesiyle sarar; bu resim hariç bütün tasvirlerin yok edilmesini söyler. Kaynaklarda bu olay Hz. Muhammed'in gösterdiği yüksek saygının işareti olarak değerlendirilir.[69]

İkincisi, Müslüman İncil karşılaştırmalı din çalışmaları alanında çok önemli, yararlı bir külliyattır. Müslüman İsa özel bir ortamda süzülüp aktarılmış karma bir imgedir. Hz. İsa imgesini yapay bir imge olarak görecek olsak bile, böyle bir imgenin oluşumu, bir dinin kendi muttakiliğini güçlen-

dirmek için başka bir dinin dinsel kahramanını benimseyecek ölçüde o dine yaklaştığını gösteren ender olaylardan biridir. Bu olay dinler tarihi ya da dini düşünce tarihi ile ilgilenen bir tarihçi için merak uyandırıcı, araştırılmaya değer bir olaydır ve aynı zamanda, İslamiyet ile Hıristiyanlık arasındaki tarihten gelen bağları göstermenin yanı sıra, bize bugün dinler arası ilişkilerde farklı kültürlerin birbirini nasıl zenginleştirdiğini ve bu kültürlerin birbirleriyle barış içinde yaşamayı nasıl öğrendiklerini öğretebilir.

Barış içinde bir arada varolmak fikri, söyleyeceğim son sözleri biçimlendiriyor. İki dinin birbiriyle etkileşme sürecinin altında, Hıristiyanlık ile İslamiyet arasında tamamlayıcı öğeler aranmış olması gibi, daha derin bir dini ve kelami gerçek yatmaktadır. Müslüman İncil'in ürünü olan Müslüman İsa bir uydurma olarak düşünülebilir. Onu kimin, neden uydurduğunu ilerdeki sayfalarda ortaya çıkarabilmeyi amaçlıyoruz. Bununla birlikte Hz. İsa tek başına çok önemli bir dini kişilik olmuştur; kolaylıkla ve neredeyse kendiliğinden, biri kendisini besleyip büyüten, öteki de evlat edinen iki dinden daha çok bilinir hale gelmiştir. Şu anda, Orta Doğu'da ve Avrupa'nın bazı bölgelerinde Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında yaşanan gerginliklere baktığımızda, Hıristiyanlarla Müslümanların birbirleriyle daha barışık olduğu, birbirleri hakkında daha çok şey bildikleri ve birbirlerinin tanıklığına daha çok güvendikleri bir dönemi ve geleneği hatırlamanın çok yararlı olacağı anlaşılıyor.

"Hatırlatalım" (Kur'an'da çok geçen bir sözcüktür bu): Burada bir araya getirilen Müslüman öğretilerinin etkin ve yeni olmak gibi bir avantajı var. Burada, bir taraftan, Hıristiyanlık dininin kendisine yüklediği özelliklerden sıyrılmış, bir taraftan da kendisini tarih üstü, hatta deyim yerindeyse dinler üstü hale getiren özellikler yüklenen bir Hz. İsa vardır. Hz. İsa, Müslüman çevrede derin bir bağlılığa, saygı ve sevgiye mahzar olmuştur. Kur'an ona nübüvvet, yani Peygamberlik unvanını bahşetmiştir. Ama İslam geleneğinde Hz. İsa bir fikir, bir imge olmaktan çıkıp yaşayan canlı bir manevi ses haline gelmiş, bu ses fikirle amel birliğini arayan herkes tarafından dinlenmek istenmiştir.

Hz. İsa ve Ferisiler. İranlı şair Sa'di'nin *Külliyat* adlı eserini süsleyen 72 minyatürden biri (British Library MS. Add. 24944). Şiraz/Safevî, HS 974, MS 1566. Hz. İsa ortaya oturmuş; alevler başında bir hale oluşturmuş, bir Ferisi tabaktaki yiyeceğe doğru atılıyor. Vecizeler ve kıssalar bir çok kez aşırı yemek yemeyi ve açgözlülüğü yasaklar; bu özellikler iddiaya göre fakihleri temsil etmektedir. British Library'nin izniyle kullanılmıştır.

Vecizeler ve Kissalar

Yorumlar Üzerine Birkaç Söz

Genel olarak her bir vecizenin ya da kıssanın en eski versiyonunu aldım, ancak daha sonraki kaynaklarda aktarılan vecizelerin ve kıssaların önceki kaynakçalarını tarih sırasına göre dizip ekledim. Ayrıca, bu vecizelerin alındığı üç büyük koleksiyona yapılan atıfları da verdim:

> Miguel Asin y Palacios, "Logia et Agrapha Domini Jesu Apud Moslemicos Scriptores, Asceticos Praesertim, Usitata," *Patrologia Orientalis*, 13 (1919), 335-431; ve 19 (1926), 531-624.
>
> Hanna Mansur, "Akvalü's-Seyyidü'l-Mesih inde'l-Küttabe'l-Müslimin el-Akdemin" [Kadim Müslüman Yazarların Kitaplarındaki İsa Vecizleri], *Meserret* (1976), 45-51, 115-122, 231-239, 356-364; a. g. e. (1977), 107-113; a. g. e. (1978), 45-53, 119-123, 221-225, 343-346, 427-432, 525-528, 608-611.
>
> James Robson, *Christ in Islam*, (Londra: Allen and Unwin, 1929).

İslam Ansiklopedisi 2, Encyclopaedia of Islam, yeni baskı, ed. H. A. R. Gibb ve diğerleri (Leiden: Brill, 1960-) için kullanılmaktadır.

Baskılarda ve metinlerde eksiklikler olduğunda bunları kaynakçalarda ve yorumlarda göstermeye çalıştım.

Öncelikle, vecizeleri İslam tarihindeki bağlamlarına doğru oturtmaya ve Müslüman okuyucuların onları nasıl algılayabileceklerini sorgulamaya gayret ederek yorumları mümkün olduğunca kısa tutmaya çalıştım. Ama aynı zamanda mümkün olan ölçüde bu vecizelerle İncil, Apokrifa* ve Yakın Doğu'nun öteki eserleri arasındaki benzerlikleri de vermeye çalıştım. Birkaç yerde, gerek görmediğim için vecizelere hiç yorum eklemedim. Okurlarım bu vecizelere kaynak teşkil edecek metinlerle karşılaşırlarsa ümit ederim ki bu onların bir bütün olarak bu külliyata olan ilgilerini arttırır.

Asin'in kendi koleksiyonuna eklediği yorumlar Latince olmaları sebebiyle çok az kişi tarafından okunabiliyor. Bu çok üzücü bir durum, çünkü bu yorumların çoğu hâlâ çok değerli.

Arapça orijinalini bulamadığım beş vecize var. Bunların kaynakçalarını Asin'de geçen şekliyle verdim.

1 Hz. İsa hırsızlık yapan birini gördü ve adama sordu, "Hırsızlık yaptın mı?" Adam cevap verdi, "Asla! Kendisinden başka mabut olmayan Allah üzerine yemin ederim." Hz. İsa şöyle buyurdu, "Ben Allah'a inanırım ve gözlerimi yalanlarım."

> Hammam ibn Münebbih (ö. 131/748), *Sahifatu'l-Hammam ilan Münebbih*, s. 34 (no. 41). Şu eserlerle karşılaştırınız: Müslim, *Sahih*, 7:97; Turtuşi, Siracü'l-Müluk, s. 434; İbn Salah, *Fetava ve Mesailü'l-ibn Salah*, 1:181-182; Meclisî, *Biharü'l-Envar*, 14:702 (farklı); (Asin, s. 579, no.184; Mansur, no. 208; Robson, s. 59).

Hammam İbn Münebbih, İslamiyet'in doğuşundan önce varolan medeniyetler konusunda tanınmış bir uzman olan Vahb'ın kardeşiydi. Bu kıssasının alındığı hadis derlemesi, kitabın günümüzdeki editörüne göre, bugüne kadar gelmiş en eski hadis derlemesidir. Bununla ilgili olarak, Kaynakça'da, adı geçen derlemenin giriş bölümüne bakınız. Derleyenin iddiaları doğruysa, Hz. İsa'ya dair kıssalar Müslümanlar arasında daha HS 1. yüzyıl/MS 7. yüzyılda yayılmaya başlamıştır.

Bu kıssa, günahların, apaçık işlenseler de imanın üstünlüğü karşısında önemsiz kaldığını gösterir. Kıssa, aynı zamanda insanları yargılamaktan kaçınmanın bir bakıma içtimai barışı sağlayacağını ve günah işleyenlerin de içlerine tereddüt salacağını anlatır. Burada, siyasi imalar da olabilir: Yönetenlerin günahlarını, işlendikleri çok aleni olsa da Allah'ın takdirine bırakmak daha uygundur.

2 Hz. İsa şöyle buyurdu, "Diline hâkim olana, meskeni kendi ihtiyaçlarına yetene ve günahları için göz yaşı dökene ne mutlu."

> Abdullah ibn Mübarek (ö.181/797), *Kitabü'z-Zühd ve'r-Rekaik*, s.40-41 (no. 124). Şu eserlerle karşılaştırınız: İbn Ebi'd-Dünya, *Kitabü's-Samt ve Âdâbü'l-Lisan*, s. 189-190 (no. 15); İbn Hanbel, *Kitabü'z-Zühd*, s. 229 (no. 850) (Hz. İsa yerine Abdullah b. Ömer); Kuşeyri, *Risale*, s. 68 (Hz.İsa yerine Hz. Muhammed); İbn Asakir, *Sirat*, s. 151, no. 158; ve Zabidî, *İthafü's-Sadai'l-Müttakin*, 7:456 (dizilişte küçük bir değişiklikle) (Asin, s. 597, no. 217; Mansur, no. 254; Robson, s. 61).

Abdullah İbn Mübarek tanınmış bir hadis âlimidir; ayrıca özel olarak zühd gelenekleriyle ilgilenmiştir. Abdullah İbn Mübarek'in hayatı ve eserleri hakkında Kaynakça'daki *Kitabü'z-Zühd* adlı eserinin günümüzdeki editörü tarafından kaleme alınan giriş yazısına bakınız. Hz. İsa'nın bu vecizelerinin alındığı eserin el yazmalarına ilişkin sorunlar da bu yazıda yer alır.

Bu vecize "Dağ'daki Vaaz"ın üslubunu yansıtır. "Ne mutlu" sözü (Arapça'da *tuba*) kuşkusuz Hz. İsa'nın söyleyiş tarzına uygun olarak üretilmiş bir sözdür, bu söz başka vecizelerde de geçer.

3 Hz. İsa ashabına şöyle dedi: "Allah'ı anmadan, çok fazla konuşmayın, zira yüreğiniz taşlaşır ve taşlaşmış bir yürek Allah'tan çok uzaktadır. Lakin siz bilmezsiniz. Sizler insanların günahlarını sanki Rabb'mışsınız gibi sınamayın, kul olduğunuzu bilerek değerlendirin. İnsanlar iki çeşittir: Hastalar ve sıhhatliler. Hastalara karşı şefkatli olun, sıhhatli olduğunuz için de Allah'a şükredin."

> Abdullah ibn Mübarek (ö. 181/797), *Zühd*, s. 44 (no. 135). Şu eserlerle karşılaştırınız: Ebu Rifa'a, *Kitabü'l-Ba'd el-Halk*, s. 196; İbn Abd Rabbihi, *İkdü'l-Ferid*, 3:143 (Asin, s. 541, no. 112; Mansur, no. 10; Robson, s. 51-52, kısmen); Ayrıca bkz. Semerkandî, *Tenbihü'l-Gâfilîn*, 139 (Asin, s. 558, no. 142; Mansur, no. 42; Robson, s. 55-56); Ebu Nu'aym, *Hilyetü'l-Evliya*, 6:58; İbn Asakir, *Sirat*, s. 162, 178 ve devam.

Burada birkaç emir bir araya gelmiştir: "Boş konuşmaktan sakınınız" ve "Münakaşa etmeyiniz." Bu ifade benzer şekilde Kur'an'da da yer alır. Taşyürekliler bu hale münakaşa ederek gelirler. Bu da kibri doğurur, kibir de sonunda sapkınlığa yol açar. "Lakin siz bilmezsiniz" (Arapça'da *velakin la ta'lemun*) ifadesi Kur'an'da da geçer. Rab ve kulla ilgili olan bir sonraki emir, insanları ahlaki yargıda bulunmamaları konusunda uyarır. Bu emir aynı zamanda büyük günahkârlara karşı uzlaşmaz bir tavır takınan, günah işleyenleri kâfir ilan eden Hariciler gibi eski katı Müslüman mezheplerini ima ediyor olabilir.

4 Hz. İsa şöyle buyurdu: "İçinizden biri oruç tuttuğunda başını ve sakalını yağlayıp takdis etsin, ağzını silsin, insanlar onun oruç tuttuğunu bil-

mesinler. Eğer o sağ eliyle (bir şey) verirse, sol elinin bundan haberi olmasın. Dua ederken kapısının perdesini çeksin, çünkü Allah rızk bahşettiği gibi hak ettiğinizi de verir."

> Abdullah ibn Mübarek (ö. 181/797), *Zühd*, s. 48-49 (no. 150). Şu eserlerle karşılaştırınız: Gazali, *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 3:287; Ibni Asakir, *Sirat*, s. 175, no. 201 (Asin, s. 389, no. 55; Mansur, no. 137; Robson, s. 46).

Bu vecizenin özü İncil'de Ferisiler'den söz edilen bölümden gelir. Ancak burada hedef alınan sadece Ferisiler değil bütün ikiyüzlülerdir. Böylece İncil'deki belirli bahisler ayıklanarak vecizeler İslamlaştırılmış olur. En son söz, "Çünkü Allah rızk bahşettiği gibi hak ettiğinizi de verir" sözü önceki kısımla ilişkisiz görünmekle birlikte aynı İslamlaştırma sürecinin bir parçası olarak değerlendirilebilir.

5 Cebrail Hz. İsa ile karşılaştı ve ona şöyle dedi: "Selamün Aleyküm, Ey Ruhullah." Hz. İsa da "ve Aleyküm Selam, ey Ruhullah" dedi. Sonra Hz. İsa sordu, "Ey Cebrail, Kıyamet Vakti ne zaman gelecek?" Cebrail kanatlarını çırpıp cevap verdi, "Soru sorulanın soru sorandan daha fazla bilgisi yoktur. O, göklerde ve yerde ağırlaştı; O size apansız gelecek." Yahut o dedi ki, "Onun zamanını Allah'tan başkası haber veremez. Zamanı gelince Allah haber verecek."

> Abdullah ibn Mübarek (ö. 181/797), *Zühd*, s. 77 (no. 228). Şun eserlerle karşılaştırınız: *Kur'an*, 7:187; (Asin, s. 585, no. 198; Mansur, no. 244; Robson, s. 92).

Bu kıssa, Kur'an'ın 7. sûresinin (el-A'râf) 187. ayetinin tekrarı gibi görünür. Ancak bu ayette Kıyamet'e dair soru sorulan kişi Hz. Muhammed'dir. "O, göklerde ve yerde ağırlaştı; O size apansız gelecek" ve "Onun zamanını Allah'tan başkası haber veremez" ifadeleri Kur'an'dan yapılan alıntılardır. Vecize apaçık gösteriyor ki, Hz. İsa'nın özel ya da insanüstü güçleri veya bilgileri yoktur. Bu vecizeyle arasında benzer noktalar olan bir hadiste şöyle geçer: Biri Hz. Muhammed'e Kıyamet Günü'nün ne zaman geleceğini sordu ve şu cevabı aldı: "Soru sorulanın soru sorandan daha fazla bilgisi

yoktur." Bu, Hz. İsa'nın bir Peygamber olsa da sadece bir insan olduğu yolundaki Kur'an anlayışını pekiştirmektedir.

6 Kıyamet Günü Hz. İsa'nın huzurunda ne zaman zikredilse, O haykırıp şöyle derdi: "Huzurunda Kıyamet Günü'nden bahsedildiğinde Meryemoğlunun sessiz kalması doğru olmaz."

Abdullah ibn Mübarek (ö. 181/797), *Zühd*, s. 77-78 (no. 229). İbn Asakir, *Sirat*, s. 121, no. 100 ile karşılaştırınız.

Bu kıssa bir öncekiyle bir hayli benzer olup alınacak dersi en açık şekilde tekrar anlatmaktadır. Burada aynı zamanda Hz. İsa'nın Kıyamet karşısındaki acizliği vurgulanmaktadır. Başka bir deyişle Hz. İsa, vaktin ne zaman geleceğini bilmemektedir; o da bütün insanlar gibi kıyametin yaratacağı dehşete maruz kalacaktır.

7 Hz. İsa havarilerine şöyle buyurdu: "Vaaz ettiğiniz insanlardan, bana verdiğiniz ücrete benzer ücretler dışında bir şey almayınız. Tuz kokmaz. Kokan her şey tuzla tazeleştirilir. Lakin tuz kokarsa bunun çaresi yoktur. Cehaletin iki hususiyetine sahip olduğunuzu bilin: (Sebepsiz yere) kahkaha atmak, uykusu olmasa da gereksiz yere sabahleyin uyumak."

Abdullah ibn Mübarek (ö. 181/797), *Zühd*, s. 96 (no. 283). Şu eserlerle karşılaştırınız: Hanbel, *Zühd*, s. 144 (no. 478), s. 147 (no. 491); Semerkandî, *Tenbih*, s. 70 (sıralamada değişiklikle birlikte) (Asin, s. 553, no. 132; Mansur, no. 32; Robson, s. 54-55); İbn Abdülberr, *Camiü'l-Beyani'l-İlm*, 1:185 (Hz. İsa değil); İbn Asakir, *Sirat*, s. 190, no. 231.

Gerçek bir vaizin, anlattıkları karşılığında bir şey almama âdeti Sokrat'a kadar dayanır. Bu, aynı zamanda Musevilik'te, İncil'de ve İslam ahlakında da vardır. "Buna karşılık ben sizden bir ücret istemiyorum" ifadesi Kur'an'ın 26. süresi olan Şuara Süresi'nde beş kez geçmektedir. "Tuz" sözü elbette İncil'dendir, ancak bu söz burada daha iyi anlaşılmaktadır. Aslında, Müslüman İncil'deki pek çok vecize İncil'de salt benzetme olarak kalmış kısımları yorumlayarak daha anlaşılır bir hale getirmektedir. Son

cümledeki "Cehaletin iki hususiyetine sahip olduğunuzu bilin: Sebepsiz yere kahkaha atmak, uykusu olmasa da gereksiz yere sabahleyin uyumak" ifadesiyle önceki cümleler arasında bir ilişki kurulamamakta, ancak ifade, Âdâbla ilgili görünmektedir. Gereksiz yere uyumayı yasaklayan emir muhtemelen mümini geceyi dua ederek geçirmeye davet ediyor. Burada İbn Mübarek'in üç ayrı vecizeyi bir araya getirdiğini söyleyebiliriz. Sabah uykusuyla ilgili benzer bir başka emir için bkz. J. H. Hertz, *Sayings of the Fathers* (Londra: East and West Library,, 1952) içinde s. 45 no:14, Mişneik Risale *Pirkey Abot*.

8 Hz. İsa havarilerine şöyle dedi: "Nasıl hükümdarlar bilgeliği size bıraktıysa, siz de dünya işlerini onlara bırakmalısınız."

> Abdullah ibn Mübarek (ö. 181 / 797), *Zühd*, s.96 (no. 284). Şu eserlerle karşılaştırınız: İbn Hanbel, *Zühd*, s. 144 (no. 475); Semerkandî, *Tenbih*, s.190 (tam versiyon); İbn Asakir, *Sirat*, s.135, no. 123 (Asin, s.563, no. 147; Mansur, no. 48; Robson, s.90).

Bu vecize eski ve önemli bir siyasi vecizedir; İncil'de geçen "Sezar'ın hakkı Sezar'a" emrini anımsatmaktadır. Vecize İslam tarihine şekil verecek önemli bir olguyu işaret ediyor: Hükümdarlara karşı ulema. Bu vecizede hükümdarlar ve ulema arasında bir çeşit iş bölümü olması gerektiği öne sürülür. Dünya işlerini hükümdarlara bırakma fikrinin kuşkusuz siyasal tepkisizliği çağrıştıran bir havası vardır. Ancak tarih genel olarak ulema ve halifeler arasında yaşanan mücadelelere sahne olmuştur. Zâhit geleneğinin ünlü âlimi Hasan el-Basri'nin (ö. 110/728) ileride yaşanacakların ilk örneği olacak olan yaşam öyküsü buna bir örnektir. Daha geniş bilgi için *İslam Ansiklopedisi 2*'ye bakınız. Hz. İsa'nın birkaç vecizesi daha Hasan el-Basri'ye atfedilmiştir, ileride yeri geldikçe bu vecizelere değinilecektir.

9 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Ey ademoğlu, eğer iyi bir amel işlersen, onu unutmaya çalış, çünkü iyi amellerin O'na ulaşacak ve O, amellerini hiç unutmayacaktır." Sonra Hz. İsa Kur'an'da geçen şu cümleleri söyledi: "'Biz iyi amel işleyenin mükâfatını zayi etmeyiz.' Eğer kötü amel işlerse-

niz, onu gözünüzün önünden ayırmayın." İbn Varrak "Gözlerinizin yanından" demişti.

Abdullah ibn Mübarek (ö. 181 / 797), *Zühd*,s.101 (no. 301). İbn Asakir, *Sirat*, s.168, no. 190 ile karşılaştırınız.

İlk cümle, verilen sadakanın gizli kalmasına dair İncil'deki emre fikren çok yakındır. Böyle bir İslami metinde Hz. İsa'nın Kur'an'da geçen bir sözü söylemiş olması muhtemeldir. Çünkü Kur'an Kutsal Kitaptır ve Kur'an'daki bütün Peygamberler Müslümandır. İbn Varrak'ın açıklayıcı yorumu daha sonra düşülmüş bir nottur. Bunu takip eden iki vecizede vecizeleri aktaran şahıslara dair bilgiler verilecektir.

İbn Varrak'a (ö. 378/988) dair daha geniş bilgi için İbn Mübarek'in *Kitabü'z-Zühd* adlı eserine yayıncının eklediği Giriş Bölümünün 21. sayfasına bakınız.

10 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Ey havariler, günahkârlara kin duyup Allah sevgisini arayınız; sizi günahkârlardan uzaklaştıracak işleri yaparak Allah'a yaklaşmaya çalışınız; ve onlara öfkelenerek Allah'ın ihsanını arayınız." O [Mâlik], "Onun hangi emirden başladığını bilmiyorum" demişti. Havariler "Ey Ruhullah, öyle ise biz kiminle dostluk kuracağız?" dediler. Hz. İsa şöyle cevap verdi: "Yüzü Allah'ı hatırlatan, sözleriyle bilginizi arttıran, amelleriyle ahret hayatını arzulatanlarla dostluk kurunuz."

Abdullah ibn Mübarek (ö. 181 / 797), *Zühd*, s. 121 (no. 355). Şu eserlerle karşılaştırınız: Cahiz, *Beyan ve't-Tebyin*, 1:399 ve 3:175; İbn Ebi'd-Dünya, *Kitabü'l-Evliya*, *Mevzu'atü'r-Resa'il*'in içinde, 4:17, no. 25 (kısmen; Hz. Muhammed'e atfedilmiştir); İbn Abd Rabbihi, *Ikd*, 3:143 (sadece son kısım) (Mansur, no. 7); İbn Abdülberr, *Cami*,1:126; Gazali, *İhya*, 2:157; İbn Asakir, *Sirat*, s.179, 208 ve devam eden numaralar. (Asin, s.358, no. 15; Mansur, no. 100; Robson, s.43-44)

İncil'deki, günahkârlarla dostluk kuran Hz. İsa karakteri ile çoğunlukla daha katı bir münzevi olan Müslüman İncil'deki Hz. İsa karakteri pek benzeşmez. Ayrıca 81. vecize'ye bakınız.

Burada geçen "Mâlik" adlı şahıs Hz. İsa'nın pek çok vecizesini ak-

taran, Kûfeli kültür tarihçisi Mâlik ibn Miğvel'dir (ö. 159/775-776). Bu vecizenin bir bölümü Hz. Muhammed'in hadislerinde de geçer; bu konuda İbn Ebi'd-Dünya'nın yukarıda adı geçen eserine bakınız. Arap hikmet edebiyatında benzer vecizeler İslamiyet'ten önce yaşamış bilge Lokman'a atfedilmiştir. "Lokman" aynı zamanda Kur'an'ın 31. Suresi'nin ismidir. Lokman oğluna verdiği uzun öğütlerle tanınır. Bu öğütlerden ikisi buradaki vecizeye benzemektedir. Yine bu konuda el-Mübeşşir'in *Muhtarü'l-Hikem* adlı eserinin 271. ve 275. sayfalarına bakınız.

11 Hz. İsa havarilerine şöyle derdi: "Mescidler yuvanız, evleriniz ise konaklayacağınız mekanlar olsun. Yabani otlardan yiyin ve bu dünyadan huzur içinde ayrılın." Şarik şöyle demişti: "Bunu Süleyman'a da anlattım, o da şunu ekledi: 'Ve saf su içiniz.'"

Abdullah ibn Mübarek (ö. 181 / 797), *Zühd*, s.198 (no. 563). Şu eserlerle karşılaştırınız: İbn Abd Rabbihi, *İkd*, 3:143; İbn Asakir, *Sirat*, s.138, no. 128 (Asin, s. 541, no. 111; Mansur, no. 9; Robson, s.73).

Bu vecizede, hiçbir şeye sahip olmayan, oradan oraya seyahat eden ve ihtiyacını sadece doğadan karşılayan münzevi bir Hz. İsa karakteri çizilir. Buradaki görüş daha sonraki vecizelerde daha da pekişecek ve İslam eserlerinde Hz. İsa'nın yaşayış tarzına ilişkin en geçerli tasvir haline gelecektir. Müminin bu dünyada bir hacı olduğu fikri elbette İncil'de vardır. Fakat dünyadan "huzur içinde" ayrılmayı (ya da belki de "sahih imanla" ayrılmayı) öğütlemesi İslâmiyet'e göre Hz. İsa'nın önde gelen bir özelliğidir. "Saf su içiniz" sözü muhtemelen mecazen "temiz olunuz" gibi bir anlama gelmektedir. Mescidlere atıfta bulunulması onların İslâmiyet'te daimi ibadet yerleri olarak görüldüğünü anlatmak içindir.

Şarik (ö. 177/794) ünlü bir yargıç ve kültür tarihçisidir. Süleyman ibn Muğire (ö. 165/781-782) ise Basralı bir kültür tarihçisidir.

12 Hz. İsa dedi ki, "Sabırlı bir insan için felaketler sonunda huzur getirir; günahkâr bir insan için ise huzur sonunda felaket gelir."

Abdullah ibn Mübarek (ö. 181 / 797), *Zühd*, s. 222 (no. 627). İbn Asakir, *Sirat*, s. 198, no. 241 ile karşılaştırınız.

Sabırlı olmak kuşkusuz pek çok dini gelenekte zahidliğin bir özelliğidir. Buradaki düşünce, başka hiçbir kültür geleneğiyle benzeşmeyen Yakın Doğu geleneğinin hikmet hazinesinin bir parçasıdır. Bu vecizede Stoacı bir yön bulmak dahi mümkündür.

Burada kullanılan Arapça'da ustaca işlenmiş kelime dizilişlerine rastlıyoruz.

13 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Dört meziyet vardır ki, bir insanda aynı anda bulunması hayret uyandırır: Bunlar; ibadetin başı olan sükûnet, Allah indinde alçakgönüllülük, dünyaya karşı zahidlik ve yoksulluktur."

Abdullah ibn Mübarek (ö. 181 / 797), *Zühd*,s. 222 (no. 629). Şu eserlerle karşılaştırınız: İbn Ebi'd-Dünya, *Samt*, s.573-574 (n. 647); Semerkandî, *Tenbih*, s. 77 (küçük değişikliklerle); İbn Asakir, *Sirat*, s.142, no. 139 (Asin, s. 554, no. 135; Mansur, no. 35; Robson, s. 55).

Meziyetlerin bu şekilde sıralanması Âdâb metinlerinin tipik bir özelliğidir. Bu yol akılda kalmayı kolaylaştıran eğitici bir yoldur. Bu vecize aynı zamanda Hz. Muhammed'e de atfedilmiştir.

14 Hz. İsa harabelerin yanından geçerken şöyle dedi: "Ey harabelerin harabesi!" ya da "Ey harab olmuş harabe, insanların nerede?" Harabelerden bir ses ona cevap verdi: "Ey Ruhullah, onlar öldüler, bu yüzden sen kendini Allah'a ada" ya da o ses şöyle dedi: "Allah'ın emri doğruluktadır, bundan dolayı sen de O'nu doğrulukta aramalısın."

Abdullah ibn Mübarek (ö. 181 / 797), *Zühd*, s. 225 (no. 640). Şu eserlerle karşılaştırınız: İbn Hanbel, *Zühd*, s. 282 (no. 1057) (Hz. İsa yerine Abdullah b. Ömer); İbn Asakir, *Sirat*, s. 183, no. 215.

Müslüman İncil'de Hz. İsa'nın tabiatın sorgulayıcısı olarak harabelere seslendiği birkaç kıssa vardır. Bu, İslam anlayışındaki Hz. İsa'ya özgü bir başka özelliktir. Bu vecize Kur'an'da geçen harab olmuş yerleşim yerlerini ve

aynı zamanda hadislerdeki Hz.Muhammed'in harabelerde başından geçen benzer olayları anımsatır. Bu kıssa açıkça zahitlik geleneğiyle ilgili görünmekle birlikte, buradaki maksat Hz. Muhammed'in bir Peygamber olarak başından geçenlerle Hz. İsa'nın başından geçenler arasında bir benzerlik kurmak olabilir. En bilinen hadislerden birinde Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'e en yakın Peygamber olduğu söylenir. Bu konuda İbn Asakir'in *Sirat* adlı eserinde 54-55. sayfalardaki numara 43'e bakınız.

15 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Karınlarınız doysun diye değil, Allah rızası için mücadele edin. Gelip geçen kuşlara bakın! Onlar ekip biçmezler ve Allah onların rızkını verir. Eğer 'Bizim karınlarımız kuşların karınlarından daha büyüktür' derseniz, o zaman şu gelip geçen yabani ya da evcil sığırlara bakın. Onlar ekip biçmezler, ama Allah onların da rızkını verir. Dünyada aşırılıktan sakının, çünkü aşırılık Allah nazarında çok kötü bir şeydir."

Abdullah ibn Mübarek (ö. 181 / 797), *Zühd*, s. 291 (no. 848). Şu eserlerle karşılaştırınız: İbn Ebi'd-Dünya, *Kitabü'l-Kanaat, Mevzuatü'r-Resail*'in içinde,1:71, alıntı no. 173; Semarkandî, *Tenbih*, s. 168 (değişik) (Asin, s.563, no. 146; Mansur, no. 47; Robson, s. 72-73); Ebu Hayyan, *İmta ve'l-Muaneset*, 2:127; Gazali, *İhya*, 4:260 (küçük değişikliklerle) (Mansur, no. 163); İbn Asakir, *Sirat*, s.166, no. 187.

Bu vecizenin özü İncil'den gelir, burada, İncil'de anlatılmak istenen daha açık hale getirilmektedir. Bu vecizeyi 7. vecize ile karşılaştırınız. Bu metinde, ek olarak, İncil'deki bölümün başına "Karınlarınız doysun diye değil, Allah..." cümlesi ve sonuna da "Dünyada aşırılıktan sakının..." ifadeleri konulmuştur.

16 Hz. İsa göğe yükseldiği gece havarilerine şöyle dedi: "Rızkınızı Allah'ın Kitabı'nı öğreterek kazanmayın. Eğer bunu yapmaktan sakınırsanız Allah sizi, bir tek taşı bile dünyadan ve dünyadaki her şeyden daha değerli olan minberler üzerine oturtacaktır." Abdulcebbar şöyle dedi: "Bu yerler Allah'ın Kur'an'da bildirdiği yerlerdir: 'Melikülcebbar olan Allah'ın huzurunda hak meclisindedirler.'" Ve sonrasında Hz. İsa göğe yükseldi.

Abdullah ibn Mübarek (ö. 181 / 797), *Zühd*,s. 507 (no. 1447)

7. vecizeye bakınız. Bu vecizenin sonuna düşülen not için Kur'an'ın 54. sûresindeki 55. ayete bakınız. Burada sözü edilen minberler şüphesiz cennettedir. Abulcebbar ibn Ubeyd ibn Selman (ö. 112/730) rivayete göre Hıristiyan asıllı bir hadis âlimiydi.

17 Hz. İsa'ya sordular, " Ey Ruhullah ve Kelimetullah, insanların en fesatçısı kimdir?" Hz. İsa cevap verdi, "Hataya düşen âlimdir. Eğer bir âlim hata yaparsa insanlar da onun yüzünden hataya düşer."

Abdullah ibn Mübarek (ö. 181 / 797), *Zühd*, s. 520 (no. 1474). Şu eserlerle karşılaştırınız: Amirî, *Saadet ve'l-İsâd*, s. 169; Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*,1:174 (Asin, s. 545, no. 122; Mansur, no. 24; Robson, s. 52); Maverdî, *Âdâbü'd-Dünya ve'd-Din*, s. 30; İbn Asakir, *Sirat*, s. 190, no. 232 (küçük bir değişiklikle)

Hz. İsa burada bundan sonraki vecizelerde sık sık karşılaşacağımız gibi Kur'an'daki isimleriyle anılmıştır (Kelimetullah ve Ruhullah). Ulema ile ilgili olan bu vecizenin önemli siyasi, dini imaları vardır. Ulemanın kamu nazarında geniş bir sorumluluğu vardır. Bu vecizenin yayıldığı Abbasi yönetiminin ilk dönemlerinde, ulema toplumda ayrı bir sınıf olarak önem kazandı. Yeni Abbasi halifeleri, hanedanı güçlendirecek temelleri atmak amacıyla ulemaya ayrıcalıklar sağlamıştır. Yeni kurulan Abbasi devleti ve onun meşruiyet iddiaları konusunda ulema arasında büyük fikir ayrılıkları doğmuştu. Bu vecize ihtiyatlı olmayı emreder ve belki de dini bilgilerini ve halkın nazarındaki itibarlarını gönüllü olarak devletin hizmetine sunan ulemayı üstü kapalı olarak eleştirir.

Arap hikmet edebiyatında buna benzer bir vecize Kur'an'da geçen İdris Peygamberle bir tutulan Hermes'e atfedilmiştir. Bu konu için Mübeşşir ibn Fatik'in eseri *Muhtarü'l-Hikem*'in 25. sayfasına bakınız ("Bir âlimin hatası bir gemiyi harap eder, batırır. Sonra da bir sürü insanın boğulmasına sebep olur"). Ayrıca bkz. Hertz, *Sayings of the Father* s. 60. no. 16, Mişneik Risale, *Pirkey Aboth*.

18 Hz. Zekeriya'nın oğlu Hz. Yahya Hz. İsa ile karşılaştı ve ona şöyle dedi: "Söyle bana, insanı Allah'ın ihsanına yaklaştıran ve onu Allah'ın gazabından uzaklaştıran nedir?" Hz. İsa şöyle dedi: "Öfkelenmekten sakının." Yahya sordu, "Öfkeye sebep olan nedir, onu dindiren nedir?" Hz. İsa cevap verdi, "Gurur, aşırılık, ucup ve kibir." Hz. Yahya, "Başka bir şey daha sorayım" dedi. Hz. İsa "İstediğini sor" dedi. "Zinayı yaratan ve engelleyen nedir?" Hz. İsa "Bir bakış" dedi, "kalbe, onu eğlenceye, zevk düşkünlüğüne saptıran bir şey yerleştiren ve böylece gafleti, günahı arttıran bir bakış. Size ait olmayan bir şeye (gözlerinizi dikip) bakmayınız, çünkü görmedikleriniz sizi daha akıllı yapmayacaktır, duymadıklarınız sizi zor durumda kalmaktan kurtarmayacaktır."

Abdullah ibn Mübarek (ö. 181 / 797), *Zühd*, Ekler s. 12 (no. 44). Şu eserlerle karşılaştırınız: Turtuşî, *Sirac*, s. 252; ve Gazali, *İhya*, 3:168 (kısa versiyonu) (Asin, s. 366, no. 31; Mansur, no. 116; Robson, s. 45).

Müslüman İncil'de Hz. İsa ve Hz. Yahya ile ilgili birçok kıssa vardır. Aynı zamanda bu kitaptaki 39. 53. 54. 124. 236. 239. ve 287. Vecizelere de bakınız. Soru-cevap tekniğine Âdâb eserlerinde sıklıkla rastlanır. İki bilgili insanın bu yolla düşüncelerini birbirlerine aktarması aynı zamanda Yunan kaynaklarındaki filozofların kıssalarında da görülür. Hz. İsa-Hz. Yahya karşılaşması akla bir Yunan karşılaşmasını getirir. Bu konuda 124. vecizeye bakınız. İslam geleneğinde Hz. İsa ile Hz. Yahya anne tarafından kardeş çocuklarıdır. Kur'an'da, gaflet çoğunlukla günahın başlangıcı olarak görülür.

19 Hz. İsa'nın zamanında kuraklık vardı. Gökte bir bulut hareket ediyordu. Hz. İsa baktı ve bulutu hareket ettiren bir melek gördü. Ona: "Nereye gidiyorsun?" diye seslendi. Melek, "falanca kişinin tarlasına" dedi. Hz. İsa söylenen adamın olduğu yere kadar yürüdü, onu bir kürekle hendek kazarken buldu. Hz. İsa, "Daha fazla mı istedin?" diye sordu, yani daha fazla yağmur isteyip istemediğini sordu. Adam "Hayır" dedi. "Daha mı az istedin?" Adam yine "Hayır" dedi. "Bu yıl topladığın mahsulle ne yaptın?" "Hangi

mahsul?" dedi adam, "Haşereler mahsulü talan etti." Hz. İsa "Geçen yıl ne yaptın?" diye sordu. "Toprağımı üçe böldüm: Bir parçası sığırlarım ve ailem için; öteki parçası fukaralarla yeri yurdu olmayanlar için ve sonuncusu da kendim için." Ve Hz. İsa şöyle dedi: "Bu üç büyük sevaptan hangisinin daha büyük olduğunu bilemem."

Abdullah ibn Mübarek (ö. 181 / 797), *Zühd*, Ekler s. 32 (no. 126). Metnin birkaç yeri eksiktir. Şu eserle karşılaştırınız: İbn Ebi'd-Dünya, *Kitabü'l-Islahi'l-Mal, Mevzuatu'r-Resail*'in içinde, 2:96, alıntı no. 322 (değişik).

Bu, Müslüman İncil'deki tam bir kıssa uzunluğunda sayılabilecek ilk kıssadır. Bu kıssa Hz. İsa'nın dindar ve sabırlı bir çiftçi ile karşılaşmasını anlatmaktadır. Çiftçi, gelirini dağıtma biçimiyle zekâtın öngördüğü sınırları aşmakta ve meleklere yaraşır bir sevap işlemekle Hz. İsa'nın övgüsüne mahzar olmaktadır. Bu kıssa başlangıçta, şekil itibariyle bir mesel olarak ortaya çıkmış olabilir. İncil'deki anlatım biçiminden farklı olarak bu kıssa Hz. İsa tarafından aktarılmamaktadır. Burada Hz. İsa herhangi bir kıssa anlatmamakta, ancak verilmek istenen dersi açıklayarak kıssa içinde faal bir rol oynamaktadır. Bu anlatım biçimine Müslüman İncil'in buna benzer birkaç kıssasında daha rastlanır.

Bu kıssayla bir hayli benzer yönleri olan başka bir kıssa da Mısır'da yaşamış dindar bir Hıristiyan çobanı anlatır. Benedicta Ward'ın çevirisi, *The Sayings of the Desert Fathers*'da (Londra: Mowbray, 1984) sayfa 60'a bakınız.

20 Havarileri Hz. İsa'ya sordular: "Söyle bize, kullar arasında Allah'a kendini en çok adayan kimdir?" Hz. İsa bu soruyu şöyle cevapladı: "İnsanlardan bir övgü beklemeden, Allah rızası için çalışandır." "Allah rızası için en doğru nasihati veren kimdir?" diye başka bir soru sordular. Hz. İsa'nın bu soruya cevabı şöyle oldu: "Allah'a karşı olan vecibelerini insanlara karşı olan görevlerinden daha önce yerine getiren, Allah'a karşı olan vecibelerini insanlara karşı olan görevlerinden üstün tutandır. Dünyevi meseleler ve ahret meseleleri arasında seçim yapması gerektiğinde, o kimse, önce ahret meseleleriyle ilgilenir, sonra dünya meselelerine yönelir."

Abdullah ibn Mübarek (ö. 181 / 797), *Zühd*, Ekler s. 34 (no. 134). (Metinin bir yeri düzeltilmiştir.) İbn Asakir, *Sirat*, s. 171, no. 195 ile karşılaştırınız.

Burada da, soru cevap tekniği Âdâb usulündendir.

21 Hz. İsa bir grup havarisi ile birlikte, akan bir nehir ve çürüyen bir yılan arasında yol alırken, rengârenk, altın gibi ışıldayan bir kuş yanlarına gelip kondu. Titredi, tüylerini döktü. Çok çirkin, küçük, kırmızı ve kel bir yaratık haline geldi; sonra bir havuza doğru uçtu. Balçığın içinde debelendi; simsiyah, çirkin bir halde balçıktan çıktı. Sonra akan suyu gördü. Orada yıkandı. Döktüğü tüylerine tekrar büründü. Ve yeniden eski güzelliğini kazandı. İmanlarını terk edip günaha boğulduklarında ve tekrar günahtan dönüp kirlerinden arındıklarında, günahkârların durumu da böyledir. Günah işleyenler, döktükleri derileriyle tüylerini tekrar büründüklerinde dine dönmüş olurlar. Ve bunlar mesellerdir.

Abdullah ibn Mübarek (ö. 181 / 797), *Zühd*, Ekler s. 44-45 (no. 171). Metnin birkaç yerinde eksikler vardır ancak İbn Asakir, *Sirat*, s.201, no. 247'ye bakılarak tamamlanabilir.

Bu ilginç bir kıssadır. Metnin birkaç yerinde eksiklik olması metni yeniden kurmayı ve anlamayı güçleştiriyor. Yine de kıssada doğayla ilişki kurulduğu açıktır. Kıssada anlatılanlar bazı varlıkları ve ahlaki nitelikleri sembolize etmektedir. Örneğin; nehir hayatı, yılan günahı ve insan-kuş arası varlık ise çirkin haliyle bir günahkârı, temiz ve gösterişli haliyle ise bir dindarı sembolize etmektedir. Yukarıda 19. vecizede görüldüğü gibi Hz. İsa istiarede hem müdahale eden hem de izleyendir. Bu noktada şunu söyleyebiliriz: İslam anlayışında, Hz. İsa'yı değişken ruhlu havarilerinin yanlış yorumlarından arındırmak maksadıyla İncillerdeki Hz. İsa'yı Kur'an'da yapıldığı gibi tekrar yorumlamak ihtiyacı duyulmaktadır. Bu, mesellerin olduğu gibi bırakılamayacağı; ancak, tam bir açıklamayla birlikte tersyüz edilerek Ahbar'a, yani yarı tarihi anlatılara çevrilmesi anlamına gelir. En son cümlede de, "Ve bunlar mesellerdir" ifadesiyle şüphesiz bu amaçlanır. Bu cümle "Meseller bu şekilde yorumlanmalıdır" gibi bir anlama gelmektedir.

22 Hz. İsa şöyle derdi: "Cennet aşkı ve cehennem korkusu zor zamanlarda sabır verir, Allah'ın kulunu dünyevi rahatlıktan uzaklaştırır."

Abdullah ibn Mübarek (ö. 181 / 797), *Zühd*, Ekler s. 46 (no. 175). Gazali, *İhya*, 4:180 (tam versiyon); ve İbn Asakir, *Sirat*, no. 125 (Mansur, no. 152) ile karşılaştırınız.

"Dünyevi rahatlık" ifadesi "bu dünyada güvende hissetmek" şeklinde de okunabilir.

23 Havariler Hz. İsa'ya gelip şöyle dediler: "Ey Ruhullah ve Kelimetullah, bize atamız Sam'ı, Nuh'un oğlu Sam'ı göster, böylece Allah bizim imanımızı artırsın." Bunun üzerine Hz. İsa onları Sam'ın mezarına götürdü, "Allah'ın izniyle cevap ver ey Nuh'un oğlu Sam!" dedi. Sam Allah'ın yardımıyla kalktı, bir hurma ağacı gibi yükseldi. Hz. İsa ona şöyle sordu: "Ey Sam, kaç yıl yaşadın?" Sam, "Dört bin yıl yaşadım. İki bin yıl boyunca bir Peygamberdim, sonra iki bin yıl daha yaşadım" diye cevap verdi. Hz. İsa, "Dünya o zamanlar senin nazarında nasıldı?" diye sordu. Sam şöyle cevap verdi: "İki kapısı olan bir eve benziyordu. Birinden girdim ve ötekinden çıktım."

Abdülmelik ibn Hişam (ö. 218 / 833), *Kitabü't-Tican*, s. 27. Şu eserlerle karşılaştırınız: Vakidî, *Meğazi*, 1:121; İbn Ebi'd-Dünya, *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya*, *Mevzuatü'r-Resail*'in içinde, 2:110–111, alıntı no. 229

İbn Hişam, Hz. Muhammed'in bilinen en eski biyografisini kaleme almış olan yazardır. Bu kıssanın alındığı eser eski Arap medeniyetlerine adanmıştır, eserin orijinalliği ve içinde geçen atıflar konusunda bazı şüpheler vardır. İbn Hişam'ın hayatı ve eserleri hakkında *İslam Ansiklopedisi 2*'ye bakınız. Ayrıca Sam'ın dirilişi ile ilgili bir başka kıssa için aşağıdaki 59. Vecizeye ait kaynakça notlarına bakabilirsiniz.

Orta Doğu'da, Nuh Peygamber gibi kutsal kitaplarda ismi geçen yahsiyetlerin mezarları olarak kabul edilmiş birkaç yer vardır. Bu mezarlardan bazıları yaklaşık beş metre ya da beş metreden daha fazla uzunluktadır.

Havariler, Sam'ın hikâyesinin başka bir versiyonunda sadece yeni ölmüş bir kimseyi değil, aynı zamanda uzun zaman önce ölmüş bir kimseyi de Hz. İsa'nın diriltip diriltemeyeceğini sınamaya çalışırlar. İslam geleneğine göre Sam en uzun yaşayan Peygamberdir. Bu konuda İbn Ebi'd-Dünya'nın yukarıda adı geçen eserine bakınız. Sam'ın dünya tasviri, her halükârda, Hz. İsa'nın dünyanın değersizliği hakkındaki nasihatini güçlendirmektedir.

24 Hz. İsa'ya şöyle vahyedildi: "Eğer bir ülkenin yöneticileri küçük çocuklarsa, o ülke lanetlenmiştir."

Muhammed ibn Sa'd (ö. 230 / 845), *Tabakatü'l-Kübra*, 6:29.

Muhammed ibn Sa'd hadis âlimi ve aynı zamanda İslamtarihindeki en eski biyografik sözlüğün yazarıdır; *İslam Ansiklopedisi 2*'ye bakınız. Hz. İsa'nın ağzından Arapça olarak aktarılan bu vahiy apaçık siyasi bir maksat taşımaktadır. Eğer bu vecizeye dair bir yorum yapacak olsak aklımıza ilk gelen şey, İslamtarihindeki ilk siyasi karmaşa olan I. Muaviye'nin torunu II. Muaviye'nin küçük yaşta tahta çıkması olayı olurdu. II. Muaviye hastalıklı bir gençti; tahta çıkmasından kısa bir süre sonra öldü. Ondan sonra yaşlı bir adam olan I. Mervan başa geçti. Bu karışıklık İslamtarihindeki İkinci İç Savaş'ı (MS 682-695) başlattı. Bu iç savaş hadislerde de sıkça geçmiş, felaket olarak nitelenen büyük bir bölünmeye yol açmış bir çatışmadır. Bu vecize aynı zamanda Eski Ahit'in Hz. Süleyman'a atfedilen kitabında da (10:16) geçer. "Sana lanet olsun, ey ülke, eğer kralın bir çocuk ise." (Bu alıntıyı Dr. Maria Ascher'a borçluyum.)

25 Allah, Hz. İsa'ya şöyle vahyetti: "Ey İsa, kendini sorgula. Başkalarını kendini sorguladıktan sonra sorgula. Aksi takdirde benim katımda mütevazı ol."

Ahmed İbn Hanbel (v. 241 / 855), *Kitabü'z-Zühd*, s. 93 (no. 300). Şu eserlerle karşılaştırınız: Kuşeyri, *Risale*, s.117; Gazali, *İhya*, 1:68; ve aynı eser, *Eyyuhü'l-Veled*, s. 140 (Asin, s. 352, no. 7; Mansur, no. 190; Robson, s. 78)

Ahmed İbn Hanbel erken dönem İslamtarihinin önemli bir simasıydı. Hadis âlimi, hukukçu, döneminin önde gelen siyasetçisi ve Sünni İslam'ın

dört önemli mezhebinden biri olan Hanbelî mezhebinin kurucusu ve isim babasıydı. Hayatı hakkında daha fazla bilgi için *İslam Ansiklopedisi* 2'ye bakınız. Ahmed İbn Hanbel'in günümüze kadar ulaşan eserlerinin durumu, metinsel açıdan tatmin edici değildir. *Kitabü'z-Zühd* ve *Kitabü'l-Vera*'nın burada kullanılan baskıları daha önce Mısır'da yapılan baskılarla aynıdır ve bu baskılara herhangi bir yorum eklenmemiştir. Bu halleriyle birçok basım hatası ihtiva ederler. Metinlerde sıkça rastlanan hataları düzeltmek için çok çaba harcanmıştır.

İslâm ıstılahına göre 25. vecize bir kudsî hadistir. Yani kutsal ve ilahi bir hadistir, çünkü konuşan Allah'tır. William A. Graham'ın *Divine Word and Prophetic Word in Early Islam* (Lahey: Mouton, 1977) adlı kitabına bakınız. Birçok kudsî hadis Hz. Muhammed'e vahyedilmiş, bir çoğu da başka Peygamberlere gönderilmiştir. Bu vecizede Hz. İsa'ya "vaaz ettiğini" gerçekleştirmesi yönünde ilahi bir ikaz yöneltilmektedir. Dahası Hz. İsa da bir insandır, Allah tarafından ikaz edilmekten, gerektiğinde uyarılmaktan uzak olduğu düşünülemez. Bütün bu söylenenler Allah'ın Kur'an'da Hz. İsa'ya hitap ediş tarzına, özü ve üslubu itibari ile çok benzemektedir.

26 Hz. İsa Havarileriyle ya da onun da söylediği gibi birkaç tilmiziyle birlikte bir mezarın başında duruyordu. O sırada bir mevta mezara indiriliyordu. Havariler kabrin karanlığından, yalnızlığından ve darlığından söz ediyordu. Hz. İsa "Bir zamanlar bundan daha dar bir yerde, ana rahminde bulunmuştunuz. Allah merhametini artırmak isterse artırır."

> Ahmed İbn Hanbel (v. 241 / 855), *Zühd*, s. 93 (no. 301). İbn Asakir, *Sirat*, s. 203, no. 250 ile karşılaştırınız.

Bir kabrin başında hikmet dolu sözlerin söylenmesi Yunan kaynaklarında ve muhtemelen eski Fars kaynaklarında da çok yaygındır. Bu türün en bilinen örneği, Klasik Arap Edebiyatının bazı antolojilerinde de yer alan, büyük İskender ölüm döşeğindeyken başucunda bekleyen yedi bilge adamın hikâyesidir. Hz. İsa'nın havarilerine söylediği ferahlatıcı sözlerle Kur'an'da Allah'ın Müslümanları ferahlatan sözleri arasında söyleyiş tarzı bakımın-

dan benzerlikler vardır. 3. sûrenin 103., 139. ayeti, 7. sûrenin 86. ayeti ve 22. sûrenin 5. ayeti buna örnektir.

27 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Yüce Allah'ın adını sık sık anınız, O'na şükrediniz, itaat ediniz ve O'nu tesbih ediniz. Allah için iyi bir kulsanız dua ederken, 'Ey Allah'ım, günahlarımı bağışla, hayatımı düzene sok ve Ey Allah'ım beni kötülüklerden uzak tut,' demeniz kâfidir."

Ahmed İbni Hanbel (v. 241 / 855), *Zühd*, s. 93 (no. 302)

Bu dua, Hz. İsa'ya atfedilen birkaç duadan biridir.

28 Hz. İsa şöyle buyurdu: "İnandığı ve öldükten sonra Allah onun soyunu koruduğu için mümine ne mutlu."

Ahmed İbni Hanbel (v. 241 / 855), *Zühd*, s. 93 (no. 304). Zabidî, *İthaf*, 8:440 (Mansur, no. 256) ile karşılaştırınız.

29 Hz. İsa, "Eğer içinizden biri sağ eliyle bir sadaka verirse, bunu sol elinden gizlesin. Eğer dua ederse kapısının perdesini çeksin, çünkü Allah rızkı paylaştırdığı gibi nimetini de paylaştırır" derdi.

Ahmed İbni Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 94 (no. 307).

Vecize 4'ün yorumuna bakınız.

30 Hz. İsa'ya, "Ey Allah'ın Resulü, ihtiyaçların için neden bir merkep edinmiyorsun?" diye sordular. Hz. İsa, "Ben Allah katında, O'nun bana ihsan edeceği ve beni O'ndan uzaklaştıracak herhangi bir şeyden daha değerliyim" diye cevap verdi.

Ahmed İbni Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 94 (no. 309). Şu eserlerle karşılaştırınız: İbni Ebi'd-Dünya, *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya, Mevzuatü'r-Resail*'in içinde, 2:69, alıntı no. 130; Gazali, *İhya*, 4:320 (Asin, s. 414, no. 86; Mansur, no. 168; Robson, s. 73); İbni Asakir, *Sirat*, s. 130, no. 114 ve 115; İbn Cevzî, *Zemmü'l-Heva*, s. 64; ve Damirî, *Hayati'l-Hayavanü'l-Kübra*, 1:229.

Eğer bu vecizede Hz. İsa'ya yöneltilen soru, onun Paskalya Yortusu'ndan önceki Pazar günü Kudüs'e girişine dair bir gönderme ise, Hz. İsa'nın verdiği cevabın bu olayla ilgisi yoktur. Ancak, bu cevap kendini tamamen Allah'a adamış bir zahidin cevabıdır.

31 Hz. İsa havarilerine, "Doğrusu size derim ki, siz gerçekten ne bu dünyayı ne de bundan sonraki dünyayı arzu ediyorsunuz" dedi. Onlar da, "Ey Allah'ın Resulü, nedir bunun sebebi, çünkü biz hep ikisinden birini istediğimizi düşünürdük" dediler. Hz. İsa, "Bu dünyayı arzulasaydınız dünya hazinelerini elinde tutan Rabb'inize itaat ederdiniz. Öteki dünyayı arzulasaydınız, onun da sahibi olan Rabb'inize itaat ederdiniz, O da öteki dünyayı size verirdi. Ancak, siz ne bunu, ne de ötekini istiyorsunuz" dedi.

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 94-95 (no. 310).

Burada, bilinçli olarak, Hz. İsa'nın konuşma üslubuna uyan ve anlatılmak istenen şeye vurgu katan "Doğrusu size derim ki" ifadesi kullanılmıştır. Bu vecizede insanın ne bu dünyaya ne de öteki dünyaya istek duyduğunun belirtilmiş olması, insana dair Kur'an'daki şu görüşün, yani insanoğlunun özü itibarıyla gelgeç gönüllü, kararsız, farklı seçenekler arasında bocalayan ve karara varamayan bir varlık olduğu görüşünün bir yansımasıdır. Bununla ilgili Kur'an'da 3:152, 4:137, 17: 11, 30:7' ye bakınız.

Hz. İsa, "İmanın en yücesini sizde neden görmüyorum?" dedi. Onlar da,
32 "İmanın en yücesi nedir, ey Ruhullah" dediler. O da, "Allah önünde alçakgönüllü olmak" diye cevap verdi.

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 95 (no. 312).

Allah önünde alçakgönüllü olmak imanın en temel şartıdır. Alçakgönüllülük Kur'an'a göre en büyük günah olan kibrin ya da gururun zıddıdır. Kur'an'da bazı Hıristiyanlar alçakgönüllü olmalarından ve kibirli olmamalarından ötürü övülür. Kur'an'da 5:82'ye bakınız.

33 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Hazinelerinizi göklerde biriktirin, çünkü insanın hazinesi nerede ise kalbi orada olacaktır."

> Ahmed ibn Hanbel (ö. 241/855), *Zühd*, s. 93 (no. 313). Şu eserlerle karşılaştırınız: ibn Ebi'd-Dünya, *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya, Mevzuatü'r-Resail*'in içinde, 2:25, alıntı no. 31; ibn Asakir, *Sirat*, s. 184, no. 218; ibn Arabi, *Futuhatü'l-Mekkiyye*, 2:812 (Asin, s. 583, no. 192; Mansur, no. 223; Robson, s. 60).

Bu, İncil'deki bir vecizenin tıpatıp çevirisi olsa da, tarihi önemine binaen buraya dahil edilmiştir. Bu vecize, Müslümanların ulaşabildiği Arapça'da yine onların ulaşabildiği Hıristiyanlığa dair öteki kitaplardan alınmış ilk vecize örneklerinden biridir. Daha ayrıntılı bilgi için Giriş Bölümüne ait 29. notta geçen kaynaklara bakınız.

34 Şeytan, Hz. İsa'yı Kudüs'ün en yüksek yerine yerleştirdiğinde ona şöyle dedi: "Ölüleri dirilttiğini iddia ediyorsun. Eğer geçekten bunu yapabiliyorsan, Allah'tan şu dağı ekmeğe dönüştürmesini iste." Hz. İsa, "İnsanlar yalnız ekmekle mi yaşar?" dedi. İblis, "Eğer iddia ettiğin gibiysen aşağıya atla, çünkü melekler nasıl olsa seni tutacaklardır" dedi. Hz. İsa ona şöyle karşılık verdi. "Allah bana kendini denemeyeceksin diye buyurmuştur, çünkü ben O'nun beni kurtarıp kurtarmayacağını bilemem."

> Ahmed ibn Hanbel (ö. 241/855), *Zühd*, s. 95-96 (no. 314). İbn Cevzi, *Kitabü'l-Ezkiya*, s. 37 (değişik) (Mansur, no. 212) ile karşılaştırınız.

Arapça'daki kaynak metinde, bu kıssa otantik bir hava katmak için keşişin ağzından aktarılmaktadır. Bu kıssa, özü itibariyle İncil'de geçen Hz. İsa'nın çölde denendiği hikâyeyle benzeşmektedir. Ancak, en son cümle olan "Çünkü ben O'nun beni kurtarıp kurtarmayacağını bilemem" cümlesinde İslâmın etkisinde kalınarak bir değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklik Hz. İsa'nın insan olarak acizliğinin altını çizmek isteyen Müslüman bir yayıncının çabasıymış gibi görünüyor.

35 Havariler Resullerini bulamayınca onu aramaya çıktılar, sonunda onu suyun üstünde gezerken buldular. İçlerinden biri ona: "Ey Allah'ın Resulü,

sana doğru gelelim mi?" dedi. Hz. İsa da "Evet" dedi. Havari ileri doğru bir adım attı, bir adım daha atınca suyun içine gömüldü. Hz. İsa, "Ey imanı zayıf adam, elini uzat. Eğer bir ademoğlunun buğday tanesi ya da zerre kadar imanı olsaydı, o, suyun üstünde gezerdi" dedi.

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 96 (no. 315). Şu eserlerle karşılaştırınız: ibn Ebi'd-Dünya, *Kitabü'l-Yakin, Mevzuatü'r-Resail*'in içinde, 1:22-23, alıntı no. 11; ibn Asakir, *Sirat*, s. 116, no. 94 (Asin, s. 568, no. 160; Mansur, no. 58; Robson, s. 90-91 [değişik] ile karşılaştırınız).

Bu İncil'de de mucizevi bir olay olarak anlatılır. Müslüman İncil geleneğinde olduğu gibi burada da kişilerin ve yerlerin isimleri verilmemiştir. İsimlerin olmayışının nedeni tam olarak belli değildir; ancak Kur'an'da, içinde isimlerin yer almadığı Hz. İsa kıssalarının bulunması bir neden olarak görülebilir.

36 Hz. İsa şöyle derdi: "İyilik, size iyi davranana iyi davranmak demek değildir, çünkü bu sadece iyiliğe iyilikle karşılık vermektir. İyilik, size kötülük yapana iyilikle karşılık vermektir."

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 96 (no. 317) ve s. 142 (no. 469). ibn Asakir, *Sirat*, s. 155, no. 166 ile karşılaştırınız.

Bu vecize Matta 5:46'nın bir tekrarıdır.

37 Allah Hz. İsa'ya şöyle vahyetti: "Ey İsa, ben sana yoksullara karşı sevgiyi ve merhameti bahşettim. Sen onları seversin; onlar da seni severler. Seni ilahi rehberleri ve önderleri olarak görürler; sen de onları, dostların ve takipçilerin olarak görürsün: Bunlar iki huy özelliğidir. İçinde bu iki huyu taşıyanlar Mahşer Günü'nde, huzuruma, yaratılmışlar arasındaki en sâlih amelli ve en sevgili kullarımla beraber çıkacaklardır."

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 97 (no. 320).

Bu da bir kudsî hadistir, (Yukarıda 25. Vecizedeki açıklamaya bakınız). Hz. İsa'ya yoksulların "manevi önderi" (Arapça'da *imam*) denmesi İslâm'a öz-

gü bir tesmiyedir; bu onu İslam geleneğindeki öteki Peygamberlerden ayırmayı sağlar. "Yoksullar" kelimesi (Arapça'da *mesakin*) eski Müslüman zahid ve sufi toplulukları için de kullanılmaktaydı. Bu benzerlik ileride Sufilerle Hz. İsa arasında çok güçlenecek bağlarların ortaya çıkışını da gösterir. Sufiler Hz. İsa'yı en önemli manevi kahramanlarından biri olarak görürler. Sözü edilen "iki huy" yoksullara karşı sevgi duymak ve merhamet göstermektir.

Bunlara benzer sözler Hz. Muhammed tarafından Hz. Ali'ye söylenmiştir. Bununla ilgili olarak ibn Ebi'l-Hadid'in *Şerhü'n-Nehci'l-Belaga* adlı eserinde 11:232'ye bakınız.

38 Ne zaman Kıyamet Günü'nden bahsedilse, Hz. İsa ıstırap içindeki bir kadın gibi feryat ederdi.

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 97 (no. 321).

6. vecizeye bakınız. Hz. İsa'nın bir kadın gibi feryat etmesi onu uluhiyetinden uzaklaştırır, acizliğini vurgular. Kur'an'da, Kıyamet Günü'nü ancak Allah'ın bileceği yazılıdır. Kur'an 7:187'ye bakınız.

39 Hz. İsa Hz. Yahya ile karşılaştığında ona şöyle dedi: "Beni uyar." Hz. Yahya, "Öfke duymaktan sakın" dedi. Hz. İsa, "Ben bunu yapamam" diye cevapladı. Hz. Yahya da, "Mal mülk edinme" dedi. Hz. İsa da, "İşte bu mümkündür" dedi.

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 97 (no. 322). Gazali, *İhya*, 3:161 (küçük değişikliklerle) (Asin, s. 366, no. 30; Mansur, no. 115; Robson, s. 64) ile karşılaştırınız.

18. vecizeye bakınız. Bu karşılıklı konuşma Hz. İsa'nın insani duygularının altını çizer. Hz. İsa mal mülk sahibi olmak istememesine rağmen öfkesine hâkim olamamaktadır.

40 Hz. İsa insanları Allah'a itaat etmeye çağırarak ilerliyordu, "İşte kulunuz ben, kulunuz olan kadının oğlu, o da kulunuzun kızıydı." Hz. İsa'nın

önünden liften yapılmış yularları olan develere binmiş Keyf Camii'ne dua etmeye giden yetmiş Peygamber geçti.

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 97-98 (no. 324).

Bu ilginç bir kıssadır, ancak Hz. İsa'nın, kendisinden önceki bütün Peygamberler gibi Müslüman sayıldığı ve bu yüzden diğer Müslüman geleneklerinin yanında hac görevini de yerine getirdiğinin kabul edildiği hatırlanmalıdır. Bu konuya dair, İbn Kuteybe'nin *Uyun* adlı eserinde 2:290'a bakınız. Hz. Musa'nın aynı camide hac görevini yerine getirmesi ile ilgili İbn Babuya'nın *İ'lal* adlı eserinde 2:104'e bakınız. Keyf Camii Mekke'nin dışında, Mina'dadır. Hz. Muhammed'e şükranlarını sunan heyetler hurma ağacının liflerinden yapılmış yularlar kullanırlardı. Bu konuda İbn Hişam'ın *Siret* adlı eserinde 4:424'e bakınız. Bu noktada, önceki Peygamberlerin yüce saydıkları peygambere şükranlarını sundukları söylenebilir. Yetmiş sayısına Hıristiyanlık metinlerinde ve İslami metinlerde sık sık rastlanır. Örneğin; Luka 10:1'de yetmiş havariden söz edilir. Ayrıca, hadislerde İslam'ın yetmiş mezhebe ayrılacağı belirtilmiştir.

41 Hz. İsa, "Ey Havariler, denizin dalgaları üzerine hanginiz bir ev inşa edersiniz?" diye sordu. Havariler, "Ey Ruhullah, kim bunu yapar ki?" dediler. Hz. İsa, "Dünyadan sakının ve onu yurt edinmeyin" dedi.

Ahmed ibn Hanbel (ö.241/855), *Zühd*, s. 98 (no. 325). Şu eserlerle karşılaştırınız: İbn Ebi'd-Dünya, *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya*, *Mevzuatü'r-Resail*'in içinde, 2:156, alıntı no. 370; Gazali, *İhya*, 3:201 (Asin, s. 373, no. 40; Mansur, no. 124; Robson, s. 67).

Bu kıssa Matta 7:24-27'ye benzemekle birlikte, mesel, bu vecizede bir kez daha doğrudan mecazî bir soruya dönüştürülmüştür. Böylece anlatılmak istenen şey daha anlaşılır hale getirilmiştir.

42 Hz. İsa şöyle derdi: "Doğrusu size derim ki, buğday ekmeği yemek, saf su içmek, gübre yığınlarının üstünde köpeklerle uyumak cenneti kazanmak isteyen için daha hayırlıdır."

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 98 (no. 326). Şu eserlerle karşılaştırınız: ibn Kuteybe, *Uyunu'l-Ahbar*, 2:363; ibn Ebi'd-Dünya, *Kitabü Zemmi'd-Dünya*, *Mevzuatü'r-Resail*'in içinde, 2:75, alıntı no. 138; İhvanü's-Safâ, *Resail*, 3:34; ve Gazali, *İhya*, 4:180 (Asin s. 400, no. 70; Mansur, no. 152; Robson, s. 70 [kısa versiyonu]).

Bu vecize, günümüzün eğitimli Müslümanları arasında en bilinen Hz. İsa vecizesidir. Bu vecizeye benzeyen aşağıdaki 67. ve 113. vecizelere de bakınız. Bu kıssada zahit bir kimsenin taşıması gereken en üstün vasıflar betimlenmektedir. Hz. Muhammed de dünyayı bir gübre yığını olarak betimlemiştir. Bu konuda İbn Ebi'd-Dünya'nın *Kitabü'z?Zemmi'd-Dünya* isimli eserinde 2:21'de alıntı 19'a bakınız.

43 Hz. İsa buyurdu ki: "Bildiğiniz şeylere uygun amel işlemiyorsanız, bilmediğiniz şeyleri öğrenmek size bir şey getirmez. Çok fazla ilim, eğer ona uygun amel işlemiyorsanız, sadece kibri artırır."

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 98 (no. 327). Gazali, *İhya*, 1:69-70 (kısa versiyonu) (Asin, s. 353, no. 9; Robson, s. 43) ile karşılaştırınız.

İlim ve amel, eski Âdâb ve zahidlik metinlerinde sık sık bir arada geçer. İncil'deki benzer bir nokta için Matta 5:19'a bakınız. İlk hadis âlimlerinden bazıları çok fazla bilginin (örneğin, hadis bilgisinin) gereksiz olacağını, iyi amelle meczedilmeyen bilgilerin zararlı olacağını söylemişlerdir; bu konuda bkz. İbn Abdülberr, *Camiü'l-Beyani'l-İlm*, 2:4 ve devamı. Başka Hz. İsa vecizelerinde de aynı noktaya değinilmektedir. Buna benzer pek çok vecize Hz. Muhammed'e, Hz. Ali'ye ve başka Müslümanşahsiyetlere de atfedilmiştir. Ayrıca, örneğin, bkz. Hertz, *Pirkey Aboth, Sayings of the Fathers*, s. 51, no: 22.

44 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Zaman üç gün etrafında döner: Uyarıldığınız ve geçmiş olan dün; ihtiyaçlarınızın karşılandığı bugün ve size ne getireceğini bilmediğiniz yarın. Her mesele üç şey etrafında döner: Doğru olduğu anlaşılan ve uymanız gereken şey, şerri ortaya çıkan ve uzak durmanız gereken şey, ve size belirsiz görünen, Allah'a havale etmeniz gereken şey."

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 98 (no. 328). Şu eserlerle karşılaştırınız: Cahiz, *Beyan*, 2:35; Maverdi, *Âd Âb*, s. 127; Gazali, *İhya*, 4:389; ibn Asakir, *Sirat*, s. 158, no. 171 (Asin, s. 420, no. 96; Mansur, no. 178; Robson, s. 49 [ikinci kısım]).

Günlere bölünmüş zaman mefhumu İslamiyet'teki Âdâb, zahitlik ve vasiyet (ahitler) metinlerinde görülür. Ahitlerde bu mefhum zaman zaman İslamiyet'ten önce yaşamış bilge kişilere atfedilir. Örneğin, Ahmed Zeki Safvet'ın *Cemharetü'l-Hutabü'l-Arab* (Beyrut, 1985) adlı eserinde sayfa 119-120 ve 122'ye bakınız.

45 Hz. İsa şöyle dedi: "Boyunduruğuma girin, çünkü ben yumuşak huylu ve alçak gönüllüyüm."

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 98 (no. 329). İbn Asakir, *Sirat*, s. 71, no. 60 ile karşılaştırınız.

Bu da belki Matta 11:29'un bir benzeridir. Hz. İsa'nın bir insan olarak zayıflığı bir kez daha çok öne çıkıyor.

46 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Ancak, ilim öğrenip ona göre amel işleyen ve onu öğreten kişi Allah katında büyük sayılır."

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 98-99 (no. 330). Şu eserlerle karşılaştırınız: İbn Abdülberr, *Cami*, 1:124, Gazali, *İhya*, 1:17 (Asin, s. 349, no. 1; Mansur, no. 89; Robson, s.42); ibn Asakir, *Sirat*, s.186, no. 221 ve devamındaki numaralar; Ebşihî, *Mustatraf*, 1:19.

43. vecizeye bakınız. "Allah katında büyük sayılır" ifadesi kuşkusuz İncil'den gelmektedir. Aynı zamanda kimin en büyük olduğu konusundaki tartışma için Luka 22:24; Matta 5:19, 18:1-4'e bakınız. Arapça metinde "ilim öğrenmek" anlamına gelen *alleme* kelimesi geçmekteydi. Ancak burada "ilim edinmek" anlamına gelen *alime* kelimesi de kullanılmış olabilir.

47 Hz. İsa'ya sordular, "Suyun üstünde nasıl yürüyebilirsin?" Hz. İsa cevap verdi, "Sahih imanın yardımıyla." Ona, "Bizim de sahih imanımız var" dediler. Hz. İsa da sordu, "Siz; taş, çamur ve altının aynı şey olduğuna inanı-

yor musunuz?" "Hayır" dediler. Hz. İsa şöyle buyurdu: (ya da şöyle buyurmuş olabilir) "Benim nazarımda hepsi birdir."

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 99 (no. 331). Şu eserlerle karşılaştırınız: Mekkî, *Kut*, 1:263 (tam versiyon) (Mansur, no. 29); Asin, s. 378, no. 49; Mansur, no. 58, Robson, s. 69 (değişik ve kısa versiyonu). Aynı zamanda şu eserlere de bakınız: İbn Ebi'd-Dünya, *Kitabü'l-Yakin, Mevzuatü'r- Resail*'in içine, 1:37, alıntı no. 40; Kuşeyri, *Risale*, s. 118 (kısmen Hz. Muhammed'e atfedilmiştir).

35. vecizeye bakınız. Matta 14:22 ve devamında geçen ve Hz. İsa'nın suyun üstünde yürüdüğünün anlatıldığı mesel, burada, imanın yaşama dökülmesi gerektiğini açık hale getirmek maksadıyla soru cevap biçiminde anlatılmaktadır. Ardından bir yorum getirilip bu dünyayı değersiz görmek gerektiği belirtilmektedir.

48 Bir adam Hz. İsa'ya gelip şöyle dedi: "Ey iyiliğin öğretmeni, bana senin bildiğin ama benim bilmediğim ve benim işime yarayacak, sana da zarar vermeyecek bir şey öğret." Hz. İsa, "Bu ne olabilir ki?" diye sordu. Adam, "Allah katında bir kul nasıl gerçek bir dindar olabilir?" diye sordu. Hz. İsa şöyle cevap verdi: "Bu çok kolaydır. Allah'ı tüm kalbinle gerçekten sevmelisin, tüm çabanı ve gücünü onun yolunda harcamalısın. Kendine karşı merhametli olduğun gibi, kendi halkına karşı da merhametli olmalısın." Adam, "Ey iyiliğin öğretmeni, benim halkımın insanları kimlerdir?" diye sorunca, Hz. İsa şöyle cevap verdi: "Bütün ademoğullarıdır. Ve kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkalarına yapma. Bunu yapmakla Allah katında gerçek bir dindar olursun."

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 99 (no. 332).

Bu kıssa özü itibariyle Matta 22:34-40'ta yazılanları yeniden anlatır.

49 Hz. İsa havarileri için yiyecek bir şeyler hazırlar, sonra da onları yemeğe çağırıp beklemelerini isterdi; bu esnada da "Bu, sizin yoksullar için yapmanız gereken şeydir" derdi.

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 99 (no. 333).

Yoksulların koruyucusu olan Hz. İsa'ya dair, 37. vecizeye bakınız. Bu kıssa, Matta 26:18 ve devamında geçen Son Akşam Yemeği'nin Müslümanlar tarafından yazılmış bir tekrarı olabilir. Ancak, burada Aşai Rabbani âyinine değinilmemektedir.

50 Hz. İsa ölüyü diriltmesi için habercilerini gönderdiği zaman onlara şöyle derdi: "Şunları şunları söyleyin, titreyen ve gözyaşı döken birilerini görürseniz, o anda orada dua edin."

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 99 (no. 334).

Havarilere söylenen sözler Matta 10:5 ve devamında geçmektedir. Titremek ve gözyaşı dökmek İslamiyet'in ilk dönemlerinde yaşamış Sufiler ve zahitler arasında yaygın bir gelenekti. Dolayısıyla, titremek ve gözyaşı dökmek gerçek anlamda mümin olmanın bir kanıtı gibi görülüyordu.

51 Hz. İsa havarilerine şöyle dedi: "Doğrusu size derim ki (ve o bunu sık sık derdi), aranızda kötü talihi için en fazla üzülenler bu dünyaya en fazla bağlı olanlardır."

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 100 (no. 338). Ebu Nu'aym, *Hilyat*, 4:67 (Mansur, no. 67) ile karşılaştırınız.

Burada Hz. İsa'nın konuşma üslubuna benzeyen bir üslup tekrar öne çıkmaktadır. Birçok dinde ve zahit geleneğindeki ortak ahlaki görüşü yansıtan bu vecizenin kaynakları hakkında kesin bir saptamada bulunmak zordur. Bunun Stoacı bir yönü dahi olabilir. Yine de, bu vecizede İncil'deki Hz. İsa'dan daha da zahit olan bir Müslüman İsa mefhumu anlatılmaktadır.

52 Havariler şöyle sordular: "Ey İsa, Allah'ın velileri, onlar için korku yoktur, mahzun da olmayacaklardır, kimlerdir onlar?" Hz. İsa şöyle cevap verdi: "Başkaları bu dünyanın görünen yüzüne bakarken onlar dünyanın özüne bakarlar. Başkaları fani şeylere bakarken onlar bu dünyanın sonunu beklerler. Onlar, dünyada kendilerini yok edeceğinden korktukları şeyleri yok

eder, kendilerini terk edeceğini bildikleri şeyleri terk ederler. Bu yüzden, bir zamanlar maddeten değerli saydıklarına şimdi yüz çevirirler. Onlardan ancak laf arasında söz ederler ve onlardan aldıkları zevk üzüntüden başka bir şey değildir. Onlar, her türlü dünyevi kazancı reddeder, dünyada kazanılan her türlü haksız zaferi hakir görürler. Onlar için dünya yaşlanmış ve köhneleşmiştir; ama onlar dünyayı ihya etmeye çalışmazlar. Dünya harabeye dönmüştür, ama onlar dünyayı yeniden inşa etmeye uğraşmazlar. Dünya onların nazarında ölmüştür, ama onlar dünyayı diriltmeye çalışmazlar. Onlar ahret hayatlarını kurmak için bu dünyayı yok ederler. Onlar, karşılığında ezeli olanı almak için, bu dünya hayatını satarlar. Onlar dünyayı reddeder, bundan dolayı dünyada gerçekten mutlu olanlar onlardır. Onlar bu dünyada yok olan, ölen ve izleri silinen insanlara bakar, ölümü hatırlar ve dünya hayatını yok sayarlar. Onlar Allah'ı ve Allah'ın adını anmayı severler. O'nun nurunu arar, O'nun nuru ile aydınlanırlar. Mucizeler onlarla birliktedir ve onlar mucizeler gerçekleştirirler. Allah'ın Kitabı'nı yayar, Allah'ın Kitabı'na göre amel işlerler. Allah'ın Kitabı onları zikreder, onlar da Allah'ın Kitabı'nı zikrederler. Kitab'ın bilgisini onlar yayar, bilgiye Kitap'la ulaşırlar. Onlar ellerinde olandan daha fazlasını ümit etmezler. Allah'tan bekledikleri huzurdan başka huzur ve sakındıkları korkudan başka korku beklemezler."

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 100-101 (no. 339). Şu eserlerle karşılaştırınız: Cahiz, *Beyan*, 3:140; ibn Abd Rabbihi, *Ikd*, 3:144 (Mansur, no. 13); Ebu Nuy'am, *Hilyat*,1:10 (Mansur, no. 63); Maverdi, *Âdâb*, s. 112; ibn Asakir, *Sirat*, s. 199, no. 245.

"Allah'ın velileri" (Arapça'da evliyaullah) tabiri ilk zahitlere ve Sufilere özgü bir tabirdir. "Allah'ın velileri, onlar için korku yoktur, mahzun da olmayacaklardır" sözü Kur'an'dan alınmıştır (10:62). Bu vecizede, Hz. İsa, Kur'an'daki bu ayetin yorumunu yapmaktadır. 9. vecizeye bakınız. Bu vecizenin Arapça orijinalinde Kur'an'da Kelimetullah olarak geçen bir peygamberin güzel söz söyleyebilme gücünü göstermek amacıyla zıtlıklar, paralellikler ve dengeler kurularak oluşturulmuş ifadeler kullanılmıştır, ki bu vecizenin edebi yönden özenle işlendiğini göstermektedir. Hz. İsa'nın üstün vasıfları arasında güzel konuşma yeteneği de vardı. "Harabe" bahsi,

"arzuların öldürülmesi" bahsi ve "görünen ve hakikat olan" bahsi Müslüman İncil'de çok iyi işlenmiştir.

53 Hz. Yahya ile Hz. İsa karşılaştıklarında Hz. Yahya şöyle demişti: "Benim için Allah'tan af dile, çünkü sen benden daha iyisin." Hz. İsa, "Sen benden daha iyisin. Ben 'selam benim üzerime olsun' dedim; oysa ki Allah sana, 'selam senin üzerine olsun' diye mukabelede bulundu." Allah ikisinin de değerini takdir etti.

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 122 (no. 392).

Bu da Kur'an'la bağlantılı olan bir Hz. İsa ile Hz. Yahya kıssasıdır. "Ben 'selam benim üzerime olsun' dedim" sözüyle Kur'an'ın 19. suresinin 33. ayetine gönderme yapmaktadır. Ancak, burada 19. surenin 15. ayetinde olduğu gibi Hz. Yahya'ya selam eden Allah'tır. Vecize ilahi bir uzlaşma ile sona ermekte, alçakgönüllülüklerinden ötürü selam her ikisinin de üzerine olmaktadır.

54 Hz. İsa'nın huzuruna, zina işlediği için taşlanmasını emrettiği bir adam getirdiler. Hz. İsa, "Onun işlediği suçu işleyenler onu taşlamayacak" dedi. Hz. Zekeriya'nın oğlu Hz. Yahya dışındaki herkes ellerindeki taşları bıraktı.

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 122 (no. 394).

Burada anlatılan olay İncil'deki zina işleyen bir kadının taşlanmasının anlatıldığı bir meselin benzeridir; ancak burada taşlanan kadın değil erkektir. Ne bu değişiklik ne de hikâyenin sonu çok belirgindir. Buradaki asıl amaç Peygamberlerin günahsızlığını, bilhassa bir önceki kıssada övülen Hz. Yahya'nın günahsızlığını vurgulamaktır.

55 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Allah'ın en çok sevdiği kimseler gariplerdir." Ona sordular, "Garipler kimlerdir?" Hz. İsa; "Onlar bu dünyayı [sahih] imanlarıyla terk edenlerdir. Onlar Mahşer Günü'nde İsa'nın yanında toplanacaklardır." diye cevap verdi.

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 124 (no. 402). Şu eserlerle karşılaştırınız: Gazali, *İhya*, 3:271; ve Sühreverdi, *Avarifü'l-Maarif*, 1:265 (ikisinde de Hz. İsa yerine Hz. Muhammed geçmektedir).

"Onlar bu dünyayı [sahih] imanlarıyla terk edenlerdir" sözüne dair yukarıda 11. Vecize üzerine yazılan yoruma bakınız. Müminlerin garip olarak görülmesi Orta Doğu Hıristiyan eserlerinde sıkça rastlanan bir olgudur. Böylece zahit bir yaşam biçiminin temeli oluşturulmuştur. İncil'deki Hz. İsa hiçbir şekilde zahit olmasa da burada gariplerin koruyucusu durumundadır. Bu metin adeta Hz. Muhammed'in çok bilinen 'Bu din garip gelmiş ve garip gidecektir' dediği hadisiyle aynıdır. Bu vecize aynı zamanda ünlü sahabelerden Abdullah ibn Ömer'e (ö. 73/693) atfedilmektedir. Burada aynı zamanda üstü kapalı olarak siyasi bir mesaj verilmekte, yani fitne durumunda müminin tavrının ne olması gerektiği anlatılmaktadır. Gerçek bir mümin bu tür fitnelerden "sahih imanıyla" kaçmalıdır.

56 Hz. İsa şöyle dedi: "Ey bu dünyanın köleleri, sadaka vermektense haksız davrandıklarınıza karşı merhametli olun."

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 141 (no. 466).

Bu vecize Matta 6:1 ve devamında geçen Hz. İsa'nın sadaka üzerine söylediği sözlerinin yansıması gibidir.

57 Hz. İsa şöyle buyurdu: "İnsanları kendi hallerine bırakın. Onların kusurlarını değil, kendi kusurlarınızı araştırın. Onların övgülerini kazanmaya ya da azarlarını işitmeye çalışmayın. Size emrolunanı yapın."

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241/855), *Zühd*, s. 142 (no. 467). İbn Ebi'd-Dünya, *Samt*, s. 615-616 (no. 743); ve Miskaveyh, *Hikmetü'l-Halide*, s. 180 ile karşılaştırınız.

"Başkalarının kusurlarını değil, kendi kusurlarını araştır" sözü Sokrat öncesine ait ahlaki bir sözdür.

58 Allah Hz. İsa'ya şöyle vahyetti: "Beni tek kaygın kıl. Beni kıyametten sonraki hayatın için hazinen kıl. Bana iman et, ben de sana rızkını vereyim.

Başka hiçbir şeyi rabbin belleme; yoksa seni terk ederim."

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 142 (no. 468).

Bu da bir kudsi hadistir. Bir dua gibi görünmekle birlikte, Âdâb üslubunda göre yazılmış bir sözdür.

59 Hz. İsa din kardeşlerinden birini görmeye gidiyordu. Bir adamla karşılaştı, adam ona, "Kardeşin öldü" dedi. Hz. İsa bunun üzerine geri döndü. Ölen adamın kızları Hz. İsa'nın geri döndüğünü öğrenince ona geldiler ve şöyle dediler: "Ey Allah'ın Resulü, senin geri dönmen bizim için babamızın ölümünden daha acı." Hz. İsa ise, "Yürüyün, beni onun kabrine götürün" dedi. Kızlar, Hz. İsa'ya babalarının mezarını gösterene dek yürüdüler. Hz. İsa ölüyü yüksek sesle çağırdı, adam saçları beyazlamış halde göründü. Hz. İsa sordu, "Sen falanca değil misin?" Adam, "Evet" dedi. "Ne oldu sana böyle?" "Senin sesini duyup onu Kıyamet Günü'nün sayhası zannettim" diye cevapladı adam. Bu sırada adamın karısı Hz. İsa'nın yaptıklarını gördü ve işitti. Kadın, "Seni taşıyan rahme ve seni emziren memelere ne mutlu" dedi. Hz. İsa da, "Allah'ın, Kitab'ını öğrettiği kimselere ve kibirlenmeden ölenlere ne mutlu" dedi.

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241/855), *Zühd*, s. 142-143 (no. 470). Şu eserlerle karşılaştırınız. a. g. e., s. 96-97 (no. 318) ve s. 97 (no. 319) ile karşılaştırınız; Ibn Ebi'd-Dünya, *Kitabu men Aşa ba'd el-Mevt, Mevzuatü'r-Resail*'in içinde 3:53, no. 59 (ölü adam Nuh'un Sam adındaki oğludur); Semerkandi, *Tenbih*, s. 10 (küçük değişikliklerle); ibn Asakir, *Sirat*, s. 90, no. 80, ve s. 152, no. 160, 161 (değişik) (Asin, s. 552, no. 131; Mansur, no. 31; Robson, s. 109); ve Gazali, *İhya*, 3:328 (kısmen) (Asin, s. 390, no. 56; Mansur, no. 138; Robson, s. 46).

Bu konuya İncil'de Luka 7:1-17 ve 11:27 ya da Yuhanna 11'de de değinilir. Buradaki İslami unsur *Sayha*'dır. Sayha Kur'an-ı Kerim'de Hud Suresi 67. Ayette dünya hayatını sona erdirecek büyük sada olarak geçer; dünya hayatı sona ererken Hz. İsa önemli görevleri yerine getirecektir. Kadının dualarına karşılık Hz. İsa, vahyin ilk ilahi örneği olan, Kur'an-ı Kerim'de 85:22'de Levh-i Mahfuz olarak geçen ve bütün ilahi vahiylerin kaynağı olan Allah'ın Kitabı'ndan söz ederek cevap veriyor.

60 Hz. İsa, "Dünyayı tersine çevirdim ve üstüne oturdum. Ölecek hiçbir çocuğum, yıkılabilecek hiçbir evim yok" dedi. Ona, "Kendine bir ev edinmeyecek misin?" diye sordular. Hz. İsa; "Bana selin geçtiği yerde bir ev inşa edin." diye karşılık verdi. Ona, "Böyle bir ev ayakta durmaz" dediler. Bir de, "Bir karın olmayacak mı?" diye sordular. O da, "Ölecek olan bir eşi ne yapayım?" dedi.

> Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 143 (no. 471). Şu eserlerle karşılaştırınız: ibn Ebi'd-Dünya, *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya, Mevzuatü'r-Resail*'in içinde 2:26-27, alıntı no. 32, 33, 34; ibn Abd Rabbihi, *Ikd*, 3:173 (kısmen); ibn Asakir, *Sirat*, s. 141, no. 136 (değişik) (Asin, s. 543, no. 118; Mansur, no. 17; Robson, s.73-74).

Evlilik karşıtı sözler erken dönem İslam ahlakıyla uyuşmasa da Ebu Talib el-Mekki (ö. 386/996) gibi belli başlı Sufiler için sıra dışı bir şey değildi.

Ev konusuyla ilgili 110. ve 302. kıssalara bakınız. Arap hikmet edebiyatında benzer bir sorunun Yunan filozof Diyojen'e de sorulduğu görülür, Mübeşşir ibn Fatik'in *Muhtarü'l-Hikem* adlı eserinde sayfa 75'e bakınız. Diyojen'e sordular, "Neden içinde rahat edeceğin bir ev edinmiyorsun?" O da, "Bir insan, içinde rahat edeceği bir ev ister; ama ben, evim olmadığı için rahat ediyorum" dedi.

61 Hz. İsa şöyle buyurdu: "En büyük günah bu dünyayı sevmektir. Kadınlar Şeytan'ın dizginleridir. Şarap bütün kötülüklerin anahtarıdır."

> Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 143 (no. 472). Şu eserlerle karşılaştırınız: İbn Ebi'd-Dünya, *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya, Mevzuatü'r-Resail*'in içinde, 2:170, alıntı no. 416 (İsa yerine Malik bin Dinar).

Hz. İsa Müslüman bir Peygamber sayıldığı için şarap içmeyi kötü sayması olağandır. Bu vecize aynı zamanda Basralı bir zahit olan Malik bin Dinar'a da (ö. 130/748 dolaylarında) atfedilmiştir.

62 Hz. İsa şöyle derdi: "Bu dünyayı sevmek bütün günahların kaynağıdır. Dünyada edinilen zenginlik büyük bir hastalıktır" Ona sordular, "Niçin bir hastalıktır bu?" Hz. İsa, "Zenginlik sahibi gururlanmaktan, böbür-

lenmekten kendini alamaz." dedi. Ona sordular, "Düşün ki bundan uzak durdu?" Hz. İsa, "Zenginliğinin artması insanı Allah'ı anmaktan alıkoyar." diye cevap verdi.

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 143 (no. 473). Şu eserlerle karşılaştırınız: Cahiz, *Beyan*, 3:191; Mekkî, *Kût*, 1:263; Ragıbü'l-İsfahani, *Muhaderatü'l-Ubeda*, 1: 512; ibn Asakir, *Sirat*, s. 145, no. 146.

Zengin olmayı kötüleyen bir diyalogdan kurulu olan bu vecize ile aşağıdaki vecize açıkça İncil'in havasını yansıtmaktadır.

63 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Size doğrusunu söylerim ki, cennetin hiçbir katında zengin yoktur. Bir devenin bir iğnenin deliğinden geçmesi, bir zenginin cennete girmesinden daha kolaydır."

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 143 (no. 474).

Deve ile iğne deliği benzetmesi Kur'an-ı Kerim'in A'raf Suresinin 40. Ayetinde de geçmektedir. Bu ayet İncil'in harfi harfine aynısı olan çok az sayıdaki ayetten biridir.

64 Hz. İsa havarilerine şöyle dedi: "Ey havarilerim, domuzun önüne inciler koymayın, çünkü domuz incilerle hiçbir şey yapamaz. Hikmeti, onu arzulamayanlara vermeyin, çünkü hikmet incilerden daha değerli, hikmeti reddeden kimse ise domuzdan daha değersizdir."

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 144 (no. 477). Şu eserlerle karşılaştırınız: Gazali, *İhya*, 1:63 (küçük değişikliklerle) (Asin, s. 350, no. 4; Mansur, no. 92; Robson, s. 42-43).

Burada da İncil'deki deyiş bütün imalarıyla birlikte sarih kılınmıştır.

65 Hz. İsa şöyle dedi: "Eğer kendinizi tamamen Allah'a adamak, ademoğullarının ışığı olmak istiyorsanız, size kötülük yapanları bağışlayın, sizi vaktiyle ziyaret etmemiş olan hastaları ziyaret edin, size kötü davrananlara iyi davranın ve size borçlarını geri ödemeyenlere yine borç verin."

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 144-145 (no. 480). Şu eserlerle karşılaştırınız: Ebu Nu'aym, *Hilyat*, 5:238-239 (Mansur, no. 73).

Çeşitli İncil emirleri burada toplanmıştır. Matta 5:16 ve 42'ye bakınız.

66 Hz. İsa havarilerinden biriyle Afik Geçidi'nden geçiyordu. Bir adam yollarına çıkıp onları durdurdu. Sonra, "Her birinize birer tokat atmadan geçmenize izin vermeyeceğim" dedi. Onu vazgeçirmeye çalıştılar, ama adam kabul etmedi. Hz. İsa, "İşte benim yanağım, haydi vur" dedi. Adam Hz. İsa'nın yanağına bir tokat attı ve geçmesine izin verdi. Sonra havariye dönüp, "Sana da tokat atmadan geçmene izin vermeyeceğim" dedi. Ancak havari kabul etmedi. Hz. İsa bunu görünce adama öteki yanağını döndü. Adam Hz. İsa'ya bir tokat daha attı, ikisinin de geçmesine izin verdi. Sonra Hz. İsa şöyle dedi: "Ey Allah'ım, bu seni memnun ettiyse, senin memnuniyetin bana ulaşmıştır. Eğer seni memnun etmediyse, sen haklı yere öfkelenmeye daha çok layıksın."

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 145 (no. 481).

İncil'deki "öteki yanağını dön" emrinin ilginç, farklı bir anlatımıdır bu. Afik Geçidi Arap coğrafyacılarına göre Ürdün'ün El Gor Çukuru'na inen dağ geçididir. Bazı Müslüman geleneklerinde Afik aynı zamanda Hz. İsa'nın dünyanın sonu geldiğinde yalancı İsa'yı öldüreceği yerdir. İbn Asakir'in *Sirat* adlı eserinde 266. sayfadaki numara 344'e bakınız. Bu kıssanın sonunda Hz. İsa'nın Allah'a söylediği sözler onun ne kadar itidal sahibi olduğunu göstermektedir.

67 Hz. İsa havarilerine şöyle dedi: "Ben size arpa ekmeği yedirdim, bu dünyadan huzur ve sükunet içinde kaçınmanızı sağladım. Size doğrusunu derim ki, bu dünyanın zevkleri öteki dünyanın acılarıdır, bu dünyanın acıları da öteki dünyanın zevkleridir. Allah'a inanan gerçek müminler bu dünyada rahat içinde yaşamazlar. Size doğrusunu derim ki, aranızdaki en kötü kimseler bu dünyayı seven ve onu iyi amel işlemeye tercih eden âlimlerdir. Eğer bir âlim böyle yaparsa, bütün insanları da kendisi gibi kötü amel işlemeye sevk etmiş olur."

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 145 (no. 482). Şu eserlerle karşılaştırınız: ibn Ebi'd-Dünya, *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya, Mevzuatü'r-Resail*'in içinde, 2:153, alıntı no. 361; Mekki, *Kût*, 1.256 (kısmen); ibn Asakir, *Sirat*, s.165, no. 184.

Arpa ekmeği yoksulların yiyeceğiydi. Arpa ekmeği yenilmesi konusundaki emir diğer birkaç vecizede de geçmektedir. Aşağıda 113, 136 ve 146. Vecizelere bakınız. Benzer bir öğüt de Yunan filozof Demokritos'a atfedilmektedir. G. S. Kirk, J. E. Raven ve M. Schofield'in *The Presocratic Philosophers*'ın ikinci baskısının (Cambridge: Cambridge University Press, 1995) 443. sayfasındaki ilk nota bakınız. Dünyaya düşkün olan âlimlere yönelik eleştiriler bu vecizede daha sert bir üslupla devam ettirilmektedir.

68 Hz. İsa şöyle derdi: "Size ders alasınız diye vaaz veriyorum, kibirli olasınız diye değil."

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 145 (no. 483). Şu eserlerle karşılaştırınız: İbn Abdülberr, *Muhtasar Camiü'l-Beyani'l-İlm*, s. 100 (tam versiyon) (Asin, s. 567, no. 156; Mansur, no. 87; Robson, s. 57).

Âlimlerin kibri Müslüman İncil'de sıkça tenkit edilir.

69 Hz. İsa dedi ki: "Benim istediğim gibi değil, senin istediğin gibi. Benim arzu ettiğim gibi değil, senin arzu ettiğin gibi."

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 145-146 (no. 484).

Bu sözler Matta 26:39'un yeniden anlatımı olabilir.

70 Hz. İsa için ona söylenen hiçbir söz, "şu yoksul adam" sözünden daha aziz olmamıştır.

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 146 (no. 485). Şu eserlerle karşılaştırınız: Mekkî, *Kût*, 1:263; ve Gazali, *İhya*, 4:191-192 (tam versiyon) (Asin, s. 402, no. 73; Mansur, no. 155; Robson, s. 71).

37. ve 49. vecizelere bakınız.

71 Havariler şöyle dediler: "Ey Allah'ın Mesihi, Allah'ın evine bak, ne güzel!" O şöyle mukabelede bulundu: "Amin, Amin. Size doğrusunu derim ki, Allah bu camide taş üstünde taş bırakmayacak, insanların günahları yüzünden onu tamamen yıkacak. Allah altınla, gümüşle ya da taşlarla hiçbir iş yapmaz. Allah için bütün bunlardan daha kıymetli olan kalpteki saflıktır. Onun sayesindedir ki, Allah dünyayı kurar ya da eğer bu kalpler saf değilse, onu yıkar."

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 146 (no. 486). Şu eserlerle karşılaştırınız: Gazali, *İhya*, 3:396 (Asin, s.392, no. 62; Mansur, no. 144; Robson, s.47).

Matta 24:1'deki "mabed" sözü burada "camiye" dönüşmüştür. Yukarıda 11. Vecize'ye bakınız.

72 Hz. İsa şöyle dedi: "Şeytan bu dünyayla dosttur. Onun dalavereciliği zenginlikle dosttur. Onun ayartıcılığı ucubla dosttur. Onun sonsuz kötülük gücü de şehvetle dosttur."

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 146 (no. 487). Şu eserlerle karşılaştırınız: Ebu Nu'aym, *Hilyat*, 5:252; ibn Asakir, *Sirat*, s. 148, no. 151 (Mansur, no. 75).

73 Hz. İsa şöyle derdi: "Ey havarilerim, kendinizi mahvederek bu dünyanın peşinde koşmayın; bu dünyada dünyalık şeyleri terk ederek kurtuluşunuzu arayın. Bu dünyaya çıplak geldiniz, buradan çıplak ayrılacaksınız. Yarının hangi rızkı getireceğini düşünmeyin, her bir günün getirdiği rızkla yetinin. Yarın kendi kaygılarını beraberinde getirecektir. Size her gün rızkınızı vermesi için Allah'a dua edin."

Ahmed İbn Hanbel (ö. 241 / 855), *Zühd*, s. 146 (no. 488). Ibn Ebi'd-Dünya, *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya*, *Mevzuatü'r-Resail*'in içinde, 2:68, alıntı no. 128 ile karşılaştırınız.

Çıplaklık sözü Eyyûb 1:21'den gelmektedir. Geri kalan kısımlar Matta 6:34'ün tekrarıdır.

74 Hz. İsa şöyle derdi: "Ey Allah'ım, artık nefret ettiğim şeylerden kendimi uzak tutamıyorum. İstediğim şeylerin faydalarına da erişemiyorum. So-

runla şimdi bir başkası ilgileniyor ve ben artık kendi işimden mesulüm. Benden daha yoksul olan bir yoksul yok. Dostlarımın benden yüz çevirmesine izin verme. İmanımın felaketim olmasına izin verme ve bana karşı merhametsiz olan birini benim üstüme salma."

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241/855), *Zühd*, s. 147 (no. 490). Şu eserlerle karşılaştırınız: A. g. e., s. 146-147 (no. 489); Miskaveyh, *Hikmet*, s. 131; Gazali; *İhya*, 1:324 (Asin, s. 355, no. 11; Mansur, no. 98; Robson, s. 81); Ibni Asakir, *Sirat*, s. 122, no. 103.

Burada Hz. İsa'nın çaresizliği vurgulanmaktadır. Eyyûb ya da Mika Kitabı'nda da karşımıza çıkabilecek yakınmaların benzerleri görülüyor. Buna çok benzeyen bir vecize de İbn Sa'd'ın *Tabakat* adlı eserinde (7:210-211) 8. yüzyıl zahit âlimlerinden Bekr el-Muzani'ye atfedilmektedir.

75 İsrailoğulları Hz. İsa'nın fakirliğini hor görüyorlardı. Hz. İsa onlara, "Sefil insanlar, sizi yolunuzdan zenginlik saptırdı. Siz hiç yoksulken Allah'a ihanet eden bir kimse gördünüz mü?" dedi.

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Kitabü'l-Vera*, no. 228. Cahiz, *Beyan*, 3: 155 ile karşılaştırınız.

Zenginliğin ayartıcılığı konusundaki uyarı Matta 13:22'nin bir benzeri gibidir.

76 Hz. İsa dolaşmaya çıktığında birdenbire gök yarılmışçasına yağmur boşandı. Bunun üzerine Hz. İsa bir mağaraya sığındı. Orada bir çoban vardı. Bu yüzden Hz. İsa oradan ayrıldı, bir çalılığa sığındı. Orada da sinmiş bir aslan buldu. Hz. İsa başını kaldırdı ve şöyle dedi, "Rabbim, ben hariç herkese sığınacak bir yer verdin." Allah Hz. İsa'ya şöyle vahyetti: "Ey İsa, senin sığınağın benim yanımdır, benim arşımın gölgesidir ve benim merhametimin evidir. Seni bin zarif huri ile evlendireceğim ve düğününde insanları bin yıl yedirip içireceğim. Mahşer gününde bir münadi, "Gelin ve Allah'ın zahit dostunun düğününe katılan" diye bağıracak.

Ahmed ibn Hanbel (ö. 241 / 855), *Vera*, no. 318. Şu eserlerle karşılaştırınız: İbn Asakir, *Sirat*, s. 134, no. 121; Antakî, *Tezyinü'l-Esvak*, 1:71; ve Zabidî, *Ithaf*, 8:87 (değişik) (Asin, s. 370, no. 37; Robson, s. 66).

Bu kıssanın olası kaynakları için Asin'in tefsirlerine bakınız. Ancak, Asin vecizeyi iki yerde yanlış tercüme etmiştir. Arşı (taht-kürsü) *urs* (evlenme töreni) olarak okumuştur.

Neden çoban ve aslan? Bunu düşünmemiz gerekiyor? Onlar sadece vahşi hayatın sakinleri ve gezilerinde Hz. İsa'nın dostları mıdır? Öte yandan Allah'ın Hz. İsa'ya söyledikleri öteki dünyada, bu dünyadaki zahitliğinin fazlasıyla ödüllendirileceği anlamına gelmektedir. Zahitliğin ödülü ilahi olarak tertip edilmiş bir evliliği de kapsayacak şekilde Allah'ın ilahi meskeniyle taçlandırılmaktadır. Hz. İsa sonsuza dek bekâr olarak kalmayacaktır. Bu kıssa, muhtemelen eski zahit-Sufi kişilerin evlilik karşıtı tercihleriyle ilgili olabilir. Zahit ve sufi kişiler evliliğin teşvik edildiği ve aşırı zahitlik geleneklerinde saklı olabilecek sapkınlıklardan çekinilen bir toplumda yetişmişlerdi.

77 Hz. İsa, göğe yükseldiği gün, ardında bir yün elbiseden, bir sapandan ve bir çift pabuçtan başka bir şey bırakmamıştı.

> Hannad ibn Sariyy (ö. 243/857), *Kitabü'z-Zühd*, no. 553. İbn Asakir, *Sirat*, s. 134, no. 122 (değişik) ile karşılaştırınız.

Hannad zahit geleneklerinin ilk koleksiyoncularından biridir. Hannad'ın hayatı ve eserleri hakkında Kaynakça'da adı geçen eserlerine yazılmış önsözlere bakınız.

Hz. İsa'nın ardında bıraktıklarından söz eden bu kıssa Markos 6:7-9'a benzemektedir. Bu kıssa, Hz. İsa'nın görünüşü ve eşyaları hakkındaki ilk yazılardan biridir. *Midra'a* zahitler ve Sufiler tarafından tercih edilen bir çeşit yün giysiydi. Mısır çöllerinde yaşamış Hıristiyan zahitlerinin eşyalarına ilişkin benzer yazılar için bkz. Ward, *The Sayings of the Desert Fathers* s. 18-19, no. 42.

78 Hz. İsa ağaçların yapraklarını yer, kıldan yapılma gömlek giyer ve karanlık çöktüğünde nerede ise, orada uyurdu. Onun ne ölecek bir çocuğu vardı, ne de yıkılacak bir evi. O, ne öğlen yemeğinden akşam yemeğini ne de akşam

yemeğinden öğlen yemeğini arttırırdı. O, "Her gelen gün rızkını beraberinde getirir" derdi.

Hannad ibn Sariyy (ö. 243/857), *Zühd*, no. 559. Şu eserlerle karşılaştırınız: Kelabazi, *Taarruf*, s. 7; Gazali, *İhya*, 4:220 (kısmen); Sühreverdi, *Avarif*, 2:249; (Asin, s. 405, no. 77; Mansur, no. 158; Robson, s. 71); Ibn Asakir, *Sirat*, s. 124; no. 108 ve devamı.

60. ve 73. vecizelere bakınız. Burada Hz. İsa'nın yaşam tarzı ve alışkanlıkları hakkında daha fazla bilgiyle karşılaşıyoruz. Sadece içinde bulunulan gün için yaşamak Matta 6: 24-25'te de geçmektedir.

79 Hz. İsa ağlayan bir topluluğun yanına geldi. "Bu insanlar niçin ağlıyor?" diye sordu. Ona, "Onlar günahlarından korkuyorlar" dediler. Hz. İsa da, "Günahlarınızı terk edin, o zaman affedilirsiniz" dedi.

Ebu Osman el-Cahiz (ö. 255/868), *Beyan ve't-Tebyin*, 1:399 ve 3:167. Şu eserlerle karşılaştırınız: İbn Abd Rabbihi, *Ikd*, 2:268 (Mansur, no. 3); a. g. e., 3:181 (Asin, s. 543, no. 119; Mansur, no. 18; Robson, s. 52); ve Miskaveyh, *Hikmet*, s. 153.

Cahiz, asrının bütün sanat ve ilim dallarıyla ciddi olarak ilgilenmiş olan klasik Arap İslam kültürünün önemli bir simasıydı. Hayatı ve eserleri hakkında *İslam Ansiklopedisi 2*'ye bakınız.

Buraya kadar olan Hz. İsa vecizeleri çoğunlukla iki kaynaktan gelmektedir. Bu vecizelerle kıssaların havası büyük ölçüde zahitliği yansıtır. Bu kaynakların özelliklerini düşündüğümüzde bu pek şaşırtıcı değildir. Çoğu vecizede neredeyse kendini toplumdan soyutlayacak derecede katı olan zahitlik, Âdâp ruhunun etkisiyle yavaş yavaş ortadan kalkacaktır. Bu yüzden, bundan sonra, ahlaki davranışlar, iyi huy ve toplumsal ilişkiler üzerinde daha fazla durulacaktır. Hz. İsa'nın dili daha ağdalı, mecazlı ve nükteli bir hal almakta, kolayca fark edilemeyecek değişikliklere uğramaktadır. Zahit ruhu terk edilmemekte, ancak bu ruha daha nazik ve medeni öğeler eklenmektedir. Hz. İsa daha çok Müslüman bir edibe dönüşmekte, katı münzeviliği biraz olsun ortadan kalkmaktadır.

Bu kıssada Hz. İsa, tövbekârlar olarak adlandırılabilecek bir topluluğu azarlamaktadır. İslam tarihinde tövbekârlar Hz. Ali ve onun ailesini terk ettikleri için matem tutan eski bir Şii cemaatidir. İslam peygamberinin amca oğlu, damadı ve dördüncü halife olan Hz. Ali, Şiiler tarafından sadakat ve sevginin simgesi olarak görülmekteydi. Burada bu tür gruplara dolaylı bir gönderme yapılıyor olabilir. Çünkü Cahiz, özellikle Şiiler arasındaki dini aşırılıklara karşı çıkmaktaydı. Hz. İsa'nın sözlerinde, nüktedan ya da hicivci bir kimseye özgü ya da usta bir edibin taşı gediğine koyan sözleriyle benzeşen kinayeli bir hava vardır.

80 Hz. İsa kendisine hakaret eden birkaç Yahudinin yanından geçiyordu. Onlar her seferinde Hz. İsa'ya kötü sözler söylüyorlar; Hz. İsa da onlara iyilikle karşılık veriyordu. Temiz kalpli Şemun Hz. İsa'ya şöyle dedi, "Onlar her kötü söz söylediğinde sen onlara iyilikle mi karşılık vereceksin?" Hz. İsa, "Herkes kendinde olandan harcar" dedi.

Ebu Osman el-Cahiz (ö. 255/868), *Beyan*, 2:177. İbn Kuteybe, *Uyun*, 2:370; İbn Asakir, *Sirat*, s. 156, no. 169.

Burada içerik, iyi huylar ve nezaket üzerinedir. Aynı zamanda Matta 5:22'yi yansıtır. Kıssa bir nükte ile bitmektedir. İnsan, neredeyse, bu sözleri söylerken Hz. İsa'nın yüzünde beliren gülümsemeyi sezebiliyor. Değinilmesi gereken bir başka nokta da şudur: Bu yüzyılda, kıssaların ve vecizelerin pek çoğuna, belki de anlatıma canlılık kazandırmak maksadıyla başka kişilerin de isimlerinin dahil edilmeye başlandığı görülür. Arapça metinde *es-safi* ("temiz kalpli") ifadesi geçmektedir; fakat bu ifade büyük bir olasılıkla Aziz Petrus demek isterken *es-safa* ('kaya') kelimesinin yanlış okunması sonucu kullanılmıştır.

Bu noktada, Mısırlı çöl papazlarının, aşağılamalara katlanmanın erdemini övmüş olduklarını ve bunun ruhun kibirden arındırılmasına yaradığını söylediklerini eklemekte fayda var. Ward'ın *The Sayings of the Desert Fathers*'ında 69. sayfadaki no.1'e bakınız.

81 Hz. İsa'yı bir hayat kadınının evinden çıkarken gördüler. Birisi ona, "Ey

Ruhullah, sen bu kadının evinde ne yapıyorsun?" dedi. Hz. İsa, "O, hekimin ziyaret ettiği bir hastadır" diye cevapladı.

Ebu Osman el-Cahiz (ö. 255/868), *Beyan*, 3:140 (Asin, s. 537, no. 104; Mansur, no. 237; Robson, s. 50) Ibn Kuteybe, *Uyun*, 2:370 ile karşılaştırınız.

Matta'da 9:12 ve 21:31'e bakınız.

82 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Bu dünya Şeytan'ın çiftliğidir, bu dünyanın insanları da Şeytan'ın saban sürücüleridir."

Ebu Osman el-Cahiz (ö. 255/868), *Beyan*, 3:140-141. Şu eserlerle karşılaştırınız: İbn Abd Rabbihi, *Ikd*, 3:143 (Asin, s.543, no. 117; Mansur, no. 8, Robson, s. 84-85)

Bu dünyanın Şeytanın çiftliği olarak görülmesi pek sık rastlanmayan bir benzetme olsa da, bazı İsa mesellerinin havasını yansıtıyor olabilir.

83 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Vay halinize, bu dünyanın köleleri! Amelleriniz inançlarınızla ve arzularınız aklınızla nasıl da ters düşüyor! Sözleriniz hastalıklara şifadır, lakin amelleriniz şifaya meydan okuyan hastalıktır. Siz ince yapraklı, meyvesi lezzetli ve kolayca erişilen asmalar gibi değil; aslında az yapraklı, çok dikenli ve ulaşılması zor akasya ağaçları gibisiniz. Vay halinize, bu dünyanın köleleri. İyilikleri, isteyenin iyiliklere ulaşabileceğini düşünerek ayaklarınızın altına aldınız ve bu dünyayı, onu ulaşılamaz zannederek baş tacı ettiniz. Siz ne dindar kullarsınız ne de onurlu kimselersiniz. Vay halinize, günahlardan medet umanlar. Siz hep çıkarınızın peşinde koşar, hayırlı işleri heba edersiniz. Siz sizi en çok korkutanla yüzleşeceksiniz, çünkü Amellerin Rabb'i gelecek, heba ettiğiniz işleri ve nelerden kazandığınızı göreceksiniz. Vay halinize, şerden hayır umanlar. Siz üzerinize düşeni yapmadan mükafatınızı almak istediniz; siz nafile olanı yapmaya pek gönüllüsünüz, lakin size emredileni yapmazsınız. Borçlu olunan, ona olan borcu ödemeden hediyenizi kabul etmez."

Ebu Osman el-Cahiz (ö. 255/868), *Beyan*, 3:157. Şu eserlerle karşılaştırınız. İbn Abd Rabbihi, *Ikd*, 3:173 (Asin, s. 540, no. 110; Mansur, no. 15; Robson, s. 73).

Buradaki azarlamalar Matta 23:13 ve devamında geçen Hz. İsa'nın Ferisilere yönelttiği azarlamalara benzemektedir. Bu cümlelerde kafiyelerle benzerlikler özenle kurulmuştur. Buradaki İslami unsurlar "nevafil" (nafile şeyler) gibi özel terimlerdir. İncil'deki Ferisiler burada "dünyanın kölederi"ne dönüşmüştür.

84 Hz. İsa şöyle dedi: "Siz, çalışmadan da kazanç elde edebileceğiniz bu dünya için çalışıyorsunuz, ama çalışmadan kazanamayacağınız öteki dünya için çalışmıyorsunuz."

> Ebu Osman el-Cahiz (ö. 255/868), *Beyan*, 3:166. Şu eserlerle karşılaştırınız: İbn Ebi'd-Dünya, *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya*, *Mevzuatü'r-Resail*'in içinde, 2:165, alıntı no. 401 (tam versiyon); İbn Abd Rabbihi, *Ikd*, 3:143 (Asin, s. 541, no. 113; Mansur, no. 11; Robson, s. 73); e. g. e., 3:209; Maverdi, *Âdâb*, s. 101; Ibn Asakir, *Sirat*, s. 195, no. 237.

Bu ve bir sonraki vecize Âdâb ruhuna özgü, mükemmel kelime dizilişine sahip iyi işlenmiş vecizelerdir.

85 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Allah'a sadece bu dünyada karşı çıkılması, Allah için bu dünyanın ne kadar önemsiz olduğunun bir işaretidir, insan O'nun ihsanına yalnız bu dünyayı feda ettiğinde kavuşabilecektir."

> Ebu Osman el-Cahiz (ö. 255/868), *Beyan* 3:166.

86 Hz. İsa havarilerine şöyle dedi: "İnsan bu dünyaya dört safhada gelir. Bunların üçünde kendini güvende hisseder, dördüncüsünde ise artık kötülüğe meyillidir, Allah'ın onu feda edeceğini düşünür. İlk safhada o üç çeşit karanlık içinde doğar: Karnın karanlığı, rahmin karanlığı ve etenenin karanlığı. Allah onu karın boşluğunun karanlığında besleyip korur. Karnın karanlığından çıkarıldığında ona süt verilir, ama o ayağa kalkamaz ya da elleriyle süte ulaşamaz, eti ve kanı gelişene kadar ona zorla süt verilir. Sütten kesildikten sonra üçüncü safhaya gelir. Yiyeceği haram ya da helal yollardan elde eden ailesi onu besler. Ailesi öldüğünde insanlar ona acır; biri onu besler, biri içecek, biri yatacak yer, bir başkası da giyecek verir. Dördüncü safhaya geldiğin-

de güçlenmiştir artık, ayaklarının üstünde durmaya başlar ve adam olur. Kendisine bakılmayacağını düşündüğünden insanlara saldırmaya başlar, güvenlerine ihanet eder, onların mallarını yağmalar, zenginliklerini çalar. Çünkü, Yüce Allah'ın kendisini feda edeceğinden korkar."

Ebu Osman el-Cahiz (ö. 255/868), *Mehasin ve'l-Addad* s. 82-83. Şu eserlerle karşılaştırınız: Ebu Hayyan, *İmta ve'l-Muasenet*, 2:127; ve Beyhaki, *Mehasin ve'l-Mesavi*, s. 309. (Asin, s. 537, no. 105; Mansur, no. 236; Robson, s. 50-51). Şu eserlerle karşılaştırınız: İbn Ebi'd-Dünya, *Kitabü'l-Kanaat ve't-Taaffuf, Mevzuatü'r- Resail*'in içinde, 1:57, alıntı no. 126; İbn Asakir, *Sirat*, s. 170, no. 193.

Bu bir insanın hayatındaki safhalara dair, onun bir suçluya dönüşmesi üzerine yazılmış hayli özenli bir çalışmadır. Hayatın safhalar halinde görülmesi evrensel bir olgudur. Suç, insanın Allah'ın ihsanından ümidi kesmesiyle işlenir.

87 Allah Hz. İsa'ya şöyle buyurdu: "Senin ardından dindar bir topluluk göndereceğim, onlara karşı cömert olduğumda şükredecekler, dua edecekler; onları yoksun bıraktığımda hilm ve ilim sahibi olmasalar da sabırlı ve hoşnut olacaklar. Hz. İsa sordu, "Ey Allah'ım, hilm ve ilim sahibi olmadan bunu nasıl başaracaklar?" Allah şöyle buyurdu: "Onlara kendi hilmimden ve bilgimden vereceğim."

(Asin, s. 601, no. 224; Mansur, no. 238.)

Allah burada Hz. İsa'ya sesleniyor. Adı geçen topluluk açıkça İslamiyet'i benimseyecek olanlardır. Müslümanlara göre Matta 23:34'te, Hz. Muhammed'in gelişi hatta onun Mekke'den Medine'ye göçü, yani Hicret'ten söz eden bir kısım vardır. Allah İslam topluluğunu yüceltmekte, Hz. İsa da buna tanık olmaktadır. Hz. İsa'nın Allah'a sorduğu soruda, hilm ve ilim gibi erdemlerden yoksun olduğu düşünülen İslam öncesi dönem kastediliyor olabilir. Bu yüzden, İslamiyet'te bu döneme vahşi ve kör anlamına gelen *Cahiliye* denir.

88 Hz. İsa'ya sordular, "Senin amellerinden hangisi en hayırlısıdır?" Hz. İsa, "Beni ilgilendirmeyen şeyden uzak durmak." diye cevap verdi.

Ebu Osman el-Cahiz (ö. 255/868), *Kitabu Kitmanu's-Sirr*, 1:162. Ebu Nu'aym'ın *Hilyat* adlı eserinde 1:227 (Mansur, no. 64) ile karşılaştırınız.

89 Allah, Hz. İsa'ya yeryüzündeki krallara elçiler göndermesini söyledi. Hz. İsa havarilerini gönderdi. Yakın yerlere gönderilenler gitmeyi kabul etti, ama uzağa gönderilenler gitmekte isteksiz davrandılar ve şöyle dediler: "Bizi yanlarına gönderdiğin insanlar gibi konuşamayız." Hz. İsa, "Ey Allah'ım, havarilerime Senin bana emrettiğin şeyi yapmalarını emrettim, ama onlar bana itaat etmediler" dedi. Allah ona şunu vahyetti: "Ben seni bu sıkıntıdan kurtaracağım." Allah bundan sonra her bir havariyi yanlarına gönderildikleri kimseler gibi konuşturdu.

ibn Abdülhakem (ö. 257/870), *Kitabü'-Fütuhi'l-Mısr*, s. 45.

Ünlü tarihçi İbn Abdülhakem, erken dönem Müslüman Mısır'da hadis âlimleri ve tarihçiler yetiştirmiş olan tanınmış bir ailenin üyesiydi.

Bu kıssada Pentekost'a (Habercilerin İşleri 2:1-13) göndermeler yapılarak On İki Havarinin (Matta 10) görevleri anlatılmaktadır. Burada Hz. İsa'nın çaresizliği ilahi müdahaleyi gerekli kılmıştır.

90 Hz. İsa takipçilerine şöyle dedi: "Eğer insanlar size başları olmalarını söylerse, siz onların kuyrukları olun."

Abdullah ibn Kuteybe (ö. 271/884), *Uyunu'l-Ahbar*, 1:266.

Cahiz'in genç bir çağdaşı olan İbn Kuteybe tarihle ve İslamiyet dışındaki dinlerle ilgilenmiş ünlü bir edebiyatçı, antoloji yazarı, eleştirmen ve hadis bilginidir. İbn Kuteybe'ye ait Hz. İsa vecizeleri ve kıssalarının bir bütün halinde külliyatta önemi büyüktür. Bu yüzden Kuteybe, gerçek İncil deyişlerini iktibas eden ilk Müslüman âlim olarak görülmektedir. Ancak bunlara, burada tercüme edilen İncil dışı öğeleri de eklemiştir.

İncil'de (örneğin, Matta 23:11-12 ve 20:27'de) bu vecizeye benzeyen fikirler bulunsa da bu vecizenin tam olarak aynısının yer aldığını söyleyemeyiz. Büyük bir olasılıkla siyasi bir mesaj verilmektedir. Müslüman hü-

kümdarlara ilk halifeler gibi alçakgönüllü davranmaları öğütlenmektedir. İslamiyet'in ilk dönemleri, İbn Kuteybe döneminde yaşayan hukukçularla tarihçiler tarafından "Altın Çağ" olarak nitelendirmeye başlamıştı. Bu yüzden bu nitelemeyi destekleyen bir Hz. İsa tasviri yeğlenmiştir.

91 Hz. İsa bir adamla karşılaştı ve "Sen ne yapıyorsun?" diye sordu. Adam, "Kendimi Allah'a adıyorum" dedi. Bunun üzerine, "Sana kim bakıyor?" diye sordu. Adam, "Kardeşim" dedi. Hz. İsa, "Kardeşin kendini senden daha fazla Allah'a adamıştır" dedi.

> Abdullah ibn Kuteybe (ö. 271/884), *Uyun*, 1:327. Şu eserlerle karşılaştırınız: İbn Abd Rabbihi, *Ikd*, 2:371, (Asin, s. 539, no. 109; Mansur, no. 5; Robson, s. 51); Gazali, *İhya*, 2:64; ibn Asakir, *Sirat*, s. 202, no. 249.

Bu vecizede dayanışmayla merhametin insanın tek başına gerçekleştireceği ibadetten daha üstün olduğu görülüyor. Burada Hz. İsa artık yalnız başına bir münzevi değil, yardıma muhtaçlara hizmet eden bir gönüllüdür; bozulmamış imanlarıyla toplumdan kaçanların aziz lideri değil, dayanışma erdemini öven ve kendini halka adamış bir kişidir.

92 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Kendiniz aklı karışıkların arkasında dururken daha ne zamana kadar geceleyin gezginlere yol tarif edeceksiniz? Sadece bir dirhem ilim kâfidir, ama daha fazlası sizin amelleriniz olmalıdır."

> Abdullah ibn Kuteybe (ö. 271/884), *Uyun*, 2:127. Şu eserle karşılaştırınız: İbn Asakir, *Sirat*, s. 185, no. 219.

İlim ve iyi amel arasındaki karşılaştırma için 43. vecizeye bakınız. Bu vecizenin ilk kısmı Hz. İsa'nın Ferisileri uyardığı Matta 15:14 ve 23.16'nın üslubunu taşımaktadır.

93 Hz. İsa buyurdu ki: "Âlimler arasında Allah katında en menfur kişi, dedikoduyu seven, bir toplulukta başköşeye kurulmaktan, ziyafetlere davet edilmekten, kendisi için harcanacak çuval çuval yiyeceklere sahip olmak-

tan hoşlanandır. Size doğrusunu söylerim ki, bu adamlar kazançlarını bu dünyada edinmiştir, Mahşer Günü'nde Allah onların cezasını kat be kat arttıracaktır."

Abdullah ibn Kuteybe (ö. 271/884), *Uyun*, 2:127. Şu eserle karşılaştırınız: Miskaveyh, *Hikmet*, s. 125.

Matta 23:5-6'da, ziyafetlerde başköşeye oturmak isteyenler Yahudi din yorumcuları ile Ferisiler olarak geçer. Burada, başka vecizelerde ve kıssalarda da olduğu gibi, ulema, Yahudi din yorumcuları ile Ferisilerin yerini almış, uyarıların hedefi olmuştur.

94 "Dünyanın sonu geldiğinde, perhizi nasihat edip de kendileri perhizden uzak duracak, öteki dünya için insanların içinde istek uyandırıp da kendileri istek duymayacak, hükümdarları ziyaret etmeyi yasaklayıp da kendileri bundan vazgeçmeyecek, zenginlere yaklaşıp fakirlerden uzaklaşacak, zayıflardan kaçıp güçlüleri tutacak bazı âlimler olacaktır. Onlar zalimlerdir, Rahman olan Allah'ın düşmanlarıdır."

Abdullah ibn Kuteybe (ö. 271/884), *Uyun*, 2:129. Şu eserlerle karşılaştırınız: ibn Abd Rabbihi, *Ikd*, 2:227, (Asin, s. 539, no. 108; Mansur, no. 2; Robson, s. 84). İbn Kuteybe bu vecizeyi üstü kapalı olarak "bir ataya" (kale ba'd el-selef) atfetmiştir. İbn Abd Rabbihi ise Hz. İsa'ya atfetmiştir.

Dünyanın sonu ve bu sonla alakalı "alametler" üzerine Hz. Muhammed'e ait birçok hadis vardır. Bunların pek çoğu dünyanın sonunu, geleneklerin ve alışkanlıkların tamamen değiştiği zamana ait durumları tanımlamaktadır. Burada "ulema" bir kez daha hedef alınmıştır. Onların davranışları Matta'da, Hz. İsa'nın uyarıda bulunduğu Ferisiler'in davranışlarına benzetilmektedir. Hükümdarların gözüne girmek için, dürüstlüğü bir tarafa iten, yapmaları gerekenin tam tersini yapan ulema daha sert bir kınamayı hak etmektedir.

95 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Allah'ın adını anmadan konuşan kişi sadece zırvalıyordur. Kendini uyarmadan düşünen kişi ahmaktır. Düşünmeksizin sessiz kalan kişi ise vaktini boşa harcıyordur."

Abdullah ibn Kuteybe (ö. 271/884), *Uyun*, 2:178. Şu eserle karşılaştırınız: Semerkandî, *Tenbih*, s. 78 (tam baskı), (Asin, s. 554, no. 136; Mansur, no. 36; Robson, s. 55).

Bu vecize bir taraftan Hasan el-Basri gibi eski zahitlere bir taraftan da İbn Mukaffa (ö. yaklaşık 139/756) gibi akılcı aydınlara kadar dayanan tipik bir Âdâb tarzı vecizedir; kafiyeli nesir tarzında yazılmıştır (*sac*). Bu tarz geçmişte yaşamış Müslüman ve Müslüman olmayan bilgeler ve kutsal kişilerle ilişkilendirilmiştir.

96 "Size doğrusunu derim ki, hikmet sözleri söyleyenler ile onları dinleyenler ortaktır. Bilge olarak anılmayı en çok hak edenler hikmeti tatbik edenlerdir. Size doğrusunu derim ki, eğer karanlık bir gecede neftle yanan bir lamba görürseniz yağın kokusuna aldırmadan ışığından istifade edin. Bunun gibi, kimden olursa olsun hikmet edinmeye çalışın."

Abdullah ibn Kuteybe (ö. 271/884), *Uyun*, 2:268. Şu eserlerle karşılaştırınız: İbn Abdülberr, *Muhtasar Camiü'l-Beyani'l-İlm*, s. 96 (kısmen), (Asin, s. 567, no. 155; Mansur, no. 86; Robson, s. 56-57).

Bu vecize bir bakıma Matta 5:14-16 ve belki de 7:24-26'nın bir tekrarıdır. Buradaki vecizeye eklenen öğeler, hikmet ile karşılaştırılan neftin kötü kokusu ve Matta'da mecazi olarak kullanılan "ışığın" yerine hikmetin geçmesidir. Hz. İsa'nın konuşma üslubuna uyan bir üslubun kullanılması vecizeye gerçeklik katmıştır. 51. vecizeye bakınız. Hz. Muhammed'in nereden olursa olsun hikmeti edinmek gerektiğini öğütleyen birkaç hadisi de vardır. Kur'an'a göre hikmet, insanın dini inancını oluşturmak için ihtiyacı olan şeydir. Daha sonraları, hikmet daha akılcı, bilimsel bir anlam kazanmış ve dini bilgi anlamına gelen ilimle karşılaştırılmıştır. Hz. İsa burada, amelleri karanlıkta ışık saçan insanların önderi olduğu gibi, aydınların da önderidir.

97 Hz. İsa havarilerine şöyle dedi: "Eğer gerçekten benim kardeşlerim ve dostlarımsanız kendinizi insanların husumetine ve nefretine alıştırın. Çünkü arzularınızı terk etmeden aradığınıza ulaşamazsınız. Nefret ettiğinize katlanmadan sevdiğinize sahip olamazsınız."

Abdullah ibn Kuteybe (ö. 271/884), *Uyun*, 2:268. Şu eserlerle karşılaştırınız: İbn Ebi'd-Dünya, *Mevzuatü'r-Resail*'de, 2:104, alıntı no. 214 (tam baskı); ibn Asakir, *Sirat*, s. 178, no. 207.

Bu vecizede dile getirilen fikirler birbirleri ile uyumlu görünmüyor. İlk kısım Matta 10:34-39'a benzemektedir. İkinci kısım arzuları aşağılayan zahit ve Stoacı öğretilere aitmiş gibi görünmektedir.

98 "Kalbiyle görene, ama kalbi gördüklerinde olmayana ne mutlu."

Abdullah ibn Kuteybe (ö. 271/884), *Uyun*, 2:268.

İncil'de herhangi bir karşılığı olmayan ama kısa ve kusursuz oluşundan ötürü Hz. İsa'ya özgü kabul edilebilecek bir vecize.

99 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Dünya bir köprüdür. Köprüden geçin, ama onun üstünde oturmayın."

Abdullah ibn Kuteybe (ö. 271/884), *Uyun*, 2:328. Şu eserlerle karşılaştırınız: Müberred, *Kâmil*, 1:98; ibn Abd Rabbihi, *Ikd*, 3:173, (ufak değişikliklerle) (Mansur, no. 16); Mekkî, *Kût*, 1:256; Gazali, *İhya*, 4:218 (Asin, s. 376, no. 46; Mansur, no. 128; Robson, s. 68); ve Zabidî, *İthaf*, 9: 332 (tam baskı) (Mansur, no. 156).

Bu ünlü ve her tarafa yayılmış vecizeye dair daha fazla bilgi için Giriş'e ait 55. nota bakınız. Bu vecize İbn Kuteybe'nin çağdaşı olan Müberred (ö. 285/898) tarafından Hasan el-Basri'ye ithaf edilmiştir.

100 Hz. İsa kendisine hakaretler savuran bir cemaatin yanından geçti. Ama o onlara hayır dualarla karşılık verdi. Kendisine hakaretler savuran başka bir cemaatin yanından geçti. Onlara da hayır dua ile cevap verdi. Havarilerden biri sordu, "Neden onlar daha çok hakaret ettikçe, sanki sen onları bunu yapmaya davet eder gibi daha çok hayır dua ediyorsun." Hz. İsa şöyle dedi: "Bir insan kalbinde ne taşıyorsa etrafındakilere de ancak ondan verir."

Abdullah ibn Kuteybe (ö. 271/884), *Uyun*, 2:370. Şu eserlerle karşılaştırınız: İbn Abd Rabbihi, *Ikd*, 2:276, (Mansur, no. 4); Turtuşi, *Sirac*, s. 257; ve Gazali, *İhya*, 3:175 (Asin, s. 367, no. 32; Mansur, no. 117; Robson, s. 45-46).

80. vecizeye bakınız.

101 Hz. İsa şöyle dedi: "Ortada olun ama yana doğru yürüyün."

Abdullah ibn Kuteybe (ö. 271/884), *Uyun*, 3:21. Şu eserlerle karşılaştırınız: Cahiz, *Beyan*, 1:256 (Hz. İsa yerine Ali b. Ebutalib); Müberred, *Kâmil*, 1:210 (değişik); ibn Asakir, *Sirat*, s. 149, no. 152 (Robson, s. 62).

Bu şifreli deyişin anlamı tam olarak açık değildir. Belki de bir insanın bu dünyada *yaşaması* ama bu dünyaya *ait olmaması* emredilmiştir. Bu yorumu eski öğrencilerimden J.M. Laining'e borçluyum. Kur'an, Müslümanları "ortada olan bir ümmet" olarak tanımlar. Kur'an'da 2:143'e bakınız.

102 Hz. İsa şöyle dedi: "Gözlerinizi sakındığınız sürece zina işlemezsiniz."

Abdullah ibn Kuteybe (ö. 271/884), *Uyun*, 4:84. Şu eserle karşılaştırınız: Varram, *Mecmua*, 1:62 (değişik).

Matta 5:26-29'un bir benzeri. Ancak anlatım biçimi Ku'an'a benziyor. Örneğin, Kur'an'da 24:30-31'e bakınız.

103 Hz. İsa acılar içinde doğuran bir ineğin yanından geçerken inek, "Ey Kelimetullah, Allah'a beni doğurtması için dua et" dedi. Hz. İsa, "Ruhtan ruh yaratan, ruhtan doğan ruha babalık eden Allah'ım onu doğurt" diye dua etti ve inek yavrusunu doğurdu.

Abdullah ibn Kuteybe (ö. 271/884), *Uyun*, 4:123.

Hz. İsa ile bir yılan arasında geçen diyalog için 145. ve 286. vecizelere bakınız. Yeni Ahit'te ineklerden, çok az da sığırlardan bahsedilmektedir. Yeni Ahit'in kabul edilmemiş yazılarında çeşitli hayvanların da konuştuğu, genellikle Havarileri anlatan birkaç hikâye vardır. Örneğin, M. Rhodes James'in *The Apocryphal New Testament* (Oxford: Clarendon Press, 1924) Konular Endeksinde "Hayvanlar" bölümüne bakınız.

104 Hz. İsa buyurdu ki; "Yaradılış üzerine düşündüm ve şunu buldum; yaratılmayan bana göre yaratılandan daha mutludur."

Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü'l-Eşref,* s. 228; Şu eserle karşılaştırınız: İbn Asakir, *Sirat,* s. 123, no.. 104, 105.

Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya çok tanınmış bir hadis âlimiydi. Hz. Muhammed'e ve Müslüman olan ve olmayan kutsal kabul edilmiş kişilere ait zahit geleneklerini derlemiştir. Hz. İsa kıssaları ile vecizelerinden oluşan külliyatı çok büyüktür; bu külliyat râvî silsilesini *(isnat)* tam olarak ihtiva eder. Bu kıssaların kaynakları hakkında ayrıntılı bir araştırma için bu külliyat büyük öneme sahiptir. Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya'nın aktardığı Hz. İsa kıssaları ve vecizeleri Gazali ve başkaları tarafından da sıkça kullanılmıştır. Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya'nın eserleri ve hayatı hakkında *İslam Ansiklopedisi* 2'ye bakınız.

Bu vecize, İncil'de belki de Yehuda'nın ihanetini anlatan Matta 26:24 dışında benzeri olmayan ilginç bir vecizedir. Bu vecizeyle ilgili kabul görmemiş İncillerden olan Tomas ve Filip'te benzerlikler vardır. Bentley Layton'un *The Gnostic Scriptures* (New York: Doubleday, 1987), 383. sayfadaki alıntı 19 (Tomas) ve 339. sayfadaki alıntı 49'a (Filip) bakınız.

105 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Allah şahidim olsun ki, bu dünya bir kulun yüreğine onu dünyadaki üç şeye bağlamadan yerleşemez: Yükü asla hafiflemeyen iş, alt edilemeyen fakirlik, asla gerçekleşemeyecek ümitler. Bu dünya hem takip eden hem de takip edilendir. Öteki dünya, ölüm gelip yakasına yapışana dek bu dünyanın peşinde olanları takip ederken, bu dünya, hayatlarının sonuna kadar öteki dünyanın peşinde olanları takip eder."

Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü'l-Kana'at ve'l-Taaffuf, Mevzuatü'r-Resail,* 1:68, alıntı no. 162. Şu eserle karşılaştırınız: İbn Asakir, *Sirat,* s. 146, no. 147; Zabidî, *İthaf,* 9:332 (Asin, s. 598, no. 221; Mansur, no. 258; Robson, s. 77).

Buradaki baş öğe ümitlerin gerçekleşmediği ve hiç gerçekleşemeyeceği bir dünya tasviridir. Dünya, bir takipçi ve takip edilen olarak Hz. İsa vecizelerinde çok sık işlenen bir motiftir.

106 Dünya Hz. İsa'ya gösterildi ve Hz. İsa dünyanın süsler takınmış dişsiz bir kocakarı olduğunu gördü. Hz. İsa, "Sen kaç adamla evlendin?" diye sordu. Kocakarı, "Onları sayamam" dedi. Hz. İsa, "Hepsi senden önce mi öldü, yoksa seni boşadılar mı?" diye sorunca, "Hiçbiri. Hepsini öldürdüm" dedi kadın. Hz. İsa, "Senin şimdiki kocaların ne kadar zavallıymış. Çünkü onlar, önceki kocalarından onları nasıl birer birer öldürdüğünü öğrenememişler, kendilerini sana karşı korumuyorlar da" dedi.

Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya, Mevzuatü'r- Resail*'de, 2:24, alıntı no. 27 (Çeşitli Müslüman zahitlere atfedilen alıntı no. 28, 29, 30 ile karşılaştırınız). Şu eserle karşılaştırınız: Gazali, *İhya*, 3:210 (Asin, s. 375, no. 45; Mansur, no. 127; Robson, s. 68). Aynı zamanda ibn Hanbel'in *Zühd* adlı eserinde 363'e (no. 1433, değişik; bir Hz. İsa Kıssası değil) bakınız.

Bu kıssanın Müslüman zahit edebiyatındaki yaygınlığı ve çeşitli zahit şahıslara atfedilmesi çok bilinen bir kıssa olduğunu göstermektedir. Asin, Yuhanna 4:7 ve devamının bu kıssaya benzediğini ileri sürmektedir. Süslenmiş kadın imgesi hem Eski Ahit'te (örneğin, Ezekiel 13:17 ve devamı) hem de kadını aşırı süslenmekten men eden Kur'an'da (örneğin, 24:60 ve 33:33) vardır. Aynı zamanda Vahiy 17:1-18'e bakınız.

107 Hz. İsa şöyle buyurdu: "İnançlı bir insanın kalbi hem bu dünyanın hem de öteki dünyanın sevgisini aynı anda taşıyamaz. Tek bir kabın hem ateşi hem de suyu taşıyamayacağı gibi."

Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya, Mevzuatü'r- Resail*'de, 2:44, alıntı no. 76. Şu eserle karşılaştırınız: Gazali, *İhya*, 3:200 (Asin, s. 369, no. 35; Mansur, no. 120; Robson, s. 65).

Filip'in Gnostik İncili'nde ruhla benliğin "su ve ateşten oluştuğunun" ileri sürüldüğünü hatırlatmakta fayda var. Bu konuda Bentley Layton'un *The Gnostic Scriptures*'ında 341. sayfadaki alıntı 58'e bakınız. Fakat burada sadece üslup açısından bir benzerlik vardır. Çünkü Müslüman İncil'de eski Gnostik öğeler çok azdır. Matta 6:24 ile de yüzeysel bir benzerlik vardır. İbn Ebi'd-Dünya'nın eserinde bu vecizeyi takip eden, hiç kimseye atfedilmeyen vecize de aslında Matta'nın bir özetidir.

108 Hz. İsa'ya eşlik eden bir adam ona şöyle dedi: "Seninle, yanında, yoldaşın olmak istiyorum." Yola koyuldular ve bir nehrin kenarına ulaştılar; yemek yemek için oturdular. Üç somun ekmekleri vardı. İkisini yediler, üçüncüsü kaldı. Hz. İsa kalktı, nehre su içmeye gitti. Döndüğünde üçüncü somunu göremeyince adama sordu, "Somunu kim aldı?" Adam, "Bilmiyorum" dedi.

Hz. İsa adamla birlikte yine yola koyuldu; iki yavrusuyla gezinen bir dişi geyik gördü. Hz. İsa yavrulardan birini çağırdı, yavru Hz. İsa'nın yanına geldi. Hz. İsa onu kesti, etin bir kısmını pişirip arkadaşıyla birlikte yedi. Sonra da yavru geyiğe dönüp, "Allah'ın izniyle kalk" dedi. Geyik kalkıp gitti. Bunun üzerine Hz. İsa arkadaşına dönüp şöyle sordu: "Sana, bu mucizeyi gösteren Allah adına soruyorum, somunu kim aldı?" Adam, "Bilmiyorum" dedi.

İkisi bir vadideki bir su birikintisine geldiler. Hz. İsa adamın elini tuttu, suyun üstünde yürüdüler. Suyu geçtiklerinde Hz. İsa adama, "Sana, bu mucizeyi gösteren Allah adına soruyorum, somunu kim aldı?" diye sordu. Adam, "Bilmiyorum" dedi.

Sonra susuz bir çöle geldiler, yere oturdular. Hz. İsa bir miktar toprak ve kum topladı ve "Allah'ın izniyle altına dönüş" dedi; yığın altına dönüştü. Hz. İsa altını üç parçaya böldü, "Birisi bana, birisi sana, öteki de somunu alan kişiye" dedi. Adam, "Somunu ben aldım" dedi. Bunun üzerine Hz. İsa, "Altınların hepsi senin" dedi.

Sonra Hz. İsa adamın yanından ayrıldı. Çölde adamın yanına onu soyup öldürmek isteyen iki kişi geldi. Adam onlara, "Altınları üçümüz aramızda paylaşalım, ikinizden biri kasabaya yiyecek bir şeyler almaya gitsin" dedi. İçlerinden biri gönderildi, o kişi kendi kendine "Altınları ikisiyle neden paylaşayım ki? En iyisi yiyecekleri zehirleyip altınları kendim alayım," dedi. Gitti ve öyle yaptı.

O sırada, geride onu bekleyen iki kişi de aralarında: "Neden ona üçüncü payı verelim ki? Öyle yapacağımıza döndüğünde onu öldürüp parayı aramızda paylaşalım" diye konuşmuşlardı. Adam döndüğünde onu öldürdüler, yiyecekleri yediler ve onlar da öldüler. Çölde geriye altınlar, altınların yanında da üç ölü adam kaldı. Hz. İsa oradan geçerken

onların halini gördü ve ashabına şöyle dedi: "İşte bu dünya böyledir, ondan sakınınız."

Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya, Mevzuatü'r- Resail*'de, 2:49, alıntı no. 87. Şu eserle karşılaştırınız: Gazali, *İhya*, 3:267 (Asin, s. 383-384, no. 54; Mansur, no. 136; Robson, s. 97-99); Mekkî, *Kût*, 1:255 (Asin, s. 387-388, no. 54; Mansur, no. 26); Turtuşî, *Sirac*, s.79-80; ibn Asakir, *Sirat*, s. 95, no. 82; Ebşihî, *Mustatraf*, 2:263-264 (Asin, s. 385, no. 54 ve s. 386-387, no. 54; ufak değişikliklerle).

Bu kıssa, birçok kültürde her zaman ilgi çeken bir ahlak kıssası olmuştur. Orijinal Arapça metinde bu kıssayı Hasan el-Basri'nin Hz. Muhammed'den aktardığı bir kıssa takip etmektedir. Kıssa şöyle başlamaktadır, "Sen, ben ve bu dünya, çölde kaybolmuş ve ölmek üzere olan bir topluluk gibiyiz." Sonra bu insanlar onları yeşilliğe ve suya götüren bir adamla karşılaşır. Adam onları bir kez daha bulunduklarından daha farklı bir yeşillik ve suya çağırdığında çoğu insan ona karşı gelip bulundukları yerde kalmayı tercih ederler. Adam ve ona sadık az sayıdaki takipçisi oradan ayrılırlar. Geride kalanlara düşmanları saldırır, onları öldürür ya da esir alır.

109 Hz. İsa şöyle dedi: "Size doğrusunu derim ki, hasta bir adamın yiyeceklere bakıp acı çektiği için tadını alamaması gibi bu dünyaya düşkün olan ibadeti tadamaz ya da onun keyfini anlayamaz. Size doğrusunu derim ki, eğer yük hayvanı koşulmazsa, terbiye edilmezse huysuzlaşır, tabiatı değişir. Bu yüzden eğer bir kalp ölümün adıyla ve ibadetle yumuşatılmazsa katılaşır, nasır tutar. Size doğrusunu derim ki, deriden su kabı yırtılmamış ya da aşınmamışsa içindeki balı sızdırmaz. Aynı şekilde bir kalp arzularla yırtılmazsa, mal mülk edinme hırsıyla kirlenmezse ya da gösterişle taşlaşmazsa o kalp hikmet hazinesi olur.

Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya, Mevzuatü'r- Resail*'de, 2:52, alıntı no. 90. Şu eserle karşılaştırınız: Gazali, *İhya*, 3:221 (Asin, s. 377, no. 47; Mansur, no. 129; Robson, s. 68-69).

Hz. İsa, Peygamberlik ve Peygamberlerden söz eden İslam eserlerinde "Kalplerin Peygamberi" olarak anılır. Bu vecize onun kalp üzerine olan

sözlerinin ilk örneklerindendir. Hikmet imanla birlikte varolan ve onu mümkün kılan bir terim olarak Kur'an'da geçer.

110 Hz. İsa'ya sordular, "Neden seni barındıracak bir ev edinmiyorsun?" Hz. İsa: "Bırakın da bizden öncekilerin harabeleriyle yetinelim" diye cevap verdi.

> Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya, Mevzuatü'r-Resail*'de,, 2:68, alıntı no. 129. Şu eserlerle karşılaştırınız: Gazali, *İhya*, 3:200 (Asin, s. 369, no. 36; Mansur, no. 121; Robson, s. 65).

60. vecizeye bakınız.

111 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Dünya varolduğunda ben içinde değildim. Dünya varolmaya devam edecek ve ben içinde olmayacağım. Sahip olduğum her şey şu anda yaşadığım günlerim. Eğer bu günlerde günah işlersem, şüphesiz ki ben günahkâr olurum."

> Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya, Mevzuatü'r-Resail*'de, 2:105, alıntı no. 216. Şu eserle karşılaştırınız: İbn Asakir, *Sirat*, s. 182, no. 213 (değişik).

Bu vecizede hem Hz. İsa'nın ölümsüz olduğu inkâr ediliyor hem de onun da günahkâr olabileceği öne sürülüyor. Böylece Hz. İsa'nın insani vasıflarının altı çiziliyor.

112 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Bu dünyada zahitlerin işareti şudur ki, onlar kendilerinin istedikleri şeyleri istemeyenlerin dostluğundan sakınırlar."

> Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya, Mevzuatü'r-Resail*'de, 2:109, alıntı no. 225.

Zahitlerin istediği şeyleri istemeyen kimselerden kesinlikle uzak durulması gerektiği düşüncesi İncil'deki Hz. İsa'dan ziyade ilk Müslüman zahitlere özgüdür.

113 Hz. İsa, avlularında ve sokaklarında sakinlerinin ölü halde olduğu bir köyden geçiyordu. Havarilerine dönüp şöyle dedi: "Bu insanları ilahi gazap öl-

dürdü, çünkü eğer böyle olmasaydı, onlar birbirlerini gömerlerdi." Onlar, "Ey Ruhullah, keşke onlara ne olduğunu öğrenebilseydik" dediler. Hz. İsa her şeye kadir olan Allah'a sordu. Allah, Hz. İsa'ya karanlık çökünce onları çağırmasını, onlar icabet ettiklerinde Hz. İsa'yı cevaplayacağını vahyetti. Karanlık çökünce Hz. İsa yüksek bir yere çıkıp, "Ey köylüler!" diye seslendi "Buyur ey Ruhullah" dedi içlerinden biri. Hz. İsa, "Nedir bu haliniz, neden bu hale geldiniz?" diye sordu. Adam şöyle cevap verdi: "Biz huzur içinde uykuya yatmıştık ama uyandığımızda kendimizi cehennem çukurunda bulduk." "Nasıl oldu bu?" "Bu dünyaya düşkünlüğümüz, günahkârlara uşaklık etmemiz yüzünden." Hz. İsa, "Bu dünyaya düşkünlüğünüz nasıldı?" diye sordu. Adam, "Bir çocuğun anasına olan düşkünlüğü gibi, o yaklaştığında mutlu oluyorduk, gittiğinde üzülüp onun için ağlıyorduk." dedi. Hz. İsa sordu, "Neden öteki köylüler bana cevap vermedi?" "Çünkü onlar ateş zincirlerine vuruldu, Sert, güçlü melekler başlarında bekliyordu" dedi adam. Hz. İsa sordu, "Peki, neden içlerinden sadece sen çıkıp da bana cevap verdin?" Adam: "Çünkü ben onların yanındaydım ama onlardan biri değildim, felaket onları vurduğunda beni de vurdu. Ben cehennemin kenarında asılı kaldım, oradan kaçacak mıyım, yoksa içine mi gömüleceğim bilmiyorum" dedi. Hz. İsa havarilerine şöyle buyurdu: "Doğrusu; öğütülmemiş tuzla arpa ekmeği yemek, kıldan yapılma eşyalar giymek, gübre yığınlarının üzerinde uyumak, bu dünyada güven içinde yaşamak ve huzurlu olmak isteyen bir insan için yeter de artar bile."

Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya, Mevzuatü'r-Resail*'de, 2:128-129, alıntı no. 282. Şu eserlerle karşılaştırınız: İbn Babuya, *İlal*, 2:151-152, Gazali, *İhya*, 3:201 (Asin, s. 371-372, no. 39; Mansur, no. 123; Robson, s. 95-96).

Hz. İsa'nın bir ölüyle konuştuğu yeniden dirilme kıssası. "Sert, güçlü melek" sözü Kur'an 66:6'da geçmektedir. Bu aynı zamanda cehennemin ilk tasvirlerinden biridir. Kıssa daha önce de karşılaştığımız bir öğütle bitmektedir. 42. ve 67. vecizelere bakınız.

114 Hz. İsa şöyle dedi: "Siz değersiz olan dünya için çalıştınız, daha değerli olan öteki dünyayı boş verdiniz; bütün ölümler üzerinize gelecek."

Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya, Mevzuatü'r- Resail*'de, 2:129-130, alıntı no. 286.

"Efdal olan" öteki dünya ile karşılaştırılan "değersiz" dünya imgesi ilk Müslüman zahitlerden birine atfedilen bir vecizede de geçmektedir. İbn'd-Dünya'nın eserinde bu vecizeyi takip eden alıntıya bakınız (no. 287).

115 Hz. İsa şöyle dedi: "Dünyevi şeylerin peşinde koşan deniz suyu içene benzer. Ne kadar çok içerse, o kadar susar ve sonunda ölür."

Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya, Mevzuatü'r- Resail*'de, 2:146, alıntı no. 342. Şu eserlerle karşılaştırınız: Ibni Hamdun, *Tezkire*, 1:249, no. 638; Gazali, *İhya*, 3:212 (Asin, s. 378, no. 48; Mansur, no. 130; Robson, s. 69); ibn Asakir, *Sirat*, s. 147, no. 150.

Deniz suyunun acı tadına Kur'an'da iki yerde, 25:53 ve 35:12'de, değinilmektedir. Bu vecize aynı zamanda Suriye yazınında da vardır. Bu konuda E. A. Wallis Budge'nin *The Laughable Stories Collected by Mar Gregory John Bar-Hebraeus* (Londra: Luzac, 1897) adlı eserinde sayfa 28'de Hintli bir bilgeye atfedilen no. 110'a bakınız.

116 Hz. İsa şöyle dedi: "Ey havariler bu dünyada zahit olun, böylece bu dünyadan kaygı duymadan göçersiniz."

Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya, Mevzuatü'r- Resail*'de,, 2:146, alıntı no. 344.

117 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Ey kötü âlimler, vay halinize! Rezil bir dünya ve felaket getiren arzular uğruna cenneti harcadınız, Mahşer Gününün dehşetini unuttunuz."

Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya, Mevzuatü'r-Resail*'de 2:158, alıntı no. 377.

92. ve 94. vecizelere bakınız.

118 Hz. İsa'nın Şeytan'a bakıp şöyle dediği rivayet edilir: "İşte dünyanın direği. Bu dünya Şeytan'ın çıktığı ve Şeytan'ın arzu ettiği yerdir. Ben onunla dünyadaki hiçbir şeyi paylaşmıyorum, başımın altına koyduğum taşı bile. Ayrılana kadar, dünyada çok gülmeyeceğim de."

Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya, Mevzuatü'r-Resail*'de, 2:168, alıntı no. 409.

Burada "direği" diye tercüme edilen, Arapça metindeki *urkun* kelimesi ilginç bir kelimedir. *Urkun* eski sözlüklerde *rkn* köküne dayandırılır, hükümdar ya da yüksek rütbeli kişi anlamına geldiği kabul edilir. Fakat bu sözlükler sıklıkla *urkun*'u İslamiyet döneminde de hüküm süren astığı astık, kestiği kestik eski İran hükümdarlarına verilen ad olan *dikhan*la bir tutar. Bu yüzden bu kelimenin gerçekten Arapça kökenli olup olmadığı konusunda şüpheler devam etmektedir. Bu kelimeyi Gnostik İnciller'de geçen *arkhon*'lar olarak tanımlamak insana çekici geliyor. Bu *arkhon*'lar sözde dünya hükümdarlarıdır ve bunlardan biri de Şeytan'dır. Başın altında duran taş imgesi bir sonraki vecizede de geçmektedir.

119 Hz. İsa bir ara başını bir taşa yaslamıştı. O sırada Şeytan Hz. İsa'nın yanından geçmekteydi. "Görüyorum ki, sonunda bu dünyada hoşuna gidecek bir şey bulmuşsun!" dedi. Hz. İsa taşı başının altından alıp Şeytan'a attı ve şöyle dedi: "Bu taşı, yanında da bu dünyayı al! İkisine de ihtiyacım yok."

Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya, Mevzuatü'r-Resail*'de, 2:168, alıntı no. 410. Şu eserlerle karşılaştırınız: Miskaveyh, *Hikmetü'l-Halide*, 129 (burada Şeytan yerine "aylak bir kimse" geçmektedir); Gazali, *İhya*, 4:11 (değişik) (Asin, s. 392-393, no. 63; Mansur, no. 145; Robson, s. 70); ibn Asakir, *Sirat*, s. 127, no. 112.

Bu güzel kıssada Şeytan, Hz. İsa'nın en sonunda dünyaya ait bir rahatlığa kapıldığını söyleyerek onunla alay etmektedir. Taşla ilgili 47. ve 71. vecizelere de bakınız.

120 Hz. İsa'ya, "Bize bir amel öğret ki Allah bizi çok sevsin." dediler. Hz. İsa, "Bu dünyadan nefret edin, Allah sizi sevecektir." dedi.

Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya, Mevzuatü'r-Resail*'de, 2:170, alıntı no. 415. Şu eserlerle karşılaştırınız: Gazali, *İhya*, 3:201 (Asin, s. 373, no. 41; Mansur, no. 125; Robson, s. 67).

Burada Yuhanna 15:18-19 ile benzerlikler vardır. Bu dünyadan nefret edilmesine dair emir Mısırlı çöl papazlarının vecizelerinde de hayli sık geçer. Örneğin, Ward'ın *The Sayings of the Desert Fathers* adlı eserinde 8. sayfadaki no. 33'e bakınız.

121 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Ey havariler, dünyanın kötülüklerine rağmen memnun olun, ama imanınız bütün ve sahih kalsın. Aynı, bu dünyanın insanlarının, dindeki zorluklarla tatmin olup dünyalarının bütün ve sahih kalması gibi."

Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya, Mevzuatü'r-Resail*'de, 2:179, alıntı no. 449.

Âdâb üslubunda hoş bir anlatım biçimi.

122 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Allah, kullarının bir zanaat öğrenerek kendilerini geçindirebilmelerinden hoşlanır, lakin dini ilim öğrenerek bunu zanaata dönüştürmelerinden hoşlanmaz."

Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya, Mevzuatü'r-Resail*'de, 2:95, alıntı no. 316.

Bir insanın rızkını kazanması konusunda 247. vecizede geçen yeniden dirilme olayına bakınız. Fakat yukarıdaki vecizelerde de görüldüğü gibi, dini bilgi sahibi olmak çok ağır sorumluluklar yüklemektedir.

123 Allah'ın Hz. İsa'ya gönderdiği vahiylerden biri de şöyledir: "Allah kullarına nimetlerinden ihsan ettiğinde, kulları için tek doğru ve münasip şey Allah'a alçakgönüllülükle şükretmektir."

Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü'ş-Şükrülillah, Mevzuatü'r-Resail*'de, 3:53-54, alıntı no. 127. Şu eserle karşılaştırınız: Gazali, *İhya*, 3:332 (Asin, s. 391, no. 58; Mansur, no. 140; Robson, s. 78).

Müslüman geleneğine göre, buradaki konuşmacı Mekke zulmünden kaçmış Müslüman bir topluluğu ağırlayan Habeşistanlı Necaşi'dir. Müslümanlar bir gün onu yerde otururken buldular. Rivayete göre, onlara Müslümanların bir zafer kazandığını öğrendiğini, bunun için Allah'a çok şükrettiğini söyledi. Ve sonra onlara Hz. İsa'nın bu vecizesini okudu. Müslüman kaynaklarında Necaşi, Hz. Muhammed'in üstlendiği görevi takdir etmiş dindar bir Hıristiyan kral olarak sık sık geçer. Necaşi gerçek imanın timsali olmuştur. İnsanlar Allah'a şükrederlerse, Allah'ın ihsanının kat be kat artacağı Kur'an 14:7'de de geçmektedir.

124 Zekeriyaoğlu Yahya, Meryemoğlu İsa ile karşılaştı. Hz. Yahya'nın yüzü gülüyordu, sevinçliydi ama Hz. İsa'nın suratı asıktı, kasvetliydi. Hz. İsa Hz. Yahya'ya şöyle dedi: "Kendini rahatta hissedenler gibi gülümsüyorsun." Hz. Yahya Hz. İsa'ya, "Sen de umutsuzluğa düşenler gibi suratını asmışsın" dedi. Allah şunu vahyetti: "Yahya'nın yaptığı bizim için daha kıymetlidir."

Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitab'ül-İhvan*, s. 190 (no. 136). Şu eserlerle karşılaştırınız; ibn Abd Rabbihi, *İkd*, 6:380 (Asin, s. 544, no. 120; Mansur, no. 21; Robson, s. 108); aynısı, 6:380-381 (Asin, s. 544, no. 121; Mansur, no. 22; Robson, s. 108-109); Ebu Hayyan, *Besair ve'z-Zehair*, 7:197 (no. 379), aynısı, *Risaletü fi's-Sadaka ve's-Sadık*, s. 105; İbn Akil, *Kitabü'l-Fünun*, 2: 635-636; ibn Asakir, *Sirat*, s. 200, no. 246; Damiri, *Hayat*, 2:205 (Mansur, no. 233).

Hz. İsa ile Hz. Yahya arasındaki bu konuşma umutsuzlukla neredeyse aynı anlama gelen aşırı zahitliği belki de üstü kapalı bir biçimde eleştirmektedir. Bu vecize Müslümanlar tarafından Allah'ın sonsuz merhametinin bir işareti olarak yorumlanır. Vecizenin en sonunda, Allah'ın vahyettiği sözlere bakınca Hz. Yahya'nın bazı yönlerden Hz. İsa'dan daha az değerli görülmediği anlaşılmakta. Kıssa, Demokritos ve Heraklitos arasında geçen konuşmayı içeren çok bilinen bir Yunan hikâyesini anımsatıyor. Montaigne'in *Denemeler* adlı eserinde (Harmondsworth: Penguin, 1960) 132. sayfaya bakınız. Aynı fikirler ilk Müslüman âlimlerden Hasan el-Basri ve İbn Sirin'e de (ö. 110/728) atfedilmektedir. Bkz. İbn Sa'd *Tabakat* 7:162.

125 Hz. İsa'ya şöyle dediler: "Bize bir amel göster ki onunla cennete girebilelim." Hz. İsa, "Hiç konuşmayın" dedi. Onlar, "Biz bunu asla yapama-

yız" dediler. Hz. İsa şöyle cevap verdi: "O zaman, sadece güzel şeyler konuşun."

Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü's-Samt ve Âdâbü'l-Lisan*, s. 215 (no. 46). Şu eserlerle karşılaştırınız; Miskaveyh, *Hikmet*, s. 123; Gazali, *İhya*, 3:107; ibn Asakir, *Sirat*, s. 158, no. 172 (Mansur, no. 110).

Sükûnet içinde olmanın erdemi Yakın Doğu hikmet edebiyatında çok sık işlenen bir konudur. Bu vecize İbn Ebi'd-Dünya'nın sükûnet üzerine yazılmış bir eserinden alınmıştır. Buna benzer vecizeler Hz. Muhammed'e de atfedilmiştir. Örneğin, bkz. İbn Mübarek, *Kitabü'z-Zühd* s. 125. no. 368.

126 Hz. İsa şöyle dedi: "Çok yalan söyleyen güzelliğini yitirir; sürekli kavga eden şerefini yitirir; çok üzülenler hasta olur; şahsiyeti kötü olanlar da ancak kendilerine zulmederler."

Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü's-Samt ve Âdâbü'l-Lisan*, s. 276-277 (no. 133). Şu eserlerle karşılaştırınız; Gazali, *İhya*, 3:114; ibn Asakir, *Sirat*, s. 160, no. 175; Varram, *Mecmua*, 2:176 (değişik) (Mansur, no. 112).

Bu vecizedeki fikir zahitlikten ziyade Âdâb'a özgü görünmektedir.

127 Hz. İsa ile havarileri bir köpek leşinin yanından geçiyordu. Havarileri şöyle dediler: "Ne kadar iğrenç kokuyor." Hz. İsa ise, "Dişleri ne kadar beyaz" dedi. Hz. İsa, bunu, onlara iftiradan uzak durmaları konusunda bir ders vermek için söylemişti.

Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü's-Samt ve Âdâbü'l-Lisan*, s. 385-386 (no. 297). Şu eserlerle karşılaştırınız; Gazali, *İhya*, 3:140; Varram, *Mecmua*, 1:117; ibn Asakir, *Sirat*, s. 157, no. 170 (Asin, s. 365, no. 29; Mansur, no. 114; Robson, s. 45).

Bu ve bunu takip eden vecize belki de bir bütün olarak ele alınmalıdır. Her ikisi de klasik Müslüman anlayışında tiksinti uyandırıcı olarak görülen hayvanlara değinir. Bu anlayışa göre domuz pis bir hayvandır, bir köpeğe dokunmak ise birçok Müslüman fakihe göre abdest almayı gerektirir. İki vecize de bu yüzden Müslüman geleneğine bir anlamda ters düşmektedir.

Yine de hiçbiri Müslüman hukukuna tamamen ters düşmez. Her ikisi de Hz. İsa'nın davranış biçimleri hakkında bilgi vermektedir. Müslüman aktarıcı Hz. İsa'nın vecizelerine kazandırmak istediği geçerliliği bu vecizeleri İslam geleneğine uyuşmayacak bir hale getirerek gölgelemiyor mu? Öyle olsa da, bu iki vecize İncil'deki Hz. İsa tarafından da söylenmiş olabilir. Yukarıda Varram'ın eserinde geçtiği gibi, bu vecizede de Hz. İsa'nın havarilerine ölü bir köpeğe dahi iftira atmamaları konusundaki uyarısına yer verilmeye çalışılmış.

Asin, külliyatının sonundaki ekler kısmında (s. 605) ünlü şarkiyatçı Ignaz Goldziher'in kendisine bu vecizeyle ilgili yazdığı mektuba yer vermiştir. Mektupta, Goldziher vecizenin kuşku götürmeyecek bir biçimde Budist kaynaklara dayandığını söyler. Bu iddiayı henüz teyit edemedim.

128 Bir domuz Hz. İsa'nın yanından geçiyordu. Hz. İsa, "Uğurlar olsun" dedi. Domuz, "Ey Ruhullah, sen bunu bir domuza nasıl söyleyebiliyorsun?" diye sordu. Hz. İsa, "Dilimi kötü söze alıştırmaktan sakınırım" diye mukabele etti.

Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü's-Samt ve Âdâbü'l-Lisan*, s. 392 (no. 308). Şu eserlerle karşılaştırınız; Gazali, *İhya*, 3:116; ibn Asakir, *Sirat*, s. 157, no. 170 (Asin, s. 365, no. 28; Mansur, no. 113; Robson, s. 45).

127. vecizenin yorumlarına bakınız.

129 Hz. İsa havarilerine şöyle sordu: "Üstü rüzgârdan açılmış uyuyan bir adamın yanından geçerken ne yapardınız?" Onlar, "Onu örterdik" dediler. Hz. İsa, "Hayır, aksine örtülü yerlerini de açardınız" dedi. Böylece birinin kötü sözlerini duyup da daha da ileri giderek kötülüğe kötülük ekleyen insanların nasıl davrandığını anlatmış oldu.

Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü's-Samt ve Âdâbü'l-Lisan*, s. 573 (no. 645). Şu eserlerle karşılaştırınız; Gazali, *İhya*, 2:175; Sühreverdî, *Avarif*, 4:48, ibn Asakir, *Sirat*, s. 154, no. 165 (Asin, s. 358, no. 16; Mansur, no. 101; Robson, s. 44).

İncil'de buna paralel konular için Asin'in yorumlarına bakınız. Burada da bir tür cilalama söz konusudur, İsa'nın sorduğu sorudaki gizli niyet açığa çıkarılmak istenmektedir. Yine Müslüman yayıncının Hz. İsa'nın vecizesinde

gizli olan dersi ortaya çıkarmak istediği görülmektedir. Bir kimsenin arkasından konuşmayı yasaklayan emirler Kur'an'da ve Hadisler'de sık sık geçer.

130 Hz. İsa şöyle dedi: "Allah katında en büyük günahlardan biri Allah'ın bir kulunun 'Allah biliyor ki ...' demesi, fakat Allah'ın bildiğinin öyle olmamasıdır."

Ebubekir ibn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Kitabü's-Samt ve Âdâbü'l-Lisan*, s. 608-609 (no. 727). Şu eserlerle karşılaştırınız; Ebu Nuaym, *Hilyat*, 6:125 (ufak değişikliklerle); (Mansur, no. 78); ve Gazali, *İhya*, 3:138 (Asin, s. 571, no. 167; Robson, s. 57-58).

Bu vecize yalancı şahitliği, yalan yere yemin etmeyi kınayan bir vecizedir.

131 Hz. İsa'ya akıl danıştılar. O şöyle dedi: "Eğer önünüze, biri sizi ilgilendiren, öteki de Allah'ı ilgilendiren iki konu çıkarsa, önce Allah'ı ilgilendiren konuyu çözmeye başlayın."

Hakim et-Tirmizi (ö. 285/898), *Salat ve Mekasidiha*, s. 119.

Tirmizi'nin hadis külliyatı Sünni İslam'da muteber sayılan altı külliyattan biridir.

Bir insanın kendisini Allah'tan üstün görmesi, kendisini Allah'tan üstün tutması o insanın tekebbür ettiğini göstermekte, tekebbür ise Kur'an'da olduğu gibi İncil'de de en büyük günahlardan biri sayılmaktadır. "Allah'ı en üstün tutmanın" gerekliliği Sufi metinlerinde çok sık geçer. Vecizede gizli bir Sufi havası olduğunu söylemek mümkündür.

132 Hz. İsa buyurdu ki; "Ulema üç çeşittir: Allah'ı ve O'nun emirlerini bilenler, Allah'ı bilenler ama onun emirlerini bilmeyenler ve Allah'ın emirlerini bilenler ama Allah'ı bilmeyenler."

Hakim et-Tirmizi (ö. 285/898), Asin'de alıntılanan, s. 601 (no. 225), Mansur, no. 239, Robson, s. 61. Bu vecizenin alındığı kaynağın açıklaması için s. 534'te Asin'e bakınız.

Burada da Allah'ın emirlerini bilen âlimlerin fakihler, fakat Allah'ı bilenle-

rin Sufiler olduğu iddia edilebilir. Sufilik, akli bilgi (*'ilm*) ve doğrudan deneyimler sonucu elde edilen bilgi (*ma'rifet*) arasında ayrım yapmakta ve ikinciyi kendi özel alanı olarak görmektedir.

Hz. İsa şöyle dedi: "Ateşin yakıp kül edemediğini çoğaltın." "Peki, bu nedir?" diye sordular. Hz. İsa cevap verdi: "Sâlih amellerdir."

Ebu Abbas el-Müberred (ö. 285/898), *Fazıl*, s. 35. Şu eserle karşılaştırınız: Gazali, *İhya*, 3:240 (Asin, s. 379, no. 51; Mansur, no. 133; Robson, s. 46).

Müberred tanınmış bir dilbilgisi uzmanı ve Âdâb antolojisi yazarıdır. Yakıp kül eden ateş hem İncil'de hem de Kur'an'da geçen bir imgedir.

134 Hz. İsa'nın şöyle dediği rivayet edilir: "Eğer insanlara ihtiyaç duyarsanız, az yiyin ve kenardan yürüyün."

Ebu Abbas el-Müberred (ö. 285/898), *Kâmil*, 1:210.

Bu vecize alçakgönüllülüğü ve iyi amel işlemeyi öğütlemektedir. 101. vecizeye bakınız.

135 Hz. İsa hiçbir eve ya da köye yerleşmeden sürekli seyahat ederdi. Eşyaları kaba kıldan ya da deve derisinden yapılmış bir aba ve iki eski gömlekten (?) ibaretti. Elinde bir değnek taşırdı. Hava kararınca ışığı ay, gölgesi gecenin karanlığı, yatağı yeryüzü, yastığı bir taş ve yiyeceği de yerdeki otlar (?) olurdu. Bazen bütün günlerini ve gecelerini bir şey yemeden geçirirdi. Sıkıntılı zamanlarda mutlu, rahatlık içinde olduğunda ise üzgün olurdu.

Ebu Rifa'a el-Fasavî (ö. 289/902), *Kitabü'l-Ba'di'l-Halk*, s. 333. Şu eserlerle karşılaştırınız: İbn Asakir, *Sirat*, s. 133, no. 120 (değişik).

Ebu Rifa'a Peygamberlerin kıssalarını ilk toplayanlardan biriydi. Bu kıssalar kısa zamanda ayrı bir edebi ve dini tür haline gelmişti. Ebu Rifa'a'nın hayatı ve eserlerine dair bilgi, onun yazdığı metinlerin günümüzdeki baskısında yer alan Raif Huri'ye ait giriş yazısında bulunabilir. Bu eser Kaynakça kısmında yer almaktadır.

Bu metin Hz. İsa'nın görünüşünü tasvir eden ilk metinlerden biridir. Ancak 78. vecizeye bakınız. Bilgelik ve Peygamberlere dair klasik Arap eserlerinde bilgelerin ve Peygamberlerin dış görünüşleri ve günlük yaşamlarıyla ilgili birçok tasvirle karşılaşırız. Hz. İsa'nın görünüşüyle ilgili bu özel tasvirin kaynağı tam olarak belli değildir. Öte yandan Hz. Muhammed'in dış görünüşü ve günlük hayatı çok iyi bilindiğinden ve ince ayrıntılarına kadar kaydedildiğinden Müslüman râviler daha önceki Peygamberlere dair de aynı şeyleri yapmayı uygun görmüş olabilirler. Böylece kendisinden önce gelen Peygamberler Hz. Muhammed'le aynı çizgide görünebilecekti. Seyahat eden zahit Hz. İsa imgesi her halükârda bu vecizede en çok öne çıkan öğedir.

Metinde tam olarak anlaşılamadığı için soru işaretleriyle gösterilen iki yer bulunmaktadır.

136 Hz. İsa havarilerine şöyle dedi: "Eğer kaba yünden yapılmış giysiler giymezseniz, arpa yemekten ve toprağın üstünde uyumaktan mutluluk duymazsanız Allah'ın ihsanına nail olamazsınız."

Ebu Rifa'a el-Fasavi (ö. 289/902), *Kitabü'l-Ba'di'l-Halk*, s. 337. Şu eserle karşılaştırınız: Ebu Nuaym, *Hilyat*, 5:92 (Mansur, no. 71).

Kaba yünden yapılmış giysi (suf) ilk Sufilerin giydiği ortak giysi ve onların sembolüydü. Bu giysi "Sufi" kelimesinin anlamını da açıklamaktadır: "Yün giyen". Bu vecize Sufiliğin vecizelere girdiğini göstermektedir.

HS 4. Yüzyıl / MS 10. Yüzyıl

137 Hz. İsa'ya sordular, "Senin öğretmenin kim?" "Hiç kimse" dedi Hz. İsa. "Ben cehaletlerin en çirkinini gördüm ve ondan sakındım."

ibn Abd Rabbihi (ö. 328/940), *İkdü'l-Farid*, 2:442 (Mansur, no. 6). Şu eserlerle karşılaştırınız: Maverdi, *Âdâb*, 210; ve Gazali, *İhya*, 3:63 (Asin, s. 361, no. 19; Mansur, no. 104; Robson, s. 44).

İbn Abd Rabbihi Arapça Âdâb geleneğinin en tanınmış antolojilerinden birinin yazarıdır. Hayatı ve eserleri için *İslam Ansiklopedisi* 2'ye bakınız.

Hz. İsa, bu vecizede, bir edip gibi, yani nazik bir âlim gibi gösterilmektedir. Hz. İsa burada cehalet ve çirkinlik arasında sert bir ahlaki yargıdan ziyade zihinsel ya da estetik bir benzerlik kurmaktadır. Ancak burada "cehalet" olarak tercüme edilen kelime aynı zamanda konuşma şeklindeki ya da davranışlardaki saldırganlığa da işaret ediyor olabilir. Bu yüzden Hz. İsa sözde ya da davranışlarda aşırıya kaçılmaması konusunda uyarıyor olabilir. Öte yandan, aşırılıktan kaçınma ediplerin yaşam tarzlarına özgüdür.

138 İncil'de geçen, Allah'ın Hz. İsa'ya gönderdiği vahiylerden biri de şudur: "Biz sizi hasretle doldurduk ama siz hasretlik çekmediniz, biz sizin için ağıt yaktık ama siz ağlamadınız. Elli yaşındaki adam, sen ne sundun ve ne sakladın? Atmış yaşındaki adam, senin hasat zamanın yaklaşıyor! Yetmiş yaşındaki adam, hesabını yap şimdi."

> İbn Abd Rabbihi (ö. 328/940), *İkdü'l-Farid*, 3:145 (Asin, s. 543, no. 116; Mansur, no. 14; Robson, s. 52).

Öteki birkaç vecize gibi bu da karma bir vecizedir. İlk kısmı Matta 11:17 ve Luka 7:23'e benzemektedir. İkinci kısım ise birincisi kısımla bağlantısız görünüyor. İnsanlara yaşlarıyla seslenilmesine Yakın Doğu bilgelik edebiyatında sık rastlanır. Örneğin, bkz. Mişneik Risale *Pirkey Aboth*, Hertz'de *The Sayings of the Fathers* s. 81 no. 24.

139 Hz. İsa su için, "Bu benim babamdır" ve ekmek için, "Bu benim annemdir" derdi. Onların ana baba gibi insanı beslediğini anlatmak istemişti.

> İbn Abd Rabbihi (ö. 328/940), *İkdü'l-Farid*, 6:290 (Mansur, no. 20). Şu eserle karşılaştırınız: İbn Sida, *Muhassas*, 13:173-174 (Asin, s. 568,159; Mansur, no. 85; Robson, s. 90).

Bu vecizenin, Aşai Rabbani Âyini'nin Müslümanlarca anlatımı olduğu söylenebilir. 49. vecizeye bakınız. "Yaşam ekmeği" ve "göklerin ekmeği" söz-

leri İncil'de geçer; bu sözler sembolik anlatım olarak en yoğun Yuhanna 6:32-35'te bulunur. Cahiz ya da Abdülcebbar (ö. 415/1024) gibi ünlü Müslüman âlimler Aşai Rabbani Âyini'nin bire bir yorumunu her zaman reddetmişlerdir. Ekmek ve şarabın et ve kan olarak görülmesini gülünç bulmuşlardır. Bu vecize ve ona eklenen zeyl, olaya kabul edilebilir bir İslami yorum getirmiş görünüyor. Öte yandan apokrif Filip'in İncil'i İncilinde ekmek konusuna Hz. İsa'nın getirdiği bir yorum da vardır. Bu konuda bkz. Layton, *Gnostic Scriptures* s. 331, alıntı 11.

140 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Kötülük yapan kimse bulaşıcı hastalık taşır; lanetlinin yanında olanlar öldürür. Bu yüzden beraber olduğunuz kimselere dikkat edin."

Muhammed ibn Yakub el-Kuleyni (ö. 329/941), *Usulû'l-mine'l-Kafi*, 2:640.

Kuleyni önemli bir Şii hadis âlimi ve kelamcıdır. Hayatı ve eserlerine dair *İslam Ansiklopedisi 2*'ye bakınız. Bu vecizenin Arapça'sında vecizeye bir atasözü havası kazandıran kafiyeler vardır, fakat tercümede bu kafiyeleri korumak mümkün değildir.

141 Hz. İsa'nın şöyle dediği rivayet edilir: "Allah'ın kulları arasında taltif ettiği kişi, O'nun yarattığı her şey tarafından da taltif edilmelidir."

Ebubekir ibn Kutiyye (ö. 367/977), *Tarihü'l-İftitahi'l-Endülüs*, s. 60 (Asin, s. 539, no. 107; Mansur, no. 23; Robson, s. 51).

İbn Kutiyye Müslümanların İspanya'yı fethini anlatan ve büyük olasılıkla Vizigot Hıristiyan kökenli bir tarihçidir. Bu vecize Yuhanna 12:26"nın bir benzeridir.

142 İncil'de şöyle yazar: "Ey ademoğlu, kızgın olduğun zaman beni hatırla, ben de kızgın olduğumda seni hatırlayacağım. Benim sana verdiğim destekle mutlu ol, çünkü bu senin kendine vereceğin destekten daha kıymetlidir."

Ebu el-Leys Semerkandî (ö. 373/983), *Tenbihü'l-Gafilin*, s. 73 (Asin, s. 533, no. 133; Mansur, no. 33; Robson, s. 79).

Semerkandi tanınmış bir fakihti. İncil'de bu vecizeye benzeyen herhangi bir bölüm bulunmamaktadır. Vecize, kudsi hadis biçimindedir. Bu vecize Allah ve Yunus Peygamber arasında geçen konuşmanın yer aldığı Yunus 4:1 ile devamına ve İlahiler'e benzemektedir. Müminin tek dostunun Allah olduğu Kur'an'da da çok sık geçer.

143 Hz. İsa İsrailoğullarına şöyle dedi: "Yanlış yapanı kötü davranışlarla ödüllendirmeyin, çünkü bu sizin Allah katındaki değerinizi yok eder."

Ebu el-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983), *Tenbihü'l-Gafilin*, s. 75 (Asin, s. 533, no. 134; Mansur, no. 34; Robson, s. 55).

Bu Matta 5.39'un bir benzeridir.

144 Hz. İsa'nın zamanında mal mülk hırsı yüzünden kendisine Mel'un lakabı takılan bir adam vardı. Bir gün bir askeri sefere giden bir adam Mel'un'un yanına gelip şöyle dedi: "Ey Mel'un, eğer savaşabilmem için bana birkaç silah verirsen cehennem ateşinden kurtulacaksın." Fakat Mel'un onu dinlemedi ve hiçbir şey vermedi. Adam Mel'un'un yanından ayrıldıktan sonra Mel'un kararından dolayı pişmanlık duyup adamı geri çağırdı, ona kılıcını verdi. Adam evine döndüğünde Hz. İsa'yla ve onun yanında yetmiş yıldır Allah'a inanan bir müminle karşılaştı. Hz. İsa adama, "Bu kılıcı nereden buldun?" dedi. Adam, "Onu bana Mel'un verdi" dedi. Hz. İsa yapılan iyilikten memnunluk duydu. Bir zaman sonra, Hz. İsa ve mümin adam kapısının eşiğinde oturan Mel'un'un yanından geçtiler. Mel'un kendi kendine, "Gidip Hz. İsa'nın ve mümin adamın yüzlerine bakacağım" dedi. Mel'un bunu yaptığında mümin adam, "Melun, ateşiyle beni yakmadan ondan kaçacağım" dedi.

Allah Hz. İsa'ya şunu söylemeyi ilham etti: "Benim günahkâr kuluma söyle, 'Kılıcını verip iyilik yaptığın ve Hz. İsa'ya sevgi duyduğun için seni bağışladım.' Ve Mümin adama da, cennette onun komşusu olacağını

söyle." Mümin adam, "Allah şahidim olsun! Ben cennette o adamı istemiyorum, onun gibi komşu istemiyorum" diye mukabele etti. Allahu Teala Hz. İsa'ya şu sözü ilham etti: "Sen benim emirlerimden hoşnut olmuyorsun ve benim kulumu yeriyorsun. Bu yüzden cehennemde lanetli olacaksın. Sizin yerlerinizi değiştirdim. Senin cennetteki yerini bu kuluma, onun cehennemdeki yerini de sana verdim."

> Ebu el-Leys es Semerkandî (ö. 373/983), *Tenbihü'l-Gafilin*, s. 114 (Asin, s. 554-555, no. 137; Mansur, no. 37; Robson, s. 109-110). Şu eserlerle karşılaştırınız: Ebu Nuaym, *Hilyat*, 8:147 (ufak değişikliklerle); Kuşeyri, *Risale*, s. 73 (ufak değişikliklerle); Gazali, *İhya*, 4:150 (ufak değişikliklerle) (Asin, s. 395, no. 67; Mansur, no. 149; Robson, s. 99-100); ve ibn Kudema, *Kitabü't-Tevvabin*, s. 80-81.

Bu, her bir karakterin özel ahlaki rolleri olduğu türden ahlaki dersler veren bir kıssadır. Mel'un lanetli ve tamahkâr bir adam, dindar bir savaşçı, mümin ise kendi haklılığından emin olan bir zahittir; Hz. İsa da onların arasında hepsinin nihai kaderini belirleyecek vahiyleri alan biridir. Ahlak dersi veren bu uzun kıssalar Hz. İsa'nın kıssalarını oluşturan külliyatta daha fazla yer almaya başlamıştır. Kaynakları tam olarak bilinememektedir. Bu kıssa kısmen Luka 18:9-14'teki Ferisilerle tahsildarın hikâyesine benzemektedir. Fakat buradaki İslami mesaj hayli açıktır. Her şeyden önce cihadın ya da kutsal savaşın önemi ve ardından pişmanlığın ve lanetlenmenin her zaman mümkün olacağı ele alınmaktadır. Kendi kendini haklı görmek İncil'de de Kur'an'da da sık sık kınanmaktadır. Kıssada vaaz üslubundan kopuş gözlemlenmektedir, çünkü bir ilahinin parçası olacak biçimde kurulmuş gibidir.

145 Hz. İsa elbiseleri çırparak temizleyen bir adamın yaşadığı bir köyden geçiyordu. Köylüler Hz. İsa'ya, "Bu çırpıcı bizim esvaplarımızı yırtıyor, onları bizden saklıyor. Onun bohçasıyla sapasağlam geri gelmesine izin vermemesi için Allah'a dua et" dediler. Hz. İsa, "Ey Allah'ım, onun sırtında bohçasıyla geri dönmesine izin verme" dedi.

Daha sonra çırpıcı yanına üç somun ekmek alıp elbiseleri çırpmaya gitti. Yolda, kırlarda, bayırlarda Allah'a ibadet eden mübarek bir adamla karşılaştı. Adam çırpıcıyı selamlayıp ona, "Karnımı doyurabileceğim ya da

sadece görüp koklayabileceğim ekmeğin var mı? Epeyce bir zamandan beri hiçbir şey yemedim!" dedi. Çırpıcı, adama bir ekmek verdi. Adam, "Allah günahlarını bağışlasın, yüreğini arındırsın" dedi. Bunun üzerine çırpıcı ikinci ekmeği de verdi. Adam, "Allah geçmiş gelecek bütün günahlarını bağışlasın" dedi. Çırpıcı üçüncüyü de verince adam, "Allah sana cennette bir konak nasip etsin" dedi.

Çırpıcı o akşam sağ salim geri döndü; köylüler, "Ey İsa, çırpıcı geri döndü" dediler. Hz. İsa adamı çağırıp, "Söyle bana bugün ne yaptın?" dedi. Adam, "Şu kırlarda gezinen mübarek bir adamla karşılaştım. Onu doyurmamı istedi; ona üç ekmek verdim; her bir ekmek verişimde benim için dua etti" diye cevap verdi. Hz. İsa, "Bohçanı ver de içine bakayım" dedi. Adam bohçayı ona verdi. Hz. İsa bohçayı açtı, içinde zincirlerle bağlanmış bir kara yılan gördü. Hz. İsa, "Ey kara yılan!" dedi. Yılan cevap verdi, "Buyur ey Allah'ın Resulü." Hz. İsa sordu, "Sen bu çırpıcıya gönderilmemiş miydin?" Yılan cevap verdi, "Evet, ama şu kırlarda gezen mübarek bir adam ona gelip ekmek istedi. Ona her ekmek verişinde adam onun için dua etti. Orada duran bir melek de 'Amin!' dedi. Allah da beni zincirlemesi için bir başka melek gönderdi." Hz. İsa, "Çırpıcı, işine devam et. Yaptığın iyiliğin karşılığı olarak aldığın dualardan ötürü Allah seni bağışladı" dedi.

Ebu el-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983), *Tenbihü'l-Gafilin*, s. 116 (Asin, s. 555-556, no. 138; Mansur, no. 38; Robson, s. 111-112).

Yine ahlak dersi veren bu kıssa taşıdığı ruh ve yapısı itibariyle 144. vecizeye benzemektedir. Bir günahkârın tövbe etmesi bu kıssanın ana temasıdır. Çırpıcılar şimdinin kuru temizleyicileri gibiydi. Modernite öncesi İslam toplumlarında pek hoş görülmeyen ve çoğunlukla hilekârlıkla bir tutulan bir meslekti çırpıcılık. Bilge yılan imgesi İncil'de de geçer. Matta 10:16'ya bakınız.

146 Hz. İsa'nın tuttuğu oruç gibi oruç tutmak istiyorsanız; o, orucu her vakit tutar, arpadan başka bir şeyle yaşamazdı. Her zaman kaba kıldan giysiler giyer, gece olduğunda nerede ise oraya çöker, şafak sökene dek ibadet ederdi. İki rekat namaz kılmadan bir yerden ayrılmazdı. Ama eğer onun anne-

si Meryem'in tuttuğu oruç gibi oruç tutmak isterseniz; o, bir seferde iki gün oruç tutar, sonra iki gün yerdi.

Ebu el-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983), *Tenbihü'l-Gafilin*, s. 125 (Asin, s. 557, no. 139; Mansur, no. 39; Robson, s. 74-75).

Üzerinde düşünülsün ve örnek olsunlar diye değişik Peygamberlerin ve zahitlerin oruç alışkanlıkları zahitlerin kitaplarında sıklıkla yazılırdı. Hz. İsa'nın Müslüman geleneklerine uygun oruç tutması, hacca gitmesi ve yaptığı öteki şeyler, o ve ondan önceki Peygamberlerin de aslında Müslüman olduklarını teyit etmek için yazılmıştır.

147 İncil'de şöyle yazar: "Kötülük eken pişmanlık biçer."

Ebu el-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983), *Tenbihü'l-Gafilin*, s. 135 (Asin, s. 558, no. 140; Mansur, no. 40; Robson, s. 55).

Eski Ahit'te geçen, Yeni Ahit'te olmayan buna benzer noktalar için Asin'in yorumlarına bakınız.

148 İncil'de şöyle yazar: "Ey ademoğlu, sen merhametli olursan, Allah da sana merhamet eder. Allah'ın kullarına merhamet etmezsen O'nun merhametini nasıl beklersin?"

Ebu el-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983), *Tenbihü'l-Gafilin*, s. 139 (Asin, s. 558, no. 141; Mansur, no. 41; Robson, s. 55).

İncil'de buna benzer konular için Asin'in yorumlarına bakınız.

149 Hz. İsa şöyle dedi: "Eğer kör bir adam sadece başkalarının görmesine yarayan bir lamba taşıyorsa bu onun ne işine yarar? Eğer, lamba karanlık bir evin çatısına konmuşsa, bu, evin ne işine yarar? Hikmetli sözler söylemek, onlara göre hareket etmedikten sonra sizin ne işinize yarar?"

Ebu el-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983), *Tenbihü'l-Gafilin*, s. 156 (Asin, s. 562, no. 144; Mansur, no. 45; Robson, s. 56).

Bir kez daha İncil'deki mecazi ifadeler bu kıssanın son kısmında açık hale getirilmiştir.

151 Hz. İsa bir köyden geçiyordu. Köyün yakınındaki dağdan ağlamalar, inlemeler duyuluyordu. Hz. İsa köylülere, "Bu dağdaki ağlamalar ve iniltiler niyedir?" diye sordu. Köylüler, "Biz bu köyde yaşadık yaşayalı bu dağdan yükselen ağlamaları ve iniltileri işitiriz" dediler. Hz. İsa, "Ey Allah'ım, izin ver de bu dağ benimle konuşsun" dedi. Allah dağı konuşturdu ve dağ, "Ey İsa, benden ne istiyorsun?" dedi. "Söyle bana niye ağlıyorsun?" diye sordu Hz. İsa. Dağ, "Benden putlar yonttular, sonra da Allah'a değil onlara taptılar. Korkarım ki, Allah beni cehennem ateşine atacak, çünkü Allah'ın 'Yakıtı insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının' dediğini duydum." Allah Hz. İsa'ya, dağa söylemesi için şöyle ilham etti: "Selamette ol, çünkü seni cehennemden kurtardım."

Ebu el-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983), *Tenbihü'l-Gafilin*, s. 216 (Asin, s. 564, no. 148; Mansur, no. 49; Robson, s. 114-5). Şu eserle karşılaştırınız: Turtuşi, *Sirac*, s. 466.

Bu, kaynağı belli olmayan ilginç bir kıssadır. Hz. İsa doğayla konuşmakta ve onun sırlarını ortaya çıkarmaktadır. Dağların bile, tövbe etmeleri gerektiğini düşünmeleri gariptir. Hz. Muhammed'in biyografisinde ağaçlar ve kayalar gibi doğadaki bazı nesneler canlı olma işaretleri gösterir ve Hz. Muhammed'e cevap verir. Kur'an 59:21'de "şayet biz bu Kur'an'ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, andolsun onu Allah korkusundan saygı ile baş eğmiş, parça parça olmuş görürdün" denir. Kur'an 22:18'de dünya, güneş, ay, yıldızlar ve dağların "eğilip Allah'a dua ettiği" yazar. Aynı zamanda dağların "Allah'ı tesbih ettiği"ni (*yüsebbihna*) yazan 38:18'e de bakınız. Dağın "Yakıtı insanlar ile taşlar olan ateşten sakının" sözü Kur'an'da 2:24'tendir. Burada hepsi bir bakıma canlı olan, yaratılmış olan her şeyin sınavdan geçeceği söylenmektedir.

149 Hz. İsa şöyle buyurdu: "İnsan, lanetlenenlerin neden lanetlendiğine şaşacağına, kurtulanların nasıl kurtulduğuna şaşmalıdır!"

Ebu el-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983), *Tenbihü'l-Gafilin*, s. 220 (Asin, s. 565, no. 150; Mansur, no. 51; Robson, s. 56).

İncil'deki benzerleri için Asin'in yorumlarına bakınız. Buna çok benzeyen bir vecize Hasan el-Basri'ye atfedilmiştir. Müberred'in *el-Kâmil* adlı eserinde 1;159'a bakınız.

152 Hz. İsa bir kasabadan geçerken orada bir adamla karısı birbirlerine bağırıyordu. "Niye kavga ediyorsunuz?" diye sordu. "Ey Allah'ın Resulü," dedi adam, "Bu benim zevcemdir; iyi, erdemli bir kadındır, ama ben ondan ayrılmak istiyorum." Hz. İsa sordu, "Peki ondan neden ayrılmak istiyorsun?" Adam, "Zevcem yaşlı değildir, ama yüzü kırıştı" dedi. Hz. İsa kadına döndü, "Ey kadın, yüzünün yine kırışıksız olmasını ister misin?" diye sordu. Kadın, "Evet" dedi. Hz. İsa kadına, "Yemek yerken aç gözlülükten sakın, çünkü miden tıka basa dolduğunda genişler, yüzün kırışır." Kadın öyle yaptı, o zaman yüzü yine kırışıksız oldu.

İbn Babuya el-Kummi (ö. 381/991), *İlalü'ş-Şerai*, 2:184.

İbn Babuya tanınmış bir Şii hâkim ve kelamcı idi. Bu ve bundan sonraki iki vecizenin Müslüman İncil'de herhangi bir benzerleri yoktur. Üçü de Hz. İsa'yı bir hekim ya da çeşitli dertlere çareler öneren bir çiftçi olarak anlatır. Hastalıkları iyileştirme yolları İbn Babuya'nın yaşadığı dönemde tıp alanında ve öteki bilim dallarında geçerli olan teoriler hakkında fikir vermektedir. O dönemde Müslümanlar arasındaki yaygın bir görüşe göre Peygamberlik, belli melekeler kesbetmiş, zamanını aşmış kişilere verilirdi. Örneğin, Hz. Musa büyücülüğün çok geliştiği bir dönemde mucize yaratmada en üstün kişiyken Hz. Muhammed güzel konuşmada, Hz. İsa da şifaya kavuşturmada üstün kişiydi.

153 Hz. İsa meyve ağaçlarını kurtçukların talan ettiği bir kasabadan geçiyordu. Ahali bu durumdan Hz. İsa'ya dert yandılar. Hz. İsa, "Çare sizde, ama siz bilmiyorsunuz. Siz ağaç dikerken önce toprak koyuyor, can suyu veriyorsunuz. Bu böyle olmaz. Ağacın köküne suyu önce vermeli sonra da topra-

ğı koymalısınız ki kurtçuklar içine düşmesin" dedi. Hz. İsa'nın tarif ettiği gibi yapmaya başladılar ve sıkıntıları sona erdi.

İbn Babuya el-Kummi (ö. 381/991), *İlalü'ş-Şerai*, 2:261.

152. vecizeye bakınız.

154 Hz. İsa sarı benizli, mavi gözlü insanların yaşadığı bir kasabadan geçiyordu. Bu insanlar hastalıklarından ötürü Hz. İsa'ya dert yanıp ağlaştılar. Hz. İsa onlara, "Çare sizdedir. Eti yıkamadan pişirip yiyorsunuz. Bu dünyada her şey kirlenir" dedi. O günden sonra etleri yıkadılar ve hastalıkları kayboldu. Bir keresinde de Hz. İsa, insanların dişlerini kaybetmekten, yüzlerinin şişmesinden şikâyet ettiği bir kasabadan geçiyordu. Ahali Hz. İsa'ya dert yandı, Hz. İsa onlara şöyle dedi: "Siz ağızlarınız kapalı uyuyorsunuz. Midenizdeki hava ağzınıza geliyor, ama oradan çıkamayınca dişlerinizin köküne yerleşiyor, yüzünüzü de şişiriyor. Uyurken ağzınızı açık tutun ve bunu alışkanlık haline getirin." Öyle yaptılar ve hastalıkları geçti.

İbn Babuya el-Kummi (ö. 381/991), *İlalü'ş-Şerai*, 2:262.

152. vecize için yazılan yoruma bakınız.

155 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Bu dünyada merhamet gösterenler öteki dünyada merhamet göreceklerdir."

Ebu Hasan el-Emîrî (ö. 381/992), es-Saadet ve'l-İs'ad, s.311.

Emîrî, özellikle ahlak konusunda eserler vermiş bir filozoftu. Hayatı ve eserleri hakkında *İslam Ansiklopedisi 2*'ye bakınız. Bu vecize Hz. İsa'nın mübarek kişiler hakkında İncil'de bulunan sözlerinden birinin tekrarı gibi görünüyor. Matta 5:7 ile karşılaştırınız.

156 Hz. İsa dünyaya, "Benden uzak dur, domuz!" derdi.

Ebu Talib el-Mekkî (ö. 386/996), *Kûtu'l-Kulûb*, 1:244 (Asin, s.545, no. 123; Mansur, no. 25;

Robson, s. 74) Şu eserle karşılaştırınız: ibn Ebi'd-Dünya, *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya, Mevzuatü'r-Resail*'de, 2:147, alıntı no. 347 (vecize erken dönemlerde yaşamış adı verilmeyen bir zahite atfedilmiştir).

Ebu Talib el-Mekkî Sufi öğretilerinin ve geleneklerinin geliştirilmesinde öncülük etmiş bir kişiydi. Hayatı ve eserleri hakkında *İslam Ansiklopedisi* 2'ye bakınız. Ayrıca yukarıda 60. Vecize'ye bakınız. Ebu Talib önemli eseri *Kûtu'l-Kulûb*'da (Kalplerin Gıdası) Hz. İsa'ya ait pek çok vecizeye yer vermektedir. Bu vecizeler yukarıda adı geçen kaynaklarda gösterilmiştir. Bu vecizede bir kez daha oldukça zahit bir Hz. İsa imgesi karşımıza çıkmaktadır. Bu tasvir Ebu Talib'in kendi katı zahitliğiyle ilişkilendirilebilir.

157 Hz. İsa şöyle dedi: "Sizden, Yüce Allah için yaptığı ibadetlerden dolayı övgüye mahzar olma ve bu dünyanın nimetlerinden faydalanma peşinde olanlar kâmil imana ulaşamazlar."

Ebu Talib el-Mekkî (ö. 386/996), *Kûtu'l-Kulûb*, 1:256. Şu eserlerle karşılaştırınız: Gazali, *İhya*, 4:370 (Asin, s.419, no. 94; Mansur, no. 176; Robson, s. 49), ve Gazali, *Minhacü'l-Abidin*, s.63.

Övgüye ve bu dünyadaki varlıklara karşı kayıtsız kalma fikri, hayatının son dönemlerinde sapkınlığa varan fikirlere sahip olduğu söylenen Ebu Talib'in kendi öğretilerine yakın bir fikirdir.

158 Allah'ın Hz. İsa'ya gönderdiği vahiylerden biri de şöyledir: "Ey ademoğlu, hayatının her gününde bu dünyaya henüz veda etmiş ya da istekleri Allah katına yükseltilmiş kişiler gibi ağla. Bu dünyada temel ihtiyaçlarını karşıladığına şükret; basit ve kaba şeylerle mutlu ol. Sana doğrusunu derim ki, sen sana verilen vakitten daha fazlasına layık değilsin. Bu dünyada edindiğin ve kullandığın her şeyin hesabı tutuluyor. Doğru yolda ol, çünkü hesap vermeye çağrılacaksın. Doğru yolda olana ne vaat ettiğimi bilseydin, hemen ruhunu teslim ederdin."

Ebu Talib el-Mekkî (ö. 386/996), *Kûtu'l-Kulûb*, 1:256 (Asin, s. 545, no. 124; Mansur, no. 27; Robson, s. 78-79).

Bu kısım, bir insanın ömrünün ağlamakla, kendi kendini helak etmeye va-

racak derecede feragat etmekle geçmesini emreden bir kudsi hadistir. Burada, sıradan dindar bir Müslüman için, o dönemin kabul edilebilir davranışlarının sınırlarını görüyoruz.

159 Hz. İsa şöyle dedi: "Allah'ı sevenler sıkıntıyı da sever." Hz. İsa bir gün ibadet etmekten susuz toprak gibi kuruyup kalmış büyük bir cemaatle karşılaştı. Hz. İsa, "Siz kimsiniz?" diye sordu. Onlar da, "Biz ibadet edenleriz" dediler. Hz. İsa "Neden ibadet ediyorsunuz?" dedi. "Allah içimize cehennem korkusunu saldı, biz cehennemden korkarız" dediler. Bunun üzerine Hz. İsa, "Sizi korktuğunuzdan emin kılmak Allah'a vacip oldu" dedi. Sonra Hz. İsa oradan ayrıldı, ibadete düşkünlüğü daha da çok olan kimselerle karşılaştı. Hz. İsa, "Neden ibadet ediyorsunuz?" dedi. Onlar da, "Allah içimize cennet özlemini ve cennette dostları için hazırladığı şeylerin özlemini yerleştirdi. İşte bizim ümit ettiğimiz budur" dediler. Bunun üzerine Hz. İsa, "Sizi ümit ettiğinize nail kılmak Allah'a vacip oldu" dedi. Sonra Hz. İsa onlardan ayrıldı ve ibadet eden başkalarıyla karşılaştı; onlara, "Siz kimsiniz?" dedi. Onlar da, "Biz Allah'ın sevenleriyiz. Cehennemden korktuğumuzdan ya da cenneti istediğimizden değil, O'na olan sevgimizden ve O'nun yüce şanından ötürü Allah'a ibadet ediyoruz" dediler. Bunun üzerine Hz. İsa, "Siz Allah'ın gerçek dostlarısınız ve benim sizinle yaşamam emredildi" dedi ve onlarla birlikte yaşamaya başladı.

Başka bir yerde de, Hz. İsa'nın karşılaştığı ilk iki cemaate, "Sizin korktuğunuz ve sevdiğiniz şeyler yaratılmış şeylerdir" ve üçüncü cemaate de "Siz hakikaten Allah'a en yakın olanlarsınız" dediği anlatılır.

Ebu Talib el-Mekkî (ö. 386/996), *Kûtu'l-Kulûb*, 2:56 (Asin, s.411, no. 84; Mansur, no. 30). Şu eserlerle karşılaştırınız: Gazali, *İhya*, 4:288 (Asin, s.410-411, no. 84; Mansur, no. 166; Robson, s. 100), ve *İhya*, 4298.

Ne cehennem korkusu ne de cennet arzusundan, nefsini düşünmeden yalnızca Allah'ı sevmek gerektiği düşüncesi, aralarında ünlü kadın mutasavvıf Rabiatü'l-Adeviyye'nin de (ö. 185/801) yer aldığı ilk Sufilere atfedilir. Rabia bir elinde bir kova su, öteki elinde yanan bir meşale ile Bağdat sokakla-

rında gezerken ona neden böyle bir şey yaptığını sordular. Rabia, "Cehennemin ateşini suyla söndürmek, cenneti de meşale ile yakmak istiyorum. Böylece insanlar nefislerini düşünmeksizin, cehennemden korkmadan ve cennet hayali kurmadan Allah'ı sevmeyi akıl ederler."

160 Hz. İsa havarilerine öğüt vermek maksadıyla şöyle dedi: "Benim yaptığımı ve benim dediğimi yaparsanız, yarın Cennet'te benimle birlikte benim Babamın, sizin Babanızın yanında olursunuz. Ve arşının etrafında O'na şükreden ve O'nu kutsayan meleklerini görürsünüz. Orada, yemeksizin içmeksizin her zevke ortak olursunuz.

İhvanü's-Safâ HS 4. yüzyıl/MS 10. yüzyıl, *Resail*, 3:91-92 (Asin, s. 595, no. 214; Mansur, no. 53; Robson, s. 93)

İhvanü's-Safâ HS 4. yüzyıl/MS 10. yüzyıl sonlarında yaşamış ortak fikirleri paylaşan Yeni Platoncu filozoflar ve bilginlerin oluşturduğu bir kardeşlik grubuydu. Felsefe, din, ahlak ve fen konularındaki düşüncelerini *Risaleler* adlı ansiklopedide dile getirmişlerdir. Onlar hakkında daha ayrıntılı bilgi için *İslam Ansiklopedisi 2*'ye bakınız.

Bu vecize esas itibariyle Luka 23:43'ten gelmektedir. Cennette bir şeylerin yenilip içileceğinin tekzip edilmesi, Müslümanlar arasında yaygın kabul görmüş Cennet mefhumuna ters düşmektedir. Bu cennet mefhumu, cennette yiyeceklerin ve içeceklerin olduğunun açıkça belirtildiği Kur'an'a dayanır. Ancak böyle bir tekzip cennet zevklerinin mecazi yorumunu yapan İhvanü's-Safâ'nın fikirlerinin yansıması olabilir.

161 Hz. İsa bir kasabanın kenar mahallelerinde birkaç çırpıcıyla karşılaştı, onlara şöyle seslendi: "Bu elbiseleri yıkadığınızda, temizlediğinizde ve ağarttığınızda sahiplerinin onları üstleri başları kan, idrar, dışkı ve kirle kaplı iken giymelerini tasvip eder miydiniz?" "Hayır" dediler, "Böyle bir şeyi yapanlar utanmazdırlar." Hz. İsa, "Siz bunu kendi kendinize yapıyorsunuz" dedi. "Bu nasıl olur?" diye sordular. Hz. İsa da onlara şöyle dedi, "Çünkü siz bedeninizi yıkadınız, eşyalarınızı ağartıp giydiniz ama sizin ruhlarınız adaletsizlikle kirlenmiştir; ruhlarınız mantıksız ve şuursuz, sersem ve

huysuz, kıskanç ve nefret dolu, kurnaz ve hilekâr, açgözlü ve tamahkâr, rezil ve itimatsızdır, yıkıcı hevesler peşindedir. Siz kölelik utancıyla kıvranan zavallılarsınız; sizin kurtarıcınız ölümden ve mezardan başka bir şey olmayacak."

Çırpıcılar bunun üzerine, "Ne yapmalıyız? Para kazanmadan nasıl durabiliriz?" dediler. Hz. İsa onlara şöyle söyledi, "Cenneti arzulayın. Cennette yaşayanlar için ne ölüm ne yaşlılık, ne acı ne hastalık, ne korku ne üzüntü, ne yoksulluk ne sefalet, ne yorgunluk ne darlık, ne elem ne kıskançlık, ne nefret ne övünme ne de kibir vardır. Oradakiler koltuklarda karşı karşıya oturan kardeşlerdir. Onlar mutlu ve memnundurlar, huzur ve bolluk içindedirler, neşelenmekte ve eğlenmekte, göklerin kutsal ve geniş mekanlarında gezinmektedirler, bütün yaratılanların Yaradan'ının arşının etrafında saf tutup hiçbir insan ya da *cin*in bugüne dek duymadığı nağmelerle Allah'ı tesbih eden melekleri seyretmektedirler. Siz ebediyen onlarla birlikte yaşayacaksınız. Yaşlanmayacak ve ölmeyeceksiniz; ne acıkacak ne de susayacaksınız, ne hasta olacak, ne korkacak ne de üzüleceksiniz."

İhvanü's-Safâ HS 4. yüzyıl/MS 10. yüzyıl, *Resail*, 4:95-96 (Asin, s. 547, no. 127; Mansur, no. 54; Robson, s. 52-54).

Çırpıcılara dair 145. vecizeye bakınız. Hz. İsa'nın bu uzun vaazının İhvanü's-Safâ'nın bazı görüşlerini içerdiği söylenebilir. Burada, İhvânü's-Safâ tarafından ortaya atılmış sembolik yorumlama biçiminin temeli olan *batın* ve *zahir* karşıtlığına değinilmektedir. İkinci olarak, ruhun, içinde barındırabileceği kötülükler sıralanmıştır. Böyle bir sıralama İhvânü's-Safâ'nın kullandığı söz sanatlarıyla ilişkilidir. Son olarak da insanların bir şeye körü körüne bağlanmasının yanlışlığına, ya da daha doğru bir ifadeyle İhvânü's-Safâ'nın ahlaki çöküntünün kaynağı olarak görüp eleştirdikleri dini otoritenin körü körüne taklit edilmesi sorununa değinilmektedir.

162 Hz. İsa havarilerine şöyle derdi: "Benim Babam ve sizin Babanız, beni sizin yanınıza sizi gaflet uykusundan uyandırmam, günah işleme hastalığından, yanlış inançlardan, kötü davranışlardan ve şerden kurtarmam için gönderdi.

Bu yolla ruhlarınız arınıp bilgeleşecek, Cennet'e, Babam ve Babanızın katına yükseltileceksiniz. Orada mutlu bir hayat yaşayacak, bu dünya hapsinden, günahkârların meskeni, kötülerin devleti, Şeytan'ın hükümranlığı olan mahlukat ve çürümüşlerin evrenindeki acılardan kurtulacaksınız.

İhvanü's-Safâ HS 4. yüzyıl/MS 10. yüzyıl, *Resail*, 4:172 (Asin, s. 551, no. 129; Mansur, no. 56; Robson, s. 89-90).

Buradaki gaflet "uykusu", dünya "hapishanesi", mahlukat ve çürümüşlerin evreni ifadeleri İhvanü's-Safâ'nın bu dünyaya dair görüşlerini yansıtır.

HS 5. Yüzyıl / MS 11. Yüzyıl

163 Hz. İsa havarileriyle karşılaştı, havarileri gülmekteydiler. Hz. İsa, "İçinde [Allah] korkusu olan gülmez" dedi. Havariler, "Ey Ruhullah, biz sadece şakalaşıyoruz" dediler. Hz. İsa, "Aklı başında bir kimse şaka da yapmaz" dedi.

Ebu Hayyân et-Tevhîdî (ö. 400/1010'dan sonra), *el-Besair ve'z-Zehair*, 1:21.

Ebu Hayyân et-Tevhîdî âdâb, felsefe ve Sufiliğe karşı derin ilgi duymuş bir âlimdi. Hayatı ve eserlerine dair *İslam Ansiklopedisi 2*'ye bakınız. Hz. İsa bu vecizede de yine öncekilerde olduğu gibi kasvetli bir ruh hali içindedir, 124. ile 272. Vecizelere de bakınız. Hz. Muhammed'e de buna benzer bir kıssa atfedilmiştir. İbn Mübarek'in *Kitabü'z-Zühd* adlı eserinde sayfa 312'de no. 892'ye bakınız. Hasan el-Basri'nin de gülmeye karşı olduğu söylenmiştir, bu konuda İbn Sa'd'ın *Tabakat* adlı eserinde 7:170, 171'e bakınız.

164 Hz. İsa buyurdu ki, "Ey havariler, dünyayı sizin için yüzüstü yere yatırdım, sizi de dünyanın arkasına oturttum. Dünyaya hâkim olmak için sadece iki grup sizinle yarışacak: Krallar ve ifritler. İfritleri yenmek için sabırla duadan güç alın. Kralları yenmek için ise onların dünyalarını onlara bırakın, onlar da öteki dünyayı size bırakacaklardır."

Ebu Hayyân et-Tevhîdî (ö. 400/1010'dan sonra), *Besair ve'z-Zehair*, 1:23. Şu eserle karşılaştırınız: İbn Asakir, *Sirat*, s. 143, no. 142.

Bu karma vecizede değinilen konulara yukarıdaki vecizelerde ve kıssalarda da rastlamıştık. Burada ilk kez karşımıza çıkın nokta krallarla, ifritlerin bir arada kullanılmasıdır.

165 Hz. İsa şöyle dedi: "Her şeye kadir olan Allah, kendisine karşı günah işleyenlere büyük acılar vermeyecek olsa da, Allah'a itaat etmemek ve O'nun ihsan ettiği nimetler için şükürde kusur etmek doğru değildir."

Ebu Hayyân et-Tevhîdî (ö. 400/1010'dan sonra), *Besair ve'z-Zehair*, 2:423. Şu eserlerle karşılaştırınız: Ibni Ebi'd-Dünya, *Kitabü'ş-Şükr*, *Mevzuatü'r-Resail*'de, 3:78, alıntı no. 204 ("bir bilge adama" atfedilmiştir); El-Ebi, *Nesru'd-Durr*, 7:28.

Aynı zamanda, aydın müminlere de hitap ettiği düşünülen zarif bir üslupla yazılmış bir vecizedir bu.

166 Hz. İsa buyurdu ki; "Üzerinize bir anda binecek olan gazap: O size apansız gelmeden önce sizi onun için hazırlanmaktan alıkoyan nedir?"

Ebu Hayyân et-Tevhîdî (ö. 400/1010'dan sonra), *Besair ve'z-Zehair*, 3/1:181.

Burada ima edilen dehşet anı kuşkusuz Mahşer Günü'nün gazabıdır.

167 Hz. İsa dedi ki; "Bu dünyada sadece bir misafir olun, evleriniz mabedler olsun."

Ebu Hayyân et-Tevhîdî (ö. 400/1010'dan sonra), *Besair ve'z-Zehair*, 3/2:440.

11. vecizeye bakınız.

168 "Yenik düşen herkesin öcü Mahşer Günü'nde alınacaktır; ama bu dünyaya yenik düşenlerin öcü alınmayacaktır, bu dünya onlardan öcünü alacaktır."

Ebu Hayyân et-Tevhîdî (ö. 400/1010'dan sonra), *Besair ve'z-Zehair*, 7:147 (no. 243).

Bu dünyaya yenik düşen kimselerle, hiç şüphesiz, onun ayartmalarına karşı koyamayanlar kastedilmektedir.

169 Hz. İsa İsrailoğullarına vaaz veriyordu. İsrailoğulları ağlamaya, elbiselerini yırtmaya başladılar. Hz. İsa, 'Giysileriniz ne günah işledi? Onların yerine kalplerinize dönün de kalplerinizi paylayın" dedi.

Ebu Hayyân et-Tevhîdî (ö. 400/1010'dan sonra), *Besair ve'z-Zehair*, 7:226 (no. 489).

Bu vecize ile 79. vecize arasında benzerlikler vardır.

170 Hz. İsa havarilerine şöyle dedi: "Birbirinize karşı besleyeceğiniz sevgi takipçilerim olarak birbirinizi tanımak için kullanacağınız işaret olacaktır." Sonra havarilerden Yaşu'ya dönüp, "Rabb'ini de bütün kalbinle sev. Komşunu da kendini sevdiğin gibi sev" dedi. Hz. İsa'ya, "Ey Ruhullah, bize bu iki sevgi arasındaki farkı göster; göster ki, aklımız karışmadan kendimizi bu sevgiler için hazırlayabilelim" dediler. Hz. İsa, "Bir arkadaşınızı kendi iyiliğiniz için, kendi ruhunuzu da Rabbiniz için seversiniz. Arkadaşlarınıza iyi davranırsanız bunu kendi iyiliğiniz için yapmış olursunuz, ama ruhunuzu bağışlarsanız bunu Allah rızası için yapmış olursunuz" diye mukabele etti.

Ebu Hayyân et-Tevhîdî (ö. 400/1010'dan sonra), *Risaletü fi's -Sadaka ve's-Sadık*, s. 64 (Asin, s. 551, no. 130; Mansur, no. 57; Robson, s. 54) .

Asin'e göre bu vecizede İncil'de değinilen konulardan bazıları bir araya getirilmiştir. Vecizenin son kısmı açıklayıcı nitelikte olup bu kitaptaki birçok vecizede olduğu gibi verilmek istenen öğüdü tam anlamıyla özetleyerek aktarır.

171 Hz. İsa buyurdu ki: "Zahiri davranışlarınızda olduğu gibi, her şeye kadir olan Allah huzurunda da en içten duygularınızla alçakgönüllü olun."

Ebu Sa'd el-Harkuşi (ö. 406/1015), basılmamış el yazması (Asin, s. 569, no. 161; Mansur, no. 59; Robson, s. 91).

Asin'in bu vecizeyi ve aşağıdaki üç vecizeyi yanlışlıkla Ebu Said olarak okuduğu Ebu Said el-Harkuşi'den almıştır. El-Harkuşi'nin söz konusu eseri bildiğim kadarıyla el yazmaları halindedir. Bu yazarın hayatı ve eserleri hakkında Fuat Sezgin'in *Geschichte der Arabishen Schrifttums*'da (Leiden: Brill, 1967), 1:670'e bakınız. Aynı zamanda *Bulletin of the School of Oriental Studies*, 9 (1937-1939) adlı eserde A. J. Arberry'nin yazmış olduğu "Khargushi's Manual of Sufism" (s. 345-349) adlı makaleye bakınız. Bu vecizede işlenen, insanın içindeki düşünceleriyle gözlemlenen davranışların bir olması konusuyla daha önceki vecizelerde de karşılaşmıştık.

172 Hz. İsa buyurdu ki: "Bu dünyayla öteki dünya arasındaki ilişki, iki karılı bir adamın onlarla olan ilişkisi gibidir; adam birini memnun etse, ötekini gücendirmiş olur."

> Ebu Sa'd el-Harkuşi (ö. 406/1015), basılmamış el yazması (Asin, s. 569, no. 162; Mansur, no. 60; Robson, s. 76). Şu eserle karşılaştırınız: Gazali, *İhya*, 3:18. Aynı zamanda şu eserlere de bakınız: ibn Ebi'd-Dünya, *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya*, *Mevzuatü'r-Resail*'de, 2:65, alıntı no. 119 (Vahb ibn Münebbih'e atfedilmiştir).

Bu vecize Markos 12:18-26'ya benzemektedir. Geleneksel tefsirlere göre Kur'an'daki 4. surenin 3. ayeti bir adamın dört kadınla evlenmesine izin veriyor olsa da, Arapça'da kuma anlamına gelen *durra* teriminin "zarar" anlamına gelen *drr* köküyle ilgili olduğuna da sık sık işaret edilmiştir.

173 Hz. İsa buyurdu ki: "Erkeklerin ayağını kaydıran üç şey vardır: Her şeye kadir olan Allah'ın nimetlerine şükürde kusur etmek, Allah'tan gayri bir şeyden korkmak ve yaratılmış olanlara karşı [yanlış] umut beslemek."

> Ebu Sa'd el-Harkuşi (ö. 406/1015), basılmamış el yazması (Asin, s. 569, no. 163; Mansur, no. 61; Robson, s. 57).

İnsanların Yaradan'a ne kadar az şükrettiğini dile getirmek üzere Kur'an'da sık sık "çok az şükredersiniz" sözü geçer. "Allah'tan gayri bir şeyden korkmak" sözü ise Kur'an'da 39:36'da geçen bir ifadenin benzeridir.

174 Hz. İsa bir adamın yanından geçiyordu. Adamın ıstırap çektiğini görünce ona merhamet duyup, "Ey Allah'ım, yalvarırım onun acılarını hafiflet" dedi. O vakit Allah ona şunu vahyetti: "Onu, ıstırabını hafifletmek için verdiğim bir şeyden mahrum bırakarak nasıl rahatlatabilirim?"

Ebu Sa'd el-Harkuşi (ö. 406/1015), basılmamış el yazması (Asin, s. 570, no. 164; Mansur, no. 62; Robson, s. 116). Şu eserle karşılaştırınız: Harkuşi, *Risale*, s. 102 (varyant; "bir Peygamber" e atfedilmiştir).

Bu ilginç kıssa ıstırap çekerken sabretmenin ruhu arındırmaya yaradığına işaret ediyor.

175 Hz. İsa'ya, "Yaşlılar niçin bu dünyaya gençlerden daha fazla bağlı olurlar?" diye sordular. Hz. İsa şöyle cevap verdi: "Çünkü, yaşlılar bu dünyada gençlerin henüz tatmadıklarını tatmışlardır."

Ragıb el-İsfahani (HS 5. yüzyıl/MS 11. yüzyıl başları), *Muhaderatü'l-Udeba*, 1:525.

Rağib el-İsfehani konu başlıkları itinayla tasnif edilmiş, edebiyat çevrelerinde çok sık başvurulan ünlü bir antolojinin yazarıdır. Kur'an'da, dünya hayatına bağlılık duymak binlerce yıl yaşamayı ümit ettikleri söylenen putperest Arapların bir özelliğiydi. Bu konuyla ilgili Kur'an'da 2:96'ya bakınız.

176 Hz. İsa buyurdu ki: "Et eti yer mi? Ne tiksindirici bir iş!"

Ragıb el-İsfahani (beşinci/on birinci yüzyılın başları), *Muhaderatü'l-Udeba*, 1:610.

Bu vecize, görünüşe göre, et yemekten sakınmayı emreden, benzerine pek rastlayamayacağımız bir vecizedir. Burada belki de, Thomas'a göre, İncil'in bir yansıması vardır; Layton, *The Gnostic Scriptures*, s. 395, alıntı no. 87, ve s. 399, alıntı no. 112'ye bakınız. Bu vecize Suriye edebiyatında da iyi bilinir. E. A. Wallis Budge'ın *The Laughable Stories* adlı eserinde sayfa 31'de no 131'e bakınız.

177 *Hz. İsa*, "Ey Allahım, insanların en şereflisi kimdir?" diye sordu. Allah, "Yalnızken benim onunla olduğumu bilen, günahlarına şahit olmamı istemeyecek kadar bana saygı duyan kimse" diye cevap verdi.

Ragıb el-İsfahani (HS 5. yüzyıl/MS 11. yüzyılın başları), *Muhaderatü'l-Udeba*, 2:402.

Burada Matta 18:20 ve Yuhanna 8:16'yla bir benzerlik bulunmaktadır.

178 Hz. İsa, o şekilde hitap edilmeyi hak etmeyen bir adama, "Allah seni korusun" dedi. Bunun üzerine Hz. İsa'ya, "Onun gibi birisine bunu neden söylüyorsun?" diye sordular. Hz. İsa, "Güzel konuşmaya alışan bir dil bütün insanlarla güzel konuşur" diye cevap verdi.

Ebu Ali Miskaveyh (ö. 421/1030), *Hikmet*, s. 132.

Miskaveyh ünlü bir filozof, tarihçi ve üst düzey bir devlet bürokratıydı. Hayatı ve eserleri için *İslam Ansiklopedisi 2*'ye ve Tarif Khalidi, *Arabic Historical Thought in the Classical Period* (Cambridge University Press, 1994), sayfa 170-176'ya bakınız. Bu vecizelerin alındığı eserde Müslüman ve Müslüman olmayan değişik kaynaklardan irfan vecizeleri toplanmıştır. Eserin adı *Philosophia Perennis* kavramının tam karşılığıdır. Bu vecizedeki uyarıya benzeyen bir uyarı için yukarıda 128. Vecizeye bakınız.

179 Hz. İsa buyurdu ki: "Allah'ın, nimetlerini dağıtmakta yavaş olduğunu düşünen dikkat etsin. Çünkü, Allah kızıp onu dünyanın nimetleriyle donatabilir.

Ebu Ali Miskaveyh (ö. 421/1030), *Hikmet*, s. 156. Şu eserle karşılaştırınız: İbn Mace, *Sünen, Kitabü'l-Fiten*, 2:1325, no. 3197.

İbn Mace'nin Hadis kitabında bu vecizeyle benzer konulara değinilmektedir. Bu kitapta Hz. Muhammed'in ashâbına şöyle söylediği anlatılmaktadır: "Başınıza fakirlik geleceğinden değil, dünyada bolluk içinde olacağınızdan korkarım."

180 İsa buyurdu ki: "Dünyayı faziletli ameller için mi arzu ediyorsunuz? Dünyadan vazgeçmek sizin için daha faziletlidir."

Ebu Ali Miskaveyh (ö. 421/1030), *Hikmet*, s. 192.

181 Havarileri Hz. İsa'ya, "Hükümdarlar hakkında ne düşünüyorsun?" diye sordular. Hz. İsa cevapladı: "Onlar sizin için birer ayartıcıya dönüştürülmüşlerdir. Ne onlara karşı sevginiz sizi Allah'a karşı günah işlemeye itsin, ne de onlara karşı nefretiniz, sizi Allah'a itaat etmekten vazgeçirsin. Onlara karşı görevlerinizi yerine getirirseniz şerlerinden kurtulursunuz, imanınız tam olur."

Ebu Sa'd el-Ebi (ö. 421/1030), *Nesr*, 7:33.

Ebu Sad el-Ebi Şii bir devlet katibi ve batı İran'da ve Irak'ta hüküm süren Buveyhî hanedanına (945-1055) hizmet eden bir edipti. İçinde bu ve bundan sonraki vecizenin yer aldığı Âdâb antolojisi kısa bir süre önce yayına hazırlandı, bu antolojinin Arap edebiyatındaki önemi yavaş yavaş anlaşılmaktadır.

Hükümdarlara karşı nasıl davranılması gerektiği Müslüman İncil'de sıkça yer almaktadır; yukarıda da benzer uyarılarla karşılaşmıştık. Hükümdarların "ayartıcı" olarak görülmesi, onların lüzumlu bir düşman olduğuna ya da en azından onlara her zaman ihtiyatla yaklaşılması gerektiğine işaret etmektedir. Burada, daha önceki dönemlerde hükümdarlara karşı duyulan nefretin az da olsa azaldığı, hükümdarların yavaş yavaş kabullenilmeye başladığı görülmektedir.

182 Hz. İsa şöyle derdi: "Suyun fazlası bitkiyi öldürdüğü gibi, yiyeceğin fazlası da ruhu öldürür."

Ebu Sa'd el-Ebi (ö. 421/1030), *Nesr*, 7:35.

Burada Hz. İsa hekim yönüyle öne çıkmaktadır; yukarıda 152., 153. ve 154. Vecizelere bakınız. Tam olarak belirlenemeyen bazı nedenlerden dolayı, Şii geleneğinde, Hz. İsa'yı, hem insanların hem de doğanın yakalandığı

hastalıklar için özel tedavi yolları öneren bir hekim olarak betimlemiş birçok vecize ve kıssa vardır. Bu vecize Suriye edebiyatında bilinmektedir; bu konuda Budge'ın, *The Laughable Stories*, s. 32, no. 134'e bakınız. Bu eserde vecize İbrani bir bilgeye atfedilmiştir.

183 Hz. İsa ashâbına şöyle dedi: "Kendinizi açlığa, susuzluğa terk edin, çıplak gezin, yorulun, o vakit kalpleriniz belki Yüce Allah'ı tanır."

Ebu Nuaym el-İsbahani (ö. 430/1038), *Hilyatü'l-Evliya*, 2:370 (Mansur, no. 65). Şu eserle karşılaştırınız: Gazali, *İhya*, 3:79 (Asin, s. 361, no. 21; Mansur, no. 106; Robson, s. 63).

Ebu Nuaym ilk ve en güvenilir biyografik "evliya" (yani İslam tarihindeki Sufiler; sâlih erkekler ve kadınlar) sözlüklerinden birinin yazarıdır. Hayatı ve eserleri hakkında *İslam Ansiklopedisi 2*'ye bakınız. Bu vecizede geçenlere benzeyen emirler yukarıdaki vecizelerde ve kıssalarda da geçmektedir; bu emirler Sufilik anlayışıyla uyuşmaktadır.

184 Hz. İsa dedi ki: "Danışmadan iş gören, boşuna çalışır."

Ebu Nuaym el-İsbahani (ö. 430/1038), *Hilyatü'l-Evliya*, 5:237 (Mansur, no. 72).

Bu vecize Âdâb ruhuna ve daha geniş bir çerçevede antik Yakın Doğu'nun sahip olduğu hikmet edebiyatına ait görünmektedir. Örneğin, Atasözleri 15:22'ye bakınız.

185 Hz. İsa dedi ki: "Gücünüz yeterse, Allah'ın önünde bir güvercin gibi saf olunuz." Bir güvercinden daha saf bir şeyin olmadığı söylenir. Güvercinin altından yavrularını alıp onları öldürseniz, o yine tünemek için aynı yere dönecektir.

Ebu Nuaym el-İsbahani (ö. 430/1038), *Hilyatü'l-Evliya*, 5:239 (Asin, s. 567, no. 157; Mansur, no. 74; Robson, s. 57). Şu eserlerle karşılaştırınız: Cahiz, *Beyan*, 2:242; aynısı, *Hayavan*, 3:189-190 (kısmen; Hz. İsa vecizesi değil).

Bu vecizede, İncil'deki güvercinlerle ilgili benzetmeye (Matta 10:16) geniş-

letilerek yer verildiği görülüyor. Cahiz, *Hayavan* adlı eserinde (yukarıda adı geçen yerlerde) birkaç sayfa boyunca güvercinlerin saflığından söz etmiştir.

186 Allah en doğrusunu bilir, derler ki, Hz. İsa bir gün Diriliş Vadisi adındaki bir vadiden geçerken beyaz bir kafatasıyla karşılaştı; beyazlığına hayran kaldı. Bu kafatası yetmiş iki yıl önce ölen bir insana aitti. Hz. İsa dedi ki: "Ey, hiçbir gözün göremediği, varlığına dair hiçbir şüphenin olmadığı, hiç kimsenin anlatamadığı Allahım, izin ver kafatası dile gelip bana hangi kavimden olduğunu söylesin." O anda Allah Hz. İsa'ya şunu vahyetti: "Ey İsa, kafatasıyla konuş, o sana benim kudretimle cevap verecektir, çünkü benim kudretim her şeyin üstündedir." Hz. İsa abdest alıp iki rekat namaz kıldı, sonra kafatasına yaklaşıp, "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla" dedi. Kafatası dile geldi, "Ey Ruhullah, isimlerin en güzelini söyledin" dedi. Hz. İsa kafatasına, "Sana, her şeye kadir olan Allah'ın adıyla soruyorum; nereye gitti o güzelliğin, ak paklığın, nereye gitti etin budun, kemiklerin, ruhun?" diye sordu. Kafatası cevap verdi, "Ey Ruhullah, güzelliğimi, ak paklığımı mı soruyorsun; toprak alıp götürdü. Etimi, budumu kurtlar yedi; kemiklerim çürüdü. Ruhuma gelince, o şimdi cehennem ateşinde acılar içinde kıvranıyor."

Hz. İsa sordu: "Her şeye kadir olan Allah'ın adıyla soruyorum sana, hangi kavimdendin?" "Ben öyle bir kavimdendim ki, o kavmin üstüne bu dünya meskeninde Allah'ın gazabı indi" diye cevapladı kafatası. Hz. İsa, "Allah'ın gazabı bu dünya meskeninde üzerinize nasıl indi?" diye sordu. Kafatası şöyle cevap verdi: "Ey Ruhullah, Allah bize hakikati anlatan bir resul gönderdi, ama biz ona yalancı dedik. O resul, Allah'a itaat etmemizi emretmişti, ama biz onu dinlemedik. Allah o vakit yağmur yağdırdı, şimşekleri yedi yıl, yedi ay, yedi gün boyunca üzerimize çaktırdı. Sonunda birgün gazap melekleri üzerimize çöktü. Her bir meleğin iki kanadı vardı; biri demirden, biri ateşten. Meleklerden biri, canım, eklem yerlerimden, damarlarımın birleştiği yerlerden sökülene, sonunda da boğazıma düğümlenene dek beni hiç bırakmadı; canım boğazıma düğümlendiğinde Azrail elini uzatıp aldı onu."

Hz. İsa, "Sana her şeye kadir olan Allah'ın adıyla soruyorum, Azrail'i tarif et bana" dedi. Kafatası tarif etmeye başladı: "Ey Ruhullah, Azrail'in

bir eli batıda, bir eli doğudaydı. Başı göğün en yüksek yerine varıyor, bacakları ise yerin yedi kat dibine uzanıyordu. Yer, dizlerinin, bütün varlıklar da gözlerinin arasındaydı" ve devam etti, "Ey Allah'ın Resulü, bir saat ya geçti ya geçmedi, iki zifir karası melek yanıma geldi. Bu melekler gök gürültüsü gibi konuşuyor, gözleri de şimşekler gibi çakıyordu. Kıvırcık saçlıydılar; toprağı uzun sivri dişleriyle sürüyorlardı. Bana sordular, 'Senin Rabbin kimdir? Resulün kimdir? İmamın kimdir?' Ey Ruhullah o anda çok korktum ve şöyle dedim onlara: 'Allah'tan gayri ne mabudum, ne resulüm ne de imamım vardır benim.' 'Yalan söylüyorsun, sen Allah'ın ve kendinin düşmanısın,' dediler. Bana demir bir değnekle öyle bir vurdular ki, kemiklerimin kırıldığını, etimin parçalandığını hissettim. Sonra cehennem çukuruna attılar beni; orada Allah'ın münasip gördüğü kadar acı çektirdiler. Ben o haldeyken bu dünyadaki bütün varlıkların işledikleri amelleri yazan iki yazıcı yanıma gelip, 'Ey Allah'ın düşmanı, bizimle cennetlik insanların durduğu yere gel,' dediler. Onlarla birlikte cennetin ilk kapısına gittim, orada cennetin sekiz kapısı olduğunu gördüm. Cennet altından ve gümüşten tuğlalarla inşa edilmiş; toprağı miskten, çimenleri de safrandan idi. Oradaki çakıl taşları inciler ve yakutlardı. Irmaklarından süt, su ve bal akıyordu. Orada güzel huriler yaşıyordu. Hepsi de aynı yaşta, iffetli; hepsi de köşklerde ve hepsi de Yüce Allah'ın kulu. Ey Ruhullah, orayı çok beğendim. Sonra iki yazıcı bana dönüp, 'Allah'ın ve kendi kendinin düşmanı olan sen, dünya hayatında bütün bunlara layık olmak için iyi amel işlememişsin. Peki, şimdi bizimle birlikte cehennemlik insanların beklediği yere gel bakalım.' dediler. O vakit, onlarla birlikte, yılanlarla akreplerin tısladığı yere, cehennemin ilk kapısına gittim, 'Bu azap kimin içindir?' dedim. 'Senin içindir' dediler, 'senin ve yetimlerin hakkını haram yolla yiyenler için.' Sonra ikinci kapıya gittik, orada erkekler sakallarından yukarıya asılmıştı, kan içip köpekler gibi ellerini yalıyorlardı. Yazıcılara sordum, 'Bu azap kimin içindir?' 'Senin içindir' dediler, 'senin ve şarap içenlerle dünya hayatında haram kılınmış şeyleri yiyenler için.' Ardından onlarla birlikte üçüncü kapıya vardım, orada ateşin ağızlarından girdiği sonra da arkalarından çıktığı adamlarla karşılaştım. 'Bu azap kimin içindir?' diye sordum. 'Senin içindir,' dediler, 'senin ve dünya haya-

tında evli kadınlara iftira atanlar için.' Sonra onlarla birlikte dördüncü kapıya gittim, orada dillerinden asılmış, ağızlarından ateşler çıkan kadınlar gördüm, 'Bu azap kimin içindir?' dedim. 'Senin içindir,' dediler, 'senin ve dünya hayatında ibadet etmeyenler için.' Ardından, beşinci kapıya gittik, orada saçlarından asılmış, kafalarından ateşler çıkan kadınlar gördüm. 'Bu azap kimin içindir?' dedim, 'Senin içindir,' dediler 'senin ve eşlerinden başka kimselere süslenenler için.' Sonra altıncı kapıya vardık, orada saçlarından ve ağızlarından asılı duran kadınlar gördüm. 'Bu azap kimin içindir,' dedim. 'Senin içindir,' dediler, 'senin ve dünyada kendini kaybetmiş günahkârlar için.' Sonra yine onlarla birlikte yedinci kapıya gittim, orada altlarında Felak kuyusu adında bir kuyu olan erkekler gördüm. Sonra beni o kuyuya attılar. Ey Ruhullah, o kuyuda en büyük acıları çektim, en büyük dehşeti yaşadım?"

Hz. İsa kafatasına, 'Ey kafatası, eğer arzu edersen, Allah'ın izniyle, benden bir şey dile,' dedi. Kafatası, 'Ey Ruhullah, Allah'a beni dünya hayatına geri döndürmesi için dua et,' dedi. Hz. İsa Allah'a dua etti, her şeye gücü yeten Allah kafatasına yeniden can verip Hz. İsa'ya onu sapasağlam teslim etti. Kadın yeniden dirildikten sonra ebediyet, yani ölüm onu tekrar bulana dek on iki yıl boyunca Hz. İsa ile birlikte Allah'a ibadet etti. O gerçek bir mümin olarak öldü. Bağışlayan Allah onu cennetlik insanların yanına koydu.

Ebu Nuaym el-İsbahani (ö. 430/1038), *Hilyatü'l-Evliya*, 6:10-12 (Asin, s. 426-428, no. 102, beşler; Mansur, no. 263; Robson, s. 102-107).

Bu uzun ve karmaşık bir kıssadır. Bundan başka aşağıda 234. ve 248. Vecizelerde de kafataslarından söz edilir. Başka kaynaklardaki benzer konular için Hertz, *Sayings of the Fathers*, s. 28 no. 7'de Mişneik Risale *Pirkey Aboth*'a (R. Hillel ve kafatası) bakınız. Hz. İsa'nın kadın diriltilmeden önce Allah'a ettiği dua Müslüman takvasında çok yaygındır. Yetmiş iki sayısı hadislerde de çok sık geçen sembolik bir sayıdır. Hz. İsa'nın Müslümanlar gibi abdest alması, namaz kılması, "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla" demesi kuşkusuz onun bir Müslüman Peygamber olması gerçeğiyle ilişkilidir. Şükretmeyen insanların üzerine yağmur yağmış ol-

ması Kur'an 7:84 (ve daha başka bölümlerde de) geçer. Kur'an 113:1'de geçen Felak kelimesi bazı tefsirlere göre cehennemdeki bir hapishanenin (*sicn*) ya da bir çukurun (*cubb*) adıdır. Buradaki cennet ve cehennem tasvirleri başka dini geleneklerdeki ahiret hayatı tasvirlerine benzemektedir; cehennemde asılma konusuyla ilgili olarak Martha Himmelfarb, *Tours of Hell* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1983), s. 82-92'ye bakınız. Bu kıssada Kıyamet Günü'yle ilgili metinlerden olan *Apocalypse of Peter* ve *Apocalypse of Paul*'deki cennet ve cehennem tasvirlerine benzeyen başka noktalar da vardır, bkz. M. Rhodes James, *The Apocryphal New Testament*, s. 505-555.

187 İncil'de şöyle geçer: "Bir binanın duvarındaki haram bir taş, o binanın yıkılmasını gerektirir."

Ebu Nuaym el-İsbahani (ö. 430/1038), *Hilyatü'l-Evliya*, 5:95 (Mansur, no. 77).

Burada Matta 21:42 ve Luka 20:17'nin bir benzeri var karşımızda, ama İncil'de ve bu vecizede sözü edilen öğeler benzer olsa da, anlamları birbirinden çok farklıdır (İlahiler 118:22-23 ile karşılaştırınız). İncil'de sözü edilen şey, Allah'ın yeni halkıyla yapılmış yeni bir dini anlaşmadır. Vecizede sözü edilen "duvardaki taş" ahlaki bir ders vermek amacıyla yapılmış bir benzetmedir: Bu benzetmeye göre, insanların yaptığı bütün işler helal yolla olmalıdır.

188 Hz. İsa, "Allah'la çok, insanlarla az sohbet edin" derdi. Ona sordular, "Allah'la nasıl çok sohbet ederiz?" Hz. İsa, "Onunla sessiz bir yerde sohbet edin, ona sessiz bir yerde dua edin" diye cevap verdi.

Ebu Nuaym el-İsbahani (ö. 430/1038), *Hilyatü'l-Evliya*, 6:195; Şu eserlerle karşılaştırınız: Kuşeyri, *Risale*, s. 69 (Hz. Muhammed'in ashabından olan Muaz ibn Cebel'e atfedilmiştir; değişik). (Asin, s. 568, no. 158; Mansur, no. 79; Robson, s. 57).

Asin'e göre bu vecize Matta 6:5-7'nin bir benzeridir. Ayrıca Ecclesiastes (Ahdi Atik'in Hz. Süleyman'a atfedilen bir babı) 5:1-2'ye bakınız. Yukarıda (kaynakçaya bakınız) Muaz ibn Cebel'e yapılan ithaf ilginçtir. Bir kaynakta

şöyle geçer: "Hz. İsa otuz üç yaşında göğe yükseltilmişti, Muaz da otuz üç yaşında öldü" (İbni Sa'd, *Tabakat*, 7:389).

189 Dilerseniz, Kelimetullah ve Ruhullah olan Meryem oğlu İsa'nın söylediği şu sözleri tekrar edin: "Açlık yediğim katıktır; korku üstümdedir; yün giysimdir; kış mevsiminde beni ısıtan şey şafağın ışığıdır; fenerim ay ışığıdır, beni taşıyacak olan bineğim ayaklarımdır; yiyip içtiğim şey de sadece toprağın mahsulüdür. Gece kendim için hiçbir şey yapmadan yatar, sabah da kendim için hiçbir şey yapmadan uyanırım. Ve dünyadaki hiç kimse benden daha zengin değildir."

Ebu Nuaym el-İsbahani (ö. 430/1038), *Hilyatü'l-Evliya*, 6:314 (Asin, s. 374-375, no. 44; Mansur, no. 80; Robson, s. 67-68).

Asin, Ali bin Ebû Tâlib'e atfedilmiş benzer bir vecizeden söz eder. Ancak burada Anacharsis'in yazdığı mektuba benzeyen ilginç noktalar da vardır. Anacharsis MÖ 600 yıllarında yaşamış, daha sonra Yedi Bilge Adam'dan biri olarak kabul edilmiş, Helenleşmiş bir İskitlidir. Cicero*On the Good Life* (Harmondsworth: Penguin, 1971) adlı eserinde (sayfa 100-101) Anacharsis'in şu sözlerine yer vermiştir: "İskit paltom tek giysimdir, pabuçlarım nasır tutmuş ayaklarımdır, yatağım yeryüzüdür, yediklerimi sadece açlığımla katık ederim; süt, peynir ve etten başka bir şey yemem. Gelin görün, huzur içinde bulacaksınız beni. Bana bir şeyler vermek istiyorsunuz. Ama bana değil sevgili yurttaşlarınıza verin o şeyleri, ya da bırakın da ölümsüz tanrılar alsın." Yedi Bilge Adam Efsanesi en azından erken 9. yüzyıldan itibaren Arap-İslam hikmet edebiyatında çok iyi bilinirdi.

190 Hz. İsa buyurdu ki: "Ey İsrailoğulları, Musa sizi zina işlemekten men etti, bunu yapmakla çok iyi etti. Ben ise sizi zinayı aklınıza getirmekten bile men ediyorum, çünkü zina işlemeyip de zinayı aklına getirenler, içinde ateş yakılmış toprak bir eve benzerler, ateş evi yakmasa da, ev duman yüzünden kömür karası olur."

"Ey İsrailoğlulları, Musa sizi Allah'ın adını kullanarak yalan yere ant içmekten men etti, bunu yapmakla da çok iyi etti, ben ise sizi ister yalan ister doğru olsun Allah'ın adını kullanarak yemin etmekten men ediyorum."

Ebu Nuaym el-İsbahani (ö. 430/1038), *Hilyatü'l-Evliya*, 8:145-146 (Mansur, no. 82).

Bu iki emir Matta 5:27-28 ile 34-37'den gelir.

191 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Ey ilim ehli; bilmediğiniz şeyleri öğrenin, bildiklerinizi de cahillere öğretin."

Ebu Hasan el-Maverdi (ö. 450/1058), *Âdâbü'd-Dünya ve'd-Din*, s. 67.

Maverdi, devlet yönetimi ve İslam ahlakı konularında eserler vermiş önemli bir yazardır. Hayatı ve eserlerine dair *İslam Ansiklopedisi 2*'ye bakınız. İlim öğrenmeye ve ilmi başkalarına yaymaya dair başka emirler de vardır; örneğin 46. ve 195. Vecizelere bakınız.

192 Hz. İsa'ya, "Neden evlenmiyorsun?" diye sordular. Hz. İsa, "Çoğalmak sadece ebedi mekanda olursa takdire şayandır" diye cevap verdi.

Ebu Hasan el-Maverdi (ö. 450/1058), *Adabü'd-Dünya ve'd-Din*, s. 104 ve 135.

Hz. İsa yukarıda 60. vecizede evlilik üzerine konuşmuştu. Kur'an'da 57:20 ve 102:1'de çok çocuğa, mala mülke sahip olmak (*tekasür*) bir övünme sebebi sayıldığı ve dünya hayatına çok fazla bağlılık olarak görüldüğü için kınanır.

193 Hz. İsa buyurdu ki: "Uyuduğunuz gibi öleceksiniz ve uyandığınız gibi de yeniden dirileceksiniz."

Ebu Hasan el-Maverdi (ö. 450/1058), *Adabü'd-Dünya ve'd-Din* s. 107.

Uyumanın ve uyanmanın, ölüm ve yeniden dirilme anlamına gelecek biçimde kullanılmasına İncil'de de sık sık rastlanır; örneğin Eyyûb 14:11-12'ye ve Yuhanna 11:11-16'ya bakınız.

194 Hz. İsa dedi ki: "Kadınlara göz ucuyla bakmaktan, bir daha bakmaktan sakının, çünkü bu kalbinize şehvet tohumları saçar, bunu yapan zina işlemiş sayılır."

Ebu Hasan el-Maverdi (ö. 450/1058), *Âdâbü'd-Dünya ve'd-Din* s. 294. Şu eserle karşılaştırınız: ibn Cevzi, *Zemmü'l-Heva*, s. 91.

Bu vecizenin Arapça orijinalinde akılda tutmayı kolaylaştırmak amacıyla kafiyeli bir söyleyiş vardır. Bu vecizenin özü açıkça Matta 5:26-28'den gelmektedir.

195 Hz. İsa'ya şöyle sorulduğu rivayet edilir: "İlim öğrenmek kaç yaşına kadar uygundur?" Hz. İsa'nın cevabı şu olmuştur: "Kaç yaşına dek yaşamanız uygun görüldüyse."

İbn Abdülberr el-Kurtubi (ö. 463/1071), *Câmiyü'l-Beyani'l-İlm*, 1:96.

İbn Abdülberr, Endülüslü bir kültür tarihçisi ve edebiyatçıdır. Hayatı ve eserlerine dair *İslam Ansiklopedisi 2*'ye bakınız. İbn Abdülberr *Câmi* adlı eserinde ilim öğrenmenin erdemlerini anlatan değişik kaynaklardaki pek çok yazıyı bir araya getirmiştir.

196 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Ey kurrâ ve ulema, ilim öğrendikten sonra nasıl olur da doğru yoldan saparsınız, bir kere gözünüz görmeye başladıktan sonra nasıl olur da kör olursunuz, ve bütün bunları alçak bir dünyayla alçak arzularınız uğruna nasıl yaparsınız? Bu dünyada vay halinize, bu dünyanın da vay haline."

İbn Abdülberr el-Kurtubi (ö. 463/1071), *Câmiyü'l-Beyani'l-İlm*, 1:90.

Burada sözü edilen kurrâ ile, kıraat âlimleri kastedilmektedir, bu grup İslamiyet'in ilk yıllarında önemli bir siyasi gücü ellerinde bulunduruyorlardı. Kurrâya ve ulemaya yöneltilen uyarılara başka vecizelerde de rastlanır, örneğin, 117., 174., 193., 263. vecizelere bakınız.

197 Hz. İsa şöyle buyurdu: "İnsanların sizin hakkınızda söyledikleri sözler yüzünden üzülmeyin. Eğer hakkınızda söylenenler yalansa, iyi amel işlemeden iyi amel işlemiş sayılırsınız. Eğer hakkınızda söylenenler doğruysa, cezası önceden belirlenmiş kötü bir amel işlemiş sayılırsınız."

İbn Abdülberr el-Kurtubi (ö. 463/1071), *Câmiyü'l-Beyani'l-İlm*, 1:405.

Başkalarının düşündüklerine önem verilmemesini öğütleyen bu muhteşem vecize Matta 5:11-12'nin uzaktan bir benzeri olabilir.

HS 6. Yüzyıl Başları / MS 12. Yüzyıl Başları

198 Hz. İsa bir mezarlıktan geçmekteydi. Ölülerden birine seslendi, Allah da o ölüyü diriltti. Hz. İsa sordu, "Sen kimsin?" "Ben bir zamanlar hamaldım" diye cevapladı adam, "Bir adam için yakacak odun taşırdım. Birgün dişimi temizlemek için odunlardan bir kıymık kopardım. Öldüğümden beri bu kıymık yüzünden sorguya çekilmekteyim."

Ebu Kasım el-Kuşeyri (ö. 465/1073), *Risaletü'l-Kuşeyriyye fi İlmi't-Tasavvuf*, s. 65 (Asin, s. 565, no. 151; Mansur, no. 88; Robson, s. 115). Şu eserlerle karşılaştırınız: Asin, s. 566, no. 152; Robson, s. 115-116 (tam versiyon).

Kuşeyri aynı zamanda ilim sahibi bir fakih, başarılı bir edip ve ünlü Sufi bir yazardır. Bu kıssanın alındığı eser Sufi istilahları, mümtaz Sufiler, sufi gelenekleri ve inançlarıyla ilgili bilgilerin yazılı olduğu rehber bir kitaptır. Kuşeyri'nin hayatı ve eserlerine dair *İslam Ansiklopedisi* 2'ye bakınız.

En ufak günahların bile kaydının tutulduğu fikri Kur'an 99:7-8'de de geçer: "Artık kim zerre ağırlığınca hayır işlerse onu görür. Artık kim zerre ağırlığınca bir şer (kötülük) işlerse, onu görür."

199 Hz. İsa buyurdu ki: "Sayısız ağaç vardır, ama hepsi meyve vermez. Sayısız meyve vardır, ama hepsi yenilmez. Sayısız ilim vardır, ama hepsi faydalı ilim sayılmaz."

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 1:38 (Asin, s. 349, no. 2; Mansur, no. 90; Robson, s. 42).

Gazali klasik dönem İslam'ın önde gelen simalarından biridir. Gazali'nin amacı İslam medeniyetinin çeşitli ilim dallarına, Sufi ruhunu da katarak yeniden şekil vermekti. Fıkıh, kelam, felsefe ve hadis ilmi hakkındaki derin bilgisi, kendi zihnî ve manevi yolculuklarının ürünü olan eserleri onu dünya kültür mirasının en çok ilgi çeken düşünürlerinden biri yapmıştır. Aşağıdaki vecizeler ve kıssaların çoğunun alındığı *İhyaü'l-Ulumi'd-Din* (Dini İlimlerin İhyası) adlı eseri İslam'daki Allah korkusunun farklı yönlerine değinen ansiklopedik bir eserdir ve bu eser İslam eserleri arasında kısa bir sürede önemli bir yere gelmiştir. Gazali Hz. İsa ile özel olarak ilgilenip ona, "Kalplerin Peygamberi" adını takmış ve onu Sufi ruhunun en önemli şahıslarından biri olarak özel bir konumda görmüştür. Gazali'nin hayatı ve eserlerine dair *İslam Ansiklopedisi* 2'ye bakınız.

Bu vecizenin özü Matta 7:16-20'den gelmektedir. Gazali, fıkıhta küçük ayrıntılarla gerektiğinden fazla meşgul olan âlimleri eleştirmek maksadıyla, eserine, fayda getirmeyen ilimlerle ilgili olan bu vecizeyi koymuştur. Bu konu aşağıdaki vecizelerde ve kıssalarda da işlenmiştir. Gazali fakihlerin çoğunun manevi hayat önündeki engellerden biri olduğuna inanmıştır.

200 Hz. İsa şöyle buyurmuştur: "Hikmeti onu hak edenlere değil de başkalarına dağıtmak hikmetin hakkını yemektir, onu hak eden insanları hikmetten mahrum bırakmak da o insanlara haksızlık yapmaktır. Vücuttaki hastalıklı yeri iyileştirmeye çalışan bir hekim kadar dikkatli olun." Yine başka bir kaynakta Hz. İsa'nın şöyle dediği söylenir: "Hikmeti onu hak edenlerden başkalarına verenler gaflete düşmüşlerdir, hikmeti hak edenlerden saklayanlar haksızlık yapmaktadırlar. Hikmetin de bir hakkı vardır; o, kendisini hak edenlere ulaşmak ister. Öyleyse, herkese hakkını verin."

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 1:43 (Asin, s. 349, no. 3; Mansur, no. 91; Robson, s. 42). Şu eserlerle karşılaştırınız: Cahiz, *Beyan*, 2:35; İhvanü's-Safâ; *Resail*; 4:215 (kısmen); Maverdi, *Âdâb*, s. 127; ibn Abdülberr, *Câmi*, 1:109 (kısmen); ibn Asakir, *Sirat*, s. 187, no. 225 (değişik).

Bu vecize Matta 7:6'nın bir benzeridir. Çağdaşları olan İslam düşünürleri gibi Gazali de insanların zihni yetileri ve fıtratları bakımından birbirlerinden çok farklı olduğunu kabul etmektedir. Dolayısıyla her türlü ilim her türlü insana öğretilmemelidir, herkesin ilim öğrenme seviyesi kendisi için en hayırlı olan düzeydedir. Başka türlü olsa karışıklık ve sapkınlık tehlikesi olabilirdi. Gazali'ye göre matematik gibi ilimler saptırıcıydı, çünkü matematikteki kesinliği öteki ilimlerden de bekleyenler (mesela kelamda) inançlarını kaybetme riskiyle karşılaşabilirlerdi. Özetle, Gazali zeka konusunda seçkinciydi.

201 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Şerre düşmüş âlimler bir ırmağın ağzına düşen bir kaya gibidir: Bu kaya ne ırmağın suyunu içer ne de suyun ekinleri sulamasına izin verir. Şerre düşmüş âlimler lağım kanalları gibidirler: Bu kanallarda suyun girdiği yer temizdir, ama çıktığı yer çok pistir; ya da türbe gibidir; dıştan muhteşem görünürler, ama içleri ölülerin kemikleriyle doludur."

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyau Ulumi'd-Din*, 1:66. Şu eserlerle karşılaştırınız: Varram, *Mecmua*, 1:84 (Asin, s. 351, no. 5; Mansur, no. 93; Robson, s. 43).

Burada yine dar görüşlü âlimler eleştirilmektedir. Asin İncil'de benzer konulara değinildiğini öne sürer. Yine başka bir benzerlik için M. Sharon'un derlediği *Studies in Honour of Professor David Ayalon* (Leiden: Brill, 1986) adlı yapıtta J. Sadan'ın "Some Literary Problems Concerning Judaism and Jewry in Medieval Arabic Sources" (Ortaçağ Arap Kaynaklarında Musevilik ve Yahudilikle İlgili Bazı Edebi Sorunlar) adlı makalesinde 389-390'da s. 353-398 no. 56'ya bakınız. Sadan bu makalede Hz. Musa'ya indirilen Tevrat'ın Müslümanlarca hakiki kabul edilen versiyonunu özetlemiş ve bu metni aynı kitapta sayfa 370 ve devamında eleştirmiştir.

202 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Bir insan, varacağı yer öteki dünya olduğu halde, bile bile bu dünyada yol alırsa nasıl olur da ilim ehli sayılabilir? Bir insan kendi söylediklerine uymaz, sadece başkaları için vaaz verirse o insana nasıl olur da ilim ehli denir?"

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 1:67 (Asin, s. 352, no. 6; Mansur, no. 94; Robson, s. 63).

191. vecize ile karşılaştırınız.

203 Hz. İsa şöyle buyurdu: "İlim sahibi olup da öğrendiklerine uygun amel işlemeyen kimse gizlice zina işleyip hamile kalan ve ayıbı her yere yayılan bir kadın gibidir. Bu yüzden Allah, öğrendiklerine uygun hareket etmeyen kimseyi Mahşer Günü'nde herkesin önünde kınayacaktır."

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 1:69. (Asin, s. 353, no. 8; Mansur, no. 95; Robson, s. 43).

43. vecizeye bakınız.

204 Hz. İsa'nın birgün yağmur duasına çıktığı rivayet edilir. Etrafındaki kimseler yorgun düştüğünde Hz. İsa, "İçinizden kimler günah işlediyse geri dönsün" dedi. O vakit, Hz. İsa'nın hemen arkasında duran adam dışında herkes geri döndü. Hz. İsa adama dönüp, "Sen hiç mi günah işlemedin?" diye sordu. Adam, "Allah şahidim olsun ki, bile bile hiç günah işlemedim. Ama birgün namaz kılarken yanımdan bir kadın geçmekteydi, ona bu gözle baktım, hemen parmağımla gözümü çıkardım, sonra da kadına attım." dedi Hz. İsa adama, "Allah'a dua et, ben de senin duan için 'Amin' diyeyim" dedi. Adam Allah'a dua etti, gökyüzünü bulutlar sardı, bulutlardan yağmur boşandı. Böylece susuzluklarını giderdiler.

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 1:316 (Asin, s. 354, no. 10; Mansur, no. 97; Robson, s. 95). Şu eserlerle karşılaştırınız: Asin, s. 587, no. 201; Rabson, 121-122 (tam versiyon); ve ibn Cevzi, *Zemmü'l-Heva*, s. 131 (ufak değişikliklerle).

Müslümanlıkta özel bir yağmur duası (Salâtü'l-İstiska) vardır. Günah işleyen gözün çıkarılıp atılması Matta 18:9'dan gelmektedir.

205 Hz. Meryem Hz. İsa'yı ararken dokumacıların yanından geçti; onlara yolu sordu, Hz. Meryem'e yanlış yolu gösterdiler. Meryem, "Ey Allah'ım! Onla-

rı nimetlerinden mahrum bırak, sefalet içinde ölsünler, onları insanların gözünde küçük düşür" dedi ve Meryem'in duası kabul oldu.

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 2:85 (Asin, s. 357, no. 13; Mansur, no. 99).

Cahiz gibi klasik dönemde yaşamış bazı Müslüman yazarlar belli meslek ve zanaatları (dokumacılık gibi) aşağı görmüşlerdir. Bu konuda Cahiz'in *Risaleler* adlı eserinde 1:51-52'ye bakınız; yukarıda çırpıcılar hakkındaki 145. Vecizeyle karşılaştırınız. Bu tür kıssalar bu mesleklerin bayağılığını "açıklamaya" yardımcı olmuştur kuşkusuz. Bu kıssa Suriye yazınında da geçer, Budge'ın *The Laughable Stories* adlı eserinde sayfa 123'de no. 475'e bakınız.

206 Rivayet edilir ki, Şeytan birgün Hz. İsa'nın önüne çıkıp, "'Allah'tan başka ilah yoktur,' de" demiş. Hz. İsa ona şöyle cevap vermiş: "Senin söylediğin sözleri, doğru olsalar bile tekrarlamam; çünkü, Şeytan'ın hileleri iyiliğin altında bile gizlenebilir."

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 3:29 (Asin, s. 359, no. 17; Mansur, no. 102; Robson, s. 81).

Şeytanın Hz. İsa'yı çölde ayartmaya yeltenmesini anlatan Matta 4:1-11 bu kıssanın çıkış yeri olabilir. Şeytan'ın Hz. İsa'dan şahadet getirmesini istemesi önemli bir noktadır. Son cümle Gazali'nin eklediği açıklayıcı bir ibaredir.

207 Hz. İsa doğduğunda kötü ruhlar Şeytan'ın yanına gelip, "Bugün bütün putlar boynunu büktü" dediler. Şeytan, "Demek ki, dünyanızda bir şeyler oldu" dedi ve dünyanın üstünde uçtu, ama bir şey göremedi. Sonunda, meleklerle çevrelenmiş vaziyette İsa bebeği gördü. Sonra kötü ruhlara dönüp şöyle dedi, "Dün bir Peygamber doğmuş. Bugüne dek bu kadın dışındaki hiçbir kadın benim yokluğumda gebe kalmamıştı. Bu geceden itibaren insanların putlara inanacağından ümidi kesin. Bundan böyle insanları aceleciliklerinden ve vakur olmamalarından faydalanarak saptırmaya çalışın."

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 3:32 (Asin, s. 359-360, no. 18; Mansur, no. 103; Robson, s. 81-82). Şu eserle karşılaştırınız: İbn Asakir, *Sirat*, s. 37, no. 18.

Hıristiyanlığın ilk dönemlerine ait bazı metinlerde putların Hz. İsa'nın doğumundan hemen sonra yıkıldığı anlatılır. James'in *The Apocryphal New Testament* adlı eserinde sayfa 75, 80, 83'e bakınız. Acelecilik ve vakur olmama Kur'an'da da sık sık kınanır.

208 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Mevcut bir hevesi görünmez bir vaat uğruna terk edenlere ne mutlu."

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 3:64; ibn Asakir, *Sirat*, s. 150, no. 157 (Asin, s. 361, no. 20; Mansur, no. 105; Robson, s. 63).

Bu vecize biçim bakımından Hıristiyanlığın ilk dönemlerine ait bir metin olan Hz. İsa'nın Abgarus'a (El-Ebcar) yazdığı mektuba çok benzemektedir. James'in *The Apocryphal New Testament* adlı eserinde sayfa 477'ye bakınız.

2097 Hz. İsa'nın hiçbir şey yemeden altmış gün boyunca Allah'la konuştuğu rivayet edilir. Sonra bir ara Hz. İsa'nın aklından ekmek geçmiş, ve o anda sohbet bozulmuş; Hz. İsa'nın avuçlarında bir dilim ekmek belirmiş, sonra Hz. İsa sohbet bozulduğu için oturup ağlamaya başlamış. O anda, Hz. İsa'nın önünde yaşlı bir adamın gölgesi belirmiş. Hz. İsa, "Allah seni takdis etsin ey Allah dostu, benim için Allah'a dua et, çünkü kendimden geçmişken aklıma ekmek geldi ve sohbetim bozuldu." demiş. Bunun üzerine yaşlı adam, 'Ey Allah'ım! Seni bildim bileli aklıma ekmek geldiyse eğer, beni affetme. Lakin, önüme bir şey getirilmişse onu yerim, ama önceden hiç aklıma getirmeden..." diye dua etmiş.

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 3:81 (Asin, s. 362, no. 22; Mansur, no. 107; Robson, s. 63-64).

Sufilerin oruç tutmaları ve tefekkür etmeleriyle ama aynı zamanda Hıristiyanlığın ilk dönemlerindeki zahit gelenekleriyle ilgili ilginç bir konuşma. Burada, kendini tamamen Allah'ı tefekküre adadığı için, belki de örnek bir

Sufî üstadı temsil eden yaşlı adamla karşılaştırıldığında Hz. İsa'nın insani zaafları olduğu görülmektedir.

210 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Takvanın onda dokuzu susmak, onda biri de insanlardan kaçmaktır."

> Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 3:107 (Asin, s. 364, no. 26; Mansur, no. 111; Robson, s. 64).

Benzer bir emrin Mısırlı çöl papazlarından birine de vahyedildiği söylenir, Ward'ın *The Sayings of the Desert Fathers* adlı eserinde s.9, no. 2'ye bakınız.

211 İncil'de şöyle yazar: "Kim kendisine kötü davrananlara dua ederse, o kimse Şeytan'ı alt etmiş demektir."

> Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 3:180 (Asin, s. 367, no. 33; Mansur, no. 118; Robson, s. 46).

Bu vecize, özü itibariyle Luka 6:28'e benzer, ancak ilave olarak Şeytan'ın alt edilmesi eklenmiştir.

212 Hz. İsa buyurdu ki: "Bu dünya insanının vay haline! O ölür de, bu dünyayla içindeki her şeyi nasıl olur da bırakıp gider! Bu dünya onu kandırır da, o hâlâ nasıl olur da bu dünyaya güvenir! Bu dünya onu yüzüstü bırakır da, o hâlâ nasıl olur da bu dünyaya inanır! Aldanmışların vay haline! Bu dünya nefret ettiklerini nasıl da gösterdi onlara! O çok sevdikleri şeyler nasıl da terk etti onları! Korkutuldukları şeyler nasıl da geldi başlarına! Bu dünyayı tek kaygısı belleyenin, günahın peşinde olanın vay haline! Onun günahları nasıl da çarçabuk ortaya çıkacak."

> Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 3:200 (Asin, s. 371, no. 38; Mansur, no. 122; Robson, s. 66-67). Şu eserle karşılaştırınız: Zabidi, *İthaf*, 8:87.

Bu dünyaya hayatının kınanması Müslüman zühd eserlerinde oldukça yaygındır. Özellikle İbn Ebi'd-Dünya'nın, Hz. İsa'ya atfedilmiş pek çok ve-

cizeyi içeren *Mevzuatü'r-Resail*'deki *Kitabü'z-Zemmi'd-Dünya* adlı eserine bakınız.

213 Hz. İsa'nın şöyle dediği rivayet edilir: "Ey şerrin âlimleri! Siz oruç tutarsınız, namaz kılarsınız, zekât verirsiniz, ama başkalarına yapın dediğiniz şeyleri kendiniz yapmazsınız, kendiniz yapmadığınız şeyleri vaaz edersiniz. Sizin fikirleriniz ne kadar da kötü. Siz sözde, yalan yere, tövbe edersiniz, ama yine heveslerinize göre amel işlersiniz. Kalbiniz lekelendikten sonra cildinizi temiz tutmanız ne işe yarar? Size doğrusunu derim ki, üzerinde lezzetli unların elendiği, geriye artıkların kaldığı kalbur gibi olmayın, çünkü öyle olursanız fikirlerinizi dilinizle aktarmış olursunuz, ama kalbinizde kötülük kalır. Ey bu dünyanın köleleri! Bir insan bu dünyaya şehvet duymaya devam ettikçe, dünya arzusu tatmin olmadıkça nasıl olur da öteki dünyaya ulaşır? Doğrusu, kalbiniz yaptıklarınızdan ötürü kanıyor. Siz bu dünyayı dillerinizin altına, amelleri de ayaklarınızın altına koydunuz. Doğrusu, ahiret hayatınızı mahvettiniz, çünkü sizin için bu dünyanın nimetleri öteki dünyanın nimetlerinden daha kıymetli. İnsanlar arasında kim sizden daha çok dalalete düşmüş olabilir ki, keşke bileydiniz!

Vay halinize! Sanki bu dünyanın insanlarından bu dünyayı sizlere bırakmalarını istermiş gibi, geceleyin gezginlere yol tarif edip kendiniz şaşkınların yanında durmaya daha ne kadar devam edeceksiniz? Kendinize gelin! Kendinize gelin! Vay halinize; içi ıssız ve karanlık bir evde lambanın çatıya konulması bu eve ne fayda getirir? Bunun gibi, içiniz ıssız ve boşken dilinizde hikmet ışığı olması ne işe yarar? Bu dünyanın köleleri! Ama ne sâlih köleler ne de onurlu özgür kimselerdir kastettiklerim. Bu dünya, yakında, sizi köklerinizden söküp yüzüstü yere atacak, burunlarınızı toprağa gömecek. Sonra sizi, günahlarınızdan ötürü perçemlerinizden kavrayıp Mâlik ve Hâkim olan Allah'ın önüne çıplak ve yapayalnız bir halde sürükleyecek. O, günahlarınızı bir bir sayıp kötü amellerinizden ötürü cezalandıracak sizi."

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 3:258-259; (Asin, s. 380-381, no. 53; Mansur, no. 135; Robson, s. 82-83). Şu eserle karşılaştırınız: İbn Asakir, *Sirat*, s. 191, no. 233.

Kötü âlimlere okunan lanetler daha önceki kıssalarda ve vecizelerde de karşımıza çıkmıştı, 93., 94., 117., 196. ve 201. vecizelere bakınız. Bu vecizenin bazı yerleri Hz. İsa'nın Matta'da (23:13-36) Yahudi fakihler ve Ferisileri uyarmak için kullandığı sözleri hatırlatmaktadır. Perçemlerden kavramak Kur'an'da da geçen bir kavramdır, Kur'an'da 96:15'e bakınız.

214 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Tohum kayaların arasında değil düzlükte yeşerir. Tohum gibi, hikmet de kibirlinin kalbinde değil alçakgönüllünün kalbinde yeşerir. Görmez misiniz ki, başını yukarılara kaldıran onu nasıl da tavana çarpar, aşağı indirense onu nasıl da korur?"

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 3:336 (Asin, s. 391, no. 59; Mansur, no. 141; Robson, s. 47).

Asin, ekincinin hikâyesinin (Matta 13:4-9) bu vecizenin muhtemel kaynağı olduğunu söyler. Hikmet ve tevazu kavramları Yakın Doğu dini metinlerinde sık sık bir arada işlenir. (Atasözleri 11:12'ye bakınız)

215 Hz. İsa buyurdu ki, "Gösterişli giysi kibirli kalp demektir."

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 3:345-346 (Asin, s. 391, no. 60; Mansur, no. 142; Robson, s. 70).

Asin bu vecize ile Luka 7:25 arasında benzerlik kurar. Bu vecize Luka 20:45-47'ye de benzemektedir.

216 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Kalpleriniz kurtlarla yağmacıların kalbi gibiyken, niye keşişler gibi giyinip benim yanıma geliyorsunuz? Krallara layık giysiler giyebilirsiniz, ama kalpleriniz Allah korkusuyla tertemiz olduysa."

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 3:346 (Asin, s. 391, no. 61; Mansur, no. 143; Robson, s. 83-84). Şu eserle karşılaştırınız: Ragıb el-Isfehani, *Muhaderat*, 2:402.

Matta 7:15'te kuzu postuna bürünmüş olarak anlatılan "yalancı Peygamberler" burada keşiş olarak karşımıza çıkarlar. Kur'an'da keşişlere (*ruhban*)

dört yerde değinilir, ancak sadece bir yerde, Kur'an 5. suresinin 82. ayetinde alçakgönüllülüklerinden ötürü övülürler.

217 Hz. İsa dedi ki: "İstemediklerinize katlanmadan istediklerinize ulaşamayacaksınız."

Ebu Hamid el-Gazali (d. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 4:61; Şu eserlerle karşılaştırınız: Cahiz, *Beyan*, 3:164 (Hasan el-Basri'ye atfedilmiştir); İbn Hamdun, *Tezkire*, 1:201, no. 475 (Asin, s. 394, no. 64; Mansur, no. 146; Robson, s. 47).

Bkz. Ward, *The Sayings of The Desert Fathers* s. 70 no. 7.

218 Hz. İsa'nın şöyle dediği rivayet edilir: "Siz havariler günahtan korkarsınız. Biz Peygamberler ise imansızlıktan korkarız."

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 4:169 (Asin, s. 397, no. 68; Mansur, no. 150; Robson, s. 48).

Muhtemelen Sufi müritleri ile Sufi üstadları arasındaki ayrıma değinen alışılmadık bir vecize. Bu vecizeden önce yer alan ve Sufi arifi Sehli Tusteri'ye (ö. 283/896) atfedilen vecize de bu yorumu desteklemektedir. "Mürit günahların azabından, arif ise imansızlığın azabından korkar." Bu vecizeye Gazali'nin, bir insanın Allah hakkındaki bilgisi arttıkça Allah karşı gelme korkusunun da artacağını açıkladığı bir bağlamda yer verilmiştir.

219 Hz. İsa'nın, yolculuklarından birinde örtüsüne sarınmış uyuyan bir adam gördüğü rivayet edilir. Hz. İsa onu uyandırıp, "Kalk ve her şeye kadir olan Allah'ı zikret" demiş. "Benden ne istiyorsun?" demiş uyuyan adam, "ben bu dünyayı bu dünyanın insanlarına terk ettim." Hz. İsa da, "Uyumaya devam et aziz dostum" demiş.

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 4:190 (Asin, s. 401, no. 71; Mansur, no. 153; Robson, s. 70).

Buna benzer herhangi bir konuşmaya İncil'de rastlanmıyor. Ancak bu konuşmanın erken dönem Hıristiyan ve Müslüman zühd edebiyatında karşı-

mıza çıkan kıssalarla aynı havayı taşıdığı görülmektedir. Musevilik'te ve İslamiyet'te namaz kılmak için erkenden uyanmak övgüye layık bir davranış olarak görülür. Örneğin, 6:9-11 numaralı Özdeyişlere ve Hertz, *Sayings of the Fathers*'ta sayfa 45, alıntı 14'e bakınız. Sabah ezanında "Namaz uykudan hayırlıdır" sözü geçmektedir. Örtüsüne sarınmış adam imgesi Kuran'da 73 ve 74. surelerde anlatılan imgeyi çağrıştırmaktadır. Örtüye sarınmış adam imgesinin Sufilere göre özel bir anlamı vardır; bu imge tefekküre dalmış zahit kimseleri temsil eder.

220 Hz. İsa şöyle derdi:"Dünya bir köprüdür. Köprüden geçin, ama onun üstünde oturmayın." Ona bir gün sordular, "Ey Allah'ın Resulü, keşke Allah'a iman edebileceğimiz bir yerde ev kurmamızı buyursan." Hz. İsa, "Gidin, suyun üstünde bir ev kurun" dedi. "Suyun üstüne nasıl olur da sağlam bir ev kurarız?" diye sordular. Hz. İsa şöyle cevap verdi: "Dünya sevgisiyle kirlenmişse, imanınız nasıl sağlam kalabilir?"

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 4:218 (Asin, s. 404, no. 75; Mansur, no. 156; Robson, s. 71). Şu eserle karşılaştırınız: Mekkî, *Kût*, 1:256.

Bu vecize, bu kitabın çeşitli yerlerinde ele alınan konuların bir araya getirildiği karma bir vecizedir. 41., 60., 110. ve 302. Vecizelere bakınız.

221 Hz. İsa bir adamın evinin duvarının gölgesinde oturuyordu; adam Hz. İsa'nın yanına gelip oradan kalkmasını söyledi. Hz. İsa, "Beni buradan kaldıran sen değilsin, gölgede olmaktan haz duymamı istemeyen Allah'tır beni kaldıran" dedi.

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 4:224 (Asin, s. 407, no. 79; Mansur, no. 160; Robson, s. 71-72). Şu eserle karşılaştırınız: İbn Asakir, *Sirat*, s. 132, no. 118.

Asin'e göre burada Matta 8:20'nin izini bulabiliriz. Vecizede bu dünyadan tamamıyla vazgeçme vurgulamaktadır. Bu konuya daha önce, örneğin taştan yastıkla ilgili kıssanın anlatıldığı 118. ve 119. Vecizelerde de değinilmişti.

222 Hz. İsa'nın bir tarakla bir kırbasından başka bir hiçbir şeyi yoktu. Bir gün sakalını parmaklarıyla tarayan bir adam gördü ve tarağını attı. Başka bir gün de ırmaktan avuçlarıyla su içen bir adam gördü ve kırbasını da attı.

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 4:231-232 (Asin, s. 408, no. 81; Mansur, no. 162; Robson, s. 72).

Hz. İsa'nın görünüşü ve yaşama biçimi daha önce de anlatılmıştı. 77. ve 78. vecizelere bakınız.

223 Hz. İsa şöyle derdi: "Bedeninin acılara, hastalıklara kapılmasından ve malına mülküne zarar gelmesinden memnun olmayan kimse arif değildir. Çünkü insan ancak bu yolla günahlarının cezasını çekebilir."

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 4:281 (Asin, s. 410, no. 83; Mansur, no. 165; Robson, s. 48).

Mevzuatü'r-Resail'de İbn Ebi'd-Dünya'nın *Kitabü'ş-Şükr* adlı eserindeki 3:36 alıntı, no: 80'e bakınız. Bu vecize tanınmış bir gelenekçi ve zahit olan Süfyani Sevri'ye atfedilmiştir. "Felaketi ilahi lütuf, zenginliği ise felaket saymayan kimse arif değildir."

224 Hz. İsa'nın vecizeleri arasında şu da geçer: "Kendini Allah yoluna adamış bir genç görürseniz, (biliniz ki) o artık her şeyden vazgeçmiştir."

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 4:302 (Asin, s. 413, no. 85; Mansur, no. 167; Robson, s. 48).

Aşağıda 238. Vecizeye bakınız. Kendilerini Allah'a adayan başka gençlerin hikâyeleri için Ward, *The Sayings of the Desert Fathers*'da sayfa 145-146'ya bakınız.

225 Hz. İsa'nın bir gün kör, cüzamlı, yatalak, ve cüzam yaraları yüzünden kötürüm hale gelmiş bir adam gördüğü rivayet edilir. Adam şunları söylemektedir: "Birçok kuluna verdiği dertten beni kurtaran Rabbime şükürler

olsun." Hz. İsa adama sorar, "Senin başına gelmeyen hangi dert vardır ki ?" Adam cevap verir: "Ey Ruhullah, ben Allah'ın, yüreğine benim yüreğime koyduğu kadar marifet koymadığı insandan daha iyi durumdayım." "Çok doğru söyledin" der Hz. İsa. Sonra "Elini ver" der. Adam elini uzatır; yüzünün ve bedeninin çok düzgün, güzel bir hale dönüştüğünü görür; çünkü Allah onu dertlerinden kurtarmıştır. Bundan sonra adam Hz. İsa'nın yanında, onunla birlikte ibadet eder.

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 4:339 (Asin, s. 415, no. 88; Mansur, no. 170; Robson, s. 101).

Matta 8:1-3'te geçen cüzamlıların tedavi edilmesi bahsi burada karşılıklı bir konuşmaya dönüştürülmüştür. Bu konuşmada cüzamlı "marifet" kelimesiyle büyük olasılıkla Sufilerin her şeyin üstünde tuttukları marifetullahı kastetmektedir.

226 Hz. İsa İsrailoğullarına sordu, "Tohum nerede yeşerir?" "Toprakta" dediler. İsa da şöyle söyledi: "Doğrusu, hikmet de ancak toprak gibi, bir yürekte yeşerir."

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 4:347 (Asin, s. 416, no. 89; Mansur, no. 171; Robson, s. 49).

214. vecizeye bakınız.

227 Allah Hz. İsa'ya şunu vahyetti: "Bir kulumun kalbinin derinliklerine bakıp orada bu dünya ve öteki dünya sevgisine rastlamazsam, o yüreği kendi sevgimle doldurur ve korurum."

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 4:349. Şu eserlerle karşılaştırınız: Kuşeyri, *Risale*, s. 173 (ufak değişliklerle) (Asin, s. 417, no. 90; Mansur, no. 172; Robson, s. 78).

Allah'ın bir kulunun "kalbinin derinlikleri" kavramı ve "Allah sevgisi ile dolu bir kalp" kavramı Sufî imgelerine işaret etmektedir.

228 Hz. İsa'ya en iyi amelin ne olduğunu sordular. Hz. İsa, "Her şeye kadir olan Allah'la ve onun sevgisiyle mutmain olmak" dedi.

> Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 4:349 (Asin, s. 417, no. 91; Mansur, no. 173; Robson, s. 49).

Allah'la mutmain olmak İbn Ebi'd-Dünya'nın risalelerinin birinin konusudur. Başka kaynaklarda da, ilk Müslümanlara atfedilen bu vecize ile benzerlikler taşıyan bölümler vardır. Örneğin, *Mevzuatü'r-Resail*'de *Kitabü'r-Rida* 3:22'de alıntı 6; 3:25'te alıntı 9 ve 3:42'de alıntı 31'e bakınız.

229 Hz. İsa şöyle derdi: "Günah işlemek niyetinde olmadan uyuyan ve günahlara karşı uyanık olan göz kutsansın."

> Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 4:353 (Asin, s. 417, no. 92; Mansur, no. 174; Robson, s. 49).

Günah işleyen göz imgesi Matta 6:22-23 ve 18:9'dan gelmektedir. "Kutsanmış göz" sözü ise Luka 10:23'ten gelmektedir.

191 Havariler Hz. İsa'ya şöyle sordular: "Ey Ruhullah, dünyada senin gibi bir insan var mıdır?" Hz. İsa cevap verdi, "Evet, konuşurken Allah'ı anan, susarken Allah'ı tefekkür eden ve baktığı her şeyden bir ders çıkaran insan benim gibi bir insandır."

> Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 4:411 (Asin, s. 420, no. 97; Mansur, no. 179; Robson, s. 49-50).

10. ve 13. vecizelere bakınız.

231 Bir gün Hz. İsa bir yerde otururken yaşlı bir adamın da bir kürekle toprağı kazdığı rivayet edilir. Hz. İsa, "Ey Allah'ım, onu ümitsiz bırak" dedi. Adam küreğini bir yana atıp bir saat kadar oturdu. Ardından Hz. İsa, "Ey Allah'ım ona ümidini geri ver" dedi. Adam ayağa kalkıp çalışmaya başladı.

Hz. İsa, adama neden böyle yaptığını sordu. Adam, "Çalışırken, ruhum, 'Daha ne kadar çalışacaksın, ey yaşlı adam' dedi. Küreği attım, oturdum. Sonra ruhum, 'Allah der ki, yaşadığın sürece rızkını kazanmalısın' dedi. Bu yüzden küreğimi tekrar elime aldım."

> Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 4:438 (Asin, s. 421, no. 99; Mansur, no. 181; Robson, s. 101-102). Şu eserle karşılaştırınız: İbn Asakir, *Sirat*, s. 202, no. 248.

Rızk kazanmanın önemine dair aşağıda 247. vecizeye bakınız. Burada Mısırlı çöl papazlarının ahlak anlayışlarının izi görülmektedir. Bkz. Ward, *The Sayings of the Desert Fathers*, s. 70.

232 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Yarının kazancı ile asla ilgilenmeyin. Eğer yarınki gün sizin için mukadder günlerden biriyse, rızkınız o gün gelecektir. Öyle değilse, başkalarının mukadder günleriyle ilgilenmeyin."

> Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyau Ulumi'd-Din*, 4:442 (Asin, s. 422, no. 100; Mansur, no. 182; Robson, s. 50).

Yukarıda 44. ve 73. vecizelere bakınız.

233 Hz. İsa havarilerine şöyle dedi: "Allah'a benim acımı, yani ölüm acımı hafifletmesi için dua edin. Çünkü ölümden o kadar korkar oldum ki, ölüm korkum bana ölümün nasıl bir şey olduğunu gösterdi."

> Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyau Ulumi'd-Din*, 4:446 (Asin, s. 423, no. 101; Mansur, no. 183; Robson, s. 84).

Bu vecizenin özü belki de Getsemani Bahçesi'ndeki acıyı anlatan Matta 26:39 ve Luka 22:44'ten geliyor. Bu vecizede de, önceki vecizelerde olduğu gibi, Hz. İsa'nın insani vasıflarının, güçsüzlüğünün altı çiziliyor.

234 Hz. İsa bir kafatasının yanından geçmekteydi, kafatasını ayağıyla dürtüp şu sözleri söyledi, "Allah'ın izniyle konuş!" Kafatası cevap verdi, "Ey Ruhullah,

ben falanca zamanda yaşamış bir kralım. Tahtımda, başımda tacım, etrafımda askerlerim ve nedimelerimle otururken Azrail yanıma geldi. Kollarım, bacaklarım bir bir söküldü, sonra Azrail canımı aldı. Keşke o kalabalık içinde olmak yerine, yalnız olsaydım; keşke o zevk yerine acıyı yaşasaydım."

> Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 4:448 (Asin, s. 423, no. 102; Mansur, no. 184; Robson, s. 102). Şu eserle karşılaştırınız: Asin, s. 423, no. 102 ; s. 424, no. 102 ; s. 424-425, no. 102 çeyrek (değişik).

Hz. İsa'nın kafataslarıyla konuştuğu öteki vecizelere, 186. ve 248. Vecizelere de bakınız. Öteki geleneklerdeki benzer örnekleri incelemek için 186. Vecizenin yorum kısmına ve Ward, *The Sayings of the Desert Fathers*, s. 136 no. 38'e bakınız.

235 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Sağlıklı vücutlu, güzel yüzlü ve tatlı dilli kaç insan vardır ki kendini cehennemin katlarında çığlıklar atarken bulsun."

> Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 4:518 (Asin, s. 431, no. 103; Mansur, no. 185; Robson, s. 73).

Bu vecizenin Arapça orijinalinde kafiyeli bir üslup vardır, vecize atasözü havasındadır.

236 Hz. İsa, Hz. Zekeriya'nın oğlu Hz. Yahya'ya şöyle dedi: "Bir insan senin adını anıp da doğruyu konuşursa Allah'a şükret; yalan konuşursa daha fazla şükret, çünkü Allah senin çabalamana gerek kalmadan sevaplarını arttıracaktır."

> Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *Tıbrü'l-Mesbuk*, s. 21 (Mansur, no. 186). Bu eserin Gazali'ye ait olup olmadığı şüphelidir.

Başkalarının iftiralarına maruz kalmak elbette aşağılamalara maruz kalmakla bir tutulur, 80., 100., ve 197. vecizelere bakınız.

237 Hz. İsa şöyle buyurdu: "Allahu Teala, bir insana cenazesi kaldırıldığı andan mezarına defnedildiği ana dek kırk soru sorar. İlk soruda, 'Ey kulum,

yıllardır benim yarattıklarımın gölgelerini temizledin durdun, ama benimkini bir saat olsun temizlemedin.' Allah her gün kalplerinizi imtihan eder ve 'Benim nimetlerimle sarılmışken benden başkaları için neler yaparsınız? Sağır mısınız? Duymaz mısınız?' der."

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *Eyyuhü'l-Veled*, s. 108 (Asin, s. 570, no. 165; Mansur, no. 188; Robson, s. 91).

İslamiyet'teki, öldükten sonra sorguya çekilme anlayışına göre ruh, ölümden sonra Allah tarafından değil, Allah'ın görevlendirdiği iki melek tarafından sorgulanır.

238 Hz. İsa, bahçesini sulayan genç bir adamın yanından geçiyordu. Genç adam Hz. İsa'ya, "Allah'ına bana zerre kadar O'nun sevgisinden ihsan etmesini söyle" dedi. Hz. İsa, "Sen zerre kadar ağırlığı taşıyamazsın" dedi. Genç adam, "O zaman zerrenin yarısı kadar olsun" dedi. Hz. İsa, "Ey Allah'ım, ona kendi sevginden zerrenin yarısı kadar ver" diye dua etti ve sonra da oradan uzaklaştı. Uzun zaman sonra Hz. İsa tekrar o genç adamın bulunduğu yerden geçmekteydi, adamı sordu. "O aklını yitirdi, dağlara vurdu" dediler.

Hz. İsa, adamın yerini göstermesi için Allah'a dua etti, sonra da onu dağların tepesinde gördü; bir kayanın üstüne oturmuş gökyüzüne bakıyordu. Hz. İsa adama selam verdi, ama adam selama karşılık vermedi. Hz. İsa, "Ben İsa'yım" dedi. O zaman Allah Hz. İsa'ya şunu vahyetti, "Kalbinde benim sevgimden zerrenin yarısı kadar taşıyan biri insanların sözlerini nasıl olur da duyabilir? Sen benim keremim ve kudretimle onu görsen bile, o bunun farkında olmaz."

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *Mükâşefetü'l-Kulûb*, s. 25 (Asin, s. 572, no. 170; Mansur, no. 191; Robson, s. 116-117). Şu eserlerle karşılaştırınız: Asin, s. 581-582, no. 189; Robson, s. 120-121 (kısmen ve değişik).

Bu tür zahit meziyetleri erken dönemde yaşamış Müslüman Sufilerce olduğu gibi, Hıristiyan zahitlerce de takdir edilir, ahlaki açıdan örnek alınması gereken davranışlar olarak görülürdü.

239 Hz. Yahya ile Hz. İsa pazar yerinde gezmekteydi. Bir kadın onlara çarptı, Hz. Yahya, "Allah şahidim olsun ki, ben bir şey hissetmedim" dedi. Hz. İsa "Sübhanallah! Bedenin benimle ama kalbin nerede?" diye sordu. Hz. Yahya, "Ey kuzenim, bir anlık da olsa kalbim Allah'tan başka bir şeyin peşinde olsa Allah'ı bilmediğimi düşünürüm" diye cevap verdi.

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *Mükâşefetü'l-Kulûb*, s. 30 (Asin, s. 573, no. 171; Mansur, no. 192; Robson, s. 117).

Bu kıssa taşıdığı hava itibariyle, insanın kendini tamamen Allah'a adamasının öğütlendiği 238. vecizeye oldukça benzemektedir. Burada, Hz. İsa ile Hz. Yahya'yı ruhların kahramanı ve kalplerin peygamberi olarak kabul eden, onlara deyim yerindeyse Sufilikten önce yaşamış Sufiler olarak bakan bazı tasavvuf ulularının ruh halleri övülmektedir.

240 Hz. İsa bir gün dışarıya çıktı, dışarıda Şeytan'la karşılaştı. Şeytan'ın bir elinde bal, öteki elinde kül vardı. Hz. İsa, "Ey Allah düşmanı, bu balla ve külle ne yapıyorsun öyle" diye sordu. Şeytan, "Balı, insanların arkasından konuşanların dudaklarına çalıyorum ki amaçlarına ulaşsınlar. Külü de yetimlerin yüzlerine sürüyorum ki insanlar onlardan nefret etsin." diye cevap verdi.

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *Mükâşefetü'l-Kulûb*, s. 53 (Asin, s. 573, no. 172; Mansur, no. 193; Robson, s. 91).

285. vecize de Şeytan'la ilgili benzer bir kıssadır. İnsanların arkasından konuşmak ve dedikodu yapmak, evli kadınlara kara çalanlara çok özel bir cezanın geleceğinin yazılı olduğu Kur'an'da birçok yerde lanetlenmiştir. Kur'an'da yetimlerden sıkça söz edilir, onlara karşı nazik ve cömert olunması öğütlenir. Şeytan ve çöl papazlarının buna benzer karşılaşmaları ile ilgili olarak bkz. Ward, *The Sayings of The Desert Fathers*, s. 126, no. 3 ve s. 129-130, no. 11.

241 Hz. İsa buyurdu ki: "Dünya hayatı üç gündür: Ne yapsanız hiçbir yolla geri getiremeyeceğiniz dün, erişip erişemeyeceğinizin belirsiz olduğu yarın ve hayırlı bir şekilde değerlendirmeniz gereken bugün."

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *Minhacü'l-Abidin*, s. 29 (Asin, s. 574, no. 173; Mansur, no. 195; Robson, s. 58).

44., 73. ve 232. vecizelere bakınız.

242 Hz. İsa şöyle dedi: "Korkanların kalpleri ölümsüzlerin ölümsüzlüğünü hatırlayarak uysallaşır."

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *Minhacü'l-Abidin*, s. 61 (Asin, s. 575, no. 175; Mansur, no. 197; Robson, s. 58).

Bu vecizedeki kafiye dizilişi onu 235. Vecizede olduğu gibi atasözü üslubuna yaklaştırır.

243 Hz. İsa takipçilerine şöyle dedi: "Rüzgârdan birçok lamba sönmüştür, kibirden de birçok sâlih kimse mahvolmuştur."

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), *Minhacü'l-Abidin*, s. 65 (Asin, s. 575, no. 176; Mansur, no. 198; Robson, s. 58).

68. vecizeye bakınız.

244 Hz. İsa kafasının altına bir taş koyup yerde uyuyan bir adam gördü, adamın yüzü, sakalları toz içindeydi, bedeni bir örtüye sarınmıştı. Hz. İsa şöyle dedi: "Ey Allah'ım senin şu kulun bu dünyada unutulup gitmiştir." Allah o an Hz. İsa'ya şunu vahyetti: "Ey İsa, bilmez misin ki, eğer yüzümü bir kuluma dönersem, bütün dünyayı ondan başka bir yöne çeviririm."

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), Asin'den alıntı, s. 571 no. 168; Mansur, no. 199; Robson, s. 76. (Bu vecizenin Arapça orijinalini bulamadım.)

237. vecizeye bakınız.

245 Hz. İsa, "Ben iki şeyi severim, bu iki şeyi seven beni de sevmiş olur, bu iki şeyden nefret eden benden de nefret etmiş olur: Bunlar fakirlik ve cihaddır."

Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/1111), Asin'den alıntı, s. 572, no. 169; Mansur, no. 200; Robson, s. 76. Bu vecizenin Arapça orijinalini bulamadım.

Burada cihad olarak tercüme edilen kelimenin yaygın olarak "kutsal savaş" anlamına geldiği kabul edilir. Muhtemelen Sufiler, bu kelimeyi ruhun, nefsin arzularıyla mücadelesini anlatmak amacıyla kullanmışlar ve böylece kelime halk arasında bilinir hale gelmiştir.

246 Hz. İsa bir gün havarileri ile birlikte dışarı çıktı. Öğlen vakti, biçilmeye hazır bir ekin tarlasından geçiyorlardı. Havariler, "Ey Allah'ın Resulü, biz acıktık" dediler. Allah, Hz. İsa'nın onlara izin vermesini ilham etti, havariler ekinlerin arasına daldılar, buğdayları toplayıp yediler. Onlar buğdayları yerken ekinlerin sahibi yanlarına gelip, "Bu benim tarlam, benim toprağım; bu toprak bana babamdan ve dedemden kaldı. Buğdayları yemek için kimden izin aldınız?" dedi. Hz. İsa, Hz. Adem'den o günkü sahibine kadar tarlanın bütün sahiplerini diriltmesi için Allah'a dua etti. Sonra her bir buğday başağında, zamanında o tarlanın sahibi ve sahibesi olan bir sürü insan belirdi; hepsi, "Bu benim tarlam, benim toprağım; bu toprak bana babamdan ve dedemden kaldı" diye bağırmaya başladılar. Adam korku içinde sıvıştı, kaçtı. Hz. İsa hakkında o güne dek bir şeyler duymuş ama onunla hiç karşılaşmamıştı. Hz. İsa'yı tanıdığında da, "Bağışla, Ey Allah'ın Resulü. Seni tanıyamadım. Topraklarımla servetim senin emrindedir" dedi. Hz. İsa ağladı ve, "Vah haline! Bu topraklar bütün bu insanlara miras kaldı; onlar bu toprakları işlediler, sonra bu dünyadan göçüp gittiler. Sen de onlar gibi göçüp gideceksin, yanında ne topraklarını ne de servetini götüreceksin."

İbn Ebi Randaka et-Turtuşi (ö. 520/1126), *Siracü'l-Mulûk*, s. 73-74 (Asin, s. 576, no. 178; Mansur, no. 201; Robson, s. 117-118). Şu eserlerle karşılaştırınız: Zübeyr ibn Bakkar, *Cemharat*, 1:294 (daha kısa bir versiyon; Hz. İsa'ya atfedilmemiştir); Ebşihi, *Mustatraf*, 2:262-263.

Turtuşi, bazı çağdaş yazarların "hükümdarların aynaları" diye adlandırdıkları tür olan Âdâb türünün siyasi kuramı üzerine oldukça meşhur bir eser vermiştir. Endülüslü Turtuşi bu eserde tarihteki olaylara bakarak devletin en iyi şekilde nasıl yönetileceğine dair kuralları dile getirir.

Bu kıssa, bir İslami eser olarak 9. yüzyılın şecere uzmanı Zübeyr ibn Bakkar'ın (d. 256/870) biyografi niteliğindeki özetlerden oluşmuş eserinden alınmış olabilir. Bu eserde kıssa, kısaltılmış biçimiyle, "bazı İsrailoğullarını" içine almış olarak nitelendirilir. Bu kıssanın çıkış yeri Tomas'ın İncili'ndeki garip bir Hz. İsa vecizesi dahi olabilir; bu konuda Layton'da Tomas'ın İncil'i, *The Gnostic Scriptures*, sayfa 384, alıntı no. 21'e bakınız. Bu kıssa ile Matta 12:1-8 arasında yüzeysel bir benzerlik vardır; Matta'daki hikâyede Hz. İsa bir pazar günü havarilerine mısır toplamaları için izin verir; fakat buradaki kıssanın verdiği ahlak dersi oldukça farklıdır, burada bu dünya hayatının ve mal mülkün geçiciliğine değinilir.

247 İki kadın Hz. İsa'ya gelip, "Ey Ruhullah, Rabbinden babamızı yeniden diriltmesini iste, çünkü o biz uzaklardayken öldü" dediler. Hz. İsa, "Mezarının nerede olduğunu biliyor musunuz?" diye sordu. "Evet" dediler. Hz. İsa onlarla birlikte mezara gitti, mezara varınca kadınlar, "İşte, bu onun mezarıdır" dediler. Hz. İsa dua etti, adam dirildi, ama bu adam onların babası değildi. Sonra Hz. İsa dua etti, adam tekrar öldü. İki kadın Hz. İsa'ya başka bir mezar gösterdi. Hz. İsa dua etti, adam dirildi, bu adam onların babasıydı. Kadınlar babalarının yanına gelip elini öptüler, sonra Hz. İsa'ya dönüp, "Ey Allah'ın Resulü, erdemli olmayı öğreten zat, onun bizimle kalması için Allah'a dua et" dediler. Hz. İsa, "Artık rızkı kalmadığını bile bile Allah'a onun için nasıl dua ederim?" dedi ve sonra onu yine ölüye çevirip oradan uzaklaştı.

İbn Ebi Randaka et-Turtuşi (ö. 520/1126), *Siracü'l-Mulûk*, s. 76 (Asin, s. 577, no. 179; Mansur, no. 202; Robson, s. 118-119).

231. vecizenin yorumuna bakınız.

248 Hz. İsa gezinirken etleri çürümekte olan bir kafatasının yanından geçiyordu. Ona konuşmasını emretti. Kafatası dedi ki: "Ey Ruhullah, ben Yemen Kralı Belvan ibn Hafs'ım. Bin yıl yaşadım, bin bakireyle evlendim, bin oğlum oldu, bin orduyu bozguna uğrattım, bin zalimi öldürdüm ve bin şehri fethettim. Hikayemi duyanlar dünya hayatına aldanmasın, çünkü bütün

anlattıklarım uyuyan bir kimsenin rüyası gibi bir hiçten başka bir şey değildi." Hz. İsa bunun üzerine ağladı.

İbn Ebi Randaka et-Turtuşi (ö. 520/1126), *Siracü'l-Mulûk*, s. 82. (Asin, s. 423, no. 102). Şu eserlerle karşılaştırınız: *Sirac*, s. 83-84; ve Ebşihî, *Mustatraf*, 2:264.

186. vecizeye bakınız. Birçok vecize ve kıssada Hz. İsa ağlarken tasvir edilir, 6., 38. ve 246. vecizeye bakınız. Hüzünlenmek gerçek bir Sufilik alametiydi. Hz. İsa'nın ağlaması, bir kez daha, onun insani vasıflarını vurgulamaktadır. Yemen krallarının efsaneleri Arap folklorunun çok önemli bir parçasıydı.

249 Hz. İsa şöyle dedi: "Allah dünyaya şu sözlerle seslendi: 'Bana hizmet edene hizmet et, sana hizmet edeni köle yap. Ey dünya, evliyalarımın önünden çabucak geç, baştan çıkarmak için oyun oynama onlara."

İbn Ebi Randaka et-Turtuşi (ö. 520/1126), *Siracül'-Mulûk*, s. 91 (Asin, s. 578, no. 180; Mansur, no. 205; Robson, s. 58). Şu eserlerle karşılaştırınız: Maverdi, *Âdâb*, s. 102; ve Ebşihi, *Mustatraf*, 2:265.

Evliya kelimesi Sufilerin kendilerinden bahsederken kullandıkları bir isimdir.

250 Hz. İsa bir kasabaya geldi. Kasabanın surları yıkılmış, dereleri susuz kalmış ve ağaçları kurumuştu. Hz. İsa, "Ey harabe, insanların nerede?" diye seslendi. Hiç kimse cevap vermedi. Hz. İsa tekrar seslendi, "Ey harabe, insanların nerede?" Bir ses Hz. İsa'ya, "Yok oldular, onları şimdi toprak yutuyor. İşledikleri ameller Mahşer Günü'ne kadar boyunlarına zincir olacak. Ey Meryemoğlu İsa, gayret et" diye cevap verdi.

İbn Ebi Randaka et-Turtuşi (ö. 520/1126), *Siracü'l-Mulûk*, s. 93 (Asin, s. 578, no. 181; Mansur, no. 207; Robson, s. 119).

Yukarıda 14. vecizeye bakınız. İnanmayanların boyunlarında asılı olan zincirler imgesi Kur'an 34:33'te yer almaktadır. Ayrıca Kur'an 13:5, 36:8 ve 40:71'e bakınız.

251 Hz. İsa dedi ki: "Bir hükümdar şedîd olmamalıdır, çünkü insanoğlu onda yumuşak huyluluğu arar, zalim de olmamalıdır çünkü insanoğlunun kendisinden adalet istediği kişi de odur."

İbn Ebi Randaka et-Turtuşi (ö. 520/1126), *Siracü'l-Mulûk*, s. 182.

Bu vecize, Hz. İsa'nın, bu kitapta dile getirilen fikirlerinin ürünü olmaktan ziyade, "hükümdarların aynaları" edebiyatına ait bir vecizedir. "Hilm sahibi olmak" İslam hükümdarları ve seçkinleri için olduğu kadar İslam öncesi hükümdarları ve seçkinleri için de hayran olunan bir meziyetti.

252 Hz. İsa'nın havarilerinden biri öldü, öteki havariler buna çok üzüldü. Onun mezarı başında durup dua eden Hz. İsa'ya çok üzüldüklerini söylediler. Allah onu yeniden diriltti, ayakları ateşten çarıkların içindeydi. Hz. İsa neden bu halde olduğunu sordu, havari, "Allah'a yemin ederim ki hiç günah işlemedim, ama bir keresinde haksızlığa uğrayan bir adamın yanından geçtim, ama ona yardım etmedim, bu yüzden bana bunları giydirdiler" dedi.

İbn Ebi Randaka et-Turtuşi (ö. 520/1126), *Siracü'l-Mulûk*, s. 447 (Asin, s. 579, no. 183; Mansur, no. 209; Robson, s. 120).

Kur'an, haksızlığa uğrayan kimselerin yardımına koşmayı defaatle emreder: Örneğin, 2:270, 3:192 ve 42:8'e bakınız.

HS 6. Yüzyıl Sonları / MS 12. Yüzyıl Sonları

253 Hz. İsa buyurdu ki: "Eğer bir kimse cahilliğe sabredemiyorsa hoşgörü nedir? Eğer bir kimse öfkesini dizginleyemiyorsa güç nedir? Eğer bir kimse Yüce Allah'ın karşısında haddini bilmezse ibadet nedir? Ahmaklar ibadet için geldiklerinde uygunsuz bir zamanda gelir, başköşeye otururlar. Bir bunalım yaşadıklarında akılları başlarından gider."

İbn Ebi Randaka et-Turtuşi (ö. 520/1126), *Siracü'l-Mulûk*, s. 577 (Asin, s. 579; no. 185; Mansur, no. 210; Robson, s. 59). Şu eserle karşılaştırınız: *Sirac*, s. 260.

"Cehalet" olarak çevrilen terim "zorbalık" anlamına da gelebilir. Son kısım kafiyeli nesir şeklindedir ve bir atasözü gibi görünür. Bir kimsenin başköşede oturması Matta 23:6'yı hatırlatır. Vecize bir bütün olarak karma bir vecizedir ve Âdâb ruhuna aittir.

254 Hz. İsa yüksek bir yerden Şam'ın Guta bölgesine bakıp, "Ey Guta, zengin bir kimse senden bir servet edinemese de, fakir bir kimse ekmeğini senden çıkarabilecek" dedi.

Ebu'l-Kasım ibn Asakir (ö. 571/1175), *Tarihü'l-Medineti'd-Dimaşk*, 2/1:117. Şu eserle karşılaştırınız: Zemahşeri, *Rebiü'l-Ebrar*, 1:259.

İbn Asakir de, öteki Müslüman şehir tarihçileri gibi, doğduğu şehir ile Peygamberler ya da İslamiyet'in ilk dönemlerinde yaşamış dini şahsiyetler arasında bağlantı kurar, böylece şehrin ne kadar kutsal olduğunu kanıtlamaya çalışırdı. Şam'ın batısında yer alan Guta verimli topraklara sahip bir bölgedir.

255 Hz. İsa dedi ki, "Yalancının söylediği doğruları kabul edin ama doğruyu söyleyenin yalanını kabul etmeyin. Konuşmanıza sahte olabilecek herhangi bir şeyi karıştırmamak için titiz olun."

Ebu'l-Kasım ibn Asakir (ö. 571/1175), *Siratü's-Seyyidü'l-Mesih*, s. 161, no. 176.

Kaynağına bakılmaksızın doğrunun kabul edilmesini vurgulayan zarif bir vecize. Hadis bilginleri arasında sahte kavramı sıklıkla kullanılırdı. Bu bilginlere, gerçek hadisleri sahtelerinden ayırt ederken gerçek altını sahtesinden ayırt eden bir sarraf gibi davranmaları emredilirdi. Daha fazla bilgi için Tarif Khalidi, *Arabic Historical Thought in the Classical Period* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), sayfa 22 ve no. 11'e bakınız.

256 Hz. İsa şöyle derdi: "Dua edip oruç tutan ama günahı terk etmeyen kimse Allah indinde bir yalancıdır."

Ebu'l-Kasım ibnAsakir (ö. 571/1175), *Siratü's-Seyyidü'l-Mesih*, s. 172, no. 196.

Bu vecizede ikiyüzlülük İncil'e özgü kelimelerle lanetlenmiştir.

257 Hz. İsa buyurdu ki: "Bir kimse imanın gerçek anlamını, ancak, Allah'a itaat ettiği için övülmekten hoşlanmazsa bilebilir."

Ebu'l-Kasım ibn Asakir (ö. 571/1175), *Siratü's-Seyyidü'l-Mesih*, s. 175, no. 200.

İnsanların övgülerinden uzak durmak gerçek bir mümin olmanın işaretlerinden biri olarak görülmektedir. Yuhanna 12:43; Romalılar 2:29 ile karşılaştırınız.

258 Hz. İsa dedi ki: "İyi amel işleyen ödüllendirilmeyi beklesin ama kötü amel işleyen cezalandırıldığında şaşırmasın. Gücü haksız yollarla elde edenler; Allah onları hak ettikleri gibi küçük düşürecektir, zenginliği haksız yollarla elde edenler; Allah onlara hak ettikleri fakirliği verecektir."

Ebu'l-Kasım ibn Asakir (ö. 571/1175), *Siratü's-Seyyidü'l-Mesih*, s. 176, no. 203.

Akılda tutmayı kolaylaştırmak amacıyla, cümlelerinin kafiyeli bir biçimde kurulu olduğu, itinayla işlenmiş bir vecize.

259 Bir adam Hz. İsa'ya, "İnsanların en efdali kimdir?" diye sordu. Hz. İsa iki avuç dolusu kum alıp şöyle dedi: "Bunlardan hangisi efdaldir? İnsan topraktan gelir; en efdal olanlar Allah'tan en çok sakınanlardır."

Ebu'l-Kasım ibn Asakir (ö. 571/1175), *Siratü's-Seyyidü'l-Mesih*, s. 176, no. 204. Şu eserle karşılaştırınız: Ebşihî, *Mustatraf*, 2:12. (Asin, s. 586, no. 200; Mansur, no. 240; Robson, s. 60).

Bu vecize ile İncil arasındaki benzerlikler için Asin'in yorumlarına bakınız.

260 Hz. İsa derdi ki: "Hayatla ilgisi olmayan, sizi insanlara yardım etmeye çağırmayan bilgiden hiçbir hayır gelmez."

Ebu'l-Kasım ibn Asakir (ö. 571/1175), *Siratü's-Seyyidü'l-Mesih*, s. 187, no. 224.

Bu vecizenin bulunduğu metne göre, bu vecizenin iç kafiyesi vardır ve vecizede kitaplardaki bilgilerin değil, deneyimlerle kazanılan bilgilerin hayırlı olduğu anlatır.

261 Allah Hz. İsa'ya şunu vahyetti: "Aylaklar güldüğü zaman gözlerinize üzüntü ile sürme çekin."

Ebu'l-Kasım ibn Asakir (ö. 571/1175), *Siratü's-Seyyidü'l-Mesih*, s. 82, no. 73.

Üzüntülü anlarda değil şenlik zamanlarında sürme çekilirdi. Hz. İsa'nın keyfin olduğu yerde hüzünlenmesi emrediliyor.

262 Hz. Meryem dedi ki: "İsa'ya gebe olduğum günlerde, evimde ne zaman konuşan birisi olsa, İsa'nın içimde Allah'a şükrettiğini duyardım. Ne zaman yalnız olsam, yanımda kimse olmasa, o karnımda olduğu halde onunla sohbet ederdim, o da benimle."

Ebu'l-Kasım ibn Asakir (ö. 571/1175), *Siratü's-Seyyidü'l-Mesih*, s. 30, no. 6.

Bebek İsa'yı anlatan bu sıra dışı kıssanın varlığı Kur'an'da Hz. İsa'nın beşiğindeyken konuştuğunun anlatılmasıyla ilişkilendirilebilir.

263 Hz. İsa'nın şöyle dediği rivayet edilir: "Ey Allah'ım, şükürlerim senden gelen bir nimet iken ve onlar için şükretmem gerekirken sana nasıl şükredeceğim?" Allah bunun üzerine ona şunu vahyetti: "Bunu biliyorsan, bana şükretmiş olursun zaten."

Ebu Haccacü'l-Belevî (ö. 604/1207), *Kitabü'l-Elif Ba*, 1:370-371 (Asin, s. 580, no. 186; Mansur, no. 213; Robson, s. 92). Şu eserlerle karşılaştırınız: İbn Ebi'd-Dünya, *Kitabü'ş-Şükr*, *Mevzuatü'r-Resail*, 3:11-12, 5 and 6 (ufak değişikliklerle; Hz. Davud ve Hz. Musa'ya atfedilmiştir.)

Belevî Endülüslü bir yazardı. Edebi antolojisi bir ilk okuma kitabı işlevi

görmesi amacıyla oğluna hitaben yazılmış ve alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir.

Bu vecize özgür irade ve takdiri ilahi sorunuyla ilgili bir çeşit kelami bilmeceye benzer. Eğer Allah tüm amellerin cömert yaratıcısıysa şükretmenin faydası nedir? Yine de, bu "gizem"in gerçek müminlerce kabul edilmesi Allah tarafından ödüllendirilir.

HS 7. Yüzyıl / MS 13. Yüzyıl

264 Kutsal bir yerde Hz. Meryem ile ona hizmet eden Yusuf adındaki kuzeni aralarında bir perde varken konuşmakta idi. Yusuf Meryem'in gebe olduğunu öğrenen ilk kişiydi, Hz. Meryem'in günâhkâr olduğunu düşünenler olur da dile düşer diye çok üzülüyordu. Hz. Meryem'e dedi ki, "Ey Meryem, tohum olmadan bitki olur mu hiç?" "Olur" diye cevapladı Hz. Meryem. Yusuf, "Bu nasıl olabilir peki?" diye sordu. Hz. Meryem, "Allah hiç bitki yokken bir tohum yarattı. Ama şimdi şunu dersin, 'Tohuma yardım etmeseydi, bu O'nun için çok zor olurdu'" dedi. "Allah esirgesin!" dedi Yusuf. Sonra Hz. Meryem'e dedi ki, "Su ya da yağmur olmadan bir ağaç büyüyebilir mi hiç?" Hz. Meryem, "Tohumların, bitkilerin, suyun, yağmurun ve ağaçların tek bir yaratıcısı olduğunu bilmiyor musun?" diye mukabele etti. Sonra Yusuf tekrar sordu, "Bir erkek olmadan çocuk ya da gebelik olabilir mi?" "Olur" diye cevap verdi Hz. Meryem. "Bu nasıl olabilir?" diye sordu Yusuf. Hz. Meryem de, "Bilmiyor musun? Allah, Adem ile Havva'yı gebelik, erkek ve anne olmadan yarattı" dedi. "Biliyorum" diye cevapladı Yusuf ve ekledi, "O zaman sana ne olduğunu söyle." Hz. Meryem dedi ki, "Allah, Kelimetullah olan, Meryemoğlu İsa Mesih'ten sevinçli haberler getirdi bana."

> Ebu Haccacü'l-Belevî (ö. 604/1207), *Kitabü'l-Elif Ba*, 1:406 (Asin, s. 580, no. 187; Mansur, no. 214).

Yusuf ile Hz. Meryem arasında geçen konuşma kelam ilmiyle ilgili noktalara da değiniyor; bunlar Müslüman kelamcılar tarafından Bakire Do-

ğum'u savunmak için söylenen düşünceleri tekrarlamış olur. Özellikle Kur'an 3:59'da Hz. İsa'nın yaradılışıyla Hz. Adem'in yaradılışı karşılaştırılır: İkisi de "toprak"tan gelmektedir, Allah'ın "Ol!" demesi onlara hayat vermiştir.

Bazı eski Kopt yazılarına göre, özellikle *Yusuf'un Ölümü* adlı risalede, Hz. İsa ile Yusuf arasında geçen konuşmada Yusuf, Bakire Doğum hakkındaki şaşkınlığını itiraf eder: "Efendim, senin garip doğumunun sırrını bilmiyordum, hâlâ da anlamıyorum; bir kadının bir erkek olmadan hamile kaldığını ya da bir bakirenin hâlâ bakire olduğu halde çocuk doğurduğunu hiç duymadım" der. Bu konuda Forbes Robinson'un, *Coptic Apocryphal Gospels*, Armitage Robinson ed. *Tetxs and Studies: Contributions to Biblical and Patristic Literature*'de, cilt 4, no. 2 (Cambridge: Cambridge University Press, 1896), sayfa 137 ve 154'e bakınız.

265 Hz. İsa dedi ki: "Küstahlardan gelen söze bile sabırla karşılık verin, on mislini kazanacaksınız."

Ebu Haccacü'l-Belevî (ö. 604/1207), *Kitabu Elif Ba*, 1:464 (Asin, s. 581, no. 188; Mansur, no. 215; Robson, s. 59).

80. ve 100. vecizelere bakınız.

266 Hz. İsa dedi ki: "Ey İsrailoğulları, çok fazla yemeyiniz çünkü çok fazla yiyen çok fazla uyur, çok fazla uyuyan çok az ibadet eder, çok az ibadet eden de ihmalkârlardan sayılır."

Ebu Hüseyin Varram ibn Ebi Firas (ö. 605/1208), *Mecmua*, 1:47.

Şii bir gelenekçi olan Varram, Hz. Ali'nin en yakın arkadaşlarından Malik el-Eşter'in torunlarından biriydi; kaynaklarda Varram'ın zahit bir insan olduğu geçer. Ahlak ve zühde dair vecizelerden oluşan antolojisi oldukça ünlüydü. Varram, birçok Şii yazarla birlikte, Hz. İsa'yı bir şifacı olarak anlatıp beslenme ile sağlık konularına değinen birkaç vecize ekledi; yukarıda 152. Vecizeye bakınız.

267 Allah Hz. İsa'ya şunu vahyetti: "İnsanlara karşı ayaklarının altındaki toprak gibi yumuşak, akan su gibi cömert ve güneşle ay gibi merhametli ol, çünkü onlar hem hayrın hem şerrin üzerine doğarlar."

Ebu Hüseyin Varram ibn Ebi Firas (ö. 605/1208), *Mecmua*, 1:80.

Matta 5:45'in bir benzeri.

268 Hz. İsa dedi ki: "Bir kimse kendisine öbür dünya anlatılmış olmasına rağmen hâlâ bu dünya ile meşgul olursa ve kendisinin zararına olan şeyi kendisinin hayrına olan şeyden daha çok arzu ederse, o kimse nasıl olur da âlim olabilir?"

Ebu Hüseyin Varram ibn Ebi Firas (ö. 605/1208), *Mecmua*, 1:83.

Bu dünyaya düşkün olan ulemaya yöneltilmiş bir kınama.

269 Hz. İsa havarilerine yemek hazırladı. Yemeklerini yedikten sonra Hz. İsa onların ellerini ve ayaklarını yıkadı. Ona dediler ki, "Ey Ruhullah, bunu yapması gereken biziz." Hz. İsa şöyle cevap verdi: "Bunu, siz de eğittiğiniz kimselere böyle davranasınız diye yaptım."

Ebu Hüseyin Varram ibn Ebi Firas (ö. 605/1208), *Mecmua*, 1:83.

Yuhanna 13:1-16'ya bakınız.

270 Hz. İsa dedi ki, "Bu dünyanın ve ahretin sıkıntısı ağırlaştı. Dünyanın sıkıntısı şudur: Bu dünyadaki bir şeye el uzattığınızda sizden önce ona uzanmış bir sefih bulacaksınız. Ahretin sıkıntısına gelince, bunun için size yardım edecek hiç kimseyi bulamayacaksınız."

Ebu Hüseyin Varram ibn Ebi Firas (ö. 605/1208), *Mecmua*, 2:146.

Bu vecizenin alındığı metinde Mahşer Günü'nün korku ve sıkıntıları tarif edilir, Mahşer Günü'nün her biri bin yıl süren elli "durağı" (*mevakıf*) oldu-

ğu söylenir. Bu metinde bu vecizeden sonra birkaç sayfa boyunca Allah'ın Hz. İsa'ya vahyettiği öğütler ve uyarılar yer alır.

271 Hz. İsa dedi ki: "Ey Allah'ım, bana Sen'in merhametini kazanacak olan ümmeti anlat." Allah şunu vahyetti: "O ümmet Muhammed'in ümmetidir, Peygamberler gibi Allah'tan korkan, dindar, nefsine hâkim olan, temiz kalpli âlimlerin ümmetidir. Onlar ihsan ettiğim az bir nimetten bile hoşnut olurlar, az bile olsa ben de onların hayırlı amellerinden hoşnut olurum. Onlara cenneti nasip ederim, çünkü onlar 'La ilahe illallah,' derler. Ey İsa, cennetteki insanların çoğu onlardandır, çünkü hiç kimse 'La ilahe illallah,' derken onlarınkinden daha alçakgönüllü bir dille konuşmamıştır, hiç kimse secdeye varırken onlar kadar alçakgönüllü olmamıştır."

Şihabüddin Ömer es-Sühreverdi (ö. 632/1234), *Avarifü'l-Maarif*, 2:159.

Bir Sufi kuramcısı olan Sühreverdi'nin en önemli yapıtı Gazali'nin en önemli yapıtına benzemektedir. Bu vecize biçim yönünden bir kudsi hadis (Hz. İsa'ya gönderilen ilahi vahiy) olup Hz. Muhammed'in "ümmet"ini methetmektedir. Yaygın Müslüman inanışına göre bir kimse "La ilahe illallah" diyerek Allah'a iman etmiş ve böylece cehennemden azad olmuş olur.

272 Hz. İsa'nın şöyle dediği rivayet edilir: "Yüce Allah, sebepsiz yere çok güleni, bir maksadı olmadan gezineni ve şaka yaparken kutsal bir kitabın adını zikredeni sevmez."

Şihabüddin Ömer es-Sühreverdi (ö. 632/1234), *Avarifü'l-Maarif*, 2:243 (Asin, s. 583, no. 191; Mansur, no. 217; Robson, s. 59-60).

163. vecizeye bakınız. Yakın Doğu'daki dinlere mensup sâlih ve zahit kimselerce gülmek ve şaka yapmak pek hoş karşılanmazdı. Bu konuda Hertz, *Sayings of the Fathers*, s. 47, no 17; ve Ward, *The Sayings of the Desert Fathers*, s. 87, no 9'a bakınız.

273 Hz. İsa buyurdu ki: "İki defa doğmayan Cennet'e giremeyecektir."

Şihabüddiin Ömer es-Sühreverdi (ö. 632/1234), *Avarifü'l-Maarif*, 1:174 (Asin, s. 583, no. 190; Mansur, no. 216; Robson, s. 59. Şu eserle karşılaştırınız: Asin, s. 592, no. 207; Robson, s. 61 [tam versiyon]).

Asin'e göre bu vecize ile Yuhanna 3:3-8 arasında benzerlik vardır. Ruhun yeniden doğması Gnostik Hıristiyanlığın temel kavramlarından biridir ve burada Gnostik bir kavramdan ilham alındığı yadsınamaz bir gerçektir.

274 Bir grup insan misafir olarak kalmak için Hz. İsa'nın yanına geldiler. Hz. İsa onlara ekmekle sirke verip, "Eğer birisine konukseverlik gösterdiysem, size göstermişimdir" dedi.

Ebu Ferac ibn Hanbeli (ö. 634/1236), *el-Istisadu bi-men Lakaytuhu mine'l-'Ibad*, s. 180.

Şamlı bir fakih olan İbn Hanbeli aynı zamanda Hadis uzmanı, vaiz ve ulemadan seçkin bir ailenin üyesiydi. Bu vecize Hz. İsa'nın zahitlere özgü yaşam tarzının ne kadar sade olduğunu vurgular.

275 Hz. İsa dedi ki: "İnsanlara öyle davranınız ki yaşarken sizi özlesinler ve siz öldükten sonra da sizin için ağlasınlar."

Muhyiddin ibn Arabi (ö. 638/1240), *Muhaderatü'l-Ebrar*, 2:2 (Asin, s. 585, no. 196; Mansur, no. 219; Robson, s. 60).

İbn Arabi tüm zamanların en ünlü Sufi kuramcılarından biriydi. Velüd bir yazar ve tartışmalı bir toplumsal sima olarak, Sufi öğretisini değişik açılardan geliştirip oldukça karmaşık bir mistik-felsefi sistem yarattı. İbn Arabi'nin ahlak sisteminde, şevk kavramı insanın diğer insanlarla olan ilişkisi kadar Allah'la olan ilişkisi açısından da temel bir rol oynar.

276 Hz. İsa fakihlere şöyle dedi: "Ahret yolunda oturuyorsunuz, ama ne o yolun sonuna kadar yürüdünüz ne de başka birisinin bu yoldan geçmesine izin verdiniz. Sizin kandırdığınız kimselerin vay haline!"

Muhyiddin ibn Arabi (ö. 638/1240), *Muhaderatü'l-Ebrar*, 2:30 (Asin, s. 585, no. 197; Mansur, no. 220; Robson, s. 92).

İbn Arabi'nin yaşadığı dönemler Sufiler ile fakihler arasında sürekli yükselen bir gerilime tanık oldu. Daha fazla bilgi için, Tarif Khalidi, *Arabic Historical Thought*, sayfa 210-215'e bakınız. Hz. İsa, dar görüşlü fıkha karşı olmasından yola çıkılarak Sufilerin tarafında gösterilmiş ve bu şekilde bu gerilimli ortama sokulmuş oldu.

277 Hz. İsa, yüzlerinin rengi değişmiş, çul ve yünden elbiseler giyen 400.000 kadının yanından geçti. Ve dedi ki: "Ey kadınlar güruhu, sizin yüzlerinizin rengini değiştiren nedir?" Kadınlar şöyle cevap verdiler: "Ey Meryemoğlu, cehennem ateşini hatırlayınca yüzümüzün rengi değişti. Cehennem ateşine düşen kimse ne soğuğu hisseder ne de bir şey içer."

Muhyiddin ibn Arabi (ö. 638/1240), *Muhaderatü'l-Ebrar*, 2:253 (Asin, s. 412, no. 84 ter; Mansur, no. 221; Robson, s. 100-1).

Hz. İsa'nın pişmanlık duyan kadınlarla karşılaşması, genellikle ayartıcı olarak görülen kadınların, aslında büyük kalabalıklar halinde (400.000 sayısı kadınların ne kadar çok olduklarını ifade etmek için kullanılmıştır) günahtan dönmeye ikna edilebilecek durumda olduklarını gösterir.

278 Şeytan Hz. İsa'ya yaşlı bir adam olarak görünüp Hz. İsa'nın onun söylediklerini tekrarlayacağını ve böylece ona itaat etmiş olacağını umarak: "Ey Ruhullah, 'La ilahe illallah' de." dedi. Hz. İsa, "Bunu söylerim, ama bunu bana sen söylediğin için değil, ben zaten söylediğim için; La ilahe illallah." dedi. Şeytan hakir olup uzaklaştı.

Muhyiddin ibn Arabi (ö. 638/1240), *Futuhatü'l-Mekkiyye*, 1:368-369 (Mansur, no. 22'2).

206. vecizeye bakınız. Hz. İsa dinle ilgili karşılıklı konuşmalarında Şeytan'ı alt eder ve birçok yerde geçen şu sözünü söyler: "Hakikatler insanlara göre değil, insanlar hakikatlere göre değerlendirilmelidir." Örneğin Gazali, değişik sapkın mezhep grupları arasında otoritenin körü körüne taklit edilmesine karşı çıkmak maksadıyla eserlerinde bu sözü sık sık kullanmıştır.

279 Hz. İsa İsrailoğullarına şöyle dedi: "Şunu bilin ki, dünya hayatıyla ahret hayatı güneşin doğuşuyla batışı gibidir. Doğuya ne kadar yaklaşırsanız batıdan o kadar uzaklaşırsınız ve batıya ne kadar yaklaşırsanız doğudan o kadar uzaklaşırsınız." Hz. İsa böyle bir benzetmeyi öteki dünyadaki hayata iyi ameller işleyerek gitmeyi öğütlemek için kullandı.

Muhyiddin ibn Arabi (ö. 638/1240), *Futuhatü'l-Mekkiyye*, 4:662 (Asin, s. 583, no. 193; Mansur, no. 224; Robson, s. 77). Şu eserlerle karşılaştırınız: İbn Hamdun, *Tezkiretü'l-Hamduniyye*, s. 58-59; Zemahşeri, *Rebiü'l-Ebrar*, 1:45 (Hz. Ali'ye atfedilmiştir); Varram, *Mecmu'a*, 2:24.

"Doğunun batıdan uzak olduğu kadar" ifadesi en eski İlahiler'de, 103:12, geçmiştir.

280 Hz. İsa ashabından bazılarını şöyle teşvik etti: "Bu dünyaya karşı oruç tutun, orucunuzu ölümle açın. Sıkıntı vermesin diye yarasını ilaçla tedavi eden kişi gibi olun. Ölümü sık sık hatırlayın, zira ölüm, mümin kimseye kötülük olmadan iyilik, kötü kimseye ise iyilik olmadan kötülük getirir."

Muhyiddin ibn Arabi (ö. 638/1240), *Fütuhatü'l-Mekkiyye*, 4:663 (Asin, s. 584, no. 194; Mansur, no. 225; Robson, s. 60).

Bu vecizenin çok zarif bir üslupla söylenmiş olması, tümüyle zahit bir yaşama teşvik etmesi ve sürekli olarak ölümün hatırlanmasını tenbih etmesi Sufi geleneğine özgüdür.

281 Hz. İsa Şeytan'la karşılaştı ve ona şunu dedi, "Hayy ve Baki olan Allah'ın adıyla sana soruyorum, senin belini gerçekten kıran şey nedir?" Şeytan cevap verdi, "Atların Allah için kişnemesi."

Sibt ibn Cevzi (ö. 654/1256), *Miratü'z-Zaman*, 8:494.

Sibt ibn Cevzi bir tarihçi ve seçkin bir ulema ailesindendi. Bu vecize, Haçlıların ve Moğolların merkezî İslam dünyasını tehdit ettiği bir savaş çağını yansıtmaktadır. Hz. İsa'nın sözleri, inananları Allah yolunda savaşmaya çağırmak için böyle bir bağlamda kullanılmıştır

282 El-Uris adında biri rüyasında, yüzü cennetten ona doğru dönmüş olduğu halde Meryemoğlu İsa Mesih'i gördü ve ona, "Çarmıha gerilme gerçekten oldu mu?" diye sordu. Hz. İsa, "Evet, çarmıha gerilme gerçekten oldu." dedi. Bunun üzerine, el-Uris rüyasını bir rüya tabircisine anlattı, tabirci şöyle dedi: "Bu rüyayı gören kimse çarmıha gerilecektir, çünkü Hz. İsa yanılmaz, sadece doğruyu söyleyebilir; bahsettiği çarmıha gerilme kendisininki olamaz, çünkü Kur'an-ı Kerim Hz. İsa'nın çarmıha gerilmediğini ya da öldürülmediğini özellikle belirtmektedir. Öyleyse bu, rüyayı gören kişi için geçerlidir, çarmıha gerilecek olan odur." Ve olay tabircinin dediği gibi oldu.

Cemalüddin ibn Vasıl (ö. 697/1298), *Müferricü'l-Kurûb*, 1:248. Şu eserle karşılaştırınız: Ebşihî, *Mustatraf*, 2:83 (değişik).

Bu ilginç bir kıssadır, burada Müslüman İsa bir rüyada da olsa çarmıha gerilişi hakikatini açıklamaktadır. El-Uris tarihi bir simaydı, bu kıssanın alındığı kaynak Eyyubiler'e (Selahaddin Eyyubi'nin ailesi) ait olup onların Haçlılarla savaşlarını anlatan önemli bir vakayinamedir.

HS 8. Yüzyıl / MS 14. Yüzyıl

283 Hz. İsa buyurdu ki: "Ey havarilerim, altın bu dünyada mutluluk getirir, ama ahrette kötülük getirir. Doğrusu, zenginler Cennet'e giremeyeceklerdir."

Tacüddin el-Subki (ö. 771/1370), *Tabakatü'ş-Şafiiyye*, 4:134.

Şafii mezhebine bağlı olan Subki ünlü kişilerin yaşamlarını ele alan önemli bir biyografi yazarıdır. Bu vecize İncil'e ait olan ve olmayan unsurların bir birleşimidir.

284 Tarihçiler ve biyografi yazarları şöyle anlatır: Hz. İsa zamanında, İsrailoğullarından İshak adında biri vardı. İshak'ın aynı zamanda kuzini olan karısı, o dönemin en güzel kadınlarından biriydi. İshak ona aşıktı, ama kadın öldü; bu yüzden İshak hiç yorulmadan, uzun süre onun mezarını ziyaret etti.

Bir gün Hz. İsa o mezarın yanından geçiyordu, İshak'ı mezarın başında ağlarken buldu. "Neden ağlıyorsun İshak?" diye sordu. İshak: "Ey Ruhullah, aynı zamanda karım olan, çok sevdiğim bir kuzinim vardı. Öldü; bu onun mezarıdır, ondan ayrı olmaya dayanamıyorum. Onun ayrılığı benim ölümüm oldu" diye cevap verdi. Hz. İsa sordu, "Allah'ın izniyle onu diriltmemi ister miydin?" "İsterdim ey Ruhullah" diye cevapladı İshak.

Hz. İsa mezarın başında durup şöyle dedi: "Sen, mezarın içindeki, Allah'ın izniyle kalk!" Mezar açıldı, burun deliklerinden, gözlerinden ve yüzündeki öbür deliklerden alevler çıkan zenci bir köle belirip şöyle dedi: "Allah'tan başka ilah yoktur, İsa Ruhullahtır, Kelimetullahtır, Allah'ın Kulu ve Resulü'dür. İshak, "Ey Ruhulah ve Kelimetullah, karımın mezarı bu değil şu mezardır" deyip başka bir mezarı işaret etti.

Hz. İsa zenci adama, "Nereden geldiysen oraya geri dön" dedi. Adam öldü, Hz. İsa onu mezarına gömdü. Sonra Hz. İsa öbür mezarın başında durup şöyle dedi, "Sen, mezarın içindeki, Allah'ın izniyle kalk!" Kadın yüzündeki tozları silkeleyerek kalktı. "Bu senin karın mı?" dedi. Hz. İsa. İshak, "Evet ey Ruhullah" dedi. Hz. İsa, "Onun elini tut ve git" dedi. Sonra İshak kadını alıp ayrıldı. Sonra uykusu geldi ve karısına: "Senin mezarında beklemek beni yordu, biraz dinlenmek istiyorum" dedi. "Peki" dedi kadın. Böylece İshak başını ona dayayarak uykuya daldı.

İshak uyurken kralın oğlu yanlarından geçiyordu; bu adam çok yakışıklı ve görkemliydi, güzel bir ata binmişti. Kadın onu görünce sırılsıklam âşık oldu, kalkıp çabucak ona doğru koştu. O da kadına âşık oldu. Kadın ona yaklaşıp, "Beni götür" dedi. Adam kadını terkisine aldı ve oradan uzaklaştılar.

İshak uyandığında etrafına bakındı fakat karısını göremedi, aramaya başladı, atı takip ederek onlara yetişti ve kralın oğluna: "Karımı, kuzinimi bana geri ver" diye seslendi. Kadın onu tanımadığını söyleyip "Ben kralın oğlunun cariyesiyim" dedi. İshak, "Hayır, sen benim karım ve kuzenimsin" dedi. "Ben seni tanımıyorum, kralın oğlunun cariyesiyim ben" dedi kadın. Kralın oğlu da İshak'a, "Cariyemi ayartmaya mı niyetlisin?" dedi. İshak da, "Allah şahidim olsun ki, o benim karımdır, Meryemoğlu İsa, o ölüyken onu benim için diriltti."

Onlar tartışırken Hz. İsa yanlarından geçmekteydi, İshak ona dönüp, "Ey Ruhullah, bu kadın, Allah'ın izniyle benim için dirilttiğin karım değil midir?" dedi. Hz. İsa, "Evet" diye cevapladı. Kadın, "Ey Ruhullah, o yalan söylüyor, ben kralın oğlunun cariyesiyim" dedi. Kralın oğlu da, "Bu benim cariyemdir" diye ekledi. Hz. İsa kadına sordu, "Sen Allah'ın izniyle dirilttiğim kadın değil misin?" diye sordu. "Hayır, Allah şahidimdir ki değilim ey Ruhullah" diye cevapladı kadın. Hz. İsa bunun üzerine şöyle dedi: "O zaman biz sana ne verdiysek onu geri ver;" kadın o anda öldü ve yere düştü.

Hz. İsa dedi ki: "Kim, Allah'ın, inançsız biri olarak ölmesini, sonra yeniden diriltip bir Müslüman olarak yeniden ölmesini nasip ettiği bir kimseyi görmek isterse bu siyahi adama baksın; kim, Allah'ın, inançlı biri olarak ölmesini, sonra yeniden diriltip bir inançsız olarak yeniden ölmesini nasip ettiği bir kimseyi görmek isterse, bu kadına baksın." İsrailoğullarından İshak'a gelince, o, Allah'ın huzurunda bir daha evlenmeyeceğine yemin edip ıssız yerlerde amaçsızca ağlayarak dolaştı durdu.

Kemalüddin el-Damirî (ö. 808/1405), *Hayatü'l-Hayavanü'l-Kübra*, 1:202-203 (Asin, s. 588-589, no. 203; Mansur, no. 231; Robson, s. 122-125).

Damirî hayvanlar üzerine yazılmış ünlü bir eserin müellifidir. Buna rağmen işlediği konuların önemli bir kısmı hayvanlar üzerine değil edebiyat ve ahlak üzerinedir. Hz. İsa ile İsrailoğullarından İshak'ı anlatan bu uzun kıssada değinilen konular, Hıristiyanlığın baştaki yazılarında anlatılan hikâyelerin işlendiği konulara benzemektedir. Zenci adama konusunda James, *The Apocryphal New Testament*'da Filip'in hikâyeleri, s. 451'e bakınız. İshak'ın karısının kıssası Bahçıvan'ın Kızı'nın hikâyesiyle bazı benzerlikler taşır (a.g.e., s. 303). Bu kıssa da yalnızca bir kurtuluş ve lanetlenme meseli olarak bırakılmamış, Hz. İsa'nın sonda eklediği ahlaki ders ile zenginleştirilmiştir.

HS 9. Yüzyıl / MS 15. Yüzyıl

285 Hz. İsa, yük taşıyan beş eşeğe binmiş bir vaziyette Şeytan'a rastladı. Ona bu yüklerin ne olduğunu sordu. "Alıcısını aradığım satılık mallar." diye cevapladı Şeytan.

"Nedir bu mallar?"
"İlki zulümdür."
"Kim alır bunu?" .
"Hükümdarlar, ikincisi de gururdur."
"Onu kim alır?"
" Devlet yöneticileri, üçüncüsü de kıskançlıktır."
"Onu kim alır?"
"Din âlimleri, dördüncüsü de sahtekârlıktır."
"Onu kim alır?"
"Tüccarların adamları, beşincisi de kurnazlıktır."
"Onu kim alır?"
"Kadınlar,"

Kemalüddin ed-Damirî (ö. 808/1405), *Hayatü'l-Hayavani'l-Kübra*, 1:225 (Mansur, no. 229). Şu eserle karşılaştırınız: Ebşihî, *Mustatraf*, 2:215.

Hz. İsa ile Şeytan arasında geçen soru-cevap tarzındaki bu konuşma Âdâb türüne özgüdür. Birçok Âdâb antolojisinde, önemli kişilerin, genellikle de hükümdarlar ile âlimlerin benzer biçimde konuştukları görülür.

286 Hz. İsa bir gün yılan yakalamaya çalışan bir yılan terbiyecisi gördü. Adamın yakalamaya çalıştığı yılan Hz. İsa'ya, "Ey Ruhullah, bu adama söyle eğer benim peşimi bırakmazsa onu parçalarım" dedi. Hz. İsa başka bir gün o yılanı terbiyecinin sepetinde gördü. "Bana bu adamı parçalayacağını söylememiş miydin, şimdi ne oldu sana böyle?" diye sordu. Yılan: "Ey Ruhullah" dedi, "bu adam bir yemin etmişti, ama sonra yeminini bozdu. İhanetinin zehri, ona, benim zehrimden daha zararlıdır."

Kemalüddin ed-Damirî (ö. 808/1405), *Hayatü'l-Hayavani'l-Kübra*, 1:252 (Mansur, no. 230).

Hz. İsa, daha önceki vecizelerde de doğadaki nesnelerle ve hayvanlarla konuşan bir kimse olarak karşımıza çıkmıştı. Akıllı bir yaratık rolündeki yılan İncil'de geçer, Matta 10:16'ya bakınız. Ayrıca, Hz. İsa ile bir yılandan söz eden 123. vecizeye de bakınız.

287 Meryemoğlu İsa ve Zekeriyaoğlu Yahya gezinirken, doğurmak üzere olan bir yaban keçisi gördüler. Hz. İsa, Hz. Yahya'ya: "Hanna Yahya'yı, Meryem İsa'yı doğurdu. Dünya seni çağırıyor. Ey yavru, çık artık." de, dedi.

Bu sözler doğurmakta olan bir kadına söylendiğinde kadın, Allah'ın izniyle, hemen doğurur.

Hz. Yahya Hz. İsa'ya inanan ve güvenen ilk kişiydi. Onlar teyze çocuklarıydı. Hz. Yahya, Hz. İsa'dan altı ay büyüktü. O, Hz. İsa semaya yükselmeden öldürüldü.

Kemalüddin dl-Damirî (ö. 808/1405), *Hayatü'l-Hayavani'l-Kübra*, 2:40 (Mansur, no. 232).

Bu kıssanın baş kısmı, doğurmakta olan bir ineğin anlatıldığı 103. Vecizeye benzemektedir. İkinci kısımda ise kıssayı aktaran Müslüman anlatıcının yorumu yer alır.

288 Hz. İsa dedi ki: "Bir insan bir dilenciyi eli boş gönderirse, melekler o insanın evine yedi gün boyunca hiç uğramaz."

Bahaüddin el-Ebşihî (ö. 892/1487), *Mustatraf*, 1:9.

Ebşihî Arap edebiyatındaki antoloji yazarları grubunun en son temsilcilerindendir. Âdâb eserlerinden oluşan seçkisi Ortaçağın sonlarında hayli ünlü bir eserdi. Bu vecize, biçimi ve üslubu itibariyle Hz. Muhammed'in hadislerine benzemektedir.

289 Hz. İsa buyurdu ki: "Bir cüzamlı ile bir körü tedavi edip iyileştirdim. Bir ahmağı da tedavi etmeye çalıştım, ama ondan ümidi kestim. Sessizlik ahmaklara verilecek (en iyi) cevaptır."

Bahaüddin el-Ebşihî (ö. 892/1487), *Mustatraf*, 1:16. Şu eserle karşılaştırınız: Gazali, *Eyyuhü'l-Veled*, s. 138 (kısa versiyon) (Mansur, no. 189).

Burada, Helenistik kaynaklarda olduğu kadar antik Yakın Doğu kaynaklarında da sık karşılaşılan ve İslam kaynaklarında da anlatılmaya devam eden

hikmet birikiminin bazı öğeleri karşımıza çıkıyor. İslam eserlerine baktığımızda, düşünürlerin cahil insanlardan uzak durması gerektiğini ilk kez dile getiren kimselerden birinin de ünlü deneme yazarı İbn Mukaffa (ö. 139/756 dolayları) olduğunu görürüz. İncil'de geçen benzer konular için Atasözleri 26:4'e bakınız.

HS 10. Yüzyıl / MS 17. Yüzyıl Sonları

290 Bir adam Hz. İsa'ya şöyle dedi: "Beni eğit." Hz. İsa da, "Ekmeğinin nereden geldiğine dikkat et" dedi.

Abdülvahhab eş-Şaranî (ö. 973/1565), *Tabakatü'l-Kübra*, 1:53 (Asin, s. 593, no. 209; Mansur, no. 246; Robson, s. 61).

Şarani, yaşadığı dönemde, Sufiliğin en ünlü düşünürü ve tarihçisiydi. Ayrıca çok çeşitli ilim dallarıyla ilgilenip bunlar hakkında birçok eserler vermiş verimli bir yazardı. Bu ilginç vecize, İslamiyet'te çok iyi bilinen bir emrin, bir kişinin haram yollara sapmadan rızkını temin etmesi gerektiğini söyleyen emrin bir yansıması olarak görülebilir.

291 Hz. İsa, eyer yapan ve "Ey Allah'ım, Sen'in bindiğin merkebin nerede olduğunu bilseydim, ona mücevherlerle işlenmiş bir eyer yapardım" diye dua etmekte olan bir adamın yanından geçiyordu. Hz. İsa adamı sarsıp şöyle dedi: "Vah haline! Allahu Teala'nın merkebi mi olur?" Allah, Hz. İsa'ya şunu vahyetti: "Bırak onu, o beni elinden gelen en iyi şekilde tenzih etti."

Abdülvahhab eş-Şaranî (ö. 973/1565), *Letaifü'l-Minan*, s. 51 (Asin, s. 593, no. 208; Mansur, no. 249; Robson, s. 125-126). Şu eserle karşılaştırınız: Damirî, *Hayat*, 1:229 (değişik).

Hz. İsa ile saf ama inançlı bir adamı anlatan bu kıssa, biçimi ve üslubu açısından bazı İncil kıssalarına, aynı zamanda Hz. Muhammed'in gülümseyerek saf müminlerin gönlünü aldığı hadislerine de benzer.

292 Şeytan bir gün Hz. İsa'ya, "Senin Tanrın, bir yumurtanın dünyayı içine almasını sağlayabilir mi? Ama dünya küçülmeden ve yumurta genişlemeden" diye sordu. Hz. İsa cevapladı, "Vah haline! Gayri muktediriyet Allah'a atfedilemez. Kim dünyanın yumurta kadar ince ve hassas olmasını, yumurtanın da dünya kadar büyük olmasını sağlayacak olan Allah kadar kudretli olabilir ki?"

Molla Muhammed Bakır el-Meclisî (ö. 1110/1698), *Bihar*, 4:142. Şu eserle karşılaştırınız: Ka'im and Legenhausen, *Tevhid*, 13/3, s. 25, no. 2.

Meclisî, ünlü bir Şii yazar, hadis alimi, pek çok konuda bilgisi olan ve herkesçe tanınan bir kimse idi. Hayatı ve eserlerine dair *İslam Ansiklopedisi 2*'ye bakınız. Bu metin, Şeytanî bir teolojik paradoks olup Allah'ın mucize gerçekleştirebilme gücünü anlatmaktadır. İslam inancına göre, Allah doğanın işleyişini değiştirebilir, ancak onun mucizelerinin en büyüğü Kur'an'dır.

293 Hz. İsa buyurdu ki: "Dinar dinin hastalığı, âlim de dinin hekimidir. Eğer bir hekiminin hastalık kesbetmeye çalıştığını görürseniz, ondan sakınınız ve biliniz ki, onun başkalarına öğüt vermesi doğru değildir."

Molla Muhammed Bakır el-Meclisî (ö. 1110/1698), *Bihar*, 14:319. Şu eserle karşılaştırınız: Ka'im and Legenhausen, *Tevhid*, 13/3, s. 37-38, no. 50.

Suriye yazınında buna benzer bir vecize vardır, Budge, *The Laughable Stories*, s. 76 no. 309'a bakınız.

294 Hz. şöyle dedi: "Bir kimse bu dünyadaki her şey için, ruhunu satıp sonra, ruhunu mahvetmişken bütün o malları bir başkasına miras bırakırsa, bunun ona ne faydası vardır? Canını koruyana, onu bu dünyadaki her şeyin üstünde tutana ne mutlu."

Molla Muhammed Bakır el-Meclisî (ö. 1110/1698), *Bihar*, 14:329. Şu eserle karşılaştırınız: Ka'im and Legenhausen, *Tevhid*, 13/3, s. 36, no. 47.

Bu vecize Matta 16:25-26'nin bir benzeridir.

295 Hz. İsa İsrailoğullarına vaaz vermek için ayağa kalkıp dedi ki: "Ey İsrailoğulları acıkmadan bir şey yemeyiniz; acıktığınızda da karnınızı tıka basa doyurmayınız, eğer tıka basa doyarsanız boynunuz kalınlaşır, vücudunuz şişer ve Rabbinizi unutursunuz."

> Molla Muhammed Bakır el-Meclisî (ö. 1110/1698), *Bihar*, 66:337. Şu eserle karşılaştırınız: Ka'im and Legenhausen, *Tevhid*, 13/3, s. 36, no. 45.

Bu, sağlıklı beslenme ve dindar bir yaşam tarzıyla ilişkisiyle ilgili bir başka vecizedir. 152. ve 266. vecizelere bakınız.

296 Hz. İsa buyurdu ki: "Kalp için, zulmetmekten daha ağır bir hastalık yoktur, nefis için de hiç açlık çekmemekten daha vahim bir şey yoktur. Bu ikisi sizi Allah'ı tefekkür etmekten ve kendinizi O'nun yoluna adamaktan alıkoyar.

> Molla Muhammed Bakır el-Meclisî (ö. 1110/1698), *Bihar*, 66:337. Şu eserle karşılaştırınız: Ka'im and Legenhausen, *Tevhid*, 13/3, s. 39, no. 54.

Anlamı tam olarak açık olmayan karmaşık bir vecize. Hz. İsa, burada, hem katı kalpliliği hem de gösterişli yaşam tarzını kınayan bir vaaz veriyor görünmektedir. Bu iki günah yüzünden Allah, günahkârdan uzaklaşır, onu günahlarıyla baş başa bırakır.

297 Hz. İsa havarilerinden iki kişiyi bir iş için bir yere gönderdi. Biri, yüzü solgun halde, öbürü ise capcanlı bir halde döndü. Hz. İsa ilkine, "Seni bu hale getiren nedir?" diye sordu. Adam, "Allah'tan korkmak" dedi. İkincisine sordu, "Peki, seni bu hale getiren nedir?" Adam, "Allah'a iman etmek" diye karşılık verdi.

> Molla Muhammed Bakır el-Meclisî (ö. 1110/1698), *Bihar*, 70:400. Şu eserle karşılaştırınız: Ka'im and Legenhausen, *Tevhid*, 13/3, s. 34, no. 38.

Allah'tan korkmak ve ona iman etmek takdir edilen ahlaki meziyetlerdir;

özellikle Sufilikte öğretilen ahlak anlayışına göre, bu iki adamın sergiledikleri davranışlar sahih bir imana sahip olmak için gereken ve birbirinin tamamlayıcısı olan özelliklerdir.

Hz. İsa dedi ki: "Eğer bunu söylediysem, Sen bunu bilmişsindir, çünkü bu-
297 nu bana söyleten Sensin. Sen benim ruhum ve bedenimle birsin, öyle ise Sen benim konuştuğum dilsin."

Abdülgani en-Nabulusî (ö. 1143/1731), Asin'den alıntı, s. 595 (no. 215), Mansur, no. 250, Robson, s. 93. (Arapça orijinalini bulamadım.)

Birçok yeri gezmiş Filistinli bir mistik olan Nabulusi erken dönem Sufi düşüncesinin başlıca isimlerinden biriydi ve birçok konuda eserler verdi. Kur'an 5:116'da, "Eğer bunu söyledimse mutlaka sen onu bilmişsindir" ifadesi yer alır, Hz. İsa uluhiyetini reddettiği bir bağlamda bu sözleri Allah'a söylemektedir. Vecizenin geri kalan kısmında Müslümanlarca Hz. İsa'ya verilen iki unvanın, Ruhullah ve Kelimetullah'ın, ne anlama geldiği anlatılır.

HS 12. Yüzyıl / MS 18. Yüzyıl

298 Hz. İsa şöyle dedi: "Vay halinize bu dünyanın köleleri! Engin güneş ışığının onu göremeyen âmâ bir adama ne faydası olur? Eğer bildiğine göre amel işlemiyorsa, çok şey bilen bir âlime bildiklerinin ne faydası olur? Bir sürü yemiş vardır, ama hepsi de faydalı ve yenilebilir değildir! Birçok âlim vardır, ama hepsi de bildiklerine göre amel işlemez. Yün elbiseler giyen, başlarını yere eğerek selam veren ama kurtlar gibi kaşlarının altından size ters ters bakan yalancı âlimlere karşı uyanık olun. Onların yaptıkları, söyledikleri sözlere uymaz. Kim dikenli çalılardan üzüm, hanzal ağacından incir toplar? Bu yüzden, yalancı bir âlimin sözleri yalnızca yalan getirir. Sahibi, yük hayvanını tarlada iyice bağlamazsa hayvan yuvasına ve kendi gibi hayvanların yanına gider. Bu yüzden, ayrıca, sahibince yerine getirilmeyen ilim, sahibinin kalbini terk eder, onu yalnız, işe yaramaz bir kimse olarak bırakır. Bir bitkinin sadece su ve toprakta büyümesi gibi iman da

sadece ilimle ve amelle güçlenir. Bu dünyanın köleleri, vay halinize! Her şeyin kendisini belli eden, kendisinin iyi ya da kötü olduğunu gösteren bir işareti vardır. Dinin, kendileri aracılığı ile bilinen üç işareti vardır: İman, ilim, amel.

> Murtaza Hüseynî ez-Zabidî (ö. 1205/1791), *Ithafu's-Sada el-Muttakin*, 1:229-230 (Asin, s. 596, no. 216; Mansur, no. 251; Robson, s. 94). Şu eserle karşılaştırınız: Ebu Hayyan, *Imta*, 2:123.

Yemenli ünlü bir âlim olan Zabidî klasik Arapça'nın belki de en kapsamlı sözlüğünün yazarıdır. Bu, değişik unsurlardan oluşmuş, uzun ve esas olarak âlimlere yöneltilmiş bir vecizedir.

300 Şeytan değişik renk ve türde takılarla donanmış olarak Hz. İsa'ya göründü. Hz. İsa sordu, "Bu takılar nedir böyle?" "Bunlar insanoğlunun arzularıdır" diye cevapladı Şeytan. "Onların herhangi biriyle ilgim var mı?" diye sordu. Hz. İsa, "Belki de karnını tıka basa doyurdun, biz de seni Allah'a dua edemeyecek ya da O'nun adını anamayacak kadar tembel hale getirdik" diye cevapladı Şeytan. "Başka bir şey var mı?" diye sordu Hz. İsa. "Hayır" dedi Şeytan. Hz. İsa, "Allah'a yemin ediyorum ki midemi asla yemekle tıka basa doldurmayacağım" dedi. Şeytan da, "Allah'a yemin ederim ki bir daha asla bir Müslüman'a öğüt vermeyeceğim" diye karşılık verdi.

> Murtaza Hüseynî ez-Zabidî (ö. 1205/1791), *Ithafu's-Sada el-Muttakin*, 7:445 (Asin, s. 574 ; Mansur, no. 253; Robson, s. 76-77). Şu eserlerle karşılaştırınız: Gazali, *Minhac*, s. 33 (Mansur, no. 196); and Sühreverdi, *Avarif*, 3:102 (ikisinde de, Hz. İsa yerine Yahya).

152., 278. ve 295. vecizelere bakınız.

301 Hz. İsa buyurdu ki, "Ey Ademoğulları, ölecek olanı doğurun, yıkılacak olanı inşa edin. Aksi halde canlarınız yok olacak, yuvalarınız da harabeye dönecek."

> Murtaza Hüseynî ez-Zabidî (ö. 1205/1791), *Ithafu's-Sada el-Muttakin*, 8:85 ve 10:223 (Asin, s. 597, no. 218; Mansur, no. 255).

Bu vecizede başlangıçta yer alan ifadenin, zahit şair Ebu Atahiye'nin (ö.

211/826) bir beytiyle tıpatıp aynı olduğunu söyleyen Asin'in bu vecize hakkındaki yorumlarına bakınız.

302 Hz. İsa'ya, "Neden kendine bir ev yapmıyorsun?" diye sordular. O da, "Sel yolunda yaparım?" diye cevap verdi.

Murtaza Hüseynî ez-Zabidî (ö. 1205/1791), *Ithafu's-Sada el-Muttakin*, 9:333 (Mansur, no. 259).

110. vecizeye bakınız.

303 "Başkalarına Allah'ı hatırlamayı tavsiye eden ama O'nu unutan ne kadar çok kimse vardır! Başkalarını Allah'la korkutan ama O'na karşı küstah olan ne kadar çok kimse vardır! Başkalarını Allah'a çağıran ama O'ndan kaçan ne kadar çok kimse vardır! Başkalarına Allah'ın Kitabı'nı anlatan ama kendileri onun ayetlerini çöpe atan ne kadar çok kimse vardır!"

Murtaza Hüseynî ez-Zabidî (ö. 1205/1791), Gazali'den alıntı, *İhya*, 1:52, bu vecize zahit İbn Sammak'a atfedilmiştir. (Hz. İsa'ya kimin atfettiğini bulamadım).

Notlar

"Dördüncü/onuncu yüzyıl" gibi tarih bildiren ifadelerde taksim çizgisinden önce gelen sayı, tarihi, İslami takvime (HS, yani Hicri yıl) göre gösterir; çizgiyi takip eden sayı ise, tarihi, Miladi takvime (MS, Miladi yıl) göre gösterir.

1. Modern Arap ve İslami kaynaklarındaki Hz. İsa tasvirleri için, bkz. David Pinault, "Images of Christ in Arabic Literature," *Welt des Islams,* 27 (1987), 103-125; Anton Wessels, *Images of Jesus: How Jesus Is Perceived and Portrayed in Non-European Cultures* (Londra: SCM Press, 1990), s. 43-56; Maurice Borrmans, *Jésus et les Musulmans d'aujourd'hui* (Paris: Desclée, 1996). Hz. İsa'nın modern sözlü Arap İslam kültürüne taşınması hakkında, bkz. C.E. Padwick, "The Nabi 'Isa and the Skull," *The Muslim World,* 20 (1930), 56-62; ve James Robson, "Stories of Jesus and Mary," *The Muslim World,* 40 (1950), 236-243. Modern Müslüman toplumlarda Hz. İsa'nın hâlâ ne kadar önemli olduğunu anlatan ilginç bir örnek için, bkz. K. M. O'Connor, "The Islamic Jesus: Messiahhood and Human Divinity in African American Muslim Exegesis," *Journal of the American Academy of Religion,* 66, no. 3 (Fall 1998), 493-532. Sözünü ettiği bu son kaynak için Cambridge, King's College'den Dr. G. L. Pattison'a çok teşekkür ederim.
2. On sekizinci yüzyılda Müslüman İncil'den yapılan alıntılar için, bkz. Jeremiah Jones, *New and Full Method of Setting the Canonical Authority of the New Testament* (Oxford: J. Clark, 1798); Donald Wismer, *The Islamic Jesus: An Annoted Bibliography of Sources in English and French* (New York: Garland, 1977), no. 379, s. 141-142. Müslüman İncil'in öteki koleksiyonlarının basımlarıyla ilgili ayrıntılara dair, bkz. Wismer, *The Islamic Jesus,* no.441, s. 163 (Margoliouth); a. g. e., no. 79, s. 35 (Asin y Palacios); a. g. e., no. 550, s. 205 (Robson); ve a. g. e., no. 301, s. 112-113 (Hayek), son anılan çok önemlidir. Rev. Hanna Mansur tarafından hazırlanan "Akvâl es-Seyyid el-Mesih ind el-Küttab el-Müslimin el-Akdemin" [Kadim Müslüman Yazarların Kitaplarında İsa Vecizeleri], *El-Meserret* (1976 ve devamı.) adlı koleksiyon Asin'in koleksiyonuna çok az yeni şey eklemiştir. On iki klasik Şii edebiyat, ahlak ve Hadis eserinde muhafaza edilen yaklaşık doksan altı İsa vecizesi kısa bir süre önce İngilizce'ye çevrilmiştir, bu konuda, bkz. Mehdi Muntazir Kâim ve Muhammed Legenhausen, "Jesus Christ Speaks through Shi'i Traditions," *El-Tevhid,* 13, no. 3 (Fall 1996), 21-40; ve aynısı, "Jesus Christ in the Mirror of Shi'i Narrations," *El-Tevhid,* 13, no. 4 (Winter 1996), 45-56. Bu vecizelerin büyük bir kısmı tek bir eserden, Meclisi'nin *Bihar el-Envar* adlı eserinden alınmıştır. Her vecizenin başında kısa bir giriş yazısı olsa da vecizeler tek tek yorumlanmamıştır. Söz konusu vecizelerin büyük bir kısmı bu kitapta bulunmaktadır.

   Louis Cheikho'nun 1910'da şunu iddia etti: "Müslüman yazarların anlattığına göre bir kimse İsa'nın vecizeleri ve eylemleri hakkında bütün bir cilt yazabilirdi." Bkz. Cheikho, "Quelques légendes islamiques apocryphes," *Mélanges de la Faculté Orientale, Université Saint-Joseph,* 4 (1910), 33-56.
3. Hammam ibn Münebbih'in kıssaları ile Abdullah ibn Mübarek, Ahmed ibn Hanbel, Hannah ibn's-Sariyy ve İbn Ebi'd-Dünya'nın zahitlikle ilgili koleksiyonları bu tür eserlerdendir. Bu kişiler ikinci-üçüncü/sekizinci-dokuzuncu yüzyıl en önemli yazarlarıydı
4. Bu alandaki en önemli biyografiler: Wismer, *The Islamic Jesus;* ve Robert Caspar, "Bibliographie du dialogue islamo-chéretien," *Islamo-chiristiana,* 1 (1975), 125-181, ve 2 (1976), 187-249. Ayrıca Sa-

mir Halil'in kaleme aldığı biyografide de yararlı yerler vardır, *Islamochiristiana* içinde, 8 (1982), 10-12 (Halil sadece Arapça metinleri sıralamıştır). Bu dergi Müslüman-Hıristiyan ilişkileri alanında yayınlanan en önemli akademik dergi olmuştur. Wismer'in yazdığı biyografideki bazı yerler Hz. İsa'nın birkaç vecizesine benzemektedir (örneğin bkz, no. 79 ve 441'e eklenen bölümler), ama vecize külliyatı üzerinde kapsamlı bir çalışma yoktur. Aynı zamanda bkz. E. Rudolph, *Dialogues islamo-chétiens*, 1950-1993 (Lausanne: Université de Lausanne, 1993).

5. İslamiyet öncesindeki Hıristiyan Araplarla ilgili kaynaklar oldukça zengindir. Bu konuda tarihsel bir araştırma için başvurulacak ilk modern kaynak; İrfan Şedid, *Rome and the Arabs* (Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1984); aynısı, *Byzantium and the Arabs in the Fourth Century* (Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1984); aynısı, *Byzantium and the Arabs in the Fifth Century* (Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1989); aynısı, *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century* (Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1995). Şedid'in dizisi 7. yüzyıla dek sürecektir. İslamiyet öncesi Arap toplumunda Hz. İsa'ya dair, örneğin bkz. F. V. Winnett, "References to Jesus in Pre-Islamic Arabic Inscriptions," *The Muslim World*, 31 (1941), 341-353; G. Ryckmans, "La Mention de Jésus dans les inscriptions arabes préislamiques," *Analecta Bollandiana*, 67 (1949), 62-73; ve Enno Littmann, "Jesus in a Pre-Islamic Arabic Inscription," *The Muslim World*, 40 (1950), 16-18. İslamiyet öncesi şiirde Hz. İsa'ya dair en çok bilinen şiir Ümeyye ibn Ebi's-Salt'ın şiiridir; bkz. *Divan*, ed. A. H. el-Satli (Şam, 1974), s. 484-487. Şiir HS 4. yüzyıla/MS 10. yüzyıla ait bir eserde yer almıştır, ancak değiştirilip değiştirilmediği konusunda bazı şüpheler vardır. Yahudiliğe dair erken dönemde yaşayan Müslümanların bazı görüşleri ile ilgili bkz. Camilla Adang'ın yazdığı özet, *Muslim Writers on Judaism and the Hebrew Bible* (Leiden: Brill, 1996), Bölüm 1. Bu eserde aynı zamanda çok değerli bir kaynakça da vardır.

6. Bu paragrafta ele alınan fikirler şu eserlerde de bulunabilir: W. St. Clair Tisdall, *The Original Sources of the Qur'an* (Londra: SPCK, 1905); E. Sell ve D. S. Margoliouth, "Christ in Mohammedan Literature," James Hastings, ed., *Dictionary of Christ and the Gospels* (Edinburgh: T. and T. Clark, 1908) içinde, s. 882-886; S. M. Zwemer, *The Moslem Christ* (Edinburgh: Oliphant, 1912); D. Sidersky, *Les Origines des légendes musulmanes dans le Coran et dans les vies des prophètes* (Paris: Geuthner, 1933); Thomas O'Shaughnessy, *The Koranic Concept of the Word of God* (Roma: Pontificio Istituto Biblico, 1940); Abraham Katsh, *Judaism in Islam: Biblical and Talmudic Backgrounds of the Koran and Its Commentaries* (New York: Bloch, 1954); W. M. Watt, "The Christianity Criticized in the Qur'an," *The Muslim World*, 57 (1967), 197-201; Olaf Schumann, *Der Christus der Muslime* (Gutersloh: Mohn, 1975); Kenneth Cragg, *Jesus and The Muslim* (Londra: Allen and Unwin, 1985); Jaroslav Pelikan, *Jesus through the Centuries* (New York: Harper Perennial Library, 1987), s. 16-17.

6. Nag Hammadi'ye dair bkz. James M. Robinson, *The Nag Hammadi Library*, gözden geçirilmiş 3. baskı (Leiden: Brill, 1989; Suriye, Kopt ve Habeş metinlerine dair, bkz. E. A. Wallis Budge, *Legends of Our Lady Mary the Perpetual Virgin and Her Mother Hanna* (Londra: Oxford University Press, 1933); ve aynısı, *The Wit and Wisdom of the Christian Fathers of Egypt: The Syrian Version of the Apophthegmata Patrum of 'Anan Isho' of Beth 'Abhe* (Londra: Oxford University Press, 1934). Aynı zamanda bkz. Bentley Layton, *The Gnostic Scriptures* (New York: Doubleday, 1987); Benedicta Ward, *The Sayings of the Desert Fathers*, gözden geçirilmiş baskı (Oxford: Mowbary and Cistercian Publications, 1984); ve Majella Franzmann, *Jesus in the Nag Hammadi Writings* (Edinburg: T. and T. Clark, 1996).

8. Bu koleksiyonlar arasında en güvenilir olan; E. Hennecke, *New Testament Apocrypha* (Londra: Lutterworth, 1963-1964). Metin dışında aynı zamanda çeşitli araştırmacılar tarafından Hıristiyanlığın ilk metinlerine dair yazılmış çok değerli giriş bölümleri ve çözümlemeler de yer alır. Ayrıca bkz. W. Schneemelcher, *The New Testament Apocrypha*, İngilizce baskısı ve çevirisi, R. McL. Wilson (Cambridge: J. Clark, 1991-1992).
9. Örneğin bkz. Claus Schedl, *Muhammad und Jesus* (Viyana: Herder, 1978) s. 565-566.
10. Akla hemen Toshihiko Izutsu, Muhammed Arkun ve Angelika Neuwith gibi araştırmacıların çalışmaları geliyor.
11. İslam hukukunun kaynaklarıyla bağlantılı olarak bu konudaki geniş kapsamlı bir çalışma için, bkz. Norman Calder, *Studies in Early Muslim Jurisprudence* (Oxford: Claredon, 1933), bölüm 8.
12. Bu şairlerin yanında, klasik İslam alimleri de Nabige ez-Zübyani ya da Ümeyye ibn Ebi's-Salt'ın şiirinin Kur'an üslubuna çok yakın olduğu kanısındaydı. Örneğin bkz. Ebu Zeyd el-Kuraşi (ö. HS 4. yüzyıl/MS 10. yüzyıl başları), *Cemharatü Eşaru'l-Arab* (Beyrut: Dar Beyrut, 1984), s. 10-25.
13. Bu konuyla ilgili çok iyi ele alınmış bir çalışma bulunmaktadır, bkz. Frank Kermode, *The Genesis of Secrecy* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1979), s.162, n.20.
14. Kısa bir süre önce yayınlanan çalışmalarda–Geoffrey Parrinder, *Jesus in the Qur'an*, (Londra: Faber, 1965); ve Kenneth Cragg, *Jesus and the Muslim* (Londra: Allen and Unwin, 1985)–Kur'an'daki İsa özenle ele alınmış olsa da bu eserlerden hiçbiri Kur'andaki İsa'nın bir Peygamber olarak nasıl ele alındığına yeteri kadar değinmemiştir. Kur'an'daki Peygamberlerle ilgili olarak ayrıca bkz. Fazlur Rahman, *Major Themes of the Qur'an* (Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1980). Ayrıca bkz. *The Qur'an and Its Exegesis* (Londra: Routledge and Kegan Paul, 1976), özellikle s. 99-135.
15. Bu konudaki bir başka eser; O'Shaughnessy, *The Qoranic Concept of the Word of God.* Ne yazık ki bu eser İslamiyet karşıtı bir söylemle gölgelenmiştir. Ayrıca bkz. A. M. Charfi, "Christianity in the Qur'an Commentary of Tabari," *Islamochristiana*, 6 (1980), 105-148; ve Schumann, *Der Christus der Muslime*, s. 25-47. Bu kavramla ilgili erken dönemdeki tartışmalara dair bkz. D. J. Sahas, *John of Damascus on Islam* (Leiden: Brill, 1972), s. 113 ve devamı.
16. Örnek olarak bkz. Parrinder, *Jesus in the Qur'an*, s. 22 ve devamı; ve G. Anawati, "Isa," *Encyclopedia of Islam*, yeni baskı, ed. H. A. R. Gibb ve öbürleri (Leiden: Brill, 1960–).
17. Çarmıha Gerilme ve *şübbiha lehum* konusuyla ilgili klasik İslam'daki güvenilir bir tartışma için bkz. Taberi, *Tefsir*, 6:12-13. Tartışmaya yansıdığı gibi baştaki Müslüman fikirleriyle ilgili bkz. Sahas, *John of Damascus*, s. 78 ve devamı. Daha yeni bir tartışma için, bkz. Mahmud Eyyüb, "Towards an Islamic Christology, 2: The Death of Jesus–Reality or Illusion?" *The Muslim World*, 70, no. 2 (1980), 91-121, bu eserde bu ifadenin klasik ve çağdaş Kur'an tefsirlerindeki açıklaması tartışılmaktadır.
18. Öbür pasajlar için, bkz. Kur'an 6:101; 10:68; 17:111; 18:4; 19:88; 21:26; 39:4; ve 72:3. En bilineni 112. sûüredir. Bu fikirler erken dönemlere ait, Kudüs'teki Kaya Kubbesi'ndeki İsa'ya atfedilen isimlerde yansıtılmıştır. Bkz. Max van Berchem, *Matériaux pour un Corpus inscriptionum arabicarum, 12* (Kahire, 1927), s. 228-257, özellikle 230-231.
19. Özellikle, Protevangelium of James; the Gospel of Pseudo–Matthew; the Gospel of Thomas; Budge, *Legends of Our Lady Mary*; gibi eserlerde ve genel olarak, Hennecke, *New Testament Apocrypha.*
20. Hz. İsa'nın "ölümüyle" ilgili önemli bir tartışma için, bkz. Taberi, *Tefsir*, 3:202-205.

21. Bkz. Jane Dammen McAuliffe, *Quranic Christians: An Analysis of Classical and Modern Exegesis* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991).
22. Hennecke, *New Testament Apocrypha*, 2:642. Etki avcılarına yönelik bir düzeltici için, ayrıca bkz. Muhammed Arkoun, "The Notion of Revelation: From Ehl el-Kitab to the Societies of the Book," *Welt des Islams*, 28 (1998), 62-89. Başka düzeltici fikirler için, bkz. Heikki Raisanen, "The Portrait of Jesus in the Qur'an: Reflections of a Biblical Scholar," *The Muslim World*, 70, no. 2 (1980), 122-133; ve Marilyn Waldman, "New Approaches to 'Biblical' Materials in the Qur'an," *The Muslim World*, 75, no. 1 (1985), 1-16.
23. Erken dönem İslamiyet'teki ulema ile ilgili tek ve en önemli klasik metin, Hatib el-Bağdadi (ö. 463/1071), Takyidü'l-İlm. Bu eser Yusuf el-İşş (Şam, 1949) tarafından derlenmiş ve aynı yazar bu esere bir giriş yazısı eklemiştir. Erken dönem İslam hakkındaki bir tartışmayla ilgili son yazılar için, bkz. örn., John Wansbrough, *Qur'anic Studies* (Londra: Oxford University Press, 1977); Patricia Crone ve Michael Cook, *Hagarism: The Making of the Islamic World* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977); Harald Motzki, "The *Musannef* of Abd el-Razzak el-San-ani as a Source of Authentic *Ahadis* of the First Century A.H.," *Journal of Near Eastern Studies*, 50 (1991), 1-21; Albrecht Noth, *The Early Arabic Historical Tradition: A Source-Critical Study*, çev. Michael Bonner (Princeton: Darwin Press, 1994); Gregor Schoeler, "Writing and Publishing: On the Use and Function of Writing in the First Centuries of Islam," *Arabica*, 44 (1997), 437-530; Wael B. Hallaq, *A History of Islamic Legal Theories* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997) Bölüm 1. Bu tür çalışmaların birçoğu erken dönem İslamiyetteki ulemayla ve "ilk İslam"la ilgili bildiğimiz ya da bilmediğimiz birçok konuyla ilgili kapsamlı kaynakçalara sahiptir.
24. MS yaklaşık 720'ye ait olduğu söylenen bir belgede hukuk birliği olmadığına dair sıra dışı örneklere rastlanmaktadır. Bu yıllarda şarap içmenin yasak olduğuna dair emri bildirmek ve yaygınlaştırmak için Kuzey Afrika'ya hukukçular gönderilmişti (Ibn İzari, *Beyanü'l-Muğrib* [Leiden, 1948], 1:48). Ama erken dönem İslamiyet'i inceleyen bazı öğrencilerde "ilkelliği" ve ilk dönemlerde hukuki ve idari kurallarla ilgili kargaşa olduğu fikrini gözle görülür ölçüde abartına eğilimi vardır. Bunu dengelemek için yeni çıkan ve önemli bir çalışma niteliğindeki şu esere başvurulmalıdır: Geoffrey Khan–örneğin, "The Pre-Islamic Background of Muslim Legal Formularies," *Aram*, 6 (1994), 193-224.
25. Bu konudaki kısa bir tartışma için, bkz. Gerd-R. Puin, "Observations on Early Qur'an Manuscriptsin San-a" Stefan Wild, ed., *The Qur'an as Text* (Leiden: Brill, 1996), s. 107-111. Ancak Kur'an'ın gelişimiyle ilgili yeni bir hipotez geliştireceğini öğrendim.
26. Kudsi Hadisler hakkında, bkz. William A. Graham, Divine Word and Prophetic Word in Early Islam (Lahey: Mouton, 1977). Yahudi ve Hıristiyan geleneklerinin erken dönem Müslüman ortamına taşınması üzerine, bkz. M. J. Kister, "*Haddisu-an Beni Israile ve la haraca*: A Study of an Early Tradition," Kister, *Studies in Jahiliya and Early Islam* (Londra: Variorum Reprints, 1980) içinde, bu eser başka şeylerin yanında şu eserdeki fikirleri de eleştirmektedir: W. M. Watt, "The Early Development of the Muslim Attitude to the Bible," *Transactions of the Glasgow University Oriental Society*, 16 (1657), 50_62; ve J. Sadan, "Some Literary Problems concerning Judaism and Jewry in Medieval Arabic Sources," M. Sharon, ed., Studies in Honour of Professor David Ayalon (Leiden: Brill, 1986) içinde, s. 353_398, özellikle s. 370 ve devamı. Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında Hz. İsa ile ilgili ilk tartışmalar için, bkz. Robert Hoyland, *Seeing Islam as Others Saw It: A Survey*

and Evaluation of Christian, Jewish, and Zoroastrian Writings on Early Islam (Princeton, N. J.: Darwin Press, 1997), s. 160_167, özellikle s. 166.

27. Bkz. Cheikho, "Quelques légendes islamiques apocryphes."
28. Hıristiyanlar da Yahudileri kutsal kitapları tahrif etmekle suçlamıştı, bkz. örn. Ignaz Goldziher, "Über Bibelcitate in Muhammedanischen Schriften," *Zeitschrift für die Alttestamentlische Wissenschaft*, 13 (1983), 315_321; Cheikho, "Quelques légendes islamiques apocryphes"; A. S. Tritton, "The Bible text of Theodore Abu Qurra," *Journal of Theological Studies*, 34 (1933), 52_54; Alfred Guillaume, "The Version of the Gospels Used in Medina crica 700 A. D.," *El-Endülüs*, 15 (1950), 289-296; R. G. Khoury, "Quelques réflexions sur les citations de la Bible dans les premières générations islamiques du premier et du deuxième siècle de l'Hégire," *Bulletin d'Etudes Orientales*, 29 (1977), 269-278; ve en yeni, Sidney H. Griffith, "The Gospel in Arabic: An Enquiry into Its Bölme in the First Abbasid Century," *Oriens Christianus*, 69 (1985), 126-127; ve aynısı, "The Monks of Palestine and the Growth of Christian Literature in Arabic," *The Muslim World*, 78 (1988), 1-28. Ayrıca bkz. Camilla Adang, *Muslim Writers*, 1. ve 4. Bölümler; ve Sadan, "Some Literary Problems concerning Judaism and Jewry."
30. Bkz. örn. Aziz el-Azmeh, *Muslim Kingship* (Londra: Tauris, 1997), Bölüm 4.
31. Bkz. T. Khalidi, "The Role of Jesus in Intra-Muslim Polemics of the First Two Islamic Centuries," S. K. Samir ve J. S. Nielsen, ed., *Christian Arabic Apologetics during the Abbasid Period, 750-1258* (Leiden: Brill, 1994) içinde, s. 146-156 ve 24. ve 25. notlar; Khalil–Athamina, "Al-Qasas: Its Emergence, Religious Origin and Its Socio-Political Impact on Early Muslim Society," *Studia Islamica*, 76 (1992), 53-74; David Thomas, "The Miracles of Jesus in Early Islamic Polemics," *Journal of Semitic Studies*, 39 (1994), 221-243. Alimler ile zahitler hakkında şu eserlerde de oldukça yararlı bilgiler vardır: M. G. S. Hodgson, *The Venture of Islam* (Chicago: University of Chicago Press, 1974), 1. cilt, s. 359-409, özellikle s. 398'de Hz. İsa'ya ve Sufilere yapılan atıflar.
32. Bkz. Arthur Jeffry, "The Descent of Jesus in Muhammadan Eschatology," S. E. Johnson, ed., *The Joy of Study: Papers on New Testament and Related Subjects Presented to Honor Frederick Clifton Grant* (New York: Macmillan, 1951)içinde, 107-126; W. Madelung, "Mehdi," *Encyclopedia of Islam;* El-Azmeh, *Muslim Kingship*, s. 201-202; Fritz Meier, "Eine Auferstehung Mohammeds bei Suyuti," *Bausteine II*, Beiruter Texte und Studien 53b (İstanbul, 1992) içinde, s. 797-835.
33. Bkz. örn., Khalidi, "The Role of Jesus in Intra-Muslim Polemics"; ve T. Nagel, "Kisas el-Anbiya'," *Encyclopedia of Islam*.
34. Bu eserlerle ilgili faydalı bir giriş yazısını şu eserde bulabilirsiniz: W. M. Thackston, *The Tales of the Prophets of al-Kisa'i* (Boston: Twayne, 1978).
35. Bu Peygamberlik anlayışı Sufi metinlerinde arıtılmıştır, örn., bkz., İbn Arabi'nin (ö. 638/1240) fikirlerinin anlatıldığı şu esere bakınız, Caesar E. Farah, "The Prose Literature of Sufism," M. J. L. Young ve öbürleri ed., *Religion, Learning and Science in the 'Abbasid Period* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990) içinde, s. 72-74.
36. Bu aktarım zincirine dair bazı örnekler için, bkz. örn., R. G. Khoury, *Les Légends prophétiques dans l'Islam* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1978), s. 27 (coğrafi belirlemeler), s. 238 (Hz. Muhammed'in geleceğine dair tahminler), s. 240 (Peygamberlerin dualarında geçen Kur'an ifadeleri), s.248 (İşaya'nın kıssasında Hz. Muhammed ile ilgili benzerlikler).

37. El-Kısai için bkz. Thackston, *The Tales of the Prophets of al-Kisa'i*.
38. Ebu İshak Ahmed es-Selabi, *Kitabü'l-Kısasi'l-Enbiya* (Kahire, 1306/1889). Buradaki üslup Thackston'ın düşündüğü gibi "tamamen Kur'an tefsirlerinden ve kronolojik bir sırada düzenlenen efsanevi metinlerden" kaynaklanmamıştır (*The Tales of the Prophets of al-Kisa'i*, s. xvi.). Eserin alt başlığında (*Arais el-Mecalis*) görünen *Mecalis* kavramı Sufi *mecalis el-zikri* (zikir meclisleri) kastetmek amacıyla kullanılmıştır. Eser üslup ve yapı bakımından benzer şekilde Sufilikle Âdâb'ı harmanlayan Ebu Hayyan et-Tevhidi, *El-Imta ve'l Muaneset*'e benzer.
39. Bkz. Hennecke, *New Testament Apocrypha*, 1:62 ve devamı.
40. Khalidi, "The Role of Jesus in Intra-Muslim Polemics."
41. Şehrin genel tasviriyle ilgili bkz. H.Djait, *Al-Kufa: Naissance de la ville islamique* (Paris: Maisonneuve, 1986); ve Tarif Khalidi, *Arabic Historical Thought in the Classical Period* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), s. 50, n. 56.
42. Dokuzuncu yüzyılda Hıristiyan yazar Stephen of Ramla Hz. Muhammed'in öğretisinin Hz. İsa'yı ilahi güçlerinden yoksun bıraktığını söylemişti, bkz. Hoyland, *Seeing Islam as Others Saw It*, s. 230. Hz. İsa ve "Saat" hakkında bkz. İbn Mübarek, *Zühd*, s. 77; ve İbn Hanbel, *Zühd*, s. 97. Sonunda Sünniler ve Şiiler Mehdi'nin, yani Müslüman Mesih'in mi yoksa Hz. İsa'nın mı daha üstün olduğu konusunda fikir ayrılığına düştüler. Şiiler Mehdi'nin Hz. İsa'dan daha üstün olduğuna, Sünniler ise Hz. İsa'nın Mehdi'den daha üstün olduğuna inanmaktaydı. 1997 yazında Beyrut'un güney yakasındaki Şii varoşlarda Mehdi'nin doğum yıldönümü **kut**lamak üzere büyük bayraklar asılmıştı. Bu bayraklar kurtuluş ışıklarının Mehdi'nin ve Meryemoğlu İsa'nın görüntüleri üzerine doğması münasebetiyle müminleri kutluyordu.
43. Matta, Arap İslam eserlerinde bir bütün olarak en sık gönderme yapılan İncil'di. Bunun kanıtlarından bir tanesi M. Asin y Palacios'un koleksiyonuna ("Logia et agrapha domini Jesu apud moslemicos scriptores, asceticos praesertim, usitata," *Patrologia Orientalis*, 13 (1919), 335-431, ve 19 (1926), 531-624) eklediği, İncil'e yapılan göndermeler dizininde karşımıza çıkmaktadır. MS 9. yüzyılda Müslüman çevrelerde İncil bilgisi arttıkça, Matta 23:34'teki bölüm, yani Hz. İsa'nın şu sözleri, "İşte bunun için size Peygamberler, bilge kişiler ve din alimleri gönderiyorum. Bunlardan kimini öldürecek, çarmıha gerecek, kimini havralarınızda kamçılayacak, kentten kente kovalayacaksınız," sözleri Müslüman savunucularına göre Hz. Muhammed'in geleceğini ve zorluklarla karşılaşacağını (yani, Hicret olayı) bildiren sözlerdi. Öte yandan Parrinder'a göre (*Jesus in the Qur'an*, s. 95) John İncil'i Kur'an'a en çok benzeyen İncil'di. Ayrıca, bkz. Claus Schedl, "Die 114 Suren des Koran und die 114 Logien Jesu im Thomas-Evangelium," *Der Islam*, 64, no. 2 (1987), 261-264. Ancak şunu da belirtmeliyim ki, Müslüman İncil'in Hıristiyan-Müslüman tartışmalarında hiçbir rolü yoktu. Hıristiyan savunucuların Müslüman İncil'i kanıt gösterip Müslümanların İsa'nın orijinal vecizelerini "saptırdığını" söyleyebilecekken bunu yapmamış olmaları oldukça ilginçtir.
44. İbn Hanbel, *Kitab el-Zühd*, no. 319; ve bu kitaptaki 59. vecize ile karşılaştırınız.
45. Bu kitaptaki 51. vecizeye bakınız.
46. Bu kitaptaki 30. vecizeye bakınız.
47. Bu atıflar, bugüne dek belirlenebildiği kadarıyla, her bir vecizenin ve kıssanın yorumunda verilecektir.

48. Bkz. Khalidi, "The Role of Jesus in Intra-Muslim Polemics."
49. Mürci'e ile ilgili bkz. Halil 'Athamina, "The Early Murji'a: Some Notes," *Journal of Semitic Studies*, 35, no. 1 (1990), 109-130. 'Athamina'ya göre bu hareketin hem dinginci bir kolu hem de çeşitli faaliyetler yürüten başka kolu vardı, ancak 'Athamina'nın ikinci kolun amaçları konusunda öne sürdüğü fikirlere katılmak pek mümkün değildir.
50. Bu örnekler ve öbür örnekler için bkz. Khalidi, "The Role of Jesus in Intra-Muslim Polemics," n. 12.
51. Bu örnekler ve başkaları için bkz. a. g. e., n. 13.
52. Bu ve başka kaynaklar için bkz. a. g. e., n. 17.
53. Bu ve başka kaynaklar için bkz. a. g. e., n. 18.
54. Vecizlerin büyük bir kısmının *isnad*'ı yoktur, bu da vecizelerin kaynaklarını bulmayı imkansız kılmaktadır. Bu vecizeler ilk kez şu eserde incelenmiştir: G. Lecomte, "Les Citations de l'Ancien et du Nouveau Testament dans l'oeuvre d'Ibn Qutayba," *Arabica*, 5 (1958), 34-46. Ayrıca bkz. André Ferré, "L'Historien al-Ya'qubi et les évangiles," *Islamochristiana*, 3 (1977), 65-83; aynısı, "La Vie de Jésus d'aprés les Annales de Tabari," *Islamochristiana*, 5 (1979), 7-29.
55. "Köprü" vecizesi (bkz. İbn Kuteybe, *Uyunu'l-Ahbar*, 2:268; ayrıca bkz. *Uyun*, 3:21) bir çok kaynakta yorumlanmıştır, bunlardan biri de şudur: Joachim Jeremias, *Unknown Sayings of Jesus*, 2. Baskı (Londra: SPCK, 1964), s. 111-118; ve Harald Sahlin, "Die Welt ist eine Brücke," *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft*, 47 (1956), 286-287. Jeremias bu vecize ile Gazali'nin "Gelip geçen kimse olunuz," adlı metni ve en sonunda da Tomas'ın İncil'i arasında bağlantı kurar. Sahlin ise vecizeyi, vecizenin İbn Kuteybe'ye dayandığının ortaya çıktığını bilmeden Petrus Alfonsi'nin yaklaşık MS 1106'da yazdığı *Disciplina clericalis* adlı eserine dayandırmıştır.
56. İbn Mukaffa ile ilgili bkz. M. Kurd Ali, ed., *Resail el-Büleğa*, 3. baskı (Kahire, 1946), s. 112-116, 146-172. Gnomolojik eserler için özellikle, bkz., Dimitri Gutas, *Greek Wisdom Literature in Arabic Translation: A Study of the Graeco-Arabic Gnomologia* (New Haven, Conn.: American Oriental Society, 1975). Ayrıca yararlı ancak yüzeysel olan şu esere de bakınız: I. Alon, Socrates in Medieval Arabic Literature (Leiden: Brill, 1991).
57. İbn Kuteybe, *Uyunu'l-Ahbar* (Kahire, 1925-1930), 2:370; bu kitaptaki 100. cecizeye bakınız.
58. Kûfe'nin Şiilik'teki önemi için, bkz. E. Kohlberg, *Belief and Law in Imami Shi'ism* (Londra: Variorum Reprints, 1991), s. xvi, 57-58, 65. Hz. İsa'nın Allah katına çıkışı ile imamların görünmez oluşu arasında kurulan benzerlik için, bkz. Nevbahti, *Firakü'ş-Şia* (İstanbul, 1931), s. 68. Çocuk yaştaki imamlar ve çocuk İsa hakkında, bkz. Nevbahti, *Firak*, s.76. Başka benzerlikler için, bkz., İbn Babuya el-Kummî, Ilalü'ş-Şerai (Tahran, 1377/1957-1958), 1:196, 216; ve Şeyh Müfîd, *Ihtisas* (Tahran, 1379/1959-1960), s. 56. İsmaililerle ilgili bkz. Nevbahti, *Firak*, s. 63; ve aşağıda 63. not. Daha fazlası için bkz. M. Momen, *An Introduction to Shi'i Islam* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1986), s. 42-42, 52, 57; David Pinault, *The Shi'tes; Ritual and Popular Piety in a Muslim Community* (Londra: Tauris, 1992), s. 55; ve Kohlberg, *Belief and Law*, s. xvi, 59. Bazı klasik Şii eserlerindeki Hz. İsa vecizeleri koleksiyonları için, bkz. Mehdi Muntazir el-Kaim ve Muhammad Legenhausen, "Jesus Christ Speaks through Shi'i Traditions," *El-Tevhid*, 13, no. 3 (Fall 1996), 21-40; ve aynısı, "Jesus Christ in the Mirror of Shi'i Narrations," *El-Tevhid*, 13, no. 4 (Winter 1996), 45-56.
59. Bu kitaptaki 100. vecizeye, ayrıca Matta 12:35'e bakınız.

60. İbn Kuteybe, *Uyunu'l-Ahbar*, 4:123; İbn Babuya, *Ilal*, 2:184; ayrıca bu kitaptaki 103. ve 152. vecizelere bakınız.
61. İbn Kuteybe, *Uyun*, 1:327; ayrıca bu kitaptaki 91. vecizeye bakınız.
62. Bu konuyla ilgili öncelikle şu iki çalışmaya başvurulmalıdır: Louis Massignon, "L'Homme parfait en Islam et son originalité éschatologique," *Eranos-Jahrbuch*, 15 (1947), 287-314; ve Hodgson, *The Venture of Islam*, 1. cilt, s. 398-402. Ayrıca yün esvap (*suf*) giyilmesi, Sufiliğin kökenleri ile Hz. İsa'nın örnek alınması arasındaki olası bağlantılar için bkz. Louis Massignon, Wismer, *The Islamic Jesus*, içinde no. 448. Sufi geleneğindeki Hz. İsa hakkındaki en iyi araştırma, kaynaklardan yapılan çok sayıdaki alıntıyı da içeren şu eserdir: Annemarie Schimmel, *Jesus und Maria in der islamsichen Mystik* (Munich: Kösel, 1996).
63. Eski ve Yeni Ahit'ten yapılan en eski ve şaşırtıcı derecede doğru çeviriler Ebu Hatim er-Razi'nindir (ö. Yaklaşık MS 933), *Alemü'n-Nübüvvet* (Tahran: 1977). Ebu Hatim, İsmailî bir duâcıidi. Ayrıca bkz. Süleyman Murad, "A Twelfth-Century Biography of Jesus," *Islam and Christian-Muslim Relations*, 7, no. 1 (1996), 39-45.
64. Ebu Hayyan et-Tevhidi, *Besair ve'z-Zehair* (Trablusgarp, 1978), 7, 243 ve 489. Paragraflar; ayrıca bu kitaptaki 169. ve 168. vecizelere de bakınız.
65. Bkz. A. d'Souza, "Jesus in Ibn 'Arabi's *Füsusü'l-Hikem*," *Islamochristiana*, 8 (1982), 185-200. Ayrıca bkz. Y. Marquet, "Les Ihwan al-Safa et le christianisme," *Islamochristiana*, 8 (1982), 129-158.
66. Meslektaşım Besim Müsellem bir bütün olarak İslam geleneğinde Hz. İsa'ya, Sünni İslam'da Hz. Ali'ye verilen önemden farklı bir önem verilmediğine işaret etmişti. Hem Hz. İsa hem de Hz. Ali dini açıdan önemli şahsiyetlerdi, ancak her ikisinin de takipçilerince tapma derecesinde sevilmesine karşı çıkılmaktaydı. Bu konudaki hadislerle ilgili bkz. Belazuri, *Ensabu'l-Eşraf*, 2:121.
67. Peter Brown'a göre Şeytanla mücadele, erken dönem Hıristiyanlığın gelişiminde önemliydi, bkz., *The World of Late Antiquity* (Londra: Thames and Hudson, 1978), s. 53-56.
68. Gazali, *İhyaü'l-Ulumi'd-Din*, 3:28; ayrıca bu kitaptaki 119. vecizeye bakınız. Ayrıca Gazali'nin "köprü" vecizesine (3:112) ve "zenginliğin üç hastalığı"na (3:178) getirdiği kapsamlı yorumlara bakınız. Gazali'nin Peygamber vecizeleri içinden Hz. İsa vecizelerini yorum yapmak için seçtiği görülmektedir.
69. Hz. İsa ile domuz hakkında, bkz., İbn Ebi'd-Dünya, *Kitabu's-Samt*, s. 573; ayrıca bu kitapta 128. vecizeye bakınız. Hz. Muhammed ve Kâbe'deki Hz. İsa tasviri ile ilgili, bkz. Azraki, *Ahbarü'l Mekke*, s. 111.

Kaynakça

el-Ebi, Ebu Sad Mansur b. el-Hüseyin (ö. 421/1030). *Nasrü'd-Dürr*. Ed. Muhammed Ali Karna ve diğerleri. Kahire: el-Haya el-Mısriyye el-Amme, 1981-1991.

el-Ebşihi, Bahaüddin Muhammed b. Ahmed (ö. 892/1487). *El-Mustatraf fi külli Fennin Mustazraf*. Kahire: Matbaatü'l-Amire el-Osmaniyye, H. 1306.

Ebulferac el-Bağdadi, Kudame b. Cafer (ö. 337/948). *Kitabü'n-Nakd ve'n-Nasr* [atfedilen]. Ed. Taha Hüseyin ve Abdülhamid el-Abbadi. Kahire: Darü'l-Kutub el-Mısrıyye, 1933.

Ebu Hayyan et-Tevhidi, Ali b. Muhammed el-Bağdadi (ö. 400/1010 sonrası). *Risale fi's-Sadaka ve's-Sadık*. Istanbul: Matbaatü'l-Cevaib, H. 1301.

——*El-İmta ve'l-Muanese*. Ed. Ahmed Emin ve Ahmed ez-Zeyn. Kahire: Lecnetü't-Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1942.

——*El-Besair ve'z-Zehair*. cilt. 1—3, ed. İbrahim el-Keylani. Şam: Mektebat Atlas, 1965-1977.

——*El-Besair ve'z-Zehair*. cilt. 7, ed. Vedad el-Kadi. Libya: Ed-Darü'l-Arabiyye li-l-Kitab, 1978.

Ebu Nuaym el-Isbahani, Ahmed b. Abdullah (ö. 430/1038). *Hilyatü'l-Evliya ve Tabakatü'l-Asfiya*. Kahire: Matbaatü's-Saadet, 1932— 1938.

Ebu Rifaa el-Fasavi, Ümare b. Vasime el-Farisi (ö. 289/902). *Les Légendes prophétiques dans l' Islam*. Ed. Raif G. Khuri. Wiesbaden: Harrassovitz, 1978.

Ebu Talib el-Mekki, Muhammed b. Ali (ö. 386/996). *Kutü'l-Kulub fi Muamelati'l-Mahbub*. Kahire: Matbaatü'l-Meymaniyye, H. 1310.

el-Amiri, Ebu Hasan Muhammed b. Yusuf en-Nişaburi (ö. 381/992). *es-Saadet ve'l-Isad*. Ed. Mucteba Minovi. Wiesbaden: Franz Steiner, 1957-1958.

El-Antaki, Davud b. Ömer ed-Darir (ö. 1008/1599). *Tezyinü'l-Esvak bi-Tafsili Eşvakü'l Uşşak*. Ed. Muhammed et-Tanci. Beyrut: Alemü'l-Kutub, 1993.

el-Belazuri, Ahmed b. Yahya (ö. 279/892) *Ensabü'l-Eşraf*. cilt.2, ed. M. B. el-Mahmudi. Beyrut: Müessesetü'l-Azami, 1974.

el-Belavi, Ebu Haccac Yusuf b. Muhammed (ö. 604/1207). *Kitabü'l-Elif Ba*. Kahire: Cemiyyetü'l-Maarif, H. 1287.

ed-Damiri, Kemaleddin Muhammed b. Musa (ö. 808/1405). *Hayatü'l-Hayavan el-Kubra*. Kahire: Matbaatü'l-Meymaniyye, H. 1305.

el-Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111). *Tibrü'l-Mesbuk fi Nasihatü'l-Müluk*. Kahire: Matbaatü'l-*Âdâb* ve'l-Muayyed, H. 1317.

——*Minhacü'l-Abidin*. Kahire: el-Matbaatü'l-Hüseyniyye, H. 1322.

——*İhyaü'l-Ulumi'd-Din*. Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1939.

——*Eyyuhe'l-Veled*. Ed. Ali el-Karadağı. Beyrut: Darü'l-Beşairü'l-İslamiyye, 1985.

——*Mukaşefetü'l-Kulub el-Mukarrib ila Hazreti Allame'l-Guyub*. Kahire: Matbaatu Muhammed Atif, tarihsiz.

el-Hakim et-Tirmizi, Ebu Abdullah Muhammad b. Ali (ö. 285/898). *es-Salat ve Makasidiha*. Ed. Hüsni Zeydan. Kahire: Darü'l-Kitab el-Arabi, 1965.

İbn Abdülberr el-Kurtubi, Ebu Ömer Yusuf (ö. 463/1071). *Camia'l-Beyani'l-İlm ve Fazlihi*. Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, tarihsiz.

——*Muhtasar Camia'l-Beyani'l-İlm.* Kahire: Matbaatü'l- Mevzuat, H. 1320.
——*Behcetü'l-Mecalis.* Ed. M. M. el-Havli. Kahire: Darü'l-Katib el-Arabi, tarihsiz.
İbn Abdülhakem, Abdurrahman b. Abdullah el-Mısri (ö. 257/870). *Futuhu Mısır ve Ahbaruha.* Ed. Charles Torrey. Leiden: E. J. Brill, 1920.
İbn Abd Rabbihi, Ahmed b. Muhammed el-Kurtubi (ö. 328/940). *El-Ikdü'l-Farid.* Kahire: Lecnetü't-Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1940-1953.
İbn Ebi'd-Dünya, Ebubekir Abdullah b. Muhammed (ö. 281/894). *Kitabü'l-Eşref* Ed. Velid Kassab. Doha/Katar: Darü's-Sekafe, 1993.
——*El-Ihvan.* Ed. Mustafa Ata. Beyrut: Darü'l-Kutub el-İlmiyye, 1988.
——*Kitabü's-Samt ve Âdâbü'l-Lisan.* Ed. Necm Halef. Beyrut: Darü'l-Garb el-Islami, 1986.
——*Mevzuatü'r-Resail, İbn Ebi'd-Dünya.* Ed. Mustafa Ata. Beyrut:Müessesetü'l-Kutub el-Sekafiyye, 1993.
İbn Ebi Hadid, Abdülhamid b. Hibatullah (ö. 655/1257). *Şerhü'l-Nehci'l-Belaga* Ed. M. A. F. İbrahim. Kahire: İsa el-Babi el-Halebi, 1959-1964.
İbn Akil, Ebulvefa Ali el-Bağdadi (ö. 513/1119). *Kitabu'l-Fünûn.* Ed. George Makdisi. Beyrut: Darü'l-Maşrik, 1970.
İbn Arabi, Ebu Abdullah Muhyidddin Muhammed b. Ali (ö. 638/1240). *El-Futuhatu'l-Mekkiyye.* Kahire, H. 1305.
——*Muhaderatü'l-Ebrar ve Müsameratü'l-Ahyar fi'l-Edebiyyat ve'n-Nevadir ve'l-Ahbar.* Kahire: Matbaatü's-Saadet, 1906.
İbn Asakir, Ebulkasım Ali b. el-Hasan (ö. 571/1175). *Tarihü'l-Medinetü'd-Dimaşk.* cilt. 1, ed. Selahaddin el-Müneccid. Şam: el-Mecma el-İlmi el-Arabi, 1954.
——*Siratü's-Seyyid el-Mesih.* Ed. Süleyman Murad. Amman: Daru'ş-Şuruk, 1996.
İbn Babuya el-Kummi, Ebu Cafer Muhammed b. Ali (ö. 381/991). *İlalü'ş-Şerai* Ed. Fazlallah Tebetebai. Tahran, H. 1377.
İbn Hamdun, Ebu'l-Maali Muhammad b. el-Hasan (ö. 562/1166). *Et-Tezkiretü'l-Hamduniyye.* Ed. İhsan Abbas. Beyrut: Mahad el-İnma el-Arabi, 1983.
İbn Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani (ö. 241/855). *Kitabü'z-Zühd.* Ed. Muhammed Zağlul. Beyrut: Darü'l-Kitab el-Arabi, 1988.
——*Kitabü'l-Vera.* Ed. Muhammed Zağlul. Beyrut: Darü'l-Kitab el-Arabi, 1988.
İbn el-Hanbeli, Ebulferac Abdurrahman b. Necm (ö. 634/1236). *El-Istisad bi-men Lakaytuhu min Salihi el-İbad fi'l-Bilad, Şezarat min Kutubin Mefkude* içinde, ed. İhsan Abbas. Beyrut: Darü'l-Garb el-İslami, 1988. s. 175-205.
İbn Hişam, Abdülmelik (ö. 218/833). *Kitabü't-Tican fi Muluki Himyar.* Ed. F. Krenkow. Haydarabad, Hindistan: Dairetü'l-Maarif, 1928.
——*Es-Siretü'n-Nebeviyye.* Ed. M. es-Sakka ve diğerleri. Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1936.
İbn el-Cevzi, Ebulferac Abdurrahman b. Ali (ö. 597/1201). *El-Ezkiya.* Ed. Üsame er-Rifai. Şam: Mektebetü'l-Gazali, 1976.
——*Zemmü'l-Heva.* Ed. Mustafa Abdülvahid. Kahire: Darü'l-Kutub el-Hadise, 1962.
İbn Mace, Muhammed b. Yezid (ö. 274/887). *es-Sünen.* Ed. M. F. Abdülbaki. Kahire: Daru İhya el-Kutubü'l-Arabiyye, 1952.

İbn el-Mubarek, Abdullah el-Mervazi (ö. 181/797). *Kitabü'z-Zühd ve'r-Rekaik*. Ed. Habiburrahman el-Azami. Beyrut: Darü'l-Kutub el-İlmiyye, tarihsiz.

İbn Münebbih, Hammam (ö. 131/748). *Sahifetü'l-Hammam b. Münebbih*. Ed. Muhammed Hamidullah. Şam: el-Mecma el-İlmi el-Arabi, 1953.

İbn Kudame el-Makdisi, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed (ö. 620/ 1223). *Kitabü't-Tevvabin*. Ed. George Maqdisi. Şam: el-Mehad el-Faransi li'd-Dirasat el-Arabiyye, 1961.

İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 271/884). *Kitabü'l-Uyuni'l-Ahbar*. Kahire: Darü'l-Kutub el-Mısrıyye, 1925-1930.

İbn el-Kutiyye, Ebu Bekir Muhammed b. Ömer el-Kurtubi (ö. 367/977). *Tarihü'l-Iftitahi'l-Endülüs*. Ed. İbrahim el-Ebyari. Kahire: Darü'l-Kitab el-Mısri, ve Darü'l-Kitab el-Lübnani, 1989.

İbn Sad, Muhammed (ö. 230/845). *Et-Tabakatü'l-Kubra*. Beyrut: Dar Sadir, tarihsiz.

İbn es-Salah, Ebu Amr Osman b. Abdurrahman (ö. 643/1245). *Fetava ve Mesail İbn el-Salah*. Ed. Abdulmuti Kalaci. Beyrut: Darü'l-Marife, 1986.

İbn es-Sariyy, Hannad (ö. 243/857). *Kitabü'z-Zuhd*. Ed. Abdurrahman el-Firyavai. Kuveyt: Darü'l-Hulafa li-l Kitab el-Islami, 1985.

İbn Sida, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Endülüsi (ö. 458/1066). *Kitabü'l-Muhassas*. Bulak: el-Matbaatü'l-Kubra el-Amiriyye, H. 1316.

İbn Vasıl, Cemaleddin Muhammed b. Salim (ö. 697/1298). *Muferricü'l-Kurub fi Ahbar Beni Eyyub*. Ed. Cemaleddin eş-Şeyyal. Kahire: Camiatü'l-Fuad el-Evvel, 1953.

İhvanü's-Safa (ö. HS 4. yüzyıl/MS 10. yüzyıl). *Resailü'l-İhvanü's?Sefa ve Hillanü'l-Vefa*. Ed. Hayreddin ez-Zirikli. Kahire: el-Matbaatü'l-Arabiyye, 1928.

el-Cahiz, Ebu Osman Amr b. Bahr (ö. 255/868). *El-Beyan ve't-Tebyin*. Ed. Abdüsselam Harun. Kahire: Matbaatu Lecnetü't-Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1949.

——*Kitabü'l-Kıtmani'l-Sırr ve Hıfzu'l-Lisan, Resailü'l-Cahiz* içinde. Ed. Abdüsselam Harun. Beyrut: Darü'c-Cil, 1991. cilt. I, s. 139-172.

——*El-Mehasin ve'l-Addad*. Kahire: Matbaatu'l-Futuh, H. 1332.

el-Kelabazi, Ebubekir Muhammed b. İshak (ö. 380/990). *Et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*. Ed. Arthur John Arberry. Kahire: Matbaatü's-Saadet, 1933.

el-Kuleyni, Ebu Cafer Muhammed b. Yakub (ö. 329/941). *El-Usulû'l-mine'l-Kafi*. Ed. Ali Ekber el-Gaffari. Beyrut: Darü'l-Edva, 1985.

Meclisi, Molla Muhammed Bakir (ö. 1110/1698). *Biharü'l-Envar*. Tahran: Darü'l-Kutub el-İslamiyye, n.d. (1957?).

el-Maverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Basri (ö. 450/1058). *El-Ahkamu's-Sultaniyye*. Kahire: Matbaatü'l-Vatan, H. 1298.

——*Âdâbü'd-Dünya ve'd-Din*. Ed. Mustafa es-Sakka. Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1955.

Miskaveyh, Ebu Ali Ahmed b. Muhammed (ö. 421/1030). *El-Hikmetü'l-Halide*. Ed. Abdurrahman Bedevi. Kahire: Mektebetü'n-Nahda el-Mısrıyye, 1952.

El-Müberred, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid (ö. 285/898). *El-Fadıl*. Ed. Abdülaziz el-Meymani. Kahire: Darü'l-Kutbü'l--Mısrıyye, 1956.

——*El-Kamil*. Ed. M. Ebu'l-Fazıl İbrahim ve A. Şahata. Kahire: Darü'l-Nahdati'l-Mısr, tarihsiz (1970?).

el-Mübeşşir b. Fatik, Ebu'l-Vefa (445/1053). *Muhtarü'l-Hikem ve Mehasinü'l-Kalim*. Ed. Abdurrahman

Bedevi. Beyrut: El-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirasat ve'n-Neşr, 1980.
Muslim b. el-Haccac (ö. 261/875) *Sahihü'l-Müslim* Beyrut: Darü'l-Maarife, 1972.
el-Kuraşi, Ebu Zeyd Muhammed b. Ebi'l-Hattab (ö. takriben 171/787). *Cemharatü'l-Aşari'l-Arab.* Beyrut: Daru Beyrut, 1984.
el-Kuşeyri, Ebu'l-Kasım (ö. 465/1073). *Er-Risaletü'l-Kuşeyriyye fi İlmi't-Taasvvuf.* Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, H. 1318 (M. 1900).
er-Ragıb el-İsfahani, Ebu'l-Kasım el-Hüseyin b. Muhammed (ö. Erken beşinci yy. /erken onbirinci yy.), *Muhaderatü'l-Udeba.* Beyrut: Mektebetü'l-Hayat, tarihsiz.
es-Semerkandi, Ebu el-Leys Nasr b. Muhammed (ö. 373/983). *Tenbihü'l-Gafilin.* Kahire: el-Matbaatü'l-Yusufiyye, tarihsiz.
eş-Şarani, Abdülvahhab b. Ahmed el-Mısri (ö. 973/1565). *Et-Tabakatü'l-Kubra.* Kahire, 1286.
——*Letaif ü'l-Minan ve'l-Ahlak.* Kahire: Darü't-Tibaa, H. 1288.
Sibt İbn el-Cevzi, Şemseddin Yusuf b. Kuzuğli (ö. 654/1256). *Miratü'z-Zaman.* Haydarabad, Hindistan: Dairetü'l-Maarif el-Osmaniyye, tarihsiz.
Es-Sühreverdi, Şihabüddin Ömer (ö. 632/1234). *Avarifü'l-Maarif, İhyaü'l-Ulumi'd-Din.* Kahire: el-Matbaatü'l-Meymaniyye, H. 1306.
et-Teberi, Muhammed b. Cerir (ö. 310/923) *Tefsirü'l-Kur'an.* Kahire: El-Matbaatü'l-Meymaniyye, 1903.
et-Turtuşi, Muhammed b. el-Velid b. Ebi Randaka (ö. 520/1126). *Siracü'l-Müluk.* Ed. C. el-Bayati. Londra: Riyad er-Rayyis, 1990.
El-Vakidi, Muhammed b. Ömer (ö. 207/823). *El-Megazi.* Ed. J. Marsden Jones. London: Oxford University Press, 1966.
Varram b. Ebi Firas, Ebu'l-Hüseyin (ö. 606/1208). *Mecmuatü'l-Varram; Tenbihü'l-Havatir ve Nüzhetü'n-Nevazir.* Ed. Muhammed Ahundi. Tahran, Darü'l-Kutub es-Sultaniyye, tarihsiz.
ez-Zabidi, Muhammed Murtaza b. Muhammed el-Hüseyni (ö. 1205/1791). *Ithafu's-Sada el-Muttakin bi-Şerhi Esrari İhyaü'l-Ulumi'd-Din.* Kahire: el-Matbaatü'l-Meymaniyye, H. 1311.
ez-Zemahşeri, Mahmud b. Ömer (ö. 538/1144). *Rabiu'l-Ebrar.* Ed. Salim en-Nuaymi. Bağdad: Matbaattü'l-Ani, tarihsiz.
ez-Zübeyr b. Bakkar (ö. 256/870). *Cemharatü'l-Nesebi'l-Kureyş.* cilt. 1. Ed. M. M. Şakir. Kahire, 1962.

Vecizeler Dizini

Rakamlar vecize ve kıssalara verilen numaralarını göstermektedir.

Aç

Açlık 183, 189, 295-296
Ağlayan Hz. İsa 6, 38, 209, 246, 248
Ahlaki yargıdan kaçınmak 1, 3, 213
Alçakgönüllülük 13, 25, 32, 53, 68, 123, 171, 214, 243
Allah'ın nimetleri 123, 165, 179, 237
Arpa ekmeği yemek 67, 113, 136, 146

Ba

Bağışlama 53, 65, 145
Bakire Meryem 146, 205, 262, 264
Bilgelik, 64, 96, 109, 149, 162, 184, 200, 214, 226

Ce

Cennet 46, 117, 160-162, 256, 273, 283
Cennet ve cehennem 22, 117, 125, 144, 151, 159-160, 186, 235, 277, 279

Ça

Çarmıha Gerilme 282

Di

Dindar çiftçi 19
Dünyaya itimat etmemek 11, 15, 41, 51-52, 55, 57, 60-62, 67, 73, 84-85, 105-109, 114-115, 119-121, 156, 179-180, 212, 220, 246, 248-249

Es

Eskatologya (dünyanın sonu ile ilgili olgular) 5, 6, 38, 59, 76, 94, 166, 168, 270
Evlilik 60, 172, 192

Gü

Gülümsemek ve gülmek 7, 118, 124, 163, 272, 261, 272
Günaha nefret duymak 2, 10, 21, 79

Ha

Harabeler 14, 60, 110, 250, 301
Hastaları ziyaret etmek 65
Hayırseverlik 9, 36
Hekim olarak Hz. İsa 152-154, 182, 225, 266
Hz. İsa ile dağ 150
Hz. İsa ile hayat kadını 81
Hz. İsa ile merkep 30
Hz. İsa mezarlıkta 26, 252
Hz. İsa ölüleri diriltiyor 23, 50, 59, 113, 150 186, 198, 234, 247-248, 252, 284
Hz. İsa ve evlilik 60, 192
Hz. İsa ve hayvanlar 21, 103, 108, 127-128, 145, 286-287
Hz. İsa'nın zaafları ve insan oluşu, 5, 6, 39, 45, 74, 89, 111, 209, 233
Hz. Muhammed'in geleceğinin bildirilmesi 87, 271

İf

İftira etmek 127-129, 240
İlim 43, 46, 87, 92, 191, 195-196, 199, 203, 225, 255, 260, 299
İmanın üstünlüğü 1, 35, 47, 121, 181, 257, 297, 299
İncil'e benzeyen vecizeler 2, 4, 8, 9, 15, 33-36, 48, 54, 59, 63-66, 69, 71, 73, 81, 83, 96, 138, 156, 170, 185, 187, 190, 194, 267, 269, 283

Ka

Kadınlar 61, 186, 194, 204, 277, 284-285
Kibarlık ve incelik 80, 88, 100, 128, 137, 178, 253, 265, 267, 289
Kibir 18, 59, 62, 68, 214-215, 243, 285
Köprü olarak dünya 99, 220
Kur'an'a benzeyen vecizeler 3, 5, 7, 9, 52, 53, 102, 150, 298

Me

Melek(ler) 19, 113, 288
Merhamet 26, 56, 148, 155, 267
Mişneik vecizeler 7, 17, 138, 186, 272
Müslüman bir hacı olarak Hz. İsa 40

Na

Namaz kılan Hz. İsa 27, 74, 204

Ob

Oburluk 152, 182, 266, 295, 300
Oruç 4, 146, 209, 280

Öf **Öfke** 18, 39, 142, 253

Pi **Pişmanlık** 79, 145, 150, 169, 223
Rı **Rızk kazanmak** 122, 231, 247, 290
Riyakârlık 4, 51, 83, 94, 256, 303

Sa **Sabır** 12, 22, 80, 100, 164, 174, 265
Sadaka 29, 56, 213
Saf kalp 71, 145, 214
Servet 39, 62, 72, 75, 258
Siyasi emirler 8, 24, 90, 94, 164, 181, 251, 258, 285
Sufi vecizeleri 136, 159, 189, 216-218, 220, 237, 239, 242, 244, 249
Sükunet 13, 95, 125, 210, 230, 289

Şa **Şarap** 61
Şeytan 34, 61, 72, 82, 118-119, 162, 206-207, 211, 240, 278, 281, 285, 292, 300

Kendini Allah'a adama 3, 20, 30, 48, 58, 91, 219, 238-239

Te **Tek başına yaşamak** 57, 188

Ul **Ulemanın görevleri ve günahları** 7-8, 16-17, 43, 46, 67, 92-94, 117, 122, 132, 191, 196, 199-203, 213, 268-269, 276, 285, 293, 299

Va **Vaftizci Yahya** 18, 39, 53-54, 124, 236, 239, 287

Ya **Yabancılar** 55, 167
Yalancı şahitlik 130, 190
Yoksulluk ve yoksullar 13, 37, 49, 70, 75, 94, 105, 245

Za **Zahit bir gezgin olarak Hz. İsa** 11, 42, 76-78, 112, 116, 119, 135-136, 146, 167, 189, 219, 222, 238, 246, 248, 274
Zina 18, 54, 102, 190, 203